JANEZ
TRDINA
ZBRANI
SPISI

1 • 2

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Stopar Eva
1937

Janeza Trdine zbrani spisi

I.

Bahovi huzarji in Iliri

V Ljubljani 1903

Založil L. Schwentner.

Bahovi huzarji in Iliri

Spomini iz moje profesorske službe na Hrvaškem
(1853—1867).

Napisal

Janez Trdina.

V Ljubljani 1903

Založil L. Schwentner.

Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju.

Pregled vsebine.

Popravek. V frazi: „**proti** meni se je izrazil (ali rekel)“ je prepozicija proti na par mestih pomotoma spremenjena v **nasproti.**

Predgovor.

Že precej po prihodu svojem na Hrvatsko sem se bil namenil, da popišem vse važnejše pripetljaje, katere bom videl ali slišal, ter jih priobčim v kakem slovenskem listu ali pa tudi v posebni knjigi. Doba je bila tožna ali jako zanimiva! Dunajska vlada je hotela Hrvate ponemčiti, poslavši jim vse polno nemških ali kolikor toliko ponemčenih birokratov, po večini slovenske krvi, ki so s surovo silo pregnali narodni jezik iz vseh državnih uradov in višjih učilnic. Mene je neizrečeno mikalo zvedeti, kako se bodo ponašali ti uradniki, kojim so dali Ogri ime „Bahovi huzarji“ in kako bodo varovali in branili proti njim hrvatski „Iliri“ svoje narodne pravice in svetinje. Pazil sem torej jako pozorno na vse pojave tujega nasilja in domorodnega odpora in popuščanja. Marsikatero reč sem si bil tudi zapisal, da se mi ne izmakne iz spomina. Te svoje opazke sem zdaj zbral, in jih dajem na svetlo v tej knjigi, koji sem dal naslov „Bahovi huzarji in Iliri“. Kar pripovedam v njej, potrdijo mi bratje Hrvatje brez dvojbe, da je resnica. Jaz popisujem to, kar sem

videl sam na svoje oči in čul na svoja ušesa. Priobčujem pa tudi mnoge take reči, katere so mi pravili moji slovenski in hrvatski prijatelji in znanci. Ti možje so bili resni in ugledni poštenjaki, kojim sem smel brezpogojno verjeti. Jedini izjemek je moj varaždinski tovariš (Franta), ki se je rad lagal, kadar ga je ščegetal kak nemški „vic“. Svoje pustolovščine mi je pravil dostikrat ali vsak pot nekoliko drugače. Njegovi rojaki so sodili, da prodaja rad tuje doživljaje za svoje.

V svoji knjigi se spominjam mnogih uradnikov in učiteljev s pravim imenom njihovim. Ali vselej mi ni bilo mogoče povedati resničnega imena, ker tisti možje še živé, ali pa bi bil mogel razžaliti z istinitim nazovom njihovim sorodnike njihove. Nekoja taka imena sem izpremenil samo nekoliko, n. pr. Zorkar, major Huber, dijak Kočar, profesor Hiler. Popisani roman Ivana Slobodina je, žal, povse resnična povest, ali pravih imen nisem smel naznaniti, nekaj radi sebe samega, še bolj pa zato, da bi ne užalil kakega uda častite in vse hvale dostojne Šumićeve rodovine. Čisto novo ime sem dal tudi profesorjema Beni-Hukepaku in negodniku Prijapu-Šufterletu. Izbral sem tako ime, ki jima pristaja in ju označuje bolje nego tisto, katero sta prejela od svojih roditeljev.

V jedni reči pa moram javno priznati svojo nevednost. V knjigi govorim o mnogih uradnikih, ali skoraj nikoli nisem povedal, kaj so bili, to je, na koji službeni stopinji in v katerem dijetnem razredu so se nahajali. Službene naslove njihove sem že zdavnaj pozabil. To bi se zdelo pravim Meternihovim birokratom neoprosten greh, ali jaz se nadejam, da mi ga naši demokratični

čitalci ne zamerijo prehudo. Melinčević je bil menda referent pri deželni vladi. Za nesramni preskok v nemški tabor ga je doletela sijajna nagrada. Postal je, če se ne motim, nekak svetnik, nemara dvorski, ali za gotovo tega ne morem trditi. O vsemogočnem Švabu vem, da je bil podpredsednik najvišjemu deželskemu sodišču, čigar nominalni predsednik je bil po starem zakonu ban. Ali njegovima glavnima somišljenikoma in pomočnikoma ne vem več pravega naslova; znano mi je zdaj le še toliko, da sta bila Šmid in Rulic višja sodna uradnika in da je deloval Rulic v Slavoniji. Strangfeld je stal v prvi vrsti Bahovih birokratov in sovražnikov hrvatskemu narodu, ali službene ganaslova mu več ne pomnim. O Ulepiču mi je ostalo v spominu samo to, da se je bavil z zemljiščno odvezo. O velesimpatičnem Iliru Ilijaševiću govoriti mi je bolj obširno. On je bil šolski svetnik pri deželni vladi in nadzornik glavnih in realnih šol zagrebških. Jaz ga imenujem nadzornika narodnih šol sploh. Tako smo ga zvali takrat vsi in to po pravici, kajti imel je na svoji skrbi osnovo in razvitek vseh narodnih, to je vseh glavnih in začetnih šol v mestih in na deželi. Ilijašević ni nadziral le zagrebških učilnic, nego je zahajal rad, kadar je utegnil, na pr. na dopustu tudi v druge narodne šole, da se uveri, kako se izvršujejo težnje, navodila in zapovedi njegove in banove. Ta odlični mož je letos umrl v visoki starosti. Vse hrvatske novine so ga hvalile in povzdigovale kot preizvrstnega rodoljuba, pesnika in pisatelja šolskih knjig, ali, kar je meni znano, prezrle so skoro vse njegove izredne pedagoške sposobnosti, vrline in zasluge. On je bil prvi ustanovnik in brižljiv oče do malega vseh narodnih šol na kmetih. Mesta

in trgi so imeli že tudi pred l. 1852. svoje učilnice, ki pa so borno životarile in hirale, dokler jim ni vdihnil Ilijašević novega, svežega življenja, da so se mogle kosati z najboljšimi nemškimi v Cislajtaniji. Povsod so mi zatrdili možje vseh stanov, da so dobili svoje veselje za narodno šolstvo posredno ali neposredno od Ilijaševića in njegovih prijateljev in privržencev. On je znal vneti in oduševiti istega bana Jelačića za narodno šolo in prosveto, kojo je pospeševal vrli ta junak na vso moč skrbno skoro do zadnjega vzdiha svojega navzlic vsej politični popustljivosti in onemoglosti, kojo so mu očitali tudi najboljši prijatelji v mračni dobi Bahove grozovlade. Krivo so poročale tudi nekoje novine, da se je Ilijašević 1857. l. sam odpovedal državni službi radi neprenosnih političnih prilik. Jaz sem vprašal našega nadzornika Jarca, če je Ilijašević sam hrepenel po kanonikatu? On se je zasmejal ironično in dejal: Ilijašević je bil povišan proti svoji volji in želji. Vlada je ukrenila: Promoveatur ut amoveatur! „Ilijašević ist ein sehr fähiger Mann, aber zu exaltiert. Solche Schulräte kann die Regierung nicht brauchen."

J. T.

Bahovi huzarji in Iliri.

I.

Varaždin.
Ponemčena hrvatska gospoda.
Prvi pojavi Bahovih huzarjev.

Leta 1853. sem dovršil svoj uk na Dunaju in se dal izprašati še isto leto. Potrdili so me o božiču za vso gimnazijo. Že o počitnicah mi je došlo iz Trsta povabilo tamošnje nemške gimnazije ravnatelja Vidica, naj pridem za suplenta na njegov zavod. Priporočili so me bili moji dunajski znanci: doktor Čižman, suplent Legiša in še nekateri drugi. Dva dni potem pa mi je ponudil nadzornik Jarc službo na Hrvatskem, v gimnaziji varaždinski. Jaz nisem dolgo premišljal in omahoval, na katero stran se mi je obrniti. V Trstu bi moral razlagati vse po nemški, v Varaždinu pa je vladal takrat kakor po vsej Hrvatski v šolah še narodni jezik, ki se je imenoval ilirski. Vroče rodoljubje in mržnja na silovito nemščino sta mi veleli, da grem v Varaždin. Še zdaj se dobro spominjam, kako neizrečeno radostno mi je spotoma poskakovalo srce, da pridem med brate Hrvate v središče jugoslavjanskega*) gorišča za dom in rod in

Pripomnje. 1. Jaz pišem tuja imena tako, kakor jih izgovarjamo Slovenci. Tega pravila se drže vsi ruski pisatelji. Treba, da jih drugi Slavjani posnemajo.

2. Jaz pišem slavjanski, ne „slovanski". Ogromna večina slavjanskih narodov in pisateljev veli: Slavjan, slavjanski. Ugovarja

prisegal sem sam v sebi, da se bom boril tudi jaz z vsemi silami svojimi v njihovih vrstah zoper nastopajočo povodenj germanizacije, za svete pravice njihove in naše narodnosti. Prišedši na svoje mesto sem se uveril le prehitro, kako grozno sem se motil, da najdem na Hrvatskem splošno oduševljenje za slavjanske ideale in ravno tako splošno srditost na Nemce in njihove podrepnike. Moja zmota je bila gotovo odpustna, kajti preteklo je komaj pet let, kar so se bili vzdignili Hrvatje za svoje pravice tako iskreno, viharno in ponosno, kakor se je spodobilo prvoboriteljem južnoslavjanske svobode in glavnim boriteljem habsburške monarhije.

Prišedši v Varaždin sem se pogovarjal dalje časa s poštnim upravnikom. Ogovoril sem ga po slovenski, on me je razumel, ali odgovoril mi je po nemški. Jaz ga prosim, ako ne zna slovenski, naj govori po hrvatski, koji jezik mi je že toliko časa znan, da ga bom razumel. Smehljaje se mi veli upravnik zopet po nemški:

---

se, da to ni pravilno. E, pravilno ni niti „Slovan", „slovanski" nego Sloven, slovenski, kar je pa dvoumno. Taka imena so konvencijonalna. Pustimo torej češko obliko!

3. Jaz pišem „čedalje bolj", ne pa kakor je zdaj navada „čim dalje bolj". Ta novica se mi ne zdi opravičena. Narod je ne govori nikjer. Jaz ne vem, zakaj se je uboga besedica „če" tako zamerila našim pisateljem, da so jo popolnoma zavrgli.

4. Jaz pišem „boje, bojda", ne pa po sedanji šegi „baje". Povsod, kjer izgovarja naš narod samoglasnika *a* in *o* pravilno, govori se: boje, bojda. Ta beseda, mislim, da ni v rodu glagolu bajati (srbski: bajagi je turcizem), najbrž je skračena iz „bojim se, da".

5. Jaz pišem: „Po slovensk*i*", „po hrvatsk*i*" i. t. d., ne pa: „po slovensk*o*", „po hrvatsk*o*" i. t. d. Kar je meni znano, govori naš narod povsod, koder izgovarja čisto vse samoglasnike: po slovensk*i* i. t. d., ne pa po slovensk*o*. Tega pravila se drže i mnogi drugi Slavjani. *Janez Trdina.*

E, gospod, jaz znam dobro i slovenski, i hrvatski, ali tu pri nas v Varaždinu je navada, da se z gospodi govori po nemški. Do malega vsi bi se razžalili, da jih vprašate kaj po hrvatski. Jaz se od osupnosti stresem in zaječim: Bog se usmili, kaj res ni na Hrvatskem nič bolje nego pri nas na Slovenskem? Upravnik pokima z ramama in zatrdi: Prav tako je, kakor sem rekel. Midva tega ne izpremeniva: „Deutsch ist nobel, slawisch ist für's gemeine Volk." Mož je govoril bridko resnico. Stanoval sem najprej v veliki gostilnici „pri jagnjetu" ali pravzaprav „Zum Lamm". Gospodinja in vsi služabniki in služabnice so se pomenkovali z gosti in med sabo samo po nemški. Nekateri so bili po rodu trdi Nemci, drugi pa ponemčeni Slovenci iz južne Štajerske. In kakor „pri jagnjetu" je bilo tudi v vseh drugih velikih gostilnah. Povsod sem čul nemški pogovor, nemško računanje. Radi deževnega vremena sem sedel precej prvi dan po prihodu v Varaždin več ur v kavarni. Niti v njej nisem slišal ni jedne hrvatske besede, na mizah ni bilo ni jednega slavjanskega lista. Na isto sramoto sem se nameril pozneje v vseh boljih, to je v vseh gosposkih prodajalnicah. Trgovci in trgovke so govorili s svojimi rodovinami in služabniki povsod po nemški, s prostimi kupci so se menili seveda, ker se drugače ni dalo, po „hrvatski", to je po bezjaški ali kajkavski, ali gosposkemu človeku niso privoščili domače besede. Ko sem potreboval krojača, svetovali so mi, da naj grem k Apelu. Bil sem ž njim drugače prav zadovoljen, ali tudi on je nemškutaril z vso svojo rodbino in pomočniki. Moj črevljar je bil Slovenec, nemščino je lomil, da Bog pomozi, ali ga dolgo nisem mogel pregovoriti, da bi se pomenkoval z mano po domače. Proti

zimi je prišlo v Varaždin krdelo nemških igralcev. Gledališče si je priredilo v neki gostilnici. Večkrat sem se napotil tja tudi jaz, ne radi glume, nego da opazujem poslušalce in poslušalke. Na moje veliko veselje se ni zbralo nikoli mnogo občinstva, prostor je ostal često napol prazen. Ali vsi gospodje in vse gospe in gospodične, koje sem slišal, so se pogovarjali po nemški; nikdar nisem čul iz nobenih ust hrvatskega glasu. Izprehajaje se po mestu sem se čudil silni njegovi prostranosti. Večje hiše so se nahajale le v sredini okoli gimnazije, po drugod so bile z večine pritlične, pripravne za jedno rodbino. Zdelo se mi je, da Varaždin po prostoru ni dosti manjši od Ljubljane, dasi je imel samo nekaj čez osem tisoč prebivalcev. Ulice so kazale narodno lice, napisi so bili hrvatski, ali na mestu tako izprani in zamazani, da se niso mogli čitati. Vse velike gostilne pa so si dale načečkati samo nemška imena in vse gosposke prodajalne oznanjale so svoje blago samo po nemški. Šele 1854. je odprl krčmar Matušin pivarno, na kateri je bilo napisano pod „Bierhalle“ in z drobnejšimi črkami „Pridvorje piva“. Mala trgovina in proste krčme so bile brez napisa, v njih se je glasila povsod le narodna govorica, in se je razlegalo ob praznikih in tržnih dneh veselo narodno popevanje. Tudi te tržnice in beznice so me mikale, ker bi se v njih najlažje seznanil z narodnim običajem in značajem. Vendar jih nisem pohajal dosti, nekaj zato, ker so me gledali srepo, nezaupno, največ pa radi tega, ker v teh primitivnih krčmah nisem dobil nikjer dobre pijače, še manje pa jedi, ki bi mi dišale in ugajale. Kadar sem prišel tja, čul pa sem gotovo vsakikrat hude izbruhe srditosti na trafike in kolek: oboje je bilo Hrvatom do

1848. l. neznano. Sploh se je trdilo, da so bile smodke in duhan pod prejšnjo vlado ne le ceneje, ampak tudi mnogo bolje, in zdaj ustavljeno pridelovanje duhana da je dajalo lepe in stanovitne dohodke hrvatskemu kmetu, za katere ni dobil od novih gospodarjev nikakega nadomestila ali plačila.

V svojem novem stanu sem se hitro in prav prijetno udomačil. Moj ravnatelj Štefan Muzler, duhovnik zagrebške vladikovine, je bil mož tako blagega srca, da ga štejem med najboljše ljudi, katere sem poznal v svojem življenju. Rodil se je v Slavoniji iz rodbine, ki se je priselila pred 100 leti v to plodno krajino in se popolnoma poslavjanila, bivši nekdaj napol francoska, napol nemška. Stara domovina ji je bila Alzacija. Ko sem se oglasil prvikrat pri svojem predstojniku, poklonil sem se mu po slovenski in se mu zarekel, da se bom trudil na vso moč, da se naučim kar se dá brzo šolski jezik ilirščino. On me je potolažil, da mi radi jezika ne bo treba si preveč beliti glavo. Dijaki me bodo lažje razumeli nego trde štokavske Hrvate. Dobra tretjina je štajerskih Slovencev, torej vaših rojakov, vsi drugi pa so bezjaki ali kakor zdaj pravimo Kajkavci, katerih narečje je bolj podobno vašemu nego ilirskemu jeziku. Muzler mi je to govoril po nemški. Ko pa sem ga prosil, da bi se pomenkoval z mano vselej po ilirski, me je objel in povabil v svoje stanovanje na kozarec vina. Ostal sem pri njem nekoliko ur. Iz dolgega pogovora ž njim sem uvidel, da je jako duhovit in izobražen mož, ki je čital ne le latinske klasike, ampak je poznal tudi novejše literature. Ilirski in nemški je govoril in pisal jednako gladko in pravilno. Kakor mnogi drugi Hrvatje vseh stanov, je bil tudi Muzler odličen

govornik. Razlagal je svoje misli brez pripravljanja tako lepo, logično in umljivo, da se ga človek nikdar ni naveličal poslušati. Svojim učiteljem je izkazoval vsigdar pravo očetovsko prijaznost, pomagal jim je v vseh neprilikah s svetom, priporoko in dostikrat tudi z denarjem. Duhovniške dolžnosti je pošteno izpolnjeval, hliniti pa se ni maral in ni znal. V društva je rad zahajal in, kamor je prišel, je bil sprejet povsod z glasno dobrodošlico radi izredne svoje odkritosti in ljubeznjivosti. Obedoval je po navadi doma, večerjat je hodil k Matušinu, pri katerem so se zbirali okrog njega do malega vsi varaždinski rodoljubi. Z učiteljskim zborom pa, žal, da nisem mogel biti tako zadovoljen, kakor z ravnateljem, ker je bil preveč neskladen in pisan in premalo napreden in naroden. Med učitelji so bili trije patri frančiškani in brez Muzlerja še trije drugi duhovniki. Potrjen je bil za pravega profesorja samo en učitelj, vsi ostali smo bili suplenti. Prišli smo iz jako različnih krajev. Trije smo se rodili na Slovenskem: jaz, duhovnik Cenc in pravoslovec Zorkar, ki sta bila Štajerca. Oba sta nas konec leta zapustila: Cenc je dobil doma kapelanijo, Zorkar pa se je preselil na Ogersko v Veliki Varadin, kjer ga je potrdil minister za sodnega uradnika, dasi je imel samo en izpit. Med mojimi tovariši nahajal se je tudi Čeh Franta R., ki ga je vrgla usoda po mnogih zgodah in nezgodah v varaždinsko gimnazijo. Priroda mu je podelila lepe darove, ki mu pa niso pomogli, ker je bil preveč len in lahkoživen. Proti meni je govoril vedno na vsa usta, zato sem mu le preveč verjel in zaupal, zlasti tudi radi tega, ker se je delal narodnjaka. Ž njim in z Zorkarjem sem se najrajši in največ družil in bi se bil še bolj, da mi ju ni odvračala njiju večna

zaljubljenost. Franta je bil premotil lepo vdovo, ki ni bila brez cvenka. Varaždinske gospodične so ji zdele pridevek „Todtenkopf“, ker je imela jako svetle lase. Od daleč se je res videlo, kakor da bi bila njena glava brezlasa lobanja. Spoznavši, da je Franta vetrenjak, ki ne dobi nikoli stalne službe, pobegnila mu je na Dunaj. Mesto nje zaljubil se je zdaj v rudečelaso krasotico, ne baš radi dražesti njenih, nego ker je zvedel, da napravlja njena mati najokusnejši golaš in bifstek v vsem Varaždinu. Ali niti ta zveza ni dolgo trajala; razdrla se je, še predno so ga začeli vabiti na golaš in bifstek. Udal se je potem „svobodni“ ljubezni, za kojo je bilo dovolj prilike, odkar sta začela osrečevati deželo nemški absolutizem in nemška birokracija. Zorkar je bil mnogo bolj srečen v ljubezni. Njemu ni bilo treba iskati ljubic, ponujale so se mu kar same, dasi ni bil nič posebno lep in prikupljiv. Razun gospodinje zaljubile so se vanj še druge gospe, nekatere so hodile k dijaški maši samo zaradi njega. Ko je odhajal iz Varaždina, dobil je v spomin prav čeden kupček zlatih prstanov, ki so mu na Ogerskem gotovo dobro zalegli poleg borne uradniške plače. Franto in Zorkarja sem prosil, da bi se razgovarjali med sabo že radi vaje po ilirski. Njima je bilo tem lažje nego meni, ker sta poučevala na gimnaziji že preteklo leto. Zorkar ni nasprotoval, bil je dober narodnjak, poln krasnih spominov z leta 1848. Franta pa se ni dal pregovoriti, mislim, da zato ne, ker po ilirski ni mogel pripovedovati svojih brezštevilnih slanih šal in anekdot tako duhovito in šegavo kakor po nemški. Rodil se je v Taboru med trdimi Čehi, ali oče, cesarski uradnik, in c. kr. šole so ga vzgojile po nemški. Radi njega pomenkovali smo se

torej vsi trije po nemški, kar je bilo, bogme, dosti bedasto. Jaz sem imel oba ta dva tovariša za prava prijatelja. O Zorkarju mislim, da se nisem motil, Franta pa se je pokazal takega figovca proti meni, da me prime še zdaj nejevolja, kadar se ga spomnim. V obraz se mi je hlinil in sladkal, za hrbtom pa me je povsod črnil in ometaval z najgršim blatom. Nosil je na jeziku med, na srcu led. Hujskal in dražil je proti meni vsakega znanca in vsako znanko, sosebno pa našega ravnatelja. Toda tega je dičilo razun drugih tudi to svojstvo, da ni verjel ničesar nobenemn ovaduhu in potuhnjenemu tožniku. Na koncu leta je šel Franta z deželsko hrvatsko ustanovo na Dunaj, da se pripravi za profesorski izpit. Te narodne novce je zapravljal v kavarnah in beznicah, šola in učenje pa sta ga tako malo mikala, da še čez pol leta ni poznal nobenega svojih učiteljev. Izgubivši ustanovo naselil se je za telovadnika v Döblingu blizu Dunaja. Potem je nekam izginil in šele čez več let po ponovljenju ustave se je pokazal v srbskem Pančevu in bil sprejet za suplenta v narodno gimnazijo. Čital sem v „Politiki“, da je izdal v tej službi srbski jezik in srbsko pravico zahtevaje, da se uvedi v gimnazijo mesto srbščine magjarski jezik. Kako se mu je godilo pozneje, ne vem. Če je še živ, nahaja se najbrž med udi tajne policije.

Varaždinska gimnazija je imela torej že na začetku šolskega leta 1853—1854 štiri tuje učitelje, domačinov je bilo osem. Patre je konec leta vlada sramotno zapodila, češ, da so nevedni bedaki. Pravi vzrok pa je bil, ker niso znali dobro nemški. Ovadil jih je ministerstvu njihov tovariš, duhovnik Goldkragen, ki si je zaslužil ta priimek s svojim gorečim hrepenenjem, da bi se dočepal zlatega ovratnika, ki je kitil uradne

predstojnike. Goldkragen je bil jako nadarjen človek, ali brez narodnega duha in značaja. Ilirski je govoril in pisal prekrasno in vendar ni tlela v njegovem mrzlem srcu ni najmanjša iskrica rodoljubja in domoljubja. Meni se je to zdelo strašno čudno, ker si do takrat nisem mogel misliti korenitega znanja narodnega jezika brez narodnega čuvstva in domovinske ljubezni. Med Slovenci še nisem nameril nikoli na tako prikazen, med Hrvati pa sem našel pozneje še marsikoga, ki je bil povse jednak Goldkragenu. S tožbami proti patrom je hotel ta človek razobesiti in razšopiriti pred vlado svoje nemško mišljenje in skrb za nemški jezik, ki sta bila pod njo glavni pogoj za povišanje v službi. Z nemščino se patri res niso mogli pohvaliti, zato so bili pa tem bolji latinci. Ta jezik jim je tekel glaje nego materinski, sosebno patru Pavlu, ki je slovel po pravici za spretnega latinskega pesnika. Več njegovih pesnij je bilo tudi natisnjenih v hrvatskih listih. Heksametre je usipal kar iz rokava, kakor kak novodoben Ovidij. Za stavo jih je naredil nekoč boje sto v jedni uri. Vsi so bili po obliki in jeziku popolnoma pravilni. Latinščine se je pater Pavel tako navzel, da je uravnaval po tem jeziku vse svoje misli. Hrvatski govor mu je bil poln latinizmov. Na samem je bil vajen, da je govoril glasno sam s sabo in vselej le po latinski. Ko sem služil jaz na Hrvatskem, latinski jezik ni bil še izgubil vse veljave v društvenem življenju. Po latinski so se pogovarjali radi med sabo sosebno duhovniki, pa tudi stari profesorji, odvetniki in drugi izobraženci. Do leta 1848. je bila latinščina uradni jezik v vseh višjih šolah in državno-deželskih uradih. Na županijskih skupščinah so jo rodoljubi ilirski jeli že prej izpodrivati, ilirski

jezik pa je razglasil in upeljal za urade in šole pravzaprav šele ban Jelačić l. 1848. Nemški profesorji in novinarji so se rogali hrvatski in ogerski latinščini, imenovali so jo Kuchellatein. Kakor v vsem, je sikala i v tej reči iz njih zloba, glupost in nevednost. Latinski je govorila vsa hrvatsko-ogerska inteligencija moškega spola in tudi mnoge izobražene gospe in gospodične. Ni čudo, da je bilo v toliki množici dosti ljudi, ki so rabili mesto konstrukc. akus. cum inf., mesto quin in quo minus vedno in povsod le quod in ut. Ali Štrosmajer, nadzornik Ilijašević, Slovak kanonik Mojzes (poznejši škof v Banski Bistrici), profesor Veber-Tkalčević, profesor Mesić in še mnogi drugi so se odlikovali s klasično latinščino, koji, bogme, niso bili kos vsej avstrijski nemški učenjaki skupaj. More se trditi po vsi pravici, da je znal najslabši hrvatsko-ogerski šestošolec bolje latinščino, nego večina odličnjakov v cislajtanskih gimnazijah. Dobro se še spominjam, s kakim čudom in strmenjem je gledal na Dunaju v jezikoslovnem semenišču hrvatske kandidate rojeni Prusak, profesor Gryzar. Latinski jezik jim je tekel iz ust spretno in gladko, kakor materinski. Nemški tovariši so bili proti njim borni začetniki, ki so latinski jecljali, ne pa govorili. Pogostoma se je izpodtikal celo sam profesor Gryzar, ker mu ni prišla precej prava beseda na misel. Iznebivši se patrov, obrnil je Goldkragen vso svojo jezo in iznajdljivo spletkarstvo proti ravnatelju Muzlerju, ker mu je bil na potu, ker je hotel tudi njega izpodriniti, da zasede sam njegovo mesto. Začela se je tiha ali srdita vojna. Obrekoval je Muzlerja na vse pretege proti vsakemu človeku, najhuje pa seveda proti uradnim licem. Črnil ga je pismeno

gotovo tudi državni vladi in Klemanu, glavnemu germanizatorju v L. Tunovem ministerstvu. Očital mu je, da je pijanec in babjek, da je njegov bog veseljak Bak, boginja pa blondna Venera. Jaz sem poznal dobro vrline in slabosti svojega ravnatelja in morem zatrditi po duši, da ga nisem videl nikoli pijanega in nikdar nisem čul, da bi ga bil videl kak drug človek. Z ženskim spolom je sploh kaj malo občeval. Če je nanesla prilika, da je moral s katero govoriti, vedel se je vselej resno in pristojno, da se ni mogel nihče pohujševati ali si o njem kaj slabega misliti. Morda je imel res kako srčno zavezo, ali znal jo je prikrivati tako previdno in uspešno, da živ krst ni vedel zanjo. Goldkragnu se spletnje ta pot še niso posrečile. Splezal je na službeni lestvici za jedno prečnico više, ali ravnateljstva ni mogel zasačiti. Svojega strupenega semena pa vendarle ni posejal zastonj. Na Muzlerja jelo je paziti od takrat sto zvedavih in bistrih oči. Zaman se je ponašal prijazno in spoštljivo proti novim nemškim uradnikom in njihovim podrepnikom. Gledali so ga pisano in sovražno, ker so zavohali v njem trdnega Ilira in Slavjana. Sosebno jih je jezilo, da si je znal pridobiti v vsaki družbi ugled in ljubezen. Nova vlada sploh ni marala popularnih ljudij, najmanj pa popularnih narodnjakov. Politična policija je zapisala Muzlerja v črne bukve že l. 1854. Ker pa se je vedel tako izredno pametno in moško, mu še več let ni mogla do živega. V dunajski vladi pa je dozorel že takrat neomajni sklep, da ga je treba o prvi zgodni priliki odstraniti.

Omeniti moram še dva svoja tovariša zato, ker sta bila za tisto dobo tipična zastopnika gosposke hrvatske mladeži. Jeden se je rodil v Karlovcu, drugi v Križevcih.

Stanovala sta zajedno, ker sta si bila že od detinstva iskrena prijatelja. Viharno leto 1848. je potegnilo tudi to dvojico v svoj vrtinec. Prešinil ju je vroči duh ilirstva, bila sta neutrudna pevca hrvatskih davorij in strastna udeležnika protimagjarskih demonstracij. Človek bi mislil, da taka dva korenjaka za živo glavo ne bi hotela zameniti svojega jezika za tujo govorico. Meni sta bila oba velesimpatična, ker sem ju smatral za najiskrenejša ilirska rodoljuba. Ali kako nemilo in strašno sem se motil! Na šetališču sem sedel blizo njiju, ali v gošči, da se nismo mogli videti, razločil sem pa dobro vsako besedo njunega pogovora. Pomenkovala sta se — po nemški in se zadolbla tako krepko v svojo švabščino, da se jima ni izmaknil nobeden naroden glas, dasi sem ju poslušal gotovo pol ure. Tudi kasneje sem ju čul o raznih prilikah, da sta se pogovarjala na istem jeziku in tudi brez hrvatske primesi. To me je tako razkačilo, da me je naposled jeza premagala in sem očital Karlovčanu kar na vsa usta švabomanstvo in narodno izdajstvo. On mi odgovori porogljivo: „Kaj se ti blede! Jaz sem morda stokrat bolji narodnjak, nego ti! Jezik je samo oblika, glavna reč pa je duh, in duh moj je naroden, ne pa švabski. Jaz poznam brez števila mladih in starih ljudi, ki govore zmerom po nemški, pa jih štejejo vendar vsi med najbolje rodoljube in po pravici. Dokazali so z denarnimi in krvnimi žrtvami svoje resnično, kot solnce čisto rodoljubje, vi Kranjci pa ste taki bedasti kritikastri, da bi jih razlajali za izdajalce. Zanaprej presojaj ti rajši sebe in svoje rojake, nas Hrvate pa pusti na miru, ker nas ne razumeš!“ Priznati mi je po duši, da takega patrijotstva res ne razumem. To

morem lahko pojmiti, da se stari Dalmatini, pošteni hrvatski domoljubi, razgovarjajo med sabo po italijanski. Ti možje se niso učili v tujih zavodih nikoli materinskega jezika, slovnice in sintaktičnih pravil, nedostaja jim tudi znanstvenih terminov, tehničnih izrazov, za izobraženi pomenek torej ne morejo biti sposobni. Ali moja tovariša Karlovčan in Križevčan sta znala izvrstno ilirski jezik in pravila njegova, pa sta vendarle zavrgši sladko materino besedo občevala med sabo na nemškem jeziku, na jeziku naših najhujših sovražnikov! No, bodisi, da sta sama! Ali tako so se vedli in se vedó, žal, še dandanes i premnogi drugi hrvatski mladiči in možje, sosebno v Zagrebu in po vsej Slavoniji, ne le v Oseku, Vukovaru in Zemunu . . .

Že prvi mesec sem se bil v Varaždinu prav udobno ustanovil in privadil. Prvo stanovanje sem si dobil pri nekem malem uradniku. Zraven moje izbe je gostoval neki Primorec, birokrat, ki je hotel z mano le nemškovati, tudi gospodinja je govorila z mano po nemški. Zapazivši, da se ona in birokrat še bolj ljubita nego zapoveda krščanska dolžnost in da jima naklada moja prisotnost razne neprijetne obzire, jima nisem hotel kaliti sreče in sem se preselil k upokojenemu majorju Huberju, pri katerem sem ostal do konca prvega šolskega leta. Ta mož je bil rojen Moravec, za svoj materinski jezik je smatral češčino, dasi jo je v svoji dolgi vojaški službi že močno pozabil ali pa pomešal z inimi slavjanskimi narečji. Mnogo let je preživel na Laškem, tam si je našel tudi nevesto. Dostikrat mi je pravil, da on dobro razume, zakaj Italijani tako sovražijo nemško vlado. Narodnosti jim baš ni zatirala, oficirji so se celo zvečine poitalijanili, da so govorili

še med sabo največ po laški. Ali strahoviti davki so pritiskali Lombardijo in Benečijo; vsaka gruda zemlje, vsako drevo, vsaka trta je bila vpisana in obdavčena! L. 1848. je služil major pod zastavami bana Jelačića. Od konca mu je vzbujala smeh njegova pisana vojska, najbolj pa se je krohotal, ko je poveljnik Benko stopil pred zagorske kmete, oborožene z domačim orodjem ter jih pozdravil z besedo: „Junaci!“ Ali v bitvi pri Valenči se je uveril, da so bili ti prosti možje tega pozdrava popolnoma vredni, kajti so s svojimi vilami zmagoviti zapodili z borišča krdelo ogerskih huzarjev, ki je bilo močneje od njihovega. Sicer mi je pripovedoval zgodbe te vojne nekoliko drugače, nego sem jih čital v nekem hrvatskem listu. Oddelek, pri katerem je služil, moral je sramotno bežati pri Stolnem Belgradu in Gjuru in tudi njega bi bili Madjari vjeli, da ga ni otel in odnesel ranjenega na svojih plečih zvesti sluga, neki repeški rudar. Huber je imel čvetero otrok, tri hčerke in sina. Z materjo so govorili vsi po laški, z očetom in z drugimi ljudmi pa po nemški razven sina, ki je pohajal realko in se pomenkoval prav rad tudi po hrvatski. Upokojenih častnikov je živelo takrat precej v Varaždinu radi nevelike draginje in prilične družtvene svobode in udobnosti. Rodbine njihove so bile še bolj ponemčene nego Hubrova. Nekatere njih gospodične niso znale niti pisati po hrvatski. Ko sem vprašal najstarejšo majorjevo hčer, če zna ilirski, mi je dejala: Jaz bi se bila rada naučila, toda kako? Nune, ki so me učile, niso znale ni same tega jezika; jaz sem se učila samo nemški brati in pisati in tako tudi druge gospodične. Z deklicami prostega stanu se je pač onegavilo nekaj i po hrvatski, ali mislim, da je tudi njim

to malo zaleglo, ker so bile naše učiteljice prebedaste babe. O neki priliki mi je povedala ista majorjeva hčerka, da ne zna moliti očenaša. Jaz sem kar zazijal od čuda in vprašal, kako je to mogoče, ali je ni naučila te molitve mati, če ne mati pa vsaj šola? Ona mi odgovori malomarno: Ni mati, ni šola! Mati moli očenaš po latinski, kakor se ga je doma naučila. A kaj če meni latinščina! V šoli so se le otroci učili nekaj moliti, že ne vem, kaj. Naš gospodičen se pa nuna ni drznila nadlegovati s takimi rečmi. Da se je lotila mene, „so hätt' ich ihr so a Watschen gegeben...!"

Pri majorju sem samo stanoval, na hrano sem hodil v gostilnico, ki se je zvala menda „pri belem volu". Gostilničar in vsi njegovi ljudje so bili trdi Nemci in jim ni bilo mari, da bi se kaj hrvatski naučili. Ko sem očital to zanikarnost točaju, mi je dejal: Čemu bi se očili hrvatski, saj tega jezika ne potrebujemo! Prosto ljudstvo, ki zna samo hrvatski, ne zahaja k nam, gospodje pa govore vsi nemški in večkrat sem čul, da bi se mnogi silno razžalili in jezili, ako bi jih ogovoril kak olikan človek po hrvatski. Te besede so me silno raztogotile, ali sem se pomiril kmalu, opazivši, da se nahajajo med gosti i odlični ilirski rodoljubi. Seznanil sem se že prve dni s sodnima uradnikoma Čepulićem in Tuškanom. Ta je bil jako zal mož, lepega vedenja, tih in tako skromen, da so ga bedaki razglašali za — bedaka. Da ni bil slaboumen, dokazuje že to, ker je občeval ž njim prav rad Čepulić, ki ga moram vsekako prištevati največjim razumnikom in veščakom, koje sem spoznal v trojedni kraljevini. Mož je bil tanke, suhe rasti, ostrih črt v obrazu, širokega čela in bistrih, duhovitih očij, iz katerih je sevala, kadar je bil za-

dovoljen ali nezadovoljen, ali srčna radost in oduševljenost ali pa bliskavica s strelami in grmenjem. Ker smo sedeli za isto mizo, seznanili in sprijaznili smo se brzo ter za vselej. Ko sem povedal Čepuliću, da sem prišel na Hrvatsko zato, da bom učil bratovsko mladino na narodnem jeziku, podal mi je roko in me imenoval sotrudnika v narodnem delu. Prisvojil si je bil ta mož ogromno znanje tujih jezikov, da ni imel ni med Hrvati tekmeca, dasi se Hrvatje sploh kaj lahko nauče jezikov in se je nahajalo med njimi že od nekdaj dosti ljudi, ki so govorili nemški, magjarski, laški, latinski, francoski, angleški tako točno in izvedeno, kakor svojo materinščino. Tudi Čepulić je znal vse te jezike, ali ne le govoriti, ampak jih tudi pisati tako pravilno, da ga je moral vsak zastopnik teh narodov smatrati za svojega rojaka. Takrat, ko sva se midva seznanila, učil se je španjolski in portugalski in je že toliko se izuril, da je mogel čitati brez izpodtike vsako knjigo teh dveh znamenitih romanskih narodov. Ko sva si postala že bolj domača, me je vprašal, katere knjige prebiram, da se izvežbam v pismeni ilirščini. Rekel sem mu, da spise Vukove, Kačića in stare Dalmatince: Gundulića, Palmotića, Bunića Vučićevića in sploh vse, kar morem dobiti v roke. Čepulić se zasmeje: Kaj, tudi Bunića? On je res klasik, spada med najboljše stare lirike, ali je velik grešnik pred katoliškim sodiščem. O ljubezni govori včasi precej odkrito. V pesmi, ki slavi njedra drage vile, se veli: U premilu — vašem krilu — sniežani se put nahodi i. t. d. Tako je znal Čepulić na pamet cele kitice in tudi cele strani iz inih starohrvatskih pesnikov, zlasti pa iz ljubimca Kačića in iz srbskih narodnih pesmij. Sploh je po-

znaval korenito vso zgodovino hrvatsko-srbske literature. V njegovem društvu se je mogel naroden poslušalec mnogo naučiti. Ta genijalni mož se je rodil v primorskem Bakru, ali velikanskih njegovih sposobnosti niso hoteli videti in nagraditi niti Bahovi Nemci, niti njih hrvatski nasledniki. Zdel se je obojim enako nevaren radi svoje odvažnosti in duševne samostalnosti. Vsekako bi se spodobilo, da se tega prvaka slavjanske nadarjenosti in značajnosti spomnijo Bakrani in vsi hrvatski Primorci ter mu postavijo dostojen spomenik na bregu hrvatskega morja, kateremu je prerokoval tako rad in pogostoma najsijajnejšo bodočnost. Čepulić se je bavil s politiko resno in stanovitno in s svojim bistrim očesom je zazrl prestolnico hrvatskega naroda že 1854. leta v primorskem, vsemu svetu odprtem Spletu.

V nekoliko tednih sem se seznanil z Varaždinom in z varaždinsko županijo in tudi z njenimi prebivalci. V mestu se je živelo takrat še jako prijetno in poceni. Prostrana ravnina dajala je dovolj živeža kmetu in meščanu. Tudi Varaždinci sami so imeli dosti svojega polja in znatne črede goved in prascev. Na jesen se je založila vsaka hiša z zabelo, presnino in z vsake vrste drugimi živili, sosebno z zeljem in prekajeno svinjino. Mnogi meščani so si služili prihodke tudi z rokodelstvi in obrtmi, v mestu so se nahajale i nekatere male tovarne. Hudo zadolženih rodbin bi bil opazovalec skoro zaman iskal, jako mnogi ljudje pa so imeli kolikor toliko prihranjene gotovine in svoje srebrnine, starih šmarnih tolarjev in petic skrivalo se je dovolj na dnu skrinj in kovčegov v starih nogavicah. Niti v gostilnicah se nismo mogli pritožiti na draginjo

in jedi so se pripravljale na vso moč snažno in skrbno. „Pri belem volu“ smo godrnjali včasi samo radi tega, ker nam je stregla kuharica prepogostoma z racami in goskami! Moji pojmi o varaždinski narodnosti so se v tem času izbistrili in popravili. Mnenje, da sem prišel v ponemčeno mesto, je izginilo. Uveril sem se, da prebiva v njem poleg skoro osem tisoč hrvatskih domačinov le nekoliko stotin gosposkih ljudi, ki govore po nemški, ali znajo zvečine prav dobro tudi svoje bezjaško narečje. Ta dva razreda nista rada občevala drug z drugim. Prosti narod ni zahajal v gosposke gostilnice, prodajalne in kavarnico, gospoda pa istotako ne v proste krčme in drobne tržnice. V rokodelcih je vladala že stara navada, da so si hodili v mladosti dela iskat tudi na Ogersko, sosebno v Kanižo, kjer so se naučili lahko magjarski. Ali nikdar nisem zapazil, da bi se bili s tem jezikom bahali in se služili ž njim brez potrebe. Po magjarski so se pomenkovali le z magjarskimi vojaki in romarji, ki so potovali v Marijo Bistrico, med sabo pa vedno in povsod le po domače, to je na bezjaškem narečju. Po bezjaški se je ljudem tudi pridigalo, mestna gosposka pa je upotrebljala v svoji pisarnici že ilirski jezik. Ta jezik takrat ni ugajal vsem duhovnikom. Nekateri so trdili, da ni hrvatski, nego vlaški. Neki župnik je zastokal vpričo mene: Gaj nam je povlašil naš lepi hrvatski jezik. Strah me je, da za jezikom pride na vrsto naša sveta rimokatoliška vera; Zagrebčani nam povlašijo tudi vero. Ilirščine pa bezjaški gospodje niso pisali dosti pravilno; ilirske so bile često samo oblike, besede pa kajkavske ali pa tudi tuje, dočim se je v slogu posnemala latinščina. V potnem listu, ko sem ga prejel na koncu šol-

skega leta od mestnega županstva, se je čitalo n. pr.: stališ — ledičan, oči — škure, vlasi — škure i. t. d. Goldkragen me je jel nagovarjati, da bi se zapisal v mestno kazino, katere ud je bil on. Jaz sem dejal: Če je društvo narodno, se vpišem, drugače pa ne! Šel sem gledat. Na mizi je ležalo vse polno nemških novin in časopisov, slavjanskih sem iskal zaman. Na nekaki polici se je valjal cel kup zagrebških „Narodnih novin", ali vse številke so bile še v zavitkih. Videl sem, da si je družba ta list pač naročila, ali da ga nihče ni maral čitati. Vprašal sem slugo, kje je „Neven", „Gospodarski list", „Srbski dnevnik". On je pokimal z ramami in dejal kar naravnost: Naše društvo je nemško. Pri nas se čitajo samo nemške knjige in novine in tudi naš zapisnik je nemški. To se ve, da me tak sovražen zavod ni mogel mikati in še dandanes se čudim, da so ga podpirali s svojo udnino nekateri hrvatski gospodje, ki so sloveli za narodnjake.

S Čepulićem in Tuškanom sem se zabaval prav prijetno, ali samo opoldne pri obedu in še to ni dolgo trajalo. Tuškan si je našel drugod hrano. Čepulića so pa zvabili znanci medse za drugo mizo. L. 1854. sem bil bolj srečen. Seznanil sem se bil z rodoljubi, s katerimi sem občeval lahko po več ur na dan. Prvi je bil Čeh Vaclav Mařik, hišni učitelj pri pl. Petru Horvatu. Učil mu je jedinca, dečaka jako bistre glave in čudovitega spomina. Mařik je ves gorel za domovino in slavjanstvo. Za domovino je smatral ves slavjanski svet. Hrvatje so se mu tako priljubili, da je hotel med njimi živeti in umreti. Prosil je deželno vlado učiteljske službe in jo je tudi dobil v Ludbregu. Dečko je silno jokal in žaloval, da se je moral ločiti od pre-

dragega vzgojitelja. Treba mi je tu še pripomniti, da je g. Horvat večkrat prav nujno opominjal Mařika, da mu mora poučevati otroka na narodnem jeziku in v narodnem duhu. Taki izgledi so bili zelo redki v oni dobi. Tudi midva z Vaclavom sva se dogovorila, da bodeva občevala vedno le po ilirski brez tuje primesi in tega pravila sva se tudi verno držala. Šetala sva se zajedno skoro vsak dan. Pogovor je nama tekel največ o mučnem razvoju in počasnem napredku češke in hrvatske književnosti. O vzrokih te tužne pojave so se nama misli popolnoma strinjale. Oba sva jih nahajala na Dunaju. Sploh se mi je omilil Mařik radi svoje odkritosti in svobodnjaštva svojega: vselej je to, kar je mislil, tudi govoril. Le malo pozneje nego z Vaclavom zasnoval sem znanje in občevanje z mladim pravnikom Milanom Bubanovićem, čigar roditelji so živeli takrat v Varaždinu. Ta angel v človeški podobi se je rodil v Križevcih; če se ne motim, je bil unijat. Kdor ga je le količkaj poznal, moral ga je smatrati za vzor poštenega, rodoljubnega, po najvišjih idealih hrepenečega mladeniča. Iz ust mu ni prišla nikdar podla beseda in v življenju njegovem ni bilo ni koraka ni dihljaja, ki se ne bi bil ujemal in zlagal z najstrožjo nravnostjo. Svoj hrvatski narod je ljubil tako strastno, da bi bil pripravljen vsak trenutek dati zanj svojo kri, svoje življenje, svojo dušo in more se reči tudi svoje izveličanje. Ž njim se nisva pomenkovala nikoli nič druzega nego o usodi hrvatske domovine, o tožnih prilikah za hrvatsko knjigo, o prerazličnih načinih in sredstvih, kako bi se dalo in moralo pomagati nesrečnemu hrvatskemu narodu, ki je padel baš tista leta žuleče madjarske sužnjosti pod še mnogo trji in pogubnejši jarem nem-

škega absolutizma in nemške, vsako tujo narodnost gazeče birokracije. Milan se je hotel ves posvetiti zgodovini svojega naroda, da mu pokaže v njenem zrcalu pota, po katerih mu je hoditi, in nevarna brezna, kojih se mu je ogibati. Že se je uvrstil med sotrudnike vrlega zagrebškega „Nevena“, in urednik Pravs ga je pozdravil s srčnim veseljem kot bodočo zvezdo prvega reda na obzorju narodnega slovstva. Ali kalica smrti — sušica — kojo je bil prinesel z Dunaja, razvijala se je v. Varaždinu tako brzo, da je moral leči v grob, predno je še dovršil svoje nauke. Tretji znanec, s katerim sem se jel družiti 1854. l., se je zval Popović. Po obrti je bil trgovec, po rodu pa Srb in seveda pravoslavne vere. Brez politike Popović ni mogel živeti. Razpravljal je z vsakim prijateljem in znancem državno in narodno stanje in vsake vrste politična, jezikovna in socijalna vprašanja. Poslušal in lovil je sobesednika tako pozorno in spretno, da je spoznal prav hitro vse njegove nazore in misli. Svoje nazore in misli pa je znal prikrivati tako vešče, da jih nihče ni mogel lahko pogoditi. Često se je ironično režal in smehljal, ali se ni moglo vselej na tanko vedeti, čemú in zakaj. Kakor v politiki, bil je Popović tudi v svoji trgovini jednako skrit, prekanjen in premeten. Ni torej čudo, da si je brzo opomogel. Kje se je rodil, vzgajal in učil, mi ni nikoli povedal, sam ga pa tudi nisem maral vprašati. To pa vem, da je znal več jezikov, med njimi tudi grški, ne le novo- nego i starogrški, čemur sem se najbolj čudil. Iz pogovorov, ki sva jih imela drug z drugim, sem toliko razvidel, da je strasten rusoljub, vroč privrženec velikosrbske misli in zaklet sovražnik tiste vlade, ki je trdila, da jo preganja nesreča zato, ker je prepoštena. Ali teh rečij

mi ni povedal sam, moral sem jih uganiti iz posameznih besed, vzdihov, klicajev, psovk, kletev in namigljajev. Sosebno z Judi se je Popović rad prièkal in prepiral. Svetila se mu je rajska blaženost na obrazu, kadar jih je prav krepko ugnal s svojimi ujedljivimi dovtipi, opomnjami in zofizmi. Konec septembra sta prišla v Varaždin za suplenta moja dva najboljša prijatelja, Žepič in Valjavec. Z Žepičem sva si zajedno najela stanovanje pri poštnem uradniku Galiniju, z Valjavcem pa sva se pogodila za hrano s poštarjevo ženo. In tako sem občeval vsak dan z obema, in ni bilo ni konca in kraja našim pomenkom o narodnih vprašanjih in slovstvu. Mesto pustolovca Frante smo imeli v gimnaziji zdaj že tri Čehe: Kořinka, Folprehta in Špačka. Prva dva sta bila že izpitana in potrjena za vso gimnazijo. S temi Čehi se nisem družil tako rad, ker so govorili z mano le po nemški. Vendar smo presedeli skupaj vsak večer marsikatero uro, do malega vselej v društvu ravnatelja Muzlerja, katerega smo vsi ljubili kakor očeta. Goldkragna ni bilo več na zavodu, odšel je na boljšo službo proti jugu. Takrat sem si bil pridobil že polno dobrih znancev i v mestu i po vsej okolici, tudi v Medjimurju, ki je spadalo zdaj pod oblast hrvatskega bana. Znanje se je naredilo navadno na svatbi. Gostoljubni hrvatski gospodje so nas vabili neprenehoma v svoje hiše in zidanice. Napotili smo se k njim često že dopoldne, pa smo pri njih kosili, južinali, včasi tudi večerjali. Pripeljali smo se domov vselej šele ponoči. Te veselice so se v mestu nekoliko bolj skrčile in skrajšale, na deželi pa so trajale dolgo, zlasti pri Muzlerjevih prijateljih. Sploh smo prejemali največ povabil po Muzlerjevi priporoki in radi njega, brez njega nismo šli na

nobeno gostbo. Zdaj sem imel najlepšo priliko, da spoznam hrvatsko domače življenje in mnoge prezanimive zame povse nove hrvatske šege. Teh ne bom popisoval, ker so Slovencem že precej znane in ne spadejo v to mojo knjigo. Dve reči pa moram vendarle omeniti: „bilikum“ in pobratimstvo. Bilikum (zdaj se navadno veli „dobrodošlica“) je velika dostikrat ogromna čaša, ki jemlje kdaj pol litra, če ne več. Beseda je prišla iz nemškega jezika: Willkommen. Nemški so še nekateri drugi termini hrvatskega gostoljubja. Odkod ta čudna prikazen? Hrvatje so mi trdili in gotovo po pravici, da izvira iz dobe turških vojn. Hrvatom so hodili onda včasi „na pomoč“ tudi nemški vojaki. Ti „pomočniki“ so besneli po deželi često huje nego Turki. Kdor je hotel odvrniti od sebe grabež, moral jih je dobro gostiti in napajati. Čim večja je bila vinska posoda, tem bolj je udobrovoljila te nevarne zaveznike. In tako so se pojavile v hrvatskih gradovih, župniščih in mestih tiste velikanske čaše razne podobe, katerim se zdaj vsak tujec tako čudi. Jaz pa se jim nisem le čudil, nego se jih tudi strašno bal, kajti je moral človek, ki je bil prvikrat povabljen v kako hišo („prihodnik“), izpiti na dušek ves „bilikum“ do dna. Ta dolžnost je nastopila šele proti koncu obeda, torej potem, ko je gost že prej mnogo pil od žeje in radi neprestanih zdravic. Nasledek izpraznjenega bilikuma je bila skoro vselej pijanost, ki mnogim pivcem ne škodi dosti, meni pa je nakopala vsak pot silnega mačka, včasi pa tudi pravo, teden trajajočo bolezen. Radi te nevarnosti mi je prevelika hrvatska gostoljubnost nekako omrzela, dasi sem ostal zmernemu uživanju vina zvest prijatelj do današnjega dne. Velikih gostij sem se jel ogibati, po-

vabila sem zanemarjal; če pa so prilike tako nanesle, da sem moral priti, priporočil sem se proti koncu obeda „po francoski“, to je, vzel sem klobuk in pobegnil natihoma proti domu. Vino ljudi hitro seznani in sprijazni, saj zboga dostikrat celo najhujše sovražnike. Hrvatske gostbe so naklonile tudi meni vse polno novih prijateljev. Gosti smo se začeli pogovarjati o hrvatski domovini, o usodi njeni in drugih plemen slavjanskih, in skoro se je pokazalo, da gori v vseh isti sveti ogenj rodoljubja, isto oduševljenje za narodno čast, samostalnost in svobodo, ista ideja slavjanske vzajemnosti, pa tudi ista mržnja na naše skupne sovražnike. Jeli smo si podajati roke, polniti kupice, napijati si zdravje in sklepati bratovščino s prisrčnimi besedami in poljubi. Leta niso delala nikoli zapreke. Pobratil sem se često zaporedoma z mladimi kapelani in uradniki, z zastavnimi gospodarji in župniki, pa tudi s sivimi starci, ki so stali, kakor pravimo, že z eno nogo v grobu. To se ve, da so se pele ob takih prilikah tudi domoljubne pesmi in se glasili iskreni govori, polni krasnih mislij in narodnega ponosa in zanosa. Na teh gostbah sem dobival vedno novih dokazov, da so Hrvatje rojeni pevci in govorniki, s katerimi se malokateri narod more kosati. Kakor me je veselilo, da sem si dobil toliko rodoljubnih pobratimov, zdelo se mi je po drugi plati jako čudno, da so kazali to rodoljubje skoraj le pri čaši na gostbah in o slovesnih prilikah. Iste može, ki so me zamikali včeraj s svojimi patriotičnimi ditirambi, videl sem danes tako mlačne, da so jim mrzeli pogovori o domovini in so govorili s svojimi znanci brez potrebe po — nemški. Takih vinskih rodoljubov imamo tudi na Slovenskem, ali Hrvatje so

jih vsekako prekosali i po številu i po mlačnosti. Na gostbe so prihajale seveda i hrvatske gospe in gospodične. Videl sem mnogo lepih obrazov, rajskih oči, vabljivih ust in zapeljivih oblik. Bilo je dovolj prilik za moško srce, da se uname in — ujame. Nikjer nisem našel navade, da bi bili sedeli gospodje zase in dame zase. Prireditelji so poskrbeli, da je dobila po mogočnosti, vsaka gospa in gospodična soseda, ki jo o premorih obeda zabaval in ji delal kratek čas. Če se je dalo, so sedeli neoženjnni poleg neoženjenih, vdovci poleg vdov, soprogi poleg soprog. Iz take soseščine razvila se je marsikdaj ne le ljubezen, ampak tudi resna zaveza, ženitev in možitev. Ni sumnje, da so Hrvatice gosposkega stanu res dražestne ženske, katerim se noben junak ne more lahko upirati. Kazi jih samo jedno svojstvo, ki je pa tako važno, da jim jemlje polovico vrednosti. To žalostno in sramotno svojstvo pa je njihova navada, da se pomenkujejo med sabo in z vsakim izobraženim človekom — po nemški! Na gostbah vladata torej dva jezika. Službeni del je naroden, to so pozdravi, napitnice, zdravice, petje, govori, ki so vsi brez izimka hrvatski. Ravnotako brez izimka nemški pa so pomenki med damami in njih sosedi. Od kod izvira ta grozna napaka in nespobnost? Gotovo jo je zakrivila največ bedasta domača vzgoja. Gosposkim materam se je zdela nemščina bolj imenitna nego hrvatski jezik, ki ga govori vsak kmet in pastir. Trudile so se na vso moč, da se jim hčere nauče nemški in da ne pozabijo, silile so jih govoriti nemški z vsakim, kdor je ta jezik razumel. V Varaždinu je ponemčevala gosposko mladino tudi samostanska šola; med nunami nahajalo se je takih, ki niso znale nič hrvatski. Neko-

liko krivde leti tudi na ilirske rodoljube, ki so se rogali gospodičnam, ako so govorile domače bezjaško narečje. Kakor v Varaždinu, razgovarjale so se gosposke ženske tudi v Zagrebu in Karlovcu. Dejale so, če jih je kdo grajal radi nemščine: „Me ne znamo ilirski, ako pa govorimo svoje narečje, nam se gospodje smejejo in nas oponašajo. To je edini vzrok, da se menimo ž njimi po nemški. Med sabo govorimo doma rade po domače. Me vemo, da smo Hrvatice in se ne sramujemo svojega rodu, tega pa nečemo, da bi se nam gospodje rogali . . .“

Nekoč sva se menila o narodnih prilikah na Hrvatskem z mestnim uradnikom Vekoslavom Z. Jaz sem ga vprašal, odkod je prišla ta strahovita izpremena narodnega duha od leta 1848. Takrat je vladalo odu ševljenje po vsej Hrvatski, kakoršnega ni bilo v nobenem drugem slavjanskem plemenu, sedaj pa nahajam povsod molk, ravnodušnost, tožen hlad za vse višje ideale. O narodnih vprašanjih se ljudje nečejo skoro ni pomenkovati. Vekoslav mi odgovori flegmatično: To ni nič čudnega. Naš narod je kakor vreme. Včeraj je bučala nevihta, viharji so lomili stoletna debla in najtrdnejše strehe, danes pa je tiho, da se čuje brenčanje vsake mušice. Leta 1848. se nam je streglo po življenju. Košutova stranka nas je hotela ugonobiti. V taki sili se postavi v bran i najbornejši strahopetec, nikar kak narod s tako vojno silo, kakor jo ima hrvatski. Usoda pa nam je naklonila tisto leto i mogočne zaveznike, najprej prejasno dinastijo in nje junaške vojske, pozneje se je pridružila še mogočna Rusija. Z njih pomočjo smo tako prestrašili objestne Madjare, da se niso usodili prekoračiti meje naše domovine. Mi pa smo

jih poiskali in poščegetali še daleč za Blatnim jezerom, na pr.: pri Švehatu, v Budapešti, na srednjem in dolnjem Dunavu, na srednji in dolnji Tisi, in smo končali vojno v dalnjem Banatu. Ali duobus litigantibus tertius gaudet. Ta tertius je bil puntarski Švaba. Slavjani so priredili slasten obed, da slove zmago svoje pravice. Za mizo pa sede nepovabljeni Švaba in zahršči Slavjanom: Poberiti se odtod! Vi niste svobodni gospodarji nego moji sluge! Pečenko in potico bom zalagal jaz, vi pa se nasitite s krompirjem in zeljem in hvalite Boga, da vam dovolim še te jedi! Taka usoda je doletela najbolj baš nas Hrvate, dasi smo jo najmanj zaslužili. Ali kaj čemo? Premalo nas je in preslabi smo, da bi se upirali. V vojni smo se strašno iztrošili. Izgubili smo gotovo trideset tisoč junakov na boriščih in v bolnicah, in žrtvovali smo za dom in rod vso gotovino, katero smo si prihranili, vso zlatnino in srebrnino, katero smo omislili v spomin in na veselje svojim ljubicam, ženam in otrokom. Borili pa smo se ne le zase, ampak tudi za državo. A nagrada!? To, da nam poplavljajo deželo tuji uradniki, ki nam izganjajo narodni jezik iz šol in uradov; to, da nam sodijo tuji sodniki po tujih zakonih, katerih nikdar niso dokončali narodni poslanci; to, da nam nalagajo neprenehoma nove davke, nova bremena, katerih noben zbor ni dovolil, mi moramo molčati in trpeti, ker smo brez moči proti toliki sili. Naši zavezniki so se pretvorili brez naše krivde v najsrditejše sovražnike in preganjalce in svoji silovitosti so dali ime „kultura", za katero zahtevajo celo našo hvaležnost. Ali „svaka sila do vremena". Zrušila se bo morda prej nego mislimo i Bahova mogočnost, kakor se je zrušila še

vsaka vlada, ki je prezirala narodne solze in narodne kletvine . . .

Ta umni odgovor mladega domoljuba sem si zapisal precej, ko sem prišel domov, ker mi se je zdelo, da izraža mnenje vse poštene hrvatske inteligencije o novih naredbah in reformah dunajske vlade. Treba je, da si ogledamo notranjo in vnanjo politiko te vlade nekoliko bolj natanko. Po zadušenju ogrskega punta je bilo zadnjikrat mogoče dati vsem „kronovinam" jednako upravo, ki bi bila trajala morda še več vekov. Moralo pa bi se to storiti na podlagi svobode in jednakopravnosti. Ali Avstrija ni imela nobenega državnika, ki bi bil razumel duh svojega časa in pravo korist svoje države. Zmagala je volja plesnjivih aristokratov in vsakemu napredku sovražnih prelatov. Uboga suščeva ustava, ki je životarila le na papirju, umrla je z lahko smrtjo; nad Avstrijo je zavladal 1852. leta najstrožji absolutizem. S to državno obliko pa je bil sklenjen še vselej centralizem z vsemogočo birokracijo in germanizacijo. Absolutna vlada je želela vedno vse narode ponemčiti. To dokazuje doba Marije Terezije, Jožefa II., Frančiška I. Vendar pa se tako silovito in srdito kakor zdaj ni še nikoli postopalo s tujimi narodi in jeziki. Vlada je nakanila posiliti ogromni večini svojih podložnikov govorico manjšine. Taka govorica je že sama po sebi abotna in jalova, in sredstva, s katerimi se je delovalo, že zanaprej niso obetala nobenega uspeha. Ta sredstva so bili uradi, šole in vojaščina.

Odkar svet stoji, niso vzeli uradi še nobenemu narodu jezika. Nekaj več moči ima šola, ali samo v mestih, na deželi tuji pouk obstoja za narodni jezik brez nasledka. Istotako se ne doseže z vojaščino ničesar.

Ako se pošljejo slavjanski vojaki v nemške kraje, naučijo se, ako ostanejo tam dalj časa, tamošnjega narečja, ali s tem znanjem ne ponemčijo, prišedši domov, nobenega rojaka. Ako se polki pomešajo, da služijo v njih poleg Nemcev mladiči druge narodnosti, ne razvije se iz tega nikoli ponemčenje, nego separatizem: Nemci bodo občevali z Nemci, Čehi s Čehi, Hrvatje s Hrvati i. t. d. Narodi poginejo le, ako se iztrebijo s silo, drugače pa nikoli ne, če se le količkaj zavedajo. Ista usoda jih čaka le še, ako se raztresejo po prevelikem prostoru in se priseli mednje tuja narodnost, ki jih prekaša po številu in obrtnosti. Tako so poslavjanili Rusi sever svoje domovine v Evropi in Aziji. V Amurju in usurskem okraju so našli kakih 25.000 Tunguzov raznih plemen, v desetih letih je prišlo med nje več nego 100.000 Rusov, pa ni čudo, da je danes Amurija skoro čisto slavjanska dežela. Po tem načinu so se ponemčili i polabski Slavjani. Mnogo so jih Nemci pobili, mnogi so pobegnili proti vzhodu med svobodne brate; med tiste, ki so ostali, privlekli so tuji vladarji, sosebno pa škofje in samostani, toliko nemških naselnikov, da so prvotni prebivalci prišli v manjšino. Istotako so se razširili Angleži v Severni Ameriki in Avstraliji. Ako je kaka zemlja gosto naseljena, ji ne preti nikoli nobena resna nevarnost od tujih naselbin. Prusaki se zaman trudijo z mnogim denarjem in zversko krutostjo ponemčiti svoje Poljake. Poznanjska, zapadnopruska in šleska pokrajina so že povsod tako napolnjene z ljudmi, da ne preostaja skoro nič več prostora za nove koloniste. Tudi so Poljaki teh dežel zdaj že tako zavedni, da se ne bodo dali nikoli ponemčiti. Glavni zastopnik novega sistema je bil

minister Bah, renegat, ki se je iz nemškega liberalca prelevil v najtrjega absolutista, iz skrajnega racijonalista in skeptika v rimokatoliškega tercijala in klečeplaza. Bistrega razuma in korenite izvednosti ni imel ta človek v nobeni reči (razun morda v odvetniških zvijačah), tem več pa predrznosti in doktrinarstva. Naredil si je tak račun, da se dadé izobraženi stanovi tujih narodov ponemčiti že v 10, najkasneje pa v 20 letih; predno poteče pol stoletja, pa bo vsa Avstrija nemška in tako močna, da bo lahko izvršila vse svoje naloge in želje. Zapodivši Turke v Azijo, spravila bo pod svojo oblast ves balkanski poluotok. Rusijo je Bah sovražil že od nekdaj veliko bolj nego njegov tovariš Švarcenberg, ki je baje izustil krilate besede, da se bo svet čudil avstrijski nehvaležnosti proti Rusiji. Da se je vršilo vse po Bahovi volji, razdrla bi se bila sveta alijanca že leta 1852. Vem, da se nahajajo poročila, ki govore nasprotno. Tem se ne more nič verjeti, kajti Bahova glasila niso zakrivala nikdar njegove mržnje na Rusijo. Njegovi razpaljeni mečti se ni zdelo nič težko vreči to neprilično državo nazaj za Dnepr in ji vzeti vse nekdanje poljske dežele. Svojo notranjo politiko je začel Bah izvrševati s tem, da je ponemčil brez odloga v Galiciji, na Ogerskem in Hrvatskem najvišje urade in šolske zavode. Da bi nadelovali in gladili pot Nemcem, jel je pošiljati v Galicijo cela krdela Čehov; Slovenci pa so se mu zdeli posebno pripravni, da pomagajo nemštvu do veljave v Hrvatski in Slavoniji. Svojih bratov Poljaki, Rusi in Hrvatje ne bi gledali tako grdo kakor trde Nemce, od njih bi laglje in rajše sprejemali nemški jezik. Mnogo čeških uradnikov je moralo iti tudi na Ogersko širit nemško kulturo, vendar so dobili

tu glavno ulogo pravi Nemci, ker je bilo na Ogerskem vse polno nemških kolonij in nemških mest. Nekoliko Nemcev je podarila Bahova vlada tudi Hrvatom, namestivši jih v višjih službah kakor za kvas. Sploh si dobil za Bahove dobe v vzhodni polovici države povsod posamezne uradnike vseh avstrijskih narodnosti. Domačinov dunajska vlada seveda ni mogla popolnoma prezreti. Če so znali nemški, jih je prav rada jemala v službo. Bili so jim potrebni že zato, da rabijo tujim uradnikom za tolmače. Na Hrvatskem in Ogerskem se je uradovalo nekdaj vse po latinski, na Hrvatskem pa od 1848 do 1852 samo ilirski. Mnogi starejši akti so bili torej pisani po latinski in po ilirski. Ker so se potrebovali često tudi za novejše razprave, moralo je biti v vseh uradih kolikor toliko takih gospodov, ki so ta dva jezika dobro razumeli. Tuje uradnike so izobraženi Hrvatje imenovali navadno Nemce, ker so govorili največ po nemški, pisali službene listine po nemški, sodili po nemških vzorcih in je bila sploh vsa uprava prikrojena po nemških šegah in zakonih. Hrvatski kmetje jih pa niso zvali Nemce, nego Kranjce, ker so znali ž njimi govoriti „po kranjski", to je po slovenski. Tudi ima v hrvatskih in srbskih deželah beseda „Kranjec" često mnogo širji pomen nego na Slovenskem. Čul sem Srbina, ki je zatrdil, da so Hrvatje pravzaprav Kranjci, ker so kranjske, mislil je reči, katoliške, vere. Na Ogerskem pa se je rodilo za te nove, nezaželjene goste zaničljivo ime „Bahovi huzarji", ki se je udomačilo kmalu tudi na Hrvatskem. Bahovi huzarji smo bili torej vsi tujci, katere so zanesli poliitčni vetrovi preko Sotle in Litve. Nekateri so prišli že prej, nego se je preklicala ustava, n. pr. šolski nadzornik

Jarc 1851., ki ga je poslal Hrvatom Kleman, njegov bivši tovariš v ljubljanski gimnaziji, zdaj pa glavni uradnik in germanizator v Tunovem ministerstvu. Odprava ustave je podrla zadnji slabi jez, ki je še zapiral pot v Translajtanijo. Zdaj ni prešel skoro noben dan brez selitve. Največ tujih uradnikov je navrelo v mesta, zlasti v Zagreb in Reko; na deželo so dali le posamezne, ki so bili vselej Slovenci, ker so bili drugi za tako službo povse nesposobni radi neznanja jezika. V mestih se je Bahov sistem brzo in precej lahko udomačil, ker so bila kolikor toliko že prej ponemčena. Saj je znala nemški skoro vsa hrvatska gospoda, vsa hrvatska inteligencija. Hrvatski uradniki so govorili skoro vsi prav dobro nemški in mnogi so znali nemški tudi dosti pravilno pisati. V trgovini je vladal po vsej deželi že od nekdaj nemški jezik, izimši Primorje, kjer je vladala italijanščina, in nekoliko i dolnjo Slavonijo, koder si je priborila že nekaj veljave srbščina. Nemški so govorili ne le do malega vsi Judje, ampak tudi mnogi rokodelci in obrtniki tujega rodu. Na Hrvatsko je dohajalo vsako leto na stotine in tudi tisoče nemških knjig, časnikov in časopisov, ki so se hlastno kupovali in čitali. Hrvatske dame so bile vse zaljubljene v prazne in sentimentalne nemške romane. Stokrat boljše francoske in angleške romane so čitale le v vodenih nemških prevodih. V Zagrebu in po vseh večjih mestih (razun Primorja) prirejale so se za gospodo le nemške zabave, nemški koncerti, nemške pesmi, nemške igre; kdor je hotel veljati za omikanega človeka, moral je znati in govoriti nemški; gosposki ženski spol je bil na Hrvatskem mnogo huje ponemčen nego n. pr. pri nas na Kranjskem in Primorskem. Božestveni, ne-

prehvalni mladenič Milan Bubanović je bridko žaloval proti meni, uredniku Pravsu in vsakemu rodoljubu, kako poredkoma se poprašuje v knjigarnah po hrvatskih knjigah. Iliri so se dvignili najbolj zoper silovite Madjare in njihov jezik, ne pa tudi ob enem zoper ravno tako ali pa še bolj nevarno nemščino. L. 1848. so se rodoljubi, ki so prepevali hrvatske davorije, razgovarjali često po nemški s svojimi rodovinami in znanci. Ilirom se je zdelo potrebno, da branijo koristi in pravice svojega naroda ne le v „Slavenskem Jugu", ampak tudi v „Südslawische Zeitung", češ, radi svetovne važnosti nemškega jezika. Bahova nemščina je torej našla v Zagrebu, Oseku in še v nekojih večjih mestih rahla, dobro pognojena tla, da se prime, razraste in zavlada v vseh višjih uradih in prosvetnih zavodih. Glavni zaupni mož dunajske vlade je bil Korošec Švab. Poslala ga je v Zagreb za podpredsednika najvišjega sodišča menda že l. 1852. Ta poveljnik Bahovih huzarjev in nadzastopnik germanizacije je kar vriskal in skakal od veselja, da je našel stolno mesto hrvatske kraljevine tako ponemčeno in skoro mrtvo za narodne ideale. Dejal je: „Zagreb ni nič drugačen nego naš Celovec; razun najprostejših ljudi znajo vsi meščani nemški."

L. 1853. in 1854. je izpremenila Avstrija tudi svojo vnanjo politiko. Na dnevni red je stopilo takrat orijentsko vprašanje. Ruski car Nikolaj I. je hotel olajšati bolgarskemu narodu pretežki jarem sužnjosti. Turčija pa je našla kmalu mogočne zaveznike: francoskega cesarja Napoleona in Angleže, katerim so se pridružili skoro tudi Sardinci. Sploh pa je vstala proti Rusiji posredno ali neposredno vsa Evropa razun napoljske kraljevine. Sveta alijanca se je razbila na kosce. Avstrija

je poslala silno vojsko ne le v Galicijo, ampak tudi v Valahijo, katero so morali Rusi zapustiti. Bolj potuhnjeno in skrivaj se je pripravljala zoper Ruse tudi Prusija. Iz poluslužbenih glasil dunajske vlade se je dalo povzeti, da misli tudi ona naravnost napovedati carju Nikolaju vojno. Ali zadnji trenutek se je nekako premislila, zbala se je po vsej priliki, da bruhne buna na Ogerskem, pa morda tudi v slavjanskih deželah. Nakopala si je s tem omahovanjem težke brige in velike nevarnosti, ker se je zamerila na vse strani, kakor Rusiji tako tudi Franciji in Angliji. Naprtila pa si je tudi velikanske stroške za vojsko in vendar se je nahajala že prej v silnih denarnih stiskah in neprilikah. Te zadrege se je hotela osvoboditi s posojilom, ki ji je prineslo ne le 500 milijonov, kakor je bilo uganjeno, nego celó 611 milijonov. To posojilo se je zvalo dobrovoljno ali za mnoge in premnoge, n. pr. za vse uradnike je bilo prisiljeno. V Varaždinu je poklical k sebi veliki župan našega ravnatelja Muzlerja in mu oznanil, da mora podpisati on 500 gold., izmed profesorjev pa vsak, ki je potrjen v službi, po 200 gold., suplenti pa po 100 gold. Uradnikom se je več let jemalo vsak mesec nekoliko goldinarjev od plačila, ki so je dobivali, dokler se je dopolnila vsa svota, katero so podpisali za posojilo. In tako se je godilo tudi v inih mestih. Pritiskali in silili so se za denar tudi drugi ljudje, sosebno bogatini. Iz nekaterih se je denar iztlačil s silo, iz drugih pa z velikimi obeti, z dobrikanjem, z razlaganjem neizmernih koristi, ki jih doleté, ako si naklonijo z večjim posojilom milost vladajočih gospodov. Denarjev se je dobilo po takem načinu dovolj, vse potrebe so se mogle pošteno poravnati in namiriti. Ali za dolgo

to velikansko posojilo ni moglo zadoščati, ker so zahtevale nove reforme v upravi in preustroju države vedno novih milijonov. Trebalo jè torej poviševati stare in vpeljavati nove davke in doklade. Že l. 1854. so mi tožili varaždinski meščani, da morajo vsake kvatre več plačevati. Ta novina je bila Bahovi politiki jako nevarna, kajti prosto ljudstvo sodi dobroto kake vlade povsod po davkih in dohodkih. Ako so davki nizki, zaslužki pa dobri, vele soglasno kmet, delavec in meščan: Pri nas se vlada pametno in pošteno. Ako pa se davki povišujejo, dohodki pa zmanjšujejo, gre en glas po vsej deželi: Naša vlada je slaba! In baš tako se je godilo v Bahovi dobi. Vsako leto so davki rasli, zaslužki padali. Bilo je, kakor da se je zaklela zoper novi sistem ista priroda. Od l. 1849. do 1860. so si sledile skoro same slabe letine. Dunajske gospode pa niso nič motile take reči. Brezobzirno so v notranji in v vnanji politiki dajali duška svoji mržnji proti Slavjanom. Oficijozna glasila so bila polna tega sovraštva in najzlobnejših klevet. Ali treba priznati, da je vlado podpiralo v tem tudi javno mnenje nemške inteligencije. Skoro vse nemške novine v Avstriji in zunaj Avstrije so pisale zlobno in lažnjivo dan za dnem zoper Rusijo in o vsaki priliki tudi zoper avstrijske Slavjane. V dunajski „Österreichische Zeitung“ je pisaril zoper naš narod najhuje ameriški pustolovec Warrens, ki je prihitel v Avstrijo, da bi ribaril v kalni vodi tisočake, kar se mu je od konca tudi posrečilo. Časnik „Wanderer“ je kazal od kraja proti Slavjanom hvalevredno nepristranost, ali orijentsko vprašanje mu je zmešalo vso pamet, preskočil je v turkoljubni tabor, se ve, da ne zastonj. Mastne nagrade so se vsipale takrat vsem renegatom.

Med tujimi novinami je služila Bahovi vladavini najbolj spretno „Augsburger Allgemeine Zeitung“, iz nje so zajemale rade tudi dunajske novine. Ta list je izpovedal kar naravnost, da je to, kar dela proti Poljakom Prusija, jako malenkostno proti ogromnemu delovanju Avstrije, ki hoče vse svoje narode ponemčiti. Najeti dopisniki so naznanjali od vseh strani, kako srečno ji napreduje ta zgodovinski posel in poklic. Iz Krakova je pisal tak najemnik v „Österreichische Zeitung“, da v malo letih bo v mestu govoril nemški vsak človek, le kak star patricij se bo še upiral duhu časa in neizogibno usodi ponemčenja. Tako neumnost je poročal tudi v „Presse“ neki Vestfalec z Reke. Najbolj nesramno so udrihale nemške novine seveda po Rusiji. Kar kosale so se, katere bodo prinašale o njej grje in debelejše laži. Neprenehoma so prežvekavale bedasto trditev, da se 1848. in 1849. l. niso ruske vojske čisto nič odlikovale na Ogerskem, Rusi da si niso priborili nobene zmage. Prišli so v deželo le plenit in zapustili so jo z brezštevilnimi vozovi ugrabljenega blaga. Avstrija jim ne dolguje nikake hvaležnosti, ker so ji došli na pomoč iz gnjusne sebičnosti i. t. d. Prikazali so se takrat na Dunaju in drugje nove vrste zgodovinarji in kritiki, n. pr. Büdinger, Feifalik, Philips i. dr., ki so metali blato sosebno na Čehe in Kraljedvorski rokopis. Ti tepci niso pomislili, da ostane ta rokopis krasno, velepoetično in zgodovinsko delo, pa naj izvira iz srednjega veka ali iz zadnjega stoletja. Vladala je sploh tendencija v vsem avstrijsko-nemškem slovstvu. Halmova gluma „Der Fechter von Ravenna“ se je igrala ex offo ne le na Dunaju, ampak tudi v mnogih drugih mestih, če me ne vara spomin, tudi v Zagrebu. Neki brezobrazen

političen mazač pa se je celo predrznil načrčkati knjižuro, v koji je dokazoval, da se kaznujejo Magjari po pravici, ker so se vzdignili zoper dinastijo in državo, ravno tako po pravici pa tudi Hrvatje, ker so se vzdignili zoper Magjare in kraljestvo Ogersko! Ali minister Bah ni hotel vladati samo absolutno, temveč tudi pobožno, na rimokatoliški podlagi. Za geslo si je bil izbral besede: „In cruce spes mea." Na Dunaju se je vozil vsak dan k maši, včasih je bil celo pri treh mašah. Ginljivi pobožnosti njegovi so se čudile vse tercijalke, še bolj pa posvetnjaki, ki so hodili v cerkev samo zaradi njega, kakor nekatere varaždinske gospe radi Zorkota. Bah je smatral cerkev za najmočnejši steber države, zato je sklenil najtesnejšo zvezo z avstrijskimi škofi. Trudil se je na vso moč, da izpolni vse želje njihove, vse zahteve rimske stolice. V tej težnji mu je bil najzvestejši pomočnik minister uka in bogočastja Lev Tun, češki rojak, katerega so razglašali Čehi za velikega rodoljuba. Roka roko umiva. Vlada je pogodovala cerkvi, cerkev pa vladi. Hrvatski vladika Strosmajer seveda ni mogel biti zadovoljen z Bahovim sistemom, ali je moral molčati, drugače bi ga bila divja struja reakcije pogoltnila brez koristi za njegov narod. Večina škofov pa je služila absolutizmu brez upora in godrnjanja, nekoji celo s srčnim veseljem, kakor n. pr. zagrebški nadvladika Havlik. Po želji in povabilu vlade so se zbrali avstrijski škofje na Dunaju in sestavili okrožnico, v kateri so šibali z ostrimi besedami ideje, ki so naredile 1848. l. toliko šuma in prevratov. Obsodili so tudi hrepenenje zatiranih narodov po jednakopravnosti. Borbo za jezik in narodnost so razglasili za neopravičeno in menda celo grešno.

Pravim „menda“, ker besedila več ne pomnim natanko. Ta okrožnica se je prečitala v vseh cerkvah, ali se občinstva nikjer ni dosti prijela, nekaj zaradi preveč abstraktnih misli in težkega sloga, še bolj pa radi slabih prevodov na narodne jezike. Rodoljubna hrvatska duhovščina jo je sprejela z veliko nejevoljo in ji ni prišlo nikoli na misel, da bi se ravnala po njej. Na Slovenskem je imela bolj žalostne nasledke. Poznal sem več mladih duhovnikov, katere sta oduševila za slovenstvo Koseski in leto 1848., ki so se pa zdaj po škofovski izjavi popolnoma ohladili za svoj jezik in svojo narodnost. Ali Bah in Tun se nista zadovoljila s to okrožnico, sklenila sta l. 1855. s papežem konkordat, ki je dal cerkvi skoro vse pravice, ki jih je želela, med drugimi tudi nadziranje srednjih šol. V slavjanskih deželah se konkordat ni čutil dosti, ljudje se niso menili zanj in duhovščina tudi ni nič nagajala, še na Kranjskem ne. Škofu Volfu je bil zopern vsak verski fanatizem, on je hotel imeti red in poštenje v cerkvi in prijateljstvo tudi s posvetno inteligencijo. Neki Čeh mi je pravil, da je izpraševal župnik na podlagi konkordata tako čudno njegovo nevesto, da se je od srama kar tresla in začela jokati. Ali to je bila izimka. Drugi Čehi, ki so se takrat ženili, se niso mogli tožiti na nobenega duhovnika. V dobi konkordata sem se oženil tudi jaz, pa priznati moram po duši, da ni duhovščina ne meni ne moji nevesti delala nobenih sitnostij in nespodobnostij. Tudi v gimnaziji smo cerkveni nadzor kaj lahko prenašali. Nadzornik je prišel v šolo, poslušal četrt ure, se poklonil in odšel. Ali Nemci so zagnali strašen krič radi konkordata. Razglasili so ga za izdajstvo nemške kulture, za umor

duševnega napredka, za polnočno temo. Grmelo, ropotalo in šumelo je v vseh le količkaj samostalnih listih in pojavilo se je brezštevila brošur, ki so napadale ta avstrijski ugovor. Ravnotoliko, če ne še več, pa je izhajalo knjig, knjižic in listov, ki konkordata niso mogli prehvaliti. Često so imele te razprave naslov: „Thron und Altar", ker se je v njih dokazovala nujna potreba, da se prestol in oltar, to je država in cerkev vzajemno podpirata in da je to za obe najsvetejša dolžnost. Hrvatska duhovščina se za konkordat ni baš ogrevala, ali mu niti ni nasprotovala. Misel posvetne inteligencije pa je bila ta, da se treba boriti najprej za jednakopravnost, za povrat svobodnih institucij, sploh za izgubljene narodne pravice. Šele, kadar se doseżejo te poglavitne reči, pridi na vrsto tudi odprava konkordata. Hrvatski razumniki torej niso bili prijatelji Bahovemu ugovoru, kakor sploh nobeni stvari, ki je prispela iz njegovih nečednih rok. Tembolj odušévljen pa je bil za konkordat nadškof zagrebški. Ta mož je bil nekdaj prav prijazen proti narodni stranki, štela ga je med svoje privržence. On je bil pa vedno oportunist, v tem jednak mnogim drugim prelatom. Brez težave se je pomiril in zbogal 1852. l. z absolutizmom. Čisto nič ga ni vznemirjalo in bolelo, da je izgubila njegova hrvatska vladikovina vse politične pravice popolnoma po nedolžnem. Sprijaznil se je tudi z Bahovo germanizacijo. Dokazal je s svojim izgledom, da se ne briga za narodni jezik, kajti govoril je z vsakim človekom, ki ga je razumel, najrajši po nemški. Ta grešna mlačnost, ta ledeni hlad proti hrvatskemu jeziku sta izkopala tisto globoko brezdno, ki ga je ločilo za vekomaj od domoljubne duhovščine njegove vladikovine.

Kakor mnogi drugi škofi, je mislil tudi on, da je leta 1848. človeštvo strašno zablodilo in da je treba privesti pregrešni rod nazaj na pot nekdanje pohlevnosti in pokornosti proti cerkvenim in deželskim gosposkam. Da mu pomagajo za ta posel, pa ni maral klicati na pomoč svojih duhovnikov, ker jim je premalo verjel in zaupal. Bili so mu presvobodni, preposvetni, preveč zaljubljeni v narodnost svojo, v svoj jezik, v narodne običaje in pravice, tudi jim je očital preveliko gostoljubje in preobilne pijače. Smatral jih je z eno besedo za pokvarjene in nesposobne, da bi delovali ž njim za nravni preporod njegove prostrane dieceze. Pozval je torej v ta namen krdelo pobožnih Tirolcev, mislim jezuitov. Ti gospodje so se vedli po kavalirski, odlikovali so se z uljudnimi, tankimi šegami in načini, z duhovitim pogovorom, gladko obliko, z velikosvetovnimi nazori, z izredno elegancijo in s tistim vernim taktom, ki ga daje aristokratična omika in olika. Tako so mi narisali te može moji zagrebški znanci, duhovniki pa jih niso sodili tako dobro. Vendar se ne da tajiti, da so si pridobili precej simpatij v gosposkem občinstvu zagrebškem. Nade Havlikove pa se le niso izpolnile, da mu bodo ti gospodje pregrešne Zagrebčane poboljšali in spokorili. Tej nalogi niso bili kos, odkar so se jele širiti o njih prečudne, ne baš laskave govorice. To je bila še malenkost, da so jih videli ljudje kaditi dolge, imenitne smodke na javnih mestih po belem dnevu. Več pohujšanja pa je naredila skrivnostna lestvica, katero so našli ponočnjaki prislonjeno k vrtni ogradi tiste hiše, v kateri so bogoslužni Tirolci stanovali. O tej lestvici se je govorilo in ugibalo po vseh mestnih hišah, kavarnah in gostilnicah, glas o njej se

je čul brzo na vseh krajih in koncih hrvatske domovine. Kar se ni hotelo posrečiti Tirolcem, steklo je s sijajnim vspehom nekoliko pozneje ženijalnemu govorniku, jezuitu Klinkovstremu.

Bahova vlada je osvojila narodne postojanke in branike hitro drugega za drugim. Že na začetku leta 1854. so sedeli v višjem varaždinskem sodišču nekoji hudi birokrati, ki so sodili včasi bolj po svoji volji in trmi nego po zakonih. K „belemu volu“ sta hodila na obed dva odvetnika, ki sta se pomenkovala jezno o teh samosilnikih. Eden njiju je vskliknil po latinski: „Deus meus, quales judices nunc advenerunt, inauditum condemnant!“ Istega leta se je mestna realka že močno ponemčila. Ravnatelj Klaić je bil Hrvat in dober mož, ali ne preveč čvrst narodnjak, v društvu je rad nemčaril in slišal sem ga v gostilni, ko je pozdravil po nemški celo našega Muzlerja. Poleg njega služila sta v tem zavodu dva Čeha, rojena na Moravskem, ki nista znala ni pisniti po hrvatski. Naša gimnazija je ostala 1853.—1854. l. še hrvatska, nemščina se je učila le kot predmet. Ali v drugem poluletju je že jela gubiti ta častni značaj po podlosti jednega uda učiteljskega zbora. Na spomlad je prišel nadzornik Jarc pregledovat našo šolo. Na zasedanju nam je pravil, da se je tri leta pridno učil hrvatski. „Narodne novine“ je čital vsak dan od prve do zadnje vrste, zdaj pa je dal slovo temu učenju in čitanju. O teh besedah je mahnil z roko in se zaničljivo zapačil. Napol glasno je potem zamrmral: „Hrvatska literatura je uboga reva. Nima niti molitvenih knjig.“ O tej priliki nam je naznanil, da se bo moralo bodoče leto vsekako nekaj predmetov razlagati po nemški. Vlada želi, da se prej

ko mogoče upelje nemško poučevanje. Zdaj se oglasi Goldkragen: „Jeder Wunsch der hohen Regierung ist für mich Befehl; jaz začnem precej jutri predavati po nemški.“ Lahko si mislimo, kako zelo je obradovala ta kruhoborska ugodljivost vladnega zastopnika. Šolsko leto 1854.—1855. smo dobili tri češke suplente, ki niso znali hrvatski: vsi trije so začeli že precej od konca vse svoje nauke razlagati po nemški, jaz in drugi učitelji pa smo še tudi to leto učili vse po hrvatski.

L. 1853—1854. so bili še vsi uradni dopisi, koje smo prejemali iz Zagreba od banske vlade, hrvatski, leta 1854—1855. izpremenilo se je tudi to. Stopivši nekoč v konferenčno sobo, najdem ravnatelja strašno razburjenega. V obraz je bil rudeč kakor rak, kar tresel se je od jeze. Poklical me je k mizi in mi dejal: „Zdaj boste nekaj videli, kar je bilo neznano na Hrvatskem od dobe kralja Jožefa II. Evo Vam prvi službeni dopis od banske vlade na nemškem jeziku! Mesto bana se je dozdaj navadno podpisaval podban Benko Lentulaj. Pod nemškim dopisom pa se je prelevilo tudi to ime v Benedikt Lentulaj. Muzler vrže pismo v miznico in pobegne. V šoli ga potem dva dni nismo videli in pretekel je dober mesec, predno se je kolikor toliko potolažil.

Razen uradnikov došla je v banovino silna množica finančnih stražnikov, žandarmov in — vohunov. Žandarmom tiste dobe je bila podeljena veliko večja oblast, nego jo imajo dandanes. More se reči, da so se smeli vtikati v vsako reč, še bolj nego policija. Ljudje vseh stanov so prebili mnogo sitnosti radi njih. Mene so prijeli za gimnazijo, ko sem se izprehajal. Vprašali so me osorno, zakaj nosim kapico, če ne

vem, da je to nespodobno zame. Drugikrat se jim je zdel moj klobuk preveč soroden prepovedanemu holštajnskemu. Sosebno kmetom so delali hude nadlege Bahovi orožniki. Večkrat sem jih srečal, ko so tirali s sabo po pet in tudi po deset teh mirnih in nikomur nevarnih mož. Pobrali so jih na kakem sejmu ali na proščenju, ker so se jim zdeli preglasni in zabavljivi. Žandarji so imeli strog nalog, da morajo pisati vsa svoja poročila po nemški in da se morajo z gospodo in tudi med sabo pogovarjati po nemški. Ali orožniki so vsaj kaj koristili skrbeč za red in pokoj, vohuni pa so mislili le na to, kako bi človeku škodili, nakopali mu pravdo in druge neprilike. Lazili so neprenehoma iz gostilne v gostilno, iz krčme v krčmo, poslušali pomenke ali pa tudi goste zapletali v politične pogovore, da bi kaj zabavljali novi vladi in njenim naredbam. Kar so čuli, nosili so pridno k policiji. Koliko teh figovcev je okuževalo varaždinski zrak, nisem nikoli slišal. To pa dobro pomnim, da je bil njihov prvak neki rokavičar. Ali tudi pravi Bahovi huzarji so se često zaletavali v ljudi, ki jim niso nič žalega storili. V hiši, kjer sva si našla stanovanje jaz in Žepič, prebivala je nad nama rodbina višjega sodnega uradnika, ki se je doselil na Hrvatsko s Štajerskega. Gospa njegova se nama kar ni mogla narogati, obirala naju je po vsej soseščini, in včasi je lajal z njo tudi njen soprog. Drla se je n. pr.: „Kaj, ta dva hočeta biti profesorja, ha, ha, ha! Oba imata samo jedno sobo in med sabo govorita po kranjski, z dijaki pa po hrvatski in po hrvatski tudi z gospodi! To so pri nas profesorji malo drugačni možje: resni, zastavni, redkih in modrih besed in Nemci od nog do glave. Za noben denar bi

ne govorili s človekom drugače kakor nemški.“ In takih prismod se je dobilo še dosti med gospemi in gospodičnami, ki so se privlekle v banovino v družtvu svojih mož in očetov. Najbolj osorni in arogantni so bili Štajerci in Štajerke, Korošci in Korošice. Vse, karkoli so viđeli in slišali ti prihajači na Hrvatskem novega, zdelo se jim je „Unsinn, Schweinerei“. Vse narodne šege so jim bile neumnost in svinjstvo. Narodni in jako praktični obleki hrvatskih kmetov in kmetic rogali in smejali so se brez konca in kraja. Največji „Unsinn“ in „Schweinerei“ pa jim je bil hrvatski jezik. Hrvate so mnogi Bahovi huzarji razglašali vsaj od konca za zakrknjene barbare, ki ne morejo pojmiti neskončne dobrote nemške kulture, katero zasaja zdaj blagodušna vlada v to divjo zemljo. Ko smo nekoč pri „belem volu“ obedovali, začeli so za bližnjo mizo zbrani častniki grdo zabavljati Hrvatom in njihovemu jeziku. Jezik so imenovali „Sausprache“ in „Hundegebell“ in še druge take psovke so se usipale iz njih nemških ust. Srdito skoči Čepulić pokoncu in zagrmi surovi soldateski: „V ime zakona zahtevam, da tako psovanje ustavite in da ne pozabite, da se nahajate na hrvatski zemlji!“ Tudi v uradni pisarnici je energično zavračal in odbijal zmagovito vse napade tujih mamelukov na hrvatski jezik in hrvatsko narodnost. Jako zabaven je bil za nas neki drug prizor pri „belem volu“. Prišel sem v gostilnico nekoliko pred poludnem. Na sredi sobe je stala gospa srednjih let z razmršenimi lasmi in z iskrajočimi se očmi, vpila je razburjeno, da je beseda besedo pobijala. Psovala je davkarske uradnike, ki so zahtevali od nje več davkov, nego je bilo uzakonjeno, in so ji naperili še razne druge neprijetnosti. V pisarnici

jih ni hotela oštevati, ker so bili zraven tudi taki gospodje, ki ji niso ničesar zakrivili. Ko pa je grešnike zagledala tu v gostilnici, se ni mogla več brzdati. Planila je proti njim in začela grmeti po hrvatski in nemški: „Vi galženjaki, svinje, lopovi, ihr Tintenschmierer, Hungerleider, schwabische Zigeuner, krainerische Bagage, gatienlose Vagabunden“ i. t. d. To zadnjo psovko mi treba pojasniti. Vsi olikani Hrvatje nosijo poletu razen gornjih tudi spodnje hlače. Na Nemškem ta navada ni splošna in je na mestu povse neznana. Tako so nosili nemški uradniki tudi na Hrvatskem samo po jedne hlače. Hrvatom se je zdelo, da jim hlapajo in če opletajo okoli nog nekako preveč nerodno in nepristojno, ta običaj jih je silil na smeh in zabavljanje. Omenjena gospa je bila žena grajščaka Hrovata in sestra znamenitega emigranta Kanotoja, s katerim sem se pozneje seznanil na Reki. Horvatovka je kazala v vsem svojem življenju in vedenju bolj moško nego žensko svojstvo, spadala je med najstrastneje privrženke ženske emancipacije. Često se je vozila sama brez kočijaža. Doma je bila jako gospodarna in delavna. Srca ni bila hudobnega, ali gorje tistemu, ki jo je razžalil! Moral je biti zadovoljen, ako ga je samo ozmerjala, ali često so padale nanj kakor toča tudi njene pljuske. Davčni uradniki so dobili od nje zdravi nauk, da se s Hrvati ne sme postopati tako svojevoljno in brezdušno, kakor se je nekaterim izmed njih dozdaj zljubilo.

Z Žepičem sva stanovala pri poštnem uradniku Galiniju, ki nama je povedal marsikatero novico iz svoje službe. Jezil se je pogostoma na Bahove huzarje, da mu tako nagajajo s pismi. V napisih so prevajali in kvarili

hrvatska krajevna imena, da včasi ni vedel, kam bi poslal list. Oblike Agram, Karlstadt, Kreuz i. dr. so že stare spake, ki so se že zdavnaj udomačile tudi med izobraženimi Hrvati. Zdaj pa so začeli novi uradniki kaziti tudi imena vasem, trgom in mestom, ki so ostala hrvatska. Naštejem nekaj izgledov. Mesto Ludbreg jeli so pisati v adresah Lubring, mesto Nedelišče — Nedelitz, mesto Prelog — Perlak, mesto Novi Marof — Neumeierhof, mesto Trakoštanj — Drachenstein, mesto Samobor — Sanaburg, mesto Velika Gorica — Großgörz in Tulnpulern (v Turopolju!) in celo Großgörz in Auersfeld, mesto Lipik ali morda Lipnik — Lindenau. Sosebno mnogo pisem je šlo v Lipoglavo, kjer je bila deželna ječa. Na mnogih je bilo ime prevedeno v „Schönhaupt"!!! Posebno rada sta se vadila v takem glupem prelaganju nadnemčur Švab in njegov srčni prijatelj in somišljenik Strangfeld. O tem so napravili hrvatski uradniki anekdoto, ki je označilna, če bi tudi ne bila resnična. Strangfeld je hotel poslati, ne vem kaj ali pismo ali kako poročilo v Dugoselo. Dolenjci, ki žive na Hrvatskem, imenujejo to vas navadno v množini: Dugasela zato, ker imajo doma vasi: Sela, Uršna sela, Drgunja sela, dasi rabijo često tudi oni za te kraje singular. Strangfeld je čul najbrž iz ust kakega rojaka Duga sela, pa je vprašal pisarja, kaj to pomenja. Pisar veli: Die langen Dörfer. Predstojnik odkima: Ja, es ist aber nur ein Dorf, morda pomenja beseda še kaj drugega. Šegavi pisar odgovori: O pa še prav veliko drugega. Strangfeld: Lassen Sie hören! Pisar: Dugasela lahko pomenja: Der Schuld des Dorfes, ali: Die Lange hat sich gesetzt, ali: Die Fassdaube des Dorfes, ali: Die Fassdaube hat sich gesetzt, ali;

Der Regenbogen des Dorfes, ali: Der Regenbogen hat sich gesetzt. Morda bi pomenila lahko tudi: Die lange Schwester! Birokrat je zijal široko in če dalje širje, potem pa prasnil v smeh in se zadrl: In ta hrvaščina hoče biti nekak jezik, pa ima za toliko različnih pojmov samo jedno besedo. Da, ali čakajte, tukaj je napisano Dugoselo, ne pa Duga sela, kaj pomenja to: Dugoselo? Pisar veli: Ein langes Dorf, in zdaj se njegov načelnik oddahne in veli: No, jetzt haben wir endlich das Wahre! Schreiben Sie also Langendorf, dass es wenigstens einen vernünftigen Sinn hat . . .!

O tem, ko je Bahova gluma zavladala po vsej Hrvatski in so njegovi poslanci jeli usrdno preobražavati zemljo po tujih zakonih, vzorcih in vzorih, dozorelo je orijentsko vprašanje: z diplomatskih miz je prešlo na bojno polje. Francija in Anglija sta se dvignili, da ohranita barbarsko Turčijo, kojo je hotela Rusija zrušiti ali vsaj še bolj oslabiti. Javno mnenje evropsko se je razdelilo. Slavjani vseh plemen razun večine Poljakov so stali s svojimi čuti in željami na strani Rusije, ostala Evropa se je nahajala v turškem taboru razun konservativcev. Svobodomiselne stranke vseh dežel so črtile Rusijo, ker so imele carja Nikolaja za glavni vzrok in steber splošne reakcije. Njih glasila so se zaganjala vanj kakor besna. Posebno pa se je odlikovalo dunajsko novinarstvo s svojo zlobo, surovostjo in lažljivostjo. „Presse“, „Ostdeutsche Post“, „Österreich. Zeitung“ in „Wanderer“ so se kar kosali v izmišljavanju ruskih hudodelstev in turških napredkov, ruskih porazov in anglo-francoskih zmag. Marsikateri udarec njihov je doletel ne le Ruse, ampak vse Slavjane, tudi avstrijske. Ti so imeli takrat kaj malo časnikov, ki bi se bavili

s politiko. V Zagrebu sta zamrla oba vrla glasnika narodne stranke „Slavenski Jug“ in „Südslawische Zeitung“. „Narodne Novine“ so prešle v vladne roke in niso zagovarjale ni Rusov ni Turkov in njihovih zaveznikov. „Neven“ je bil leposloven list ali bolj skrivaj je znal dati duška tudi rodoljubnim čuvstvom. Prav dobro se še spominjam, kako krasno je nekoč osmešil turkoljubnega dunajskega „Wandererja“. Moški in iskreno je pisal „Srbski Dnevnik“ v Novem Sadu. Spremljal je s svojim srčnim sočutjem ruske vojske v Evropi in Aziji in nikdar ni prikrival, da želi ruskim zastavam sijajno zmago, Turčiji in „zapadnjakom“, to je Franciji in Angliji pa dovršen poraz, pogubo in sramoto. Naše „Novice“ pa so poročale o tej vojni včasi tako čudno, da smo se jih sramovali; izgubile so takrat marsikaterega čitalca in prijatelja. V Varaždinu smo imeli dve stranki, ki sta se ločili ne le po političnih simpatijah, ampak tudi po veri. Kristijani so bili vsi za Ruse, Judje vsi proti Rusom. Judje Rusov niso sovražili radi kakih svobodnih načel, še manje radi narodnosti nego zato, ker so čitali dan za dnem v nemških knjigah, knjižurah in novinah, kako strašno preganja ruski car njihove sovernike. Nikolaj je vzel Judom res mnogo svobod, katere so uživali do njegove vlade. Na mejah so prej donašali in dovažali prepovedano blago le z malimi zaprekami, ki so se dale z denarjem lahko odstraniti. Ruskega in poljskega kmeta so odirali, kolikor so hoteli. Zdaj je to nehalo; car je dal stroge zapovedi, da se varujejo državni dohodki, koje so krnjili Judje s svojim tihoplastvom, isto tako da se branijo kmečki podložniki proti tem brezdušnikom, ki so jih zapeljavali v pijanstvo in jih potem

brez milosti ugonabljali gmotno in duševno. Ali nemški listi so pripovedavali to tako, kakor da bi se godila Judom največja krivica in da si v Rusiji niso svesti ni imetka ni življenja. V Varaždinu se je začelo zdaj prav živo politikovati. Na vse strani so se pretresale novice, ki so dohajale z bojišča. Oj kako veselje je bilo po mestu, ko smo zvedeli, kako sijajno je premagal in uničil ruski admiral Nahimov turško brodovje pri Sinopi. Jaz sem šel slavit ruskega junaka v Biškupce. Ko sem pravil krčmarju, kaj se je pripetilo Turkom, razvnel se je tudi on in si prinesel zase polič vina, da ga izpije „za to veselje". Ko sem mu hotel plačati svoj račun, mahnil je z roko in dejal, da je ta radostna novica več vredna nego celo vedro najboljšega vina. V Biškupcu slavili so razni duhovniki to slavjansko zmago pri župniku. Med njimi je bil tudi naš Muzler, ki je govoril o tej priliki tako ginljivo o potrebi slavjanske sloge in ljubezni, da so si vsi gostje solze brisali. Varaždinci so se mi kazali od kraja za politiko povse mrtvi, za narodna vprašanja pa mlačni in topi. Ali sčasoma sem dobil o njih bolje mnenje. Rodoljubje je v njih navadno res spalo, ali o dobri priliki se je prebudilo in me iznenadilo s svojo resničnostjo in iskrenostjo. Nemški so govorili iz nekake stare razvade, morda nekoliko tudi za bahanje, ali s tem niso hoteli zatajiti svoje narodnosti. Izdajalca so zaničevali; sploh nemške stranke v Varaždinu ni bilo. Pri deželni vladi je služil mladi Malinčević, rojen Varaždinec. Bil je jako nadarjen in tanko olikan človek, ob enem pa kruhoborec in oportunist. Prišedši na dopust domov, pokazal je v gostilnici, ki se je zvala Grabérje radi gabrov, ki so rasli za hišo, da dobro

razumeva duh nove dobe in vlade. Vpričo vseh gostov, svojih someščanov hvalisal je Bahovo upravo in blagroval Hrvate, da so jo učakali. O sebi pa je dejal: „Imé moje je res da hrvatsko, ali moje srce je in ostane nemško.“ Pivci so se spogledovali, dokler je bil med njimi, niso rekli ni bele ni črne, po odhodu njegovem pa so mu se rogali in smejali na vse grlo. Nekateri someščani so ga pikali kasneje radi teh besed tudi v obraz in dobil je več brezimnih pisem, polnih zabavljanja in psovanja. Nekaterim se je poznalo, da so jih pisale ženske roke. Izdajstvo je prineslo Malinčeviću res veliko odliko in povišanje v službi, ali ni dolgo užival sadu svojega greha. Njegovo rano smrt so smatrali pobožni Varaždinci za božjo kazen.

V varaždinskem gledališču se ni igralo nikoli hrvatski. Vladala je v njem nemščina, kajti glumci so bili do malega sami Nemci. Kak Hrvat je zablodil med nje le po kakem posebnem naključju, ali pa, če je bil ravnatelj pameten mož, ki si je hotel nakloniti milost občinstva z domačimi igralci. Tako je prišel med nemške glumce 1854. leta hrvatski umetnik Freudenreich, lep, elegantno opravljen, še mladikav mož, ki je povzdignil gledališče s svojo izvrstno igro do nikdar prej dosežene dovršenosti in slave. Nekoč je vpletel v svoje nemško govorjenje pol kitice hrvatske pesmi, kar so sprejeli radostno razburjeni poslušalci s takim grmečim ploskanjem in kričanjem „Živio!“ kakoršnega ni bilo še nikoli v varaždinskem nemškem gledališču. Žal, da ta prigodek ni poučil ravnatelja, kako bi bilo dobro in koristno tudi zanj, ako bi priredil na odru večkrat kako narodno glumo ali vsaj prepevanje nežnih bezjaških pesmi in krasnih ilirskih davorij. Mogoče pa

je tudi, da je hotel to storiti, ali mu je prepovedala take nevarne búdnice vedno previdna in nezaupna Bahova policija.

Orijentska vojna je duhove osvežila in oživila. Prej so skrbeli ljudje skoraj le za vsakdanji kruh, zdaj pa so živo razpravljali in pretresali vprašanje visoke politike v vseh gostilnicah in kavarnah in do malega v vsaki izobraženi rodbini. Vse oči so se upirale na krimski poluotok, kjer je bilo glavno bojišče. Pri Evpatoriji so zapadne vlasti in Turki dejali veliko vojsko na suho, da bi osvojili Sevastopol, ki je bil ob morju močno utrjen, po drugod pa brez pravih branikov. Neko jutro ugledam gručo Judov, ki so ploskali in se na ves glas krohotali. V rokah so držali nekateri razne dunajske novine, ki so prinesle čudno novico, da je Sevastopol padel brez resne obrane, ruska vojska da se je podala zaveznikom z najsramotnejšimi pogoji, ki se misliti morejo. Vse bojne ladje ruske, vsi brezštevilni topovi, ogromno moštvo brašna in drugih vojnih priprav in potreb da je prišlo v roke Francozom in Angležem. To silno novico da je donesel iz Sevastopola tatarski sel in da se o resničnosti njeni ne more dvojiti. Dunajski in vsi Rusom sovražni listi so sprejeli to vest in jo razširjali po Evropi s prav divjaškim zmagoslavjem. Trobili so v en glas, da leži na tleh ruski velikan in so mu razbite in strte v prah prstene noge. Odslej bo človeštvo brez zapreke se razvijalo in napredovalo, ker je ugonobljen glavni sovražnik vsake omike in svobode. Kakor drugje, se je tudi v Varaždinu novinam verjelo z jedno jedino izimko. Ni mi moči dopovedati, kako grozno nas je potrla nesreča naših bratov. Vsa naša inteligencija je bila kakor poparjena in ohromljena.

Opazil pa sem nekaj novega in za-me preveselega. To namreč, da so tudi nekateri prosti varaždinski meščani bridko žalovali radi Sevastopola. Jeden njiju, oče dveh sinov, ki sta bila v naši gimnaziji, rekel mi je z ihtečim glasom: Moj Bog, kaj bo zdaj z nami! Rusa so se še bali naši nasprotniki, zato se niso drznili, da bi z nami tako pometali, kakor bi bili radi, ali odslej izgine vsak obzir, mrcvarili nas bodo kakor mačka miši. Tako po priliki sta žalovala tudi dva druga meščana. Imena teh vrlih mož sem si zapomnil. Zvali so se Ketik, Sekovanić in Matušin. Duh slavjanske vzajemnosti in ljubezni se je torej pojavljal tudi v takih ljudeh, ki so pohajali pač začetne šole, ali niso bili znanstveno čisto nič izobraženi in so poznali Ruse in Slavjane sploh komaj po imenu. Dejal sem, da je verjel tatarsko novico ves Varaždin z jedno izimko. Ta izimka je bil veleumni srbski trgovec Popović. Precej, ko jo je prvikrat čital, zaigral mu je na ustih zabavljiv smehljaj, pa je vskliknil: Ta je prazna! Evropačarji zdaj res ne znajo nič drugega kakor pitati čitalce svojih časnikov z obilo opopranimi lažmi. Izmed sto novic je komaj jedna resnična. Da je Sevastopol res padel, poročili bi bili to še isto uro zavezniki svojim vladam in to poročilo bi bili podpisali njihovi nadpoveljniki in admirali. Mesto njih oktroirale so novine nekakega Tartara, ki ni nikoli živel, kakor se tudi ni priborila nobena zmaga. Vse skupaj je navaden evropski švindel in humbug. Tako je govoril Popović vsakemu narodnjaku, ki ga je srečal in v kavarni tudi vsem prvakom varaždinskih Judov. Ti so se mu zlorado smejali in rogali: Aha, vi ste Grk in torej rusoljub, zato vam seveda ni povšeči, da so doživeli vaši

bratci tako blamažo. E, če mislite, da to ni res, pa dajmo staviti! Tukaj je sto goldinarjev. Če je Sevastopol še v ruskih rokah, so ti denarji vaši. Popović brez oklevanja ponudbo sprejme in — stavo dobi! Drugi dan je pisal ameriški potepuh Varens v „Österr. Zeit.“, da je on moralno uverjen, da je Sevastopol res padel, če prav ni došlo do zdaj še uradno potrjenje. Drugi listi pa so že močno dvomili in tretji dan se je natanko vedelo, da se je Tartar zlagal. Sevastopol se ne le ni podal, nego so ga morali zavezniki do malega še celo leto oblegati, predno so osvojili kup krvavih razvalin. Severnega dela trdnjave pa niso dobili nikoli, v njih in po obližju so taborili Rusi nepremagani do konca vojne. Mir so sklenili brez sramote tem laglje, ker so ustrahovali v Aziji Kars, najmočnejšo trdnjavo turške države, in so zapodili svoje sovražnike tudi od Sveaborga, Soloveckih otokov in Petropavlovska na Kamčatki. Nesreče, ki so jih pretrpeli v tej vojni, so jih poučile, da potrebuje njih država korenite reforme v vsem svojem organizmu. Aleksander II., naslednik Nikolajev, se je lotil nemudoma tega preustroja in ga izvršil na največjo korist svojemu narodu. V dvajsetih letih se je moč Rusije ne le podvojila nego podeseterila. Da so vedeli Angleži, kake nasledke bo imela krimska vojna, bi je ne bili gotovo nikdar sprožili. Dokler je trajala, se narodnjaki nismo pogovarjali skoro o nobeni drugi reči kakor o novicah, ki so dohajale z raznih borišč. Ti pomenki takrat niso bili več brez nevarnosti. Naša vlada se ni baš vojskovala z Rusi, ali je drugače pogodovala zaveznikom kolikor je mogla. Pozdravljala je simpatično njihove zmage in se ni veselila kakor mi o njihovem porazu. Ruso-

ljubje je spadalo med prepovedana čuvstva. Tajna policija Bahova je strogo pazila in zasledovala Rusiji prijazne pojave. Ker pa nismo mogli v gostilnici vedno le molčati in prebivati brez politike, morali smo svoje pogovore tako prirediti, da nas vohuni niso razumeli. Naredili smo si svojo posebno terminologijo, ki je bila v vsakem kraju drugačna. V Varaždinu smo Sevastopolu dali ime Toplice, Petrogradu Petrijanec, carju Nikolaju ludbrežki učitelj (ker je bil Mařik jako velik mož), lordu Palmerstonu Visibaba (radi neke ljubavne zgodice), cesarju Napoleonu Griška (ker je bil usurpator, kakor lažni Demeter-mnih Griška Otřepjev) itd. Da zmešamo policiji še bolj sled, smo to terminologijo svojo večkrat izpremenili. Tako so si pomagali rusoljubni možje tudi v Zagrebu, Oseku, v Novem Sadu, na Reki itd. Sevastopol so imenovali nekateri Troja, drugi Siget, tretji Sisek ali Kosovo itd. Strašno smo se smejali, ko smo zvedeli, da je poročil policiji nje glavni vohun, rokavičar P., da se hodi ludbrežki učitelj na Toplice pretepat. Komisar je kmalu spoznal, kako abotna je ta tožba, in je rokovičarja ozmerjal kakor psa. Radi orijentske vojne sta izgubila takrat za vse narodnjake velik del svoje slave dva imenitna slavjanska pisatelja. Prvi je bil Mickijevič, ki je deloval po svoji moči za — Turke, češ, da bi pospešil vstajo in osvobojenje svojih rojakov. Tisti, ki so ga prej vsi oduševljeni čitali in hvalili, niso več pogledali njegovih knjig. Drugi tak pisatelj pa se je rodil v Dalmaciji in je živel takrat v Belem gradu. Ne vem, kaj ga je zmotilo in napotilo, da je spisal odo na čast turškemu sultanu! Od poveljnika tamošnje turške posadke je prejel zanjo petdeset zlatov. Ta sramotna prigodba je

popolnoma resnična. Dragi bralci naj mi oproste, da jim ne povem imena. Mož ima še zdaj v Dalmaciji dosti prijateljev, ki ga štejejo med najčistejše rodoljube. Tega dobrega mnenja jim nečem kaliti, ker bi me utegnili razglasiti za obrekovalca . . . !

Ponemčevanje narodnih učilnic ni vzbudilo v Varaždincih nič hude jeze, komaj sem našel tu pa tam kako lahko nejevoljo.

Večkrat sem moral čuti celo glasove zadovoljnosti. Ljudje so dejali: „Nekdaj je vladala latinščina. Za šole in urade je bila gotovo dobra, ali trgovini ne ugaja mrtev jezik. Ž njim si tudi nismo mogli pomagati, kadar smo občevali s tujci ali z oficirji. Nemščina je bolj praktična, ž njo prideš po svetu, kamor hočeš.“ Sosebno so se veselile gospe, da se bodo naučili zdaj njihovi otroci po nemški govoriti in pisati že v šoli brez velikih stroškov. Najbolj pa so se veselili nemščine Judje, ki so pošiljali doslej baš radi nje svojo deco v Maribor, Ptuj in Gradec, ali pa si morali dobiti v hišo nalašč zanjo dragega učitelja. Svojo radost je kazal vpričo mene tudi lekarničar Fodor Feodor, jako izobražen mož, ki je spadal med prvake varaždinske gospode. Tudi on je dokazoval, koliko bo na vse plati koristil nemški jezik i meščanom i kmetom. Jaz sem mu ugovarjal in ga vprašal, če ne ve, da se daje v vseh omikanih državah in narodih prvo mesto narodnemu jeziku, vladajočemu v vseh šolah in uradih. Hrvatje in Magjari niso odpravili latinščine zato, da sede na njen prestol nemščina, oboji so hoteli povrniti to veljavo in dostojanstvo svojemu narodnemu jeziku i. t. d. Lekarničar mi je odgovoril malomarno: „Das ist alles recht schön, ali za trgovino in vse višje posle

nam koristi nemški jezik več nego hrvatski. Pa saj radi njega ne bomo še izgubili svoje narodnosti. Jaz znam, govorim in pišem dobro nemški, ali ostajam vendarle pravi Hrvat, ki ljubim svoj narod ne le z besedo, ampak, če treba, tudi z dejanjem i. t. d.“ Jaz sem ga zavrnil po priliko tako: „Jaz nisem nasprotnik učenju nemškega jezika, ali to se godi prav lahko, če vlada tudi narodni jezik. Slavjani imajo za tuje jezike gotovo več sposobnosti, nego Nemci in Romani. Nauče se jih ne le laglje in prej, nego jih tudi bolj pravilno izgovarjajo. Kadar izpregovori po naše kak Švaba, ki je živel med nami že 30 let, zatisni si ušesa, dočim naši ljudje govore često tuje jezike tako dobro, kakor svojo materinščino. Kar pa pravite o potrebi nemščine za trgovino in višje posle, je pa tako čudno, da iz Vaših ust ne bi bil pričakoval teh nepremišljenih besed. Zakaj neki bi narodni jezik ne bil dober tudi za trgovino in vse višje posle? To je baš sramota naše inteligencije, da se ne služi v teh rečeh svojega jezika, nego da hlapčuje švabščini, ki nima pri nas absolutno nobene pravice, kakor nima hrvaščina nobene pravice v nemških deželah. Prazno bi bilo tudi ugovarjanje, da ilirski jezik še ni dovolj razvit za trgovino. Tehnični izrazi bi se kmalu dobili in praksa bi ugladila trgovski slog v malo letih. Pa saj je pravzaprav že oglajen. Kako pišejo srbski trgovci? Menda veste, da po srbski. Srbski se pa ne razlikuje čisto nič od dobre ilirščine.“ Fodor se ni dal preveriti in pozneje sem zvedel, da je baš on zahteval v mestnem odboru, naj se podeli šolskemu nadzorniku dr. Antonu Jarcu meščansko pravo radi zaslug, koje si je pridobil za Varaždin na polju prosvete! V novinah sem čital, da se je njegov

predlog sprejel, vendar za resnico te vesti ne morem biti porok, ker se je že od nekdaj v časnikih pisalo marsikaj neistinitega. Ali s Fodorom se ni zlagala vsa inteligencija. Hrvatski učitelji in uradniki so se dovolj jezili, da je začela padati nemška sekira po narodnem šolstvu. Izvrstni učitelj Lajer, rojen Križevčan, se je kar ihtil od toge radi tega nasilja. Dejal je: „Komaj smo svoje šole lepo uredili in začeli v njih uspešno delovati, prihrumela je nemška burja, ki posmodi cvetje, pred ko še more obroditi sad. Že pari slana srednje šole in naš nadzornik Ilijašević mi je povedal, da visi Damoklov meč tudi nad glavnimi šolami. Njega so vladi hudo začrnili in ne bodo mu odnehali, dokler ga ne odstranijo. Malo pred odhodom iz Varaždina sešel sem se v krčmi z ravnateljem Klaićem. Po kratkem uvodu sem ga vprašal naravnost, kaj ga je zaneslo med kulturtregerje? On se zakrohoče in veli: „Vidim, da me imate za švabomana. Kako različne so človeške sodbe! Baš te dni sem zvedel, da so me ovadili v Zagreb za panslavista. Istina pa je to, če bi imel jaz oblast, da bi ostale vse naše šole hrvatske, od najzadnje do najprve. Ali z bikom se pameten človek ne bori. Zdaj vlada sila. Kdor je ne posluša, ga zmelje in stare, ne da bi to narodu kaj koristilo. No, nekoliko sem pa res grešen. Včasi govorim brez potrebe po nemški, kakor mnogi drugi moji rojaki. Če mi očitate kulturtregerstvo radi tega, priznajem na vsa usta, da se ne morem braniti in kdor je sam brez tega greha, vrzi name slobodno prvi kamen!“ Tudi orijentsko vprašanje so presojali v slavjanskem duhu vsi hrvatski uradniki in učitelji. Vsi so jednako žalovali o tartarski novici, vsi so želeli Rusiji srečo in zmagoslavje. In ž njimi se je

ujemal celo Fodor Feodor. Ko sem šel nekoč mimo njegove lekarne, prepiral se je v njej ravno z Judi in je zakričal naposled, da sem ga čul na ulico: Die Türken soll der Teufel holen!

Drugo leto svoje službe sem popotoval o prostem času najrajši v bližnje Medjimurje, na poluotok, ki ga delata Drava in Mura. Ta zemlja spada med najplodnejšo v Evropi. Prebivalcev se šteje zdaj do 80.000, ki so vsi slavjanske krvi in govore kakor Varaždinci bezjaško narečje. Do 1848. l. je šla ogerska dežela do Drave. Tisto leto pa so zasedli Medjimurje Hrvatje in dunajska vlada je je podložila banski oblasti. Ali spomin večstoletne zveze se ni dal tako hitro izbrisati. Ljudje so ostali prijatelji Magjarom in nasprotniki Hrvatom. Hrvatske uradnike so smatrali ravno tako za tujce kakor slovenske in nemške, dasi so proti inozemcem ta čuvstva skrivali. Ilirstvo si tu ni našlo privržencev, razun nekojih duhovnikov, ki so se ga navzeli v zagrebškem semenišču. Medjimurje spada namreč pod zagrebško vladikovino in baš ta prilika jamči, da se ne more lahko izgubiti za slavjanstvo in hrvatstvo. Jaz sem si dobil tam nekoliko dobrih prijateljev med rojaki, ki so prebivali v Nedeljišču in Prelogu. Jezikovne razmere se tod niso dosti ločile od hrvatskih. V Čakavcu se je bilo naselilo krdelo Magjarov, drugo ljudstvo je govorilo po bezjaški; kdor pa je imel na sebi le količkaj gospoščine, je blebetal rad po nemški. Sosebno gospe in gospodične je kazila ta napaka tudi v Medjimurju. V Prelogu sem se jako obveselil, da so na plesni veselici govorile vse ženske narodni jezik, dasi so bile oblečene močno po gosposki. Toda prijatelj mi je pojasnil, da so te deklice proste Preložanke,

ki se nosijo bolj po gosposki le na plesišču in o kaki svečanosti, drugače povse po narodno. V Prelogu sem nazdravil v večjem društvu tudi hrvatski domovini prav iz radovednosti, kaj poreko medjimurski gosti. Na moje veliko čudo so vstali in trčili z mano in tudi pomenek njihov je kazal dobrodejno prijateljstvo hrvatskemu narodu. Ali še isti dan sem se preveril, da je bilo to narodnjaštvo posiljeno in lažno. Iste učitelje in duhovnike, ki so z mano trkali, čul sem zvečer prepevati medjimursko narodno pesen, s kojo so slavili Košuta in njegove generale. Zapomnil sem si samo dve vrstici: „Oj ti general Klapka — Gde je tvoja ruka jaka? Bog te poživi!“ Hrvatski uradnik Muž-ić se mi je pohvalil, kako prijetno živi v Medjimurju. Kamorkoli pride, najde si brzo prijateljev in je uverjen, da nima tod nobenega sovražnika. Šetajoč se po Nedeljišču ga ugledam, ko se je peljal nekam na velikem kmečkem vozu. Na cesti je stala gruča možakov, ki so se zaničljivo zasmejali. Jeden veli: Viž hrvatsko svinjo, kako se je zavalila v kolih! Drugi meni: Vrag ga je dal i skelil pa naj ga i uzme! Tretji pritrdi in pravi: Ali bolje, da ga odnese danes nego jutri! Takih prijateljev si je našel Muž-ić v lepem Medjimurju ...!

Predno se ločimo od Varaždina, moram povedati še kratki roman, ki ga je doživel v tem mestu Slovenec Ivan Slobodin. Vzrok je ta, ker nam pojasnjuje povest o njegovi ljubezni žalostne jezikovne razmere in prilike v gosposkih hrvatskih rodovinah. Ivan Slobodin je bil moj prijatelj, ki sem ga ljubil ne bolj ne manj nego ravno tako kakor sebe. Kakor jaz nahajal se je tudi on v državni službi. Z ženskim spolom je rad občeval, dasi se mu ni znal prilizovati, ker se

nikoli ni maral hliniti. Po malem je ljubil že več deklet, ali to je bila goreča slama, ki se je vnela in ugasnila. Prva ljubezen njegova pa je bila resnična, globoka, idealna. Ta gospodična se je zvala Radoslava. Ivan jo je ljubil tako iskreno, da bi bil dal zanjo svojo kri, svoje življenje, svojo dušo. Ali Radoslava ni imela veselja in torej ne poklica za zakonski stan. Odbila je vse snubače, in uslišati ne bi bila mogla niti Slobodina, ki je pa niti prosil ni, ker je poznal njeno mržnjo na možitev. To nezgodo je prenesel brez bolečine. Da je odlikovala mesto njega koga drugega, bi bil poginil od obupa in bridkosti. Tako pa se ni mogel ni jeziti, ni žalostiti. Privoščil ji je vso srečo v samskem stanu in jel radostno poslušati mesto sladkih glasov filomele — kose, ščinkovce in druge tiče. Malo zavezico je bil zasnoval že tudi v Varaždinu, ali mu jo je korenito razdrl spletkarski kolega Franta. V hišo Šumićevo je prišel po Goldkragnovem posredovanju. Šumić je bil gospodar dveh hiš in ob enem cesarski uradnik. K hiši je spadal tudi velik, krasno obdelan vrt in vinograd blizo štajerske meje. Šumić ni bil bogatin, ali je lahko izhajal s svojimi prihodki. Dva sina je že dal izučiti in ju spravil v državno službo, za nju ni trebal trošiti ni groša več. Imel je tudi več odraslih hčerâ, ki so pa bile vse tako pametno vzgojene, da niso poznale in želele nobene razkoši in so si umele kak krajcar tudi prislužiti: skrb zanje torej ni bila velika in nadležna. Usodo drugih puščam na strani, govoril bodem samo o najmlajši. Zvala se je Milka. V njo se je zaljubil Slobodin prvi trenutek, ko jo je ugledal. Ugajalo mu je precej že to, da ni bila bleda in medla, kakor toliko gospodičen, ki so slovele za krasotice.

Taka bolehna lepota se mu je studila, še bolj pa smilila. Milki je podarila priroda krepko, skladno truplo, bujne oblike in predražestna lica, na kojih se je žarila sveža rudečica kakor jutranja zarja. Učila se je ne le pri nunah, ampak tudi pri mnogih dobrih pisateljih, sosebno pri pesnikih. Najbolj sta se ji priljubila Francoza Lamartin in divni pisec Pavla in Virginije. Nemški pesniki so se ji zdeli premalo naravni in o čitanju Goete-jevih romanov se ji je zehalo. Kakor do malega vsi izobraženi Slavjani, smatrala je za prvaka nemških pisateljev Šilerja. Misli in čuti njegovi so ji ugajali mnogo bolj nego Goete-jevi. Zajedno s Slobodinom čitala sta indijsko Sakuntalo in on se je moral čuditi njenemu estetičnemu okusu, s kojim je pogodila vsako krasoto te klasične igre. Silno pa ga je užalila opazka, da Milka ne ve ničesar o narodnem slovstvu. Celó Kačić in Vukova zbirka narodnih pesnij sta ji bila povse neznana! Tolažila ga je misel, da se da ta nevednost v malo tednih odstraniti. Posodil ji je torej Vuka in jo opominjal, da bi ga prebirala na vso moč marljivo. Neizrečno pa ga je veselilo, da je kazala ljubica o vsaki priliki svoje nedolžno, zlato srce, ki je bilo popolnoma prosto vsake hlimbe in zlobe, vsake laži in zvijače. Vedno je govorila samo to, kar je mislila in čutila. Mnoge ženske imajo sto trm, s kojimi nadlegujejo svoje ljudi. V Milki ni bilo ni sledu te slabosti. Bila je zmerom jednako zadovoljna z usodo, dobre volje, vedrega čela, prijazna proti vsakemu človeku in tudi proti živalim. Prave jeze ni poznala, mesto nejevolje obšla jo je lahka otožnost, ki je pa kmalu zopet izginila. Šalila se je rada in včasi jako duhovito, nikoli pa ni nikogar pikala, zbadala ali

obrekovala. Smejala se je tako zvonko, ljubko in blagoglasno, da bi jo bil človek le gledal in poslušal. Brez dela ni nikdar posedala in postavala, tudi ob najživahnejšem razgovoru vršili so se ji prsti s kakim pletivom. Kuhati je znala kakor da je izučena kuharica, sosebno so se ji posrečile tiste jedi, katere je Slobodin najrajši užival. Ob kratkem se daje sodba o njej tako izreči: Milka je spadala po vseh svojih telesnih in duševnih svojstvih v izbrano ali ne veliko krdelo tistih žensk, s katerimi pameten in pošten mož ne more biti nikoli nesrečen. To je spoznal tudi Slobodin, ali skrbelo ga je čedalje bolj nekaj drugega. On je bil oduševljen Slovenec in Slavjan, svoj narod in jezik je ljubil bolj nego svojo dušo in svoje zveličanje. Nemški je govoril samo, če je bil prisiljen, po svoji volji nikoli. Imel je za največjo sramoto na svetu, ako govori izobražen človek jezik najhujših naših sovražnikov. S poštenim, pravim Nemcem se je menil rad tudi on po nemški. Če je pa slišal tujo govorico iz ust kakega rojaka, se mu je zdelo, kakor da mu sili v nos asa fetida ali da mu zasaja kdo med rebra bodalo. Milko so vzgojili poleg glupe gosposke šege po nemški, Slobodin je moral torej ž njo nemškovati. Ali mislil si je: Le počakaj, tičica moja, kadar mi podariš srce, dobi to tajčanje brco in kramljala bova lepo po domače. Tej izpremembi se je nadjal tem laglje, ker je kazala deklica toplo rodoljubje in je sovražila Nemce radi njih napuha, krivičnosti in silovitosti. Šilerja ni marala več čitati, odkar je našla v Valenštajnovem taboru tiste gnjusne čenče o hrvatski vojaščini. Pomnila je tudi njegove „Der Kroaten und Wallonen fürchterliche Banden", ki strašé v „tridesetletni vojni". Goete-ja je smatrala dolgo

za pravičnega proti tujim narodnostim. Bravši v nekem listu, da je priporočal pruski vladi, naj ponemčuje svoje Poljake z gledališčnimi družbami in igrami, zavrgla je tudi njega in postala ji je sumna in zagatna vsa nemška literatura klasične dobe. Z veseljem je čitala le še Čoke-ja in nemške prevode iz inorodnih slovstev. Nekoč jo je vprašal, ali je prebrala že Vukove narodne pesmi. Ona se zasmeje in veli: Kako bi jih brala, ko ne poznavam teh čudnih črk! V šoli se jih nismo učile, sama se pa tudi nisem mogla zaljubiti vanje. Prinesite mi kako knjigo s hrvatskimi ali pa z nemškimi črkami — tako bom rada čitala, če bo zame, Vuk pa me ne more mikati. Slobodina so te besede užalile, vendar je molčal, ker mu do takrat še ni dala srca. Sčasoma se je tudi to zgodilo. Njuna ljubezen ni bila nadzemeljska, zračna, idealna, nego krepka, človeška, vedra in poštena, taka, kakoršno poraja in zahteva od sveže mladine nepokvarjena priroda. Zdaj je vprašal Slobodin resno svojo ljubico: Ti, ali se ne zdi tudi tebi grdo, da se pogovarjava midva po nemški? Nemce oba jednako črtiva in moralo bi naju biti sram, da si priobčujeva svoje čute ljubezni na jeziku naših večnih nasprotnikov in zatiralcev. Ona mu odgovori: E, pa dobro, nauči me ilirski, pa se bova potem pomenkovala po ilirski! Verjemi, da bo to tudi meni ljubo. On jo čudno pogleda in zajeclja: Kaj jaz da bi učil tebe ilirščine?! Ti si izobražena Hrvatica in moraš znati ta jezik bolje nego jaz, ki sem se ga začel učiti resno šele pred nekojimi meseci. Pa ako ti ne teče gladko ilirščina, dobro, govori z menoj po varaždinski, po bezjaški! Ona se mu je izgovarjala, da to narečje ni dosti razvito za izobražen pomenek, mnogi Ilirci

se mu rogajo. Po dolgem prerekanju in pričkanju sta se pogodila, da bosta govorila med sabo doma po nemški, na ulici in sploh vpričo tujih ljudi po bezjaški, da ne bo mogel nihče misliti, češ, ta dva se sramujeta narodne govorice. O takih prilikah sta se pomenkovala odslej res vselej po domače, po bezjaški, ali je Slobodin kmalu zapazil, da dela Milki tudi to narečje težave; često je molknila, ker ji ni prišla na misel prava beseda. V Šumićevi rodbini so vladale za občevanje precej čudne razmere. Z gospodom je govorila gospa vedno po domače, po bezjaški. Tudi z mano je govoril on le po bezjaški, z otroki pa včasi tudi po nemški. Proti njim se je gospa skrbno čuvala, da ni izustila nikoli ni jedne hrvatske besede. Gospodične so nemškovale tudi med sabo i z drugimi ljudmi, dočim je njihova mati s sosedi in tujci bezjačila. Ko sta prišla na dopust oba sinova, cesarska uradnika, vedla sta se jako različno. Mirko je govoril z roditelji po bezjaški, z mano vedno po ilirski, tudi s sestrami ni hotel občevati po nemški, mešal je pri njih ilirščino s kajkavščino. Povse drugačnega kova mož pa je bil njegov brat Fric. Po domače je govoril samo z očetom, z vsemi drugimi pa le po nemški, tudi če so ga vprašale sestre kaj po bezjaški, odgovarjal jim je po nemški. Z Mirkotom se je moral meniti po ilirski, ker bi drugače ne bil dobil odgovora. S Slobodinom je hotel po vsej sili nemškovati. Ta ga je osorno zavrnil in dejal, da s Hrvatom ne govori nikoli po švabski. Odslej se ga je bal in ogibal kruhoborski nemškutar. V društvu se je delal, kakor da ga ne vidi. Neko popoludne smo se izprehajali po Šumićevem vrtu in razpravljali politična vprašanja. Na vrsto

je prišel tudi bogoslužni renegat Bah in Milka se je proti njemu tako vnela, da je stisnila pest in vihteč jo proti severozapadu zaklicala z grozečim glasom: Če je na nebu še kak pravičen Bog, mora kaznovati to strašno nehvaležnost, s katero se povračuje vedno vernemu hrvatskemu narodu! Fric zakriči sestri plaho in srdito: Bedasta baba, ti nas spraviš še v ječo! Bog ne daj, da bi se v Zagrebu zvedelo, kaj se čveka na našem vrtu. Slobodin je bil ta dan povse zadovoljen s svojo ljubico. Ali menda še tisti teden sta se sprla in precej resno. On ji je zopet očital, zakaj se ne potrudi, da bi se naučila dobro svojega materinskega jezika. Ona se mu nasmeje ter odgovori šaljivo: Kaj me karaš, saj govorim s tabo po materinski: po nemški. Z mano ni mati nikoli drugače govorila nego po nemški. Moj materinski jezik je torej nemški, pa reci kar hočeš! Te pravzaprav resnične besede so Slobodina prestrašile in razkačile. Začela sta se prepirati in ko je šel domov še za dne, kar ni bil vajen, ji ni rekel niti z Bogom. K Šumićevim ni zahajal potem cel teden, dočim je bil prej vsakdanji gost. Ali strastna ljubezen mu ni dala, da bi se še dalje jezil in prebival brez sladkih poljubov in objemljajev svoje Milke. Našla sta se po naključju pri njenem sorodniku, in podala roke in se zbogala. Novo jezo je užgala v Slobodinu Milkina mati, ki je dejala, da se dekla in gospodična ne smeta izjednačiti. Gospodični bi se ljudje smejali, če bi govorila prosto po horvatski, zato je skrbela, da so se njene hčere naučile dobro nemški jezik. Slobodin je ugovarjal, da jezik teh dveh stanov nikakor ne sme ločiti. Gospodična se razlikuj od dekle po izobraženju, po oliki in po opravi, nikdar pa ne

po govorici. Na Nemškem, Laškem in po vseh naprednih deželah govore vsi stanovi isti jezik. Kadar se jaz oženim, morala bo žena govoriti z mano po domače, za nemščino ne bo nobenega kota v moji hiši. Šumićevka se dobrovoljno zakrohoče: Oho, kaj tako vi kanite urediti svoj dom?! E, le počakajte malo! Že marsikdo je rekel: Moja žena bo morala biti taka pa taka. Pozneje pa se je pokazalo, da je moral biti mož tak, kakor je ženica zahtevala. To roganje je silno zapeklo Slobodina, ki je bil brez konca in kraja občutljiv za vse, kar je bilo narodno. Po tem pomenku je snel precej klobuk, se priporočil in odšel. Šumićevko je imel odslej za zakrknjeno nemškuto, kar pa ni bila. Še bolj ga je razdražila drugi dan, v nedeljo ko so ji došle v pohode nekatere znane gospe. Jedna je pravila, da je dobil njen nečak jako dobro službo v Zagrebu. Priporočen je bil na prvem mestu zato, ker je znal dobro nemški, dasi so bili drugi prosilci mnogo starejši in ne brez zaslug. Da, nemški jezik je dandanes mladim ljudem tako potreben kakor vsakdanji kruh; brez njega ne dobiš niti najmanjše državne službe. Gospa Šumićevka te besede potrdi in veli: Jaz sem zanaprej vedela, da tako pride. Zato sem prepovedala svojim dečkom, ki so bili v Zagrebu, da niso smeli pisati po hrvatski ni meni, ni svojim sestram in sploh nikomur ne. V Zagrebu sem jim našla stanovanje pri nemških ljudeh, kjer niso slišali nobene hrvatske besede. Tudi doma so zahajale po mojem ukazu samo v take hiše, kjer se je govorilo tudi po nemški. Nekateri pravijo: Svoj jezik treba najbolj ljubiti. E, kdo pa vam to brani? Ljubite ga, kolikor vas je volja, ali samo ž njim ne pridete daleko, ne po cesti ne v službi. Hrvatski naši

otroci že tako znajo in ni straha, da bi svoj jezik pozabili, dokler žive na Hrvatskem. Z nemščino je to drugače. Treba se je je učiti in imeti skrb, da se ne pozabi. V Slobodinu je vse vrelo, ko je poslušal te in druge take razgovore. Šumićevko je imel odslej za podrepnico in služkinjo Bahovih huzarjev in za zarotno sovražnico svojega naroda. Občeval je ž njo le še toliko, da se ni čutila preveč razžaljeno. Če ni našel doma Milke, ni se hotel več muditi pri njeni materi in sestrah, poklonivši se je odšel. Lotila se ga je velika čmernost, ljubezen se mu je zazdevala vsak dan bolj čudna in nevarna. To mu je seveda jako ugajalo, da je Milka iskreno ljubila hrvatski narod in kazala često tople simpatije za vse slavjanske rodove. Ali že mu je vstajal sum, če ne izvirajo ta čuvstva morda iz ženske politike. Hotela bi ga ž njimi prikleniti k sebi. Jel je dvomiti včasi celó o njeni plemeniti ljubezni. Razpaljena mečta mu je velela: Ona zna tvojo mržnjo na nemški jezik in govori s tabo vendarle po nemški! Da te resnično ljubi, ne bi zinila ni jedne švabske besede. Če ne zna ilirski, govorila bi s tabo po varaždinski, po bezjaški. Take sumnje in dvomnje pa niso mogle nikoli dolgo trajati. Izginile so navadno že prvi trenutek, ko jo je zagledal, ker jo je ljubil resnično in strastno kakor še nikoli nobene druge. Ali s tem pa je le ni nehal nadlegovati, da bi govorila ž njim po ilirski. Ta zahtev ji je začel že presedati. Smejaje se reče mu nekoč dobrodušno: Saj sem ti že dejala, da me nauči ilirski, prej se ne morem postavljati s tem modernim jezikom. Dokler pa ne znam dobro vsaj glavnih pravil njegovih, govorila bom nemški. S to govorico te nisem nikoli razžalila. Nikdar ne po-

zabim tvoje radosti, ko sem ti priznala po nemški, da te ljubim. Takrat nisi nič godrnjal, da ti nisem rekla tega po ilirski. Zato bodi pameten in hvaležen za to, kar si dosegel! Za naju dva je in ostane poglavitna reč ljubezen, vse drugo je postransko in malenkostno. Te duševne besede pa niso ganile Slobodina. Precej osorno odgovori ljubici: Za me pa je in ostane poglavitna reč narod; tebe ljubim, ker si hči bratskega mi hrvatskega naroda. Da si Nemka, ne bi te pogledal. To pa je strašno žalostno, še bolj pa sramotno, da Hrvatica zametuje svoj jezik in se zateleba v hrapavo govorico naših sovražnikov. Milko obide skoro nevolja, ali se premaga in v lepe oči ji stopijo solze, s sklenjenima rokama gleda v Slobodina, kakor da bi ga hotela prositi usmiljenja. Politična strast pa je njega tako zaslepila, da ni opazil njene bridke stiske in muke. Taki prepiri so se med njima pozneje še večkrat vneli. Slobodin se je kdaj tako razdražil in utogotil, da je zanemarjal Šumićevo hišo in Milko po več dni zaporedoma. Nekoč se je celó zarekel, da ga ne bo nikoli več, ali strastna ljubezen mu ni dala, da bi izpolnil to brezdušno pretnjo. Po nekem naključju je zvedel, da je dejala Šumićevka svoji sosedi in sorodnici: Ako se Milka omoži in mi mož umrje, preselim se za vselej k njej, ker mi je najljubša izmed vseh otrok radi svoje presrčne odkritosti in dobrodušnosti. Te nedolžne besede so prestrašile Slobodina, kakor da bi ga bil gad pičil. Zdaj je popolnoma obupal, da bi mogel privesti Milko na pravo pot. Mislil si je: Ako svojo ljubico vzamem, bi bilo že še nekaj nade, da popusti to vražjo nemščino, toda glavni pogoj bi moral biti, da ostaneva sama. Če pa

se nama pridruži tašča, ta trdo zapečena renegatka, potem z Bogom vsako upanje, da izgine iz moje hiše neprenosna sramota nemškovanja. Moji otroci bi se v takem društvu navzeli nemškega mišljenja in izdajalskega duha, jaz bi bil oče narodnih odpadnikov, najostudnejših zverij na svetu. Slobodin je bil zdaj uverjen, da ga čaka na Milkini strani najstrašnejša bodočnost, ne pa tista neskončna, idilična sreča, katero mu je obetalo srce na začetku njunega znanja. Odslej ga je minul notranji mir. Razmišljal je po noči in po dnevu svojo težko usodo, koja mu nakloni sramoto na vseh treh potih, ki se pred njimi odpirajo. Ako se Milki izneveri, stori neodpusten greh, ki ga bo spremljal do groba. Ako se ž njo pozakoni, nakoplje si na glavo ponemčeno ženo, nemški zarod, narodno izdajalstvo. Ostaja mu torej le še tretji pot, da konča sam sebe in odvrne sramoto s samomorom. To nakano je pasel v sebi več tednov. Naposled se mu je milo storilo, da bi šel pod zemljo tako mlad in čil, še predno je mogel svojemu narodu kaj koristiti. V Slobodinu se je vršila grozovita borba. Strastna mržnja na Nemce se je kosala s strastno ljubeznijo do lepe Milke. Ta notranja vojna se je končala z zmago sovraštva: S l o b o d i n s e M i l k i i z n e v e r i, da bi mogel ostati zvest svojemu narodu. Zgodilo pa se je res to, kar si je sam prerokoval. Neodpustni greh ljubavne nevernosti ga je spremljal mnoga in premnoga leta in ga bo tiščal in pekel do groba. Oženil se je pri drugi, pri rojakinji svoji, ki je govorila ž njim samo slovenski, ali mu s tem še ni prinesla zakonske sreče. Spoznal je sčasoma mnogo deklet gosposkega in prostega stanu, ali ni našel med njimi nobene, ki bi

se po svojih duševnih in srčnih vrlinah dala le količkaj primerjati njegovi nekdanji Milki. Slobodina izgovarjajo kolikor toliko samo njegova leta. Dopolnil je bil na odhodu iz Varaždina še le 24. leto svoje dobe. Do takrat je tičal največ v svojih bukvah. Kakor ni poznal ljudij sploh, bilo mu je povse neznano skrivnostno žensko srce. On ni vedel, da mladenič ne sme v ljubezni nikoli zahtevati, naj opusti ljubica kako navado ali razvado. Če ga resnično ljubi, bo v zakonu sama brez opomina storila to, kar njen mož želi. Slobodin je zapravil srečo svojo in svoje Milke po svoji nevednosti in neumnosti. Zavedla ga je prevelika politična strast. Da je vzel Milko, ni se mu bilo ničesar bati. V hiši bi bil vladal vsekakor narodni jezik. On bi bil govoril po ilirski, tašča po bezjaški in Milka bi bila najbrž ti dve narečji mešala. Otroke pa bi mu bila vzgojila njegova šola za trdne Ilire, ki bi bili prejeli od očeta tudi ljubezen do vseh slavjanskih bratov. Tako lepo in veselo življenje ga je čakalo, ako bi bil poslušal glas svojega ljubečega srca! On zdaj to dobro ve in se bridko kesa. Izkušnje drugih rodoljubnih mož so ga poučile, da je dobro ženo prav lahko pridobiti za narod, četudi je bila vzgojena v tujem duhu in na tujem jeziku. Slobodin je poznal gospo Kvatarnikovo, ki do poroke ni govorila ž njim ni jedne hrvatske besede, gospo trgovca Jakića, ki je znala samo laški in francoski, ko se je ž njim seznanila, pa kako oduševljeni in značajni domoljubki sta postali obe po izgledu in napotku ljubljenih soprogov svojih! Ne smem zamolčati, da je hotel Slobodin svojo krivico popraviti. Po kratkem zakonu mu je žena umrla. Namenil je precej potovati v Varaždin, prositi na kolenih Milko

oproščenja in jo snubiti. Ali baš takrat ga je začela usoda preganjati, da ni mogel izvršiti te poštene namere. Spoznavši, da je vsaka in tudi državna služba kruta sužnjost, izstopil je iz nje v svobodno življenje. Dohodkov je tudi sedaj imel dovolj zase, ali za rodovino jih je bilo premalo. Dobil si je sicer razne zaslužke, ali vsi so bili le začasni in nestanovitni. Zdaj se je seveda že silno postaral, ali še dandanes spominja se vsak dan zapuščene Milke in se trka s skesanim srcem na prsi vzdihujoč: Mea culpa, mea maxima culpa! Vsak večer, kadar se uleže v posteljo, prosi Boga, da bi mu odpustil mladostni greh. Milka je žalovala več let po izgubljenemu ljubimcu, potem se je potolažila, ker je po vsej priliki spoznala, da s tako trmastim človekom ne bi bila živela složno in srečno. Ostala je vesela samica in iskrena Hrvatica, dasi se ni naučila nikoli pismene ilirščine . . .

Varaždin sem ostavil brez srčnih bolečin. Mesto stoji na neizmerni ravnini, katero sem se že naveličal gledati in prehajati. Jaz ljubim hribe in bregove, čisti gorski zrak, hladne gorske studence. Zato sem se potrudil, da pridem v hribovito, skalnato Primorje in deželna vlada me je uslišala in premestila na Reko. Jako, jako težko pa mi je bilo ločiti se od pohlevnih, blagih, dobrodušnih, odkritosrčnih, gostoljubnih Varaždincev. Uveril sem se, da boljših ljudi, nego so oni, ne more imeti nobeno mesto naše prostrane zemlje. Ohranil sem si jih v dobrem spominu do svoje sive starosti in še sedaj na pragu groba jih pozdravljam presrčno in iskreno: Bog vas živi, mili hrvatski bratje! Naj vam podeli njegova milost vse svoje blagodati, dušne in telesne na tem in na onem svetu!

II.

V središču Hrvatske.
Ilirski duhovniki — vzor rodoljubja, naprednosti in značajnosti.
Silna važnost ilirstva za duševni podvig in napredek hrvatskega naroda.

Počitnice l. 1855. sem preživel v sredini banovine in hrvatske zemlje sploh. Moj prijatelj Žepič se je ženil in za druga si je izbral mene. Sorodnik njegove neveste, lupoglavski župnik Štefan Mlinarić nas je povabil k sebi, da se opravi poroka in svatba pri njem v Lupoglavu. Ker Žepiču niso prišla o določenem času potrebna pisma, morali smo čakati dober mesec, predno ga je župnik mogel poročiti. In potem smo ostali pri njem še več časa. Ali jaz sem se mudil le malo v Mlinarićevi hiši. Hodil ali vozil sem se ž njim na obed k bližnjim župnikom ali pa sem se izprehajal sam po obližju in daljni okolici. Dvakrat sem popotoval v Zagreb, v Slavoniji sem prebil cel teden in proti koncu počitnic sem jo mahnil v trgovski Sisek. Občeval sem ta dva meseca skoraj le z duhovniki in učitelji. Obenem pa mi je dajal vsak dan dovolj prilik, da se seznanim tudi s kmečkim življenjem naših bratov Hrvatov. Boljšega človeka, kakor je hrvatski „muž" (= kmet), vsaj jaz nisem našel med slovenskimi kmeti. V svojem vedenju proti gospodi je še preveč ponižen in pohleven, priljuden in postrežljiv pa je proti vsakomur, še proti beračem. Na cesti se ogne

z vozom celo potniku, ki peš hodi, če je to le količkaj mogoče. Pa kako zna hvaležen biti! Napiši le pet vrstic sinu, ki se mu nahaja v vojakih v daljni deželi, in te male dobrote ti ne pozabi do smrti. To pa ni res, da bi živel tako slabo, kakor se pri nas misli. Vsakdanje jedi so proste, ali zdrave in tečne in mu diše tem bolje, ker si jih sam pridela. Vina popije več nego naši Gorenjci in včasi nekoliko čez pravo mero, ali tudi takrat ostane z redkimi izimki miren in dobrodušen. Pretepi in poboji vinskih bratcev tam niso tako česti in navadni, kakor na Slovenskem. L. 1855. sem našel na Hrvatskem še vse polno velikih in trdnih kmetij, obsegajočih po 40 in še več oralov. Na travnikih in pašnikih se je paslo povsod obilo vsakovrstne živine, v hrastovih in bukovih gozdih je vse mrgolelo dobro rejenih prascev, okoli hiš pa si videl povsod cele jate rac, gosij in puranov. Meso hrvatskemu kmetu res ne pride vsak dan na mizo, kos govedine si kupi le o največjih praznikih in svečanostih, tem več pa povžije prekajene in neprekajene svinjine in kuretine. Tako je bilo vsaj še leta 1855. Od takrat vem, da se je mnogo izpremenilo. Bahova vlada in nekoje njene naslednice so strašno opustošile blagostanje hrvatskemu kmetu. Ko sem popotoval po hrvatski deželi, iskal bi bil v njej zaman ljudi, pogibajočih od glada, zaman hiš in do malega celih vasij, ki bi se prodajale radi neplačanih davkov in dolgov, zaman izbeganih jokajočih potnikov, ki hite v neznani svet, sosebno v daljno Ameriko, ker jih domača zemlja ne more več prehraniti. Pred 50 leti si je še kmet lahko pomagal. Da plača štibro, pognal je par prašičev na semenj ali v Zagreb, pa se je znebil vsake sitnosti in skrbi. Nosil

je brez posebne brige tudi večje stroške. Prodal je izmed petih konj jednega, izmed sedmih volov jednega in je plačal za hrano svojemu sinu gimnazijcu ali pa si prikupil lepo sosedno njivico. Zadruge so takrat še čvrsto stale, pozneje so se nekako omajale in izgubile pravi red in zakon. Trebalo jih je nekoliko preosnovati, poleg potreb sedanjega veka ali mesto reforme dala jim je vlada, ki se je zvala narodna, smrten udarec. Nastopil je obči polom, stare zadruge so razpadle in nove se niso mogle osnovati. To uničenje zadrug in vedno rastoči davki so bili poglavitni vzroki, da hrvatski kmet dandanes ne more več zdelovati, da kmetija zahteva več stroškov, nego mu donaša prihodkov. Prosto diha sedaj samo tak kmetovalec, ki se bavi poleg poljedelstva s trgovino, krčmarstvom ali rokodelstvom. Zlobni tujci in tudi domači bedaki kvasijo, da je hrvatski kmet zato ubožal, ker je prelen in neče „racijonalno“ gospodariti. Prelen! Bože moj, ali vas ni sram, da mu očitate tako očividno laž? Poglejte pozorno njegovo izmučeno truplo, ogoreli obraz, znojno čelo, roke žuljave in trde kakor kamen, pa mi recite po duši, ali so to znamenja zanikarnosti in lenobe? Zemljo svojo obdeluje res da po starem, podedovanem načinu, ali ta način ni tako brezumen, kakor mislite, potrjajo ga brezštevilne stoletne izkušnje. S porabo novodobne znanosti se daje to seveda doseči marsikak poboljšek in napredek. Ali priporočite in razložite jo vi, izobraženi ekonomci, svojemu bratu — kmetu-trpinu z blago besedo, posebno pa z dobrim izgledom in uverite se, da vas bo rad poslušal in vas zahvalil za pouk precej tisti trenutek, ko spozna resnico vašega dokazovanja.

V Lupoglav smo prišli, ko so se začeli ravno glavni izpiti v deželskih šolah. Poslušat so jih hodili vsi duhovniki pa tudi drugi omikani ljudje iz okolice. Mene je jako mikalo izvedeti, kako kaj napreduje narodno šolstvo na Hrvatskem. Reči moram, da so me uspehi iznenadili. Našel sem mnogo več, nego sem pričakoval. Učilnice so bile vse nove, osnovale so se šele pred nekoliko leti, nekatere baš tisto leto. Neizrečeno me je veselilo, ko sem zapazil, kako vneti so vsi stanovi za narodno šolstvo. Učitelji so se trudili veliko bolj, nego jim je nalagala stroga dolžnost. Povsod so otroci gladko in razločno čitali, čedno pisali in urno in brez pomote računali. Poučevali so jih od kraja le po bezjaški, kar treba vsekakor odobravati, ilirščina je prišla šele pozneje na vrsto. Tudi vse glavne reči krščanskega nauka so znali učenci na pamet, tako trdno in natanko kakor očenaš. Nekateri so na koncu izpita tudi čuvstveno in razumno po ilirski krasoslovili. Jaz sem se udeležil kakih deset izpitov, ki so me vsi popolnoma zadovoljili. Vsa čast gre tudi hrvatski duhovščini, da je pomagala tako goreče in često z znatnimi žrtvami ustanoviti te prepotrebne narodne zavode. Prosto ljudstvo se marsikje presneto malo briga za začetne šole, smatra jih za težko breme, ki mu ga naklada vražja gospoda, najrajše bi se jih povse odkrižalo in znebilo. Hrvatske kmete pa sem videl malone brez izimka vse navdušene za šolo, brez mrmranja so dovolili in dali zanjo vse, karkoli je oblast želela in zahtevala. Mnogi so žrtvovali tudi dosti več, nego je bila njihova dolžnost. Največjo čast in slavo pa si je zaslužil mož, ki je znal zanetiti ta sveti ogenj v vseh slojih hrvatskega naroda. Ta znameniti mož je bil

šolski nadzornik Ilijašević. Banu Jelačiću se mora priznati velikanska zasluga, da je znal najti in postaviti prave ljudi na pravo mesto. Največ po njegovem trudu se dobili Hrvatje vladiko Štrosmajerja, in samo po njegovi nujni priporoki je potrdila dunajska vlada Ilijaševića za nadzornika narodnih učilnic, i mestnih i deželskih. Ilijaševića moramo imenovati vsekakor največjega, najgenijalnejšega pedagoga, ki ga je rodila hrvatska zemlja. Dal je narodnemu šolstvu hrvatskemu tako trdno gmotno in moralno podlago, da ga ni mogla porušiti niti silovitost Bahove vlade. Ta je podelila sicer Ilijaševiću drugo, odličnejše in dohodnejše mesto poleg latinske: Promoveatur, ut amoveatur! Njegovo službo je izročila Jarcu, ki je po takem dobil pod svojo oblast vse hrvatske šole in je že začel odrivati in izganjati narodni jezik tudi iz glavnih šol. Za njimi bi se bile vrstile kmalu tudi začetne, deželske. Ali oktoberski diplom je odvrnil to grozno nezgodo še o pravem času od hrvatskega naroda. Bahova predrznost torej ni utegnila uničiti ali bistveno izkaziti slavnega dela Ilijaševićevega. Narodno šolstvo se je razvijalo in razcvitalo še dalje v njegovem duhu, po njegovih nazorih in pravilih. Dvignilo se je brzo na razmerno jako visoko stopinjo in hrvatsko učiteljstvo je zasedlo prvo mesto med učiteljskimi zbori vsega slavjanskega juga.

Izpiti in delitev nagrad so trajali često do jedne ure. Potem smo šli obedovat k župniku. Med obedom so se vršile brezbrojne zdravice, sklepala so se tudi pobratimstva. Pobratil sem se z vsemi učitelji, s kojimi sem se seznanil, in istotako z vsemi kapelani in z veliko večino župnikov in posvetnih gostov. Menda se

nisem čutil v vsem svojem življenju nikoli tako srečnega, kakor tod v srcu hrvatske zemlje. Živel sem zdaj v čisto narodnem zraku, med samimi istinitimi rodoljubi, ki so gojili z mano iste nade, isti strah, iste ideale. Dočim se je v Varaždinu malokomu izljubilo, da bi govoril o narodu in so se sosebno meščani izogibali pred krimsko vojno vsake politike, imeli smo zdaj cel naroden parlament in pojavile so se kakor tudi v državnih zborih različne stranke. Vroči narodnjaki so bili vsi duhovniki in učitelji, z večine so goreli tudi za slavjanstvo, prijatelji Slovencem pa so bili vsi. Mnogi so kazali tudi tople simpatije za Srbe. Eden je bil celo bolj Srb nego Hrvat po svojem čutu, mišljenju in upanju. Nekateri duhovniki pa so le očitali Srbom separatizem in sebičnost, vendar so se vsi nadejali, da jih privede sila in potreba v isto kolo s Hrvati. Opazil sem o takih prilikah povsod, da se je začelo ilirsko ime pozabivati in izgubljati. Mesto njega je zavladalo če dalje bolj jugoslavensko ali pa tudi že hrvatsko. Ilirstvu je jela pešati in zatemnjevati slava objednem z odpravo ustave, ko je odigral njegov oče svojo nekdaj tako imenitno in sijajno ulogo. Že 1853. leta, ko sem bival še na Dunaju, vem, da se je smejal ilirskemu imenu velenadarjeni, mladi Slavonec Ignacij Berlić. Če ga je kdo vprašal, kakov rojak da je, odgovoril je vselej: „Ja sam Srbin.“ Ravnotako je zavrgel to ime moj ljubimec Milan Bubanović, hotel je biti na prosto Hrvat in nič drugega. Večini pa se je priljubil kakor pravim, nazov jugoslavenski. Pismeni jezik je ohranil svoje ilirsko ime. Govorili so ga jako dobro vsi učitelji in mlajši duhovniki, starejšim je rabila še vedno latinščina in bezjaščina. Jelačića in

Gaja so grajali in obsojali strogo mnogi moji pobratimi. Gaja so zvali stara baba. Ustrašil se je Švabe kakor zajec lovca. Vrgel je v blato narodno zastavo, ž njo pa tudi sam sebe in svojo slavo. Jelačića so imenovali njemački guslar, ker je za mladih svojih let zlagal res nemške pesmi. Trdili so sploh, da je ubil v njem avstrijski vojak hrvatskega rodoljuba. Silno so se jezili vsi narodnjaki tudi na Zagrebčane, ki so uskakovali takrat kar kupoma v nemški tabor, popolnoma pozabivši slavne dni, svečanosti in čine leta 1848. Ko sem jih ves v čudo izpraševal, kaj je naredilo ta žalostni prevrat, odgovarjali so mi do malega vsi jednako. V Zagrebu so se zbirali že pred l. 1848. rodoljubi iz vseh koncev in krajev hrvatske kraljevine. Tam je stanoval in deloval vodnik ilirske stranke, Ljudevit Gaj s svojo gardo ilirskih pisateljev in strastnih agentov. Noč in dan nisi čul drugega nego narodne davorije, iskrene govore mladih rodoljubov, psovke, kletve, hujskanje vsakovrstnih politikov in politikastrov. Bilo je, kakor da zboruje v vsaki kavarni, v vsaki krčmi kak parlament. V tej šumni kolobociji ni bilo varno izdajati se za magjarona ali se ustiti za Nemca. Če je kdo v pijanosti kaj takega poskusil, padalo je po njem, da so mu vse kosti pokale. Nekoliko miru je prinesla v mesto vojna z Madjari, ker so spremljali mnogi rogovileži bana preko Drave. Za dolgo in krvavo vojno je nastopila splošna upehanost in trudnost, ogromne žrtve, koje je zahtevala, oslabile in pogasile so sčasoma politične strasti in tudi domoljubni ogenj. Vendar pa je ostal Zagreb še vedno središče in zbirališče vseh rodoljubov, vse narodne inteligencije. To je trajalo do absolutizma, ki je zavladal po večletnem pripravljanju

1852. leta. Takrat se je dejalo — šek! Z jednim mahom se je odpravilo vse, kar se je razvilo tekom stoletij v našem narodnem bitju. Dobili smo nemško upravo, nemško sodstvo, nemške zakone, nemške uradnike. Ali uradi se niso dali osnovati brez „Ilirov", koje bi bila vlada najrajše utopila v kaplji vode. Razpisale so se brezštevilne nove službe. Zahtevala se je zanje tako po strani tudi strokovna izobrazba, med vrsticami pa se je moglo čitati, da je glavni pogoj znanje nemškega jezika. Mladi Hrvatje, ki so dovršili pravoslovno akademijo, pa tudi taki, ki so dovršili komaj gimnazijo, prosili so službe in si poiskali protektorjev, če se ni hotelo posrečiti brez njih. Mnogi so službo tudi dobili, nekateri v Zagrebu in drugih mestih, drugi na deželi. O tej priliki, vidite, se je Zagreb izpraznil, odšlo je iz njega več sto mladih mož, ki so bili jedro narodne stranke v Zagrebu. Ostali so le špisbirgerji, popi, dijaki, upokojeni častniki, vojaki in Judje. Razun popov in boljih dijakov izginili so iz mesta do malega vsi Iliri. Že takrat se je udomačilo mrtvilo v hrvatski stolici, kajti duhovnike veže stan njihov, da ne morejo nastopati v javnem življenju tako glasno, kakor bi trebalo, da ne zamre narodni duh. Nemška birokracija je zdaj izmed vseh mest Zagreb pritisnila najhuje, najsiloviteje in tudi z največjim uspehom. Stari Zagrebčani niso bili koreniti Hrvatje nego pisana zmes raznih narodnostij, sosebno Nemcev in ponemčenih Kranjcev in Štajercev. Ti ljudje so znali dobro nemški in na tem jeziku so med sabo tudi občevali. Čitali so samo nemške knjige in novine. L. 1848. so vpili na Magjare in se delali Ilirce zato, ker je bila taka moda; Nemce je povsod že od nekdaj veselila vsaka „Hetz". Ali v

srcu njihovem ni plamenel noben čut za narod in domovino; njihov bog je bil želodec, njihova boginja polna mošnja. S tako sodrgo je Bahova vlada lahko pometala in jo vrtela, na katero stran je hotela. Zagrebčani te vrste so se že l. 1853. jeli šumno razglašati za trde Nemce in pozdravljati radostno novo ero in nemško birokracijo. Ta njihova radost je bila tem bolj resnična, ker se ji je pridružila nada, da bodo zdaj njihovi otroci zasačili lahko dobre državne službe, pa naj so tudi največji bedaki in praznoglavci. In ta nada se jim res izpolnjuje. Če se doda tej druhali še strašno število tujih uradnikov, ki so se pritepli v Zagreb od l. 1852., potem ni čudo, da je dobilo to mesto ne le tuj obraz, ampak tudi tuj duh, tujo dušo, tuje srce. Naše glavno mesto se je tako izneverilo svojemu narodu, da vlada zdaj v mestni zbornici nemški jezik, da se šopirijo v njej nemški mameluki, ki ne znajo ali nečejo znati ni jedne hrvatske besede.

Bil sem jako radoveden, kako si mislijo moji novi znanci in bratje bodočnost svoje domovine. Skoro vse je prevzel tožen pesimizem. Bali so se, da bo Bahov sistem dolgo trajal, ker je razbita v prah vsaka opozicija v vseh deželah in si je centralna vlada tako opomogla, da s pomočjo svoje silne vojske in uprave izvrši lahko vse svoje načrte in nakane. Ta strah dokazuje, da ti možje niso bili dobri politiki. S smrtjo svete alijance in po gluposti svoje diplomacije je zgubila Avstrija glavno oporo svojega absolutizma — Rusijo. Ko je popotoval cesar po Ogerskem, prosili so ga magjarski velikaši, da bi se jim povrnila ustava. Neki dvornik je sicer bleknil: Ti gospodje se igrajo s svojimi glavami. Ali take grožnje so se zdele vsakemu

razsodnemu politiku ne le nespametne, ampak tudi prazne in smešne. V severni Italiji se je že pripravljala nova vojna. Minister Kavur je storil mojstrsko delo prvega reda, ko je potisnil Sardinijo v angleško-francosko zavezo proti Rusiji. Udeležila se je Krimske vojne in naklonila s tem najživejše simpatije francoskega in angleškega naroda sebi in vsej podjarmljeni Italiji. Hrvatski rodoljubi o svojem narodu niso baš obupali. Bili so uverjeni, da se v dalnji bodočnosti politične prilike zasuknejo tako, da bo Rusija premagala vse svoje sovražnike, med njimi tudi Nemce in združila potem pod svojo oblastjo vse slavjanske narode. Ali ta misel je ostala vedno le akademična; nikomur ni prišlo nikoli na um, da bi jo pospeševal in razširjal s kakim spisom ali kako drugače. Nekako tako so ugibali bodočnost tudi moji nemški tovariši na Dunaju. Predno je prišel v šolo profesor, so pretresali često politična vprašanja. Pokazalo se je, da o bodočnosti Evrope skoro vsi jednako mislijo. Po njihovem mnenju se bodo v 100 ali več letih vse države izpremenile v narodne: Francija bo združila Romane, Prusija Nemce, Rusija Slavjane. Panslavizem, ki je zavladal v hrvatskih rodoljubnih srcih, bil je torej jako nedolžen; policiji bo treba paziti še le na njihove vnuke ali pravnuke. — Moji bratje duhovniki so razpravljali vpričo mene tudi cerkvena vprašanja in delovanje cerkvenih dostojanstvenikov. O zagrebškem nadvladiki Havliku so mi potrdili vse to, kar sem čul o njem že v Varaždinu. Pravili so mi tudi, da kaže po sklenjenem konkordatu proti vladi še mnogo večjo ugodljivost in servilnost nego pred to pogodbo, češ, da ji ne moremo biti nikdar dovolj hvaležni za velikanska darila, koja je

prejela od nje cerkev. V neki latinski okrožnici je udaril srdito po mali Sardiniji radi nje protiavstrijske politike, dejal ji je zaničljivo regia avis (= stržek, kraljiček). Za narodne potrebe pa se ni Havlik čisto nič brigal, še manje pa se mu je tožilo po nekdanji ustavi in svobodi. Po pravici mu je nekoliko let pozneje očital v hrvatskem saboru jekleni narodnjak Perkovac politično brezznačajnost. Njegovo domače življenje pa so hvalili vsi, tudi prijatelji in sovražniki njegovi. Nravnost mu je bila čista ko zlato, služila je lahko za izgled vsej obširni vladikovini. To pa so mu duhovniki hudo zamerili, da je naselil v Zagrebu Tirolce, njim pa očital požrešnost in pijančevanje, ki nikdar nista bili splošna napaka, nego le bolj izimek. Dekan Havliček maščeval se je jako šegavo svojemu nadpastirju radi te nezaslužene graje. Ko je prišel k njemu (menda radi birme), dal mu je prinesti povse prost obed, dve ali tri jedi in poliček vina. To je bilo ravno toliko, kolikor je želel Havlik, da bi uživali opoludne duhovniki njegove vladikovine. Dekan in tudi drugi so se strašno smejali, ko so zvedeli, da nadškof ni bil nič posebno zadovoljen s Havličkovim obedom. Rekel mu seveda ni nič. Doma pa je dejal: Danes sem se moral skoro postiti, nisem mislil, da so moji popi tako dovtipni in domiselni! Poslej pravijo, da svojim župnikom ni več očital prezmernosti v jedi in pijači, in rodil se je pregovor: Mali Havlik je naučil velikega Havlika pameti (dekan Havliček nadškofa Havlika). Zagrebškemu škofu so delali podložniki l. 1848. še mnogo večje sitnosti in skrbi. Celibat se vsej hrvatski duhovščini nikoli ni priljubil. Ko ga je potrdil cerkveni zbor v Tridentu, zaklical je škof Drašković, rojen Hrvat:

Unam ademistis, mile dedistis — t. j. jedno ženo ste vzeli duhovnikom, dali pa ste jim jih tisoč! Tej mržnji na brezženstvo se ne more nihče čuditi, kdor poznava verske razmere v trojedni kraljevini. Tam žive zraven neoženjenih katoliških duhovnikov ne le oženjeni pravoslavni popi, ampak tudi oženjeni katoliški mašniki unijatske cerkve. Vprašanje se vzbuja samo po sebi: če smejo biti oženjeni le-ti možje, zakaj se prepoveduje to njihovim tovarišem? L. 1848. so zložili mnogi hrvatski duhovniki prošnjo in jo poslali v Rim papežu, naj bi jim dovolil ženitev in rabo slavjanskega jezika v cerkvi. O tej prošnji mi je pripovedovalo toliko mojih bratov duhovniškega stanu, da o njej ne morem dvomiti. O njej so poročale tudi novine, dasi ne vse jednako. Menda isto leto je spisal duhovnik zagrebške vladikovine znamenito knjigo, naperjeno proti celibatu. Jaz sem jo čital dvakrat jako pozorno. Priznati mi je, da mi je malokatera knjiga tako ugajala kakor ta tako radi izbornega jezika in sloga kakor radi velerazumnega in preverljivega dokazovanja. Ime pisateljevo mi je znano, ali ga ne priobčim, ker nečem, da bi metali naši slovenski tercijali na vrlega moža svoje brezbožne anateme. Da spiše take bukve kak kranjski kapelan ali župnik, ogibali bi se ga tovariši pol ure daleč in nobeden njih bi ne hotel ž njim občevati, še manj pa se prijateljski družiti. Oblastniki pa bi ga preganjali in pestili vsaj tako, kakor so nam Gregorčiča, najbrž pa še mnogo huje. Na Hrvatskem pa je pisatelj omenjene knjige, kar je meni znano, živel povse mirno, kakor da bi bil spisal kak molitvenik. Nijeden prijatelj se mu ni izneveril. Duhovniki so se šalili: „Našel se je vendar jeden, ki je povedal svetu na vsa usta, kar

misli in si želi toliko drugih njegovih tovarišev. Škofu Havliku ta knjiga seveda ni ugajala, ali ga ni nič preganjal radi nje, k večjemu, če ga je kaj pokaral, naposled mu je popolnoma odpustil in ga sprejel zopet v svojo milost. Našel sem hrvatske duhovnike tudi v drugih rečeh mnogo bolj odkrite in svobodomiselne, nego sem pričakoval. Razpravljali smo včasih dogme in verska vprašanja s kritičnimi opomnjami, ki bi bile gotovo silno razsrdile vsakega zelota in fanatika. Čul sem od gospodov razne male sumnje in rahle dvojbe. Nekaterikrat sem se nameril celo na racijonaliste, ki pa so se skrbno čuvali, dajati ljudem kako pohujšanje. O tem so bili vsi uverjeni, da je krščanska vera med vsemi najbolja in največja dobrota, kojo je prejelo človeštvo od previdnosti božje. Istotako nijeden ni dvomil, da ohrani nje jedro — ljubezen do Boga in do bližnjega — za vse veke svojo veljavo. Inovercem izkazujejo hrvatski duhovniki resnično strpljivost in le malokateri je trdil, da se more samo rimski katoličan izveličati. Zvedel sem za več svojih pobratimov, da jih sklepa tesno in toplo prijateljstvo s pravoslavnimi popi. Često sem se čudil veliki izobraženosti, katero so si pridobili mnogi hrvatski mašniki z marljivim in pozornim čitanjem. Poznali so spise francoskih socijalistov in komunistov, „Savojskega vikarja", „Razvaline palmirske", Voltérja, Rusóta, Monteskijéja, Bajr'na, Makijavelija in vse bolje klasike svetovne literature. Nekoji so se izvežbali prav dobro v poljskem in češkem jeziku. Skoro vsi so imeli in čitali po več pobožnih slovenskih knjig. Mnoge je veselila domača zgodovina in Kukuljevićev arhiv si je našel po župniščih dosti prijateljev. Trije gospodje so prebirali celo latinske

klasike o prostih urah. Eden je znal na pamet večino Horacijevih pesmi. Sploh sem zapazil, da se bavi do malega vsak bolj nadarjen duhovnik kolikor toliko s kako znanostjo in obenem z leposlovjem. V Božjakovini sem slišal prvi pomenek o Štrosmajerju. Pravil je o njem Havliček, isti, ki sem ga malo prej omenil. On ga kar ni mogel prehvaliti, obžaloval je samo to, da stoluje v Djakovu, ne pa v Zagrebu, kjer bi zdaj takega vladike najbolj potrebovali. Štrosmajer ni le vnet dušni nadpastir, ampak tudi rodoljub prvega reda, Ilir in Slavjan od nog do glave. Z duhovniki neče blebetati po latinski, kakor je po drugod navada, on občuje z vsemi stanovi na narodnem jeziku. Mlajše župnike, kapelane in bogoslovce opominja o vsaki zgodni priliki, da je njih sveta dolžnost ljubiti svoj narod, svoj jezik, pospeševati narodno književnost. Pa kako dobrotljiv je ta mož! On hrani in oblači brez števila siromakov, za nadarjene, uboge dijake pa skrbi bolje nego kak bogataš za svoje otroke. Z izobraženimi znanci se pogovarja najrajše o sredstvih, kako bi se dalo pomagati narodu in domovini. Glavo ima polno velikih načrtov, Hrvatska sme pričakovati od njega več dobrega, nego od vseh drugih cerkvenih poglavarjev skupaj. Teko mu obilni prihodki, katerih pa ne zapravlja kakor drugi velikaši, nego jih hrani in zbira za potrebe ubogih trpinov in ljubljenega svojega naroda. Vsi znanci njegovi priznavajo, da po svojih sposobnostih in vednostih prvači med vsemi izobraženci vse prostorne slavonske zemlje. Pridigati in pripovedovati zna tako krasno, prisrčno in mično, da bi ga človek ves dan poslušal pozabivši jed, pijačo in spanje. In tako je dobila tudi naša domovina svojega Hrizostoma —

Zlatousta. Pozneje sem čul pogostoma jednako hvalo iz ust drugih duhovnikov, ki so poznali še druga dobra svojstva Štrosmajerjeva, n. pr. da deli rad svoje dobrote na skrivnem, da ne ve nikoli levica, kar daje desnica, da odpusti precej vsako sovražnost in vsako razžaljenje i. t. d.

O rodoljubju hrvatskih duhovnikov moram še katero povedati. Da je mnogo večje od rodoljubja slovenske duhovščine, ni nič čudnega, če se pomisli, da so do 1848. l. ječali Slovenci v duhomorni šoli Meternihovi. Z denarjem, katerega so nekateri dovolj imeli, so naši cerkveni gospodje kaj slabo podpirali brate Hrvate, boreče se zoper Magjare. Tudi za našo posvetno literaturo se niso brigali. Prešerna so zaničevali, njegove pesme so bile mnogim „Sauglockenläuten". Več uspeha je dosegel Koseski. Njegova retorika, patos, distihi, ponosne misli njegove so vzbudile in vnemale narodni duh v vsej mlajši duhovščini, ki jih je čitala, ali po tisti okrožnici na Dunaju zbranih škofov je ta živi ogenj kmalu ugasnil skoro brez nasledkov. Jaz mislim, da na vsem Kranjskem ni ostalo do 1855. leta niti 50 duhovnikov odločnih pristašev narodne stranke. Na Hrvatskem se je udeležila narodnega gibanja leta 1848. vsa duhovščina in tudi konservativni Havlik. Nikdar se ne izve natanko, kako silne žrtve so donašali tisto leto hrvatski župniki in kanoniki na oltar domovine. Mnogi so dali vse, kar so imeli; njihova je ostala komaj miza, za katero so kosili, in postelja, na kateri so počivali. Gotovina, zlatnina in srebrnina je iz mnogih župnišč popolnoma izginila, nekateri gospodje so se celo znatno zadolžili, da domovini pomorejo s posojilom. Več župnikov mi je zatrdilo,

da čutijo še 1855. l. udarce leta 1848. in da preteče še kakih deset let, dokler se povse oporavijo. Po sramotnem porazu Bahovega sistema zahtevala je domovina od duhovščine novih žrtev, trebalo je dajati za jugoslavensko akademijo in za hrvatsko vseučilišče, koja zavoda je ustvaril veliki duh djakovskega vladike Štrosmajerja. In kanoniki, župniki in kapelani hrvatski se tudi zdaj niso oglušili domovinskim potrebam. Podpisavali so, kolikor so mogli, in često tudi več nego so zmogli tisti trenutek, ko jih je doletel klic na pomaganje. Darovi po sto, dvesto goldinarjev so bili povse navadni. Po razglasu oktoberskega diploma in povratu ustave prebudila se je tudi slovenska duhovščina in se oduševila za svoj narod in njega napredek. Osnovale so se vsakovrstne družbe in naprave, ki se niso dale zastonj urediti in vzdržavati. Treba priznati, da je tudi naše duhovništvo često globoko poseglo v žep, da pomaga narodnim zavodom. Ali svojim hrvatskim bratom se vendar ne more primerjati niti po iskrenosti svojega rodoljubja, niti po požrtvovalnosti svoji. Razloček je kakor 10:100. Če da za kak naroden namen slovenski duhovnik 10 kron, dal bi jih njegov hrvatski tovariš za jednak namen 50 ali pa še več. — Dandanes duhovniki in učitelji izmed vseh stanov najbolj podpirajo in pospešujejo hrvatsko literaturo. In oni knjige in časopise tudi čitajo, kar se o inih izobražencih često ne more trditi. Ali s tem se odlikujeta ta dva stanova že od nekdaj v vseh slavjanskih deželah. L. 1855. sem našel pri vseh hrvatskih župnikih „Katolički list“ in „Gospodarski list“, pri večini „Neven“, marsikje pa tudi še službene „Narodne novine“ in včasi celo „Srbski dnevnik“. Skoro vsa

druga hrvatska gospoda v mestih in na deželi pa je dobivala in prebirala le dunajske časnike in druge nemške literarne pomije. Sosebno se ji je prikupila „Augsburger allgemeine Zeitung", odkar je zvedela iz novin, da je ta stokrat podkupljeni list glasilo nemške inteligencije. Hrvatska duhovščina, prišedša iz ilirske šole, pa se je zanimala čedalje bolj tudi za cerkveno umetnost. Njeni predniki so bili pošteni ali malo preveč patrijarhalni možje. V gimnaziji in v semenišču so se učili po šolskih knjigah in predavanjih, druge knjige niso nobene čitali. Poslani na deželo so se kmalu popolnoma pokmetili ne le v vedenju, ampak nekoliko tudi v drugih rečeh. Nosili so n. pr. težke, močne črevlje, ki so šli jednako na obe nogi. Teh črevljev in njih gosposkih naslednikov se spominjajo v Samoboru do današnjega dne. Hrvatje sploh pripovedajo mnoge jako zabavne pričice in pravljice o svojih starih župnikih, to je o tistih, ki so zdelali šole pred l. 1830. Kaj in kako so pridigali, pravili so mi često mlajši duhovniki sami. Nekatere teh starcev sem poznal tudi jaz. Blizo Lupoglava sem poslušal cerkven ogovor, ki se je delil na dve polovici. V prvi je župnik karal in psoval župljane, zakaj mu niso ubranili škode, kojo mu je delal na polju in travniku pretekli teden pastuh (= žrebec), ki je ušel nekomu iz staje! V drugi polovici je pa našteval grehe tuje kuretine, ki zahaja na njegov zelnik mulit salato in drugo koristno zelenjavo . . .

Za lepoto hiše božje so se nekdanji župniki kaj malo brigali. Na popravo se je mislilo še le, kadar so slike povse obledele, kipi strohneli, oltarji razpadli in je cerkev razdejala strela ali pa se je od sta-

rosti sama porušila. Popravila so plačevali grajščaki. Ako je bil kak bogat plemenitaš izobražen in ob enem pobožen, skrbel je tudi za cerkev in njeno opravo, da se je nahajalo vse v najlepšem redu. Ali takih grajščakov ni bilo mnogo. Meščani in tržani so popravljali cerkvene zgradbe in reči o svojem strošku. I njihove cerkve so bile zvečine strašno zapuščene in zanemarjene. V Zagrebu sem kar ostrmel o krasoti in veličastvu stolne cerkve. Kar nisem se je mogel nagledati, ostal sem v njej gotovo dobro uro. Ali v drugih cerkvah zagrebških nisem opazil nobene posebne lepote in umetnine. Tista sv. Marka takrat (1855. l.) še ni bila prenovljena po starem slogu. Izmed vseh sta se mi zdeli najgrši cerkvi v Jaski in Samoboru (1858). V Jaski je bil cerkven tlak tako razbit, grapast in poln kotanj, da bi si bil nepazljiv človek lahko nogo zlomil. Na steni je visela samo ena, precej nečedna slika in cerkvena zastava je bila gnjusno zakrpana. V Samoboru pa so imeli župnika, ki ga je razun nebrižnosti za cerkev dičilo tudi to srednjeveško svojstvo, da je bil velik sovražnik narodnim šolam. Trdil je proti vsakomur in tudi proti vladi in njenim zastopnikom, da je šola potrebna in dobra samo za gospodo, za kmeta pa je huja nego strup, kuga in ogenj. Kadar bo znal „muž" čitati in pisati, pokaže figo cerkveni in deželski gosposki. Takrat neha vsa pokorščina, najgrozovitejšim puntom ne bo konca in kraja. Moji novi pobratimi so mi bridko tožili, koliko silnih skrbi, trudov in stroškov jim bo treba prebiti in zmagati, predno popravijo vse neoprostne zamude svojih priprostih prednikov. Kjerkoli smo ogledovali kako cerkev, povsod so župniki in kapelani sklepali roke, prijemali se za glavo in

naštevali nujno potrebna popravila, kojih se morajo lotiti. Marsikje bi trebalo prezidati cerkev in zvonik, omisliti nove zvonove, predelati oltarje, prenoviti slike in podobe, kupiti lepšo cerkveno posodo, opravo in obleko. Popravljalo se je mnogo že od 1850. leta in ta lepa skrb za cerkve niti pozneje nikoli ni opešala. Popotnik vidi zdaj na dostih krajih ne baš razkošne, ali čedne, za božjo službo popolnoma prikladne cerkve. Zginile so z lec tudi nekdanje ultrapopularne pridige, za katere se ni bilo treba pripravljati. Zdaj so se duhovniki sploh mnogo trudili, da si sostavijo poučljive, zanimive, na vse plati pravilne ogovore. Poznal sem več pridigarjev hrvatskih, ki so se mogli kosati z najboljimi slovenskimi. Duhovniki Havliku niso nobene reči tako zamerili, kakor njegovo prijateljsko drugovanje z glavnimi zastopniki absolutizma in germanizacije. Sami so ostali tega greha povse prosti od konca do kraja. Dasi so mislili, da Bahov sistem ne pogine kmalu, se vendarle niso dali premotiti, da bi delali ž njim kompromise in se mu poklanjali. Če so dobili kako povabilo od nemškega urada ali kako vprašanje od nove davkarske komisije, vrgli so dopis v omaro in največkrat niso ničesar odgovorili; tudi taki, ki so znali dobro nemški; rok, izročen v povabilu, so zanemarjali. Uradi so bili zvečine tako pametni, da jih zato niso kaznovali. Poslali so jim ob priliki kakega pandurja ali drugega službenega človeka, da jim je povabilo raztolmačil po hrvatski in ponovil. Potem so seveda prišli in stvar se je rešila povoljno za obe stranki. Neki župnik pa je vendar odgovoril tudi nemškemu povabilu, ki ga je prejel od davkarske komisije, katera se je zvala po nemški „Steuererhebungs-

commission“. Pisal ji je takole: „Slavna porez povećavajuća komisijo! Dobil sem iz Vašega urada nekako pismo, pisano s prečudnimi črkami na nekem prečudnem tujem jeziku. Beračev pri nas vse mrgoli v novi eri, kateri pa s tem nikakor nečem jemati slave. In tako je prišel k meni tudi nekak kalfa (= rokodelski pomočnik), ki je bil tujec, ali je znal tudi hrvatski. Temu kalfi pokažem vaš dopis in, oj sreče, on ga je razumel in mi ga preložil na naš narodni jezik. Zdaj sem zvedel, da zahtevate vi, slavna porez povećavajuća komisijo, od mene veliko denarjev, katerih nimam in vam jih torej ne morem plačati. Z največjim spoštovanjem vaš ponižni sluga župnik I. I.“ V uradu so se strašno smejali njegovemu zabavljivemu prevodu besede „Steuererhebungscommission“. Predstojnik je bil pameten mož in ga zato niti pokaral ni, ali plačati pa je moral trikrat več davkov nego preteklo leto! . . .

Popotujoč po Slovenskem sem povsod povpraševal, če se je kdaj pridigalo, da moramo ljubiti svoj slovenski narod in slovenski jezik. Vsi ljudje so mi odgovorili soglasno, da kaj takega v cerkvi niso nikoli slišali. V Novem mestu je govoril na leci naroden gospod o misijonarjih, ki obračajo pogane na pravo vero v tujih delih sveta. Dejal je, da se odlikujejo med njimi posebno tudi naši kranjski misijonarji. Zakaj pač ni rekel slovenski? Mislim, da od strahu, ker bi ga mogli zli jeziki natolcevati, da se bavi v cerkvi s politiko! Neki kanonik, čigar ime je bilo podobno mestu v sveti deželi, pa je bleknil na prižnici celo nepremišljene besede, da rodoljubje ni nobena zasluga pred Bogom! Mora se priznati, da vladajo v hrvatskih vladikovinah in krajih drugačni, duhu našega veka

bolj primerni in torej pametnejši nazori. Pri sv. Matiju, ki spada v kastavsko župnijo, sem slišal pridigo našega rojaka, dičnega J. Volčića, ki je do malega celo uro priporočal svojim poslušalcem ljubezen do hrvatskega jezika, hrvatskega naroda, hrvatskih šeg in navad, hrvatske nošnje, hrvatskih pesmij in veselic. Ljudje so ga poslušali tako zvesto, da nihče ni zakašljal ali kako drugače motil ogovora; vladala je taka tišina, kakeršne nisem zapazil še nikoli v nobeni cerkvi. Po maši so se poslušalci živahno razgovarjali o Volčićevi pridigi, trdili so v en glas, da tako razumne pridige niso še nikoli čuli. Trdno so se je spominjali še deset let pozneje ter je niso mogli prehvaliti. Večkrat sem čital v novinah, da sveto pismo ne zapoveda in ne priporoča nikjer ljubezni do naroda in domovine. Tako se trdi menda iz nevednosti ali pa iz zlobe in rimavšarske brezsrčnosti. 1855. l. sem čul jako domoljubno pridigo v Ivaniću na potu v Slavonijo. Duhovnik je povedal več stavkov iz svetopisemske knjige o Makabejcih, ki so se mi zdeli tako rodoljubni, novodobni, ganljivi in resnični, kakor da so posneti po kakem govoru vladike Štrosmajerja ali vzeti iz kakega poštenega narodnega glasila. Tudi ta pridiga je naredila preodličen dojem v vsem občinstvu, ki jo je slišalo. Nekdo se je gromko oglasil pred cerkvijo: Tako pametne pridige še nisem nikoli čul. Ta gospod bo še škof!

Svoje ljube pobratime, duhovnike in učitelje moram pohvaliti sploh, da ni v društvenem življenju niso govorili po nemški drugače nego v skrajni sili in nikoli ne na javnih mestih. Ko sem bil v Zagrebu, sem šel kosit v slovečo gostilnico „pri Jagnjetu“. V njej ni znal noben služabnik hrvatski. Jaz in trije

duhovniki nismo hoteli nemškovati, zahtevali smo jedi, pijače in račun po ilirski. Krčmar pokliče na pomoč sobarico, ki je bila Hrvatica. Ostala je v obednici, dokler smo odkosili. Tudi v kavarni sem našel dva župnika, ki sta zahtevala hrvatski račun. Povedal jima ga je lep dečko, ki je govoril prekrasno ilirščino. Rodil se je in odrasel je na Dunaju. Služil je v gostilnici, kamor so zahajali veseli srbski dijaki. Od njih se je naučil tudi on srbski, kar mu je mnogo koristilo. To znanje mu je pomoglo, da je dobil izvrstno službo v Belemgradu, kjer je ostal poldrugo leto in bi bil ostal še dalje, da mu ni umrl gospodar. Ilirska doba je vzgojila torej rodoljubne duhovnike, da si boljih patrijotov skoraj ne morem misliti. Ali ta duh ni trajal dolgo. Preživel je Bahovo dobo in pozneje še nekoliko let, že okoli l. 1870. pa je jel hirati, premda je vladala hrvaščina v vseh šolah in uradih in si je priborila zemlja znatno avtonomijo. Vzroki tej žalostni prikazni so mi znani, ali jih ne bom popisoval. Po dolgem presledku sem prišel l. 1891. zopet v Zagreb. Tudi ta pot sem ostal „pri Jagnjetu“. Blizo mene je kosilo šest mladih duhovnikov. Med sabo so se pomenkovali seveda po hrvatski. Po dovršenem obedu pa so jeli klicati: Kellner, zahlen! Nobeden izmed njih ni izpregovoril s krčmarjem in z njegovimi ljudmi nijedne domače besede! Jednako preziranje narodnega jezika sem zapazil tudi v prodajalnicah: vsi kupci, duhovniki in neduhovniki so hoteli pokazati, da znajo nemški!

Zadnje dni, predno sem odšel iz središča banovine v Primorje, gledal sem otroško igro, ki me je zanimala kot signum temporis tem bolj, ker v Varaždinu nisem

videl do malega nobene zabave hrvatske dece. Ne daleč od Božjakovine se je nahajala redka hosta, menda hrastova. V njej je otrok vse mrgolelo. Napotil sem se k njim in jih vprašal, kaj delajo. Dejali so mi, da se igrajo „tabor“ (= vojno), pri nas bi rekli „vojake“. Bojevali so se Hrvatje s „Švabami“. Ali prikazala se je kmalu težka neprilika. Vsi dečaki so hoteli biti Hrvatje, Švaba nijeden. Trebalo je vadljati. Nabrali so puček slam, pol je bilo kratkih, pol dolgih. Kdor je potegnil kratko slamo, pristopil je k hrvatski vojski, kdor dolgo, pahnili so ga med Švabe. Mična borba se je zvršila s porazom švabske vojske. Zmagovalci Hrvatje so premagane sovražnike kruto preganjali, pehali, suvali in otepali s šibami. Na igrališče pride tudi tamošnji učitelj. Vprašam ga, kdo je naučil otroke te igre, kajti ni se mi zdelo verjetno, da bi bil tak „tabor“ starega izvira. Odgovori mi, da je igra stara, ali predelana poleg prilik in po sedanjem okusu. Nekdaj so se v tej igri vojskovali kristijani in Turki. Leta 1848. so jih zamenili Hrvatje in Magjari. Ker pa nas hočejo zdaj ponemčiti, rekel sem svojim šolarjem, naj puste odslej Magjare na miru in naj se bijejo rajši s silovitimi Švabami. V stare čase je bilo na Hrvatskem vse polno vojaških iger, ker naš narod več sto let ni smel odložiti orožja radi turških razbojnikov. Odkar pa je zavladal v deželi mir, izgubile in pozabile so se te igre. To, kar ste tu videli, je le boren ostanek nekdanjih vojaških iger, ki so bile prava in dobra vaja za resno bojevanje. Čez kakih 50 let morda ne bo ne sledu več niti temu zadnjemu ostanku. Vrlega učitelja sem zahvalil za to pojasnitev, ali obšla me je groza, če sem pomislil, kako bi se mu godilo, ako bi izvedel

za igro „tabor“ nemški beglerbeg Švab v Zagrebu. Doletele bi ga brez dvojbe neskončne preiskave in obravnave in naposled morda celo odpust iz službe in ječa.

Pretekla dva meseca sta mi dala dovolj prilike, da proučim in spoznam bistvo in ves pomen ilirskega gibanja. Mnogi smatrajo za glavno stvar, da je Gaj odbral za hrvatski pismeni jezik štokavsko narečje in po tem potu zjedinil Hrvate s Srbi. Druga glavna zasluga, ki se pripisuje Ilirom, pa je ta, da so branili in srečno tudi obranili samostalnost hrvatske kraljevine, kojo so hoteli Košut in njegovi pristaši razkrojiti na nekoliko magjarskih županij. Resničnost in znamenitost teh dveh zaslug se ne daje izpodbiti in utajiti, vendar je ilirsko gibanje pomenilo še mnogo več, namreč splošen preporod vsega duševnega življenja hrvatskega. Vzbudilo je novo, svežo poezijo, ki je vnemala Hrvate za narod, dom in svobodo. Udarilo je čvrsto podlago narodnemu slovstvu sploh, najprej novinarstvu, potem tudi zgodovini in vsem vedam, ki se ž njo vežejo. Uvedlo je po ukazu Jelačićevem narodni jezik v vse šole in urade. Osvobodilo je kmeta hrvatskega sužnjosti, tlake in desetine. Sprožilo je plodno misel, da treba uvesti narodni jezik tudi v vso božjo službo katoliške vere v trojedni kraljevini. Ilirstvo je provzročilo brezštevilne shode, na kojih so se pretresala vsestranski narodna, politična, društvena, pa tudi verska in znanostna pitanja. Ilirstvo je z mogočnim glasom priklicalo iz političnega mrtvila hrvatski narod. Dalo mu je narodno zavest, narodni ponos, narodno vseslavjansko ljubezen, pa tudi narodno mržnjo na vse zatiralce njegove in njegovih bratov. Ilirstvo je

naučilo Hrvate, da so začeli samostalno misliti in presojati objektivno vsa narodna in sploh človeška vprašanja. Vnemalo je v njih veselje do čitanja, navdušenje za prosveto in napredek. Ko je priobčil Tkalac svoj životopis, v kojem je našteval slavne pisatelje, katere je čital, dejali so mnogi bralci: „Ta človek se malo preveč hvali." Ali Tkalac se gotovo ni lagal, on ni bil nikoli bahač. Pa saj so čitali iste pisatelje tudi drugi Iliri. Šekspir, Valter Škot, Rusó, Voltêr, Cervantes, Kamoes, Dante, Taso, Goete, Šiler, Herder, Lesing in drugi so bili dobro znani tudi Čepuliću, Kukuljeviću, Bogoviću, Ivanu Mužuraniću, Utješenoviću in še mnogim drugim rodoljubom. Ilirstvo pa je pospeševalo tudi narodno nravnost. Zahtevalo je od mladine živo delovanje za ideale, odvračaje jo od lenobe in pohajkovanja. Zahtevalo je resničnost v mišljenju, govorjenju in dejanju, z jedno besedo: značajnost. Med pravimi Iliri bi bil iskal zaman kruhoborcev, lizunov, vohunov in ovaduhov. Vsi Iliri so bili navdušeni za svobodo, za svobodno misel, svobodno besedo. Ali svoboda jim ni pomračila pameti in razuma kakor nemškim liberalcem. Nemški svobodnjaki so sploh zametavali vsako vero in so bili zvečine tako zaslepljeni, da so tajili krščanstvu vsako zaslugo za človeštvo. Svobodomiselni Iliri so se razlikovali od teh napuhnjenih tepcev kakor noč in dan. Celo tisti, ki so se kazali v verskih rečeh racijonaliste, govorili so z največjim spoštovanjem o krščanstvu in Kristusu. Smatrali so to vero za največjo blagodat, katero je podelil neskončno usmiljeni nebeški oče ubogemu človeškemu rodu. In vsi tisti, katere sem poznal, izjavili so o vsaki priliki, da bi dali za krščansko vero, če bi trebalo,

radostno svojo dušo in zadnjo kapljo svoje krvi. S takimi racijonalisti je lahko občeval tudi najtrdnejši dogmatik, ne da bi mu vest le količkaj očitala. Iliri so bili zvečine mladi ljudje, idealisti, ki niso iskali dobička in niso hrepeneli po posvetnem blagu. Največje veselje so čutili, kadar so pridobili novega uda svoji stranki. Kadar pa se je pojavila kaka nova zanosna davorija ali nova ilirska knjiga, bil je to velik praznik, ki so ga slavili z oduševljenjem vsi Iliri: prepevati novo davorijo, čitati novo ilirsko knjigo, smatralo se je za najsvetejšo dolžnost vseh pristašev ilirske stranke. Na telesne svoje potrebe so ti zamaknjeni narodnjaki kaj malo mislili. Mnogi niso imeli, kamor bi položili svojo glavo, in niso vedeli, če bodo jutršnji dan kaj uživali ali nič, in vendar jih ni zapustila nikdar dobra, ilirska volja. Pravili so mi, da je sedem mladih Ilirov imelo za kosilo vsega skupaj le 16 starih krajcarjev. Kupili so si kruha in sadja, vendar pa so bili tako zadovoljni s svojim obedom, da so prepevali po njem ves popoldan in ves večer svoje ilirske davorije in so zatrjali vsi, da tako srečnih dni to leto še niso učakali mnogo. To se razumeje samoobsebi, da se je vršilo v narodnem taboru najobširnejše gostoljubje. Imovitejši udje ilirske stranke so gostili po cele tedne in včasi tudi mesece svoje ubožne brate. Ilirstvo je nakladalo privržencem premnogo žrtev, dohodkov pa je dajalo prav malo, največkrat nič. Vodník vsega gibanja, Gaj se je nahajal često v hudih denarnih neprilikah. In naš rojak Stanko Vraz, ki je bil med prvaki v ilirski stranki, dostikrat ni vedel, če bo mogel obedovati ali večerjati o svojem strošku. Največji dohodek, ki ga je imel na Hrvatskem, je bilo 500 goldinarjev na leto. Pa ga

vendar ni čisto nič težila tolika beda, in jednako junaški so prenašali svojo revščino tudi vsi drugi Iliri. Izpolnila se je sveta beseda, da človek ne živi samo ob kruhu. Hrvatski rodoljubi so z gorečim srcem hrepeneli po idealih, ki so bili glavna hrana njihove duše, poleg koje so pozabili brez bolečin in težav svoje telesne potrebe. Njih geslo se je glasilo: Sursum corda! Vsi odušev1jeni za pravico in resnico, za blagobit domovine in naroda, za prosveto in napredek niso utegnili in marali misliti na pozemeljsko gorje, na brezštevilne toge in nadloge, ki obremenjujejo in ostrupljajo človeško življenje od pisane zibelke do črnega groba . . .

III.

Bah hoče ponemčiti Hrvate s pomočjo birokracije.

Njen duh, značaj in šušmarstvo.

Zapreke germanizaciji.

Leta 1855. se je Bahov sistem na Hrvatskem že povse utrdil in ukorenil. Ban Jelačić je vladal le po imenu, največjo oblast v deželi si je prisvojil podpredsednik najvišjega deželskega sodišča, Švab, ki je bil glavni agent in zaupni mož dunajske vlade. Namesto voljenih uradnikov sedeli so v pisarnicah nemški birokrati, ki so bili po rodu zvečine Slovenci, ali se niso dosti zavedali svoje narodnosti in so rabili v vseh službenih poslih nemški jezik. Uveljavili so se v vseh strokah in nemški zakoni in običaji. Razun pravoslovne akademije, ki se je že zdavnaj ponemčila, zavladal je nemški jezik v vseh srednjih šolah in je silil že tudi v nižje in najnižje in celo v zasebne. Vse šolstvo se je podvrglo sedaj nadzoru doktorja Jarca, ki je bil tako široke vesti, da je prevzel tudi nadziranje pravoslavnih učilnic, seveda s to nalogo, da sčasoma tudi njih ponemči. Upravljalo, sodilo in gulilo se je zdaj v vzhodni polovici države ravnotako, kakor v tistih deželah, ki so spadale k nemški zavezi in se imenovale radi tega „deutsche Erbländer, deutsche Kronländer“. Vse javno življenje se je vršilo po zapovedih, željah in trmah vsemogoče birokracije, koje glava, duša in srce

je bil Korošec Švab. Po rodu je bil trd Nemec, dasi so ga imeli mnogi za Slovenca, ker je znal nekoliko slovenskih besed. Od prirode ni prejel dosti sposobnostij, razum mu je bil jako plitev, hvalili pa so njegov spomin. Po svojem značaju pa je bil birokrat, prebogato obdarjen z vsemi svojstvi, ki so znak in vlastina te svojati. Napuh mu ni poznal nobene mere in meje, nobenega obzira. Delal se je strašnega avstrijskega rodoljuba. Po njegovem mnenju je bil vsak podložnik habsburške dinastije izdajalec, ako se ni smatral za Avstrijanca in samo za Avstrijanca. Češko, ogersko in hrvatsko in drugo rodoljubje mu je bilo odpad od države. Švab je zaničeval vse nenemške narode, najbolj pa Slavjane. Hrvate je imel za barbare, jednake Turkom in zamorcem, po nravni in politični vrednosti. Švab je prvakoval med tistimi birokrati, ki so dali besedi panslavizem nov pomen. Prej se je mislilo, da pomenja panslavizem dejansko težnjo, združiti vsa slavjanska plemena v jedno skupino pod dinastijo, ki vlada rusko državo. Tak panslavizem mora priznati vsak avstrijski pravoslovec za politično hudodelstvo, za veleizdajstvo. Po Švabovem nazoru pa je pristajalo ime panslavist vsakemu, ki je ljubil svoje rodno slavjansko pleme. Češki rodoljubi so mu bili vsi panslavisti, tako tudi hrvatski. Trebalo jih je torej preganjati kot politične zločince, kot avstrijske veleizdajnike. Tako so razumevali po njegovem izgledu besedo panslavizem tudi vsi drugi višji birokrati, med koje je spadal tudi naš šolski nadzornik Jarc. Švabu se je zdel že pogovor na narodnem jeziku sumen in nevaren. Ako je čul za kakega profesorja ali uradnika, da občuje s hrvatskimi rodoljubi in se pomenkuje z njimi po ilirski, nategnil

je obraz v birokratične gube, povzdignil desnico in zakričal z grozečim glasom: „Dem trau' ich nichts!" Take grešnike si je pridno zapisaval v posebno knjižico, kojo si je bil omislil za svoje politične poizvedbe in ovadbe. V to črno knjigo je zapisal tudi našega rojaka goriškega Slovenca Arcota samo zato, ker je govoril s Hrvati po hrvatski in se je smejal „so höhnisch", ako je kdo vpričo njega dokazoval potrebo in korist nemškega službenega jezika. Švab je imel vohune po vsej hrvatski deželi, ki so mu poročali o javnem mnenju in ovajali „panslaviste".. Po teh poročilih zapičilo se mu je v glavo trdno uverjenje, da snujejo hrvatski in srbski rodoljubi nekako južnoslavjansko kraljestvo in da razširjajo to misel in nakano po vsej zemlji posebni agenti, ki so dobro preskrbljeni z denarjem. Švab je poslal vsem podrejenim sodnim uradom strog ukaz, da morajo skrbno zasledovati take rovarje in mu nemudoma o njih poročati. Na več krajih so me svarili moji prijatelji, sodni uradniki, naj ne kažem preočito svojega narodnjaštva, ker bi me Švabovi vohuni lahko prijeli in poslali zvezanega v Zagreb. In res se je zgodilo, da je zvedel Švab moje politično mišljenje in delovanje v reški gimnaziji. Nadzornik Jarc je povedal mojemu ravnatelju Vidicu, da ga je ustavil Švab v Zagrebu sredi trga in mu rekel, „kako more trpeti v službi takega rogovileža, kakor je učitelj Trdina. Ta človek pridiga svoje panslavistične dogme brez bojazni vsakomu, kdor ga hoče poslušati, šolsko mladino je že popolnoma okužil." Ko je Švab slišal, da Ogri in Hrvatje nove nemške uradnike imenujejo „Bahove huzarje", se je dobrovoljno namuznil in dejal: Ta primera sama po sebi ne bi bila slaba, huzarji so bili že od

nekdaj hrabri in rezki avstrijski vojaki, ki so dosegli lepe uspehe na vseh bojiščih, ali ti vojaki so bili od prvega do zadnjega vsi jednaki, brez izimka junaki od pet do glave. Med Bahovimi huzarji pa se nahajajo premnogi maroderji in celo nekoji — kozaki! Maroderje je imenoval Švab tiste podložne uradnike, ki so pač izpolnjevali svoje uradne dolžnosti ali se niso navduševali za nemštvo, še manje pa za nemško propagando. Očital jim je pri vsaki priliki s trpkimi besedami ta nedostatek nemškega rodoljubja, nemškega ponosa in avstrijskega poklica. Za kozake pa je smatral vse slavjanske narodnjake brez razločka plemena; najbolj sumni, zoperni in nevarni so se mu zdeli Čehi že zato, ker so se med sabo le po češki pogovarjali. O Hrvatih ni imel Švab nobenega pojma. Zanikal je odločno, da bi se nahajalo med njimi kaj veleizobraženih mož. Govoril je, da najzadnji nemški diurnist prekaša najprvega hrvatskega jurista. Vprašal je včasi: Kaj je hrvatska inteligencija? In odgovarjal: Ein pisl Kuchellatein und sehr viel panslavistischer Schwindel! Po njegovem mnenju bi morali Hrvatje na golih kolenih Boga hvaliti, da jim je poslal nemške uradnike, ki jih bodo naučili pravega reda, pameti in napredka. Ponemčenje vsega hrvatskega naroda se je zdelo Švabu največja blagodat, ki more doleteti Hrvate. Po njegovi misli se utegne to doseči v kakih 40 ali 50 letih, kajti bo vsak le količkaj razumen Hrvat spoznal velikansko korist in čast nemškega materinskega jezika.

Švab je bil uverjen, da bodo Hrvatje, predno preteče sto let, na vseh trgih svojih mest postavljali veličastne spomenike na čast in slavo ministru Bahu in njegovim pomočnikom, ki so jim pokazali in odprli

vrata v sveti hram nemške vede, nemške prosvete, nemške pravičnosti!

Med starejšimi birokrati je imel ta bornirani germanizator dovolj somišljenikov, ob strani so mu stali in pospeševali, kolikor se je dalo, njegove nazore in namere do malega vsi predstojniki raznih uradov, med kojimi je bilo tudi nekoliko rojenih Hrvatov. Med najznamenitejše pa treba vsekako prištevati pl. Strangfelda, Rulica, Šmida in Ulepiča. Strangfeld se je bil rodil in vzgojil v Ljubljani. Slovensko narečje tega mesta je govoril povse dobro, dasi mu ni bilo materinski jezik. Strangfeld se je smatral vedno za trdega Nemca, slovenske rodoljube je sovražil ravno tako srdito kakor hrvatske in češke. Po njegovi glupi misli je bilo vse slavjansko gibanje v Avstriji mojstersko delo ruske politike in ruskega rublja! Rusijo je imel za največjo sovražnico vsemu človeštvu, ali se je nadejal, da jo krimska vojna oslabi in polomi za vse veke. Nasproti avstrijski vladi je o vsaki priliki kazal pasjo servilnost, ali ji ni mogel nikoli oprostiti, da ni napovedala tudi ona Rusiji vojne. V svoji službi se je vedel Strangfeld jako nepriljudno in osorno, med podložnimi uradniki ni imel nobenega privrženca, med tovariši nobenega prijatelja. Nemškutarji so ga črtili ravno tako kakor narodnjaki. Kjerkoli se je prikazal, so oboji pobegnili, da jim ni bilo treba ga pozdraviti. Strangfeld je spadal med najhujše sovražnike hrvatskega naroda in med najbolj antipatične Bahove huzarje. O njem se je moglo reči po pravici: Guarda e passa!

Višji sodnik Rulic je bil sin slovenskih roditeljev. Zibka mu je tekla na Koroškem. L. 1848. je zaigrala tudi v njem narodna žilica, ki je pa kmalu zamrla, ker

je zapazil, da ž njo v Avstriji ne prideš do visoke službe. Prišedši na Hrvatsko se je delal ostentativno že precej od konca zakrknjenega Nemca, ki uradno ne priznava v Avstriji nobene druge narodnosti razun nemške. Vsi hrvatski običaji so mu bili „Unsinn", največji „Unsinn" pa hrvatski jezik. Poslan v Slavonijo zamrzil je nanj toliko bolj, ker se ga je moral vsaj za silo naučiti. Kakor Švab opravljal je tudi Rulic poleg sodnih policijske posle. Nadziral je škofa Štrosmajerja in pridno poizvedaval, kaj pridiga, kaj govori na raznih shodih, s kom občuje, komu dopisuje i. t. d. Zdi se mi jako verjetno, da je imel za to nečedno vohunstvo strog nalog in oblast od dunajskega ministerstva.

Višji sodnik Šmid se je bil rodil v Ljubljani. Slovenščina mu je tekla glaje nego nemščina, v koji so zapazili njegovi službeni tovariši preveč „aber" in še raznih drugih kranjcizmov. Ali po mišljenju treba prištevati Šmida med najbolj divje nemške fanatike. Hrvate je sovražil huje nego cigane. Hrvatje so mu bili prasci, Hrvatice svinje, hrvatski jezik svinjsko kruljenje, vse hrvatske šege in navade „Schweinerei" in „Eselei". Hrvatske novine so ga po oktoberskem diplomu po vsej pravici napadle kot sovražnika „svega, što je naše". To divjaštvo treba Šmidu tem bolj zameriti, ker je bil precej nadarjen in bi bil s svojim bistrim umom lahko spoznal nesramno surovost svojih nazorov in skrajno krivičnost, katero dela ž njimi bratskemu hrvatskemu narodu. Šmid je in ostane strašen izgled, kam zapelje izobraženega človeka duh nemškega birokratstva, nemškega šovinizma, nemške nestrpnosti in narodne sovražnosti.

Popolnoma drugačne vrste mož je bil kranjski Slovenec Ulepič. On je vedel že pred l. 1848., da ni

nemškega rodu. Čutil se je Slovenca, dasi je govoril z izobraženimi rojaki navadno po nemški. Svoje narodnosti ni zatajil niti v državni službi. L. 1848. se je oglasil večkrat po slovenski tudi v večjih družbah in na javnih mestih. Pokazal je kaj rad, da zna korenito svoj materinski jezik. Če so bili drugi v zadregi, kako bi se dejalo kaki reči dobro po domače, šli so vprašat Ulepiča, ki je skoro vselej pravo pogodil. Videlo se je, da ni občeval zastonj z našim jezikoslovcem Meteljkom. Vendar pa se je izogibal že takrat takih rodoljubov, katere je smatral za radikalne. Hotel je veljati za zmernega in „pametnega“ Slovenca. Belokranjski narodnjaki so se mu zdeli preveč hrvatski, zato se je bal vrlega Ivana Navratila in celo pohlevnega Malavašiča. Tem rajši pa je občeval z Bleiweisom in z drugimi novičarji. Prečital je verno vsako številko „Novic“ od prve do zadnje črke. Nekoč pa se je ustrašil vendarle neke besede, katero je našel v „Novicah“, ker se mu je zdela premalo lojalna. Pišoč o cesarici jo je imenoval Bleiweis cesarjevo ženo. Ulepič ga je hudo pokaral radi te pisave, ki se je bližala po njegovem mnenju že razžaljenju veličanstva. Bleiweis ni vedel, ali bi se smejal ali jezil o tem bedastem razlaganju. Trdil je po pravici, da je žena častno ime, saj imenuje sveto pismo mater božjo, nebeško kraljico, ženo, ne pa gospo ali kako drugače. Ulepič, bivši pri deželni vladi, pa se le ni mogel potolažiti, živel je dolgo časa v strahu, da pride radi te besede z Dunaja strahovita nevihta, ki utegne oplaziti tudi njega. Ta pripetljaj dokazuje dovolj očitno, kako boječ človek je bil Ulepič. Zdaj mu je bil tudi Bleiweis preveč svoboden in radikalen. In ta strahopetnost mu je rasla od dne do dne, od

leta do leta. Bleiweis je dejal ves nejevoljen, da mu je ljubši kak nemškutar, nego tak narodnjak, ki se zboji vsake sapice. Leta 1852. je poslala vlada tudi Ulepiča na Hrvatsko, seveda z nalogom, da uvede v svoj urad nemški jezik. On je storil ne le to, ampak se je kazal odslej tako vnetega Nemca, da ga Švab ni mogel prehvaliti. Za vse drugo pa je ostal ljudem mil in simpatičen, ker je bil jako dobrega srca in tanke vesti. Podložni uradniki so ga ljubili, ker jih ni preoblagal z delom in je občeval ž njimi vedno prijateljski. Takemu, ki je bil posebno marljiv in razumen, naklonil je rad denarno podporo, zatiral in preganjal pa ni nikoli nikogar, niti svojih kletevnikov in sovražnikov. Radi nenarodnega vedenja ga je 1853. l. hudo napadla „Südslawische Zeitung“ v dopisu z Dunaja. Tudi od drugod je letela nanj toča, ki mu pa ni le nič škodila, nego mu še koristila, ker mu je dajala sijajno spričevalo, da izvršuje na vso moč pridno in natanko voljo dunajske vlade.

Med prvake Bahovega sistema treba vsekako šteti tudi Kelersberga in Hohenvarta, o kojih bom govoril pozneje. Zdaj pa moram načrtati bolj natanko značaj te vlade. Njen namen in smoter nam je znan: hotela je uvesti na Hrvatskem avstrijske zakone in to deželo sčasoma ponemčiti s pomočjo šole in birokracije. Ta težnja ni obetala nobenega uspeha, ali nekaj se je dalo vendarle doseči. Dobra uprava bi deželo sprijaznila z jednotno državo, pozabila bi staro ustavo, katero so uživali samo gospoda, plemenitaši, nekoji cerkveni prvaki in meščani. Mnogo novih prijateljev bi si bil lahko dobil tudi nemški jezik, da so postopali njegovi apostoli, novi uradniki s hrvatskim narodom

blago, prijateljski, pomagaje mu s poukom in dobrim svetom in ne nakladaje nanj pretežkih bremen, kojih ni mogel nositi. Sosebno davke trebalo je prej znižati nego povišati, nikakor pa se niso smeli grditi in surovo razdirati narodni običaji in nazori. Ali za take reči niso imeli Bahovi gospodje ni razuma, ni volje ne iz kake prirojene hudobnosti nego zato, ker so bili — birokrati. Ljudje te vrste se brigajo le za svoje paragrafe, za vse drugo jim ni nič mari. Vedó se tako, kakor da so ustvarjeni narodi za uradnike, ne pa uradniki za narode. Vsako pravdo in vsako drugo stvar presojajo le po paragrafih, ne pa po prilikah in živih potrebah, v kojih se nahajata ljudstvo in dežela. Hrvatske zadruge so bile tem borniranim prihajačem: Unsinn, Dummheit, Schweinerei, narodni slepci, ki prepevajo, brenkaje na gosli, narodne pesni pred cerkvijo, pa: Landstreicher, nationale Hetzer, fanatische Vagabunden. Ti birokrati so zasedli že leta 1855. vse hrvatske urade razun občinskih. Po duhu in navadah svojih se niso med sabo nič razlikovali, naj so bili upravni, sodni ali finančni. V vseh pisarnicah so vladali edino le paragrafi, pa naj se z zahtevami praktičnega življenja ujemajo ali ne ujemajo. Po mišljenju svojem pa so spadali Bahovci na dve, precej različni vrsti. Starejši uradniki, ravnatelji, predsedniki, predstojniki in sploh načelniki uradom so dovršili svoje študije še pred l. 1848. Prišli so torej iz Meternihove šole in so se držali kakor klop vseh nazorov in običajev te zloglasne dobe in učilnice. Imeli so vsi velike misli o državi in njenih pravicah, skoro še večje pa o sebi in svojih pravicah. Kot načelniki so zahtevali od podložnih uradnikov slepo pokorščino in domalega oboževanje

svoje ličnosti. Kdor si je hotel nakloniti njihovo milost, moral se jim je prilizovati po pasje, uganiti željo njihovo, še predno so jo povedali. Proti občinstvu so se vedli mogočno kakor turški paše in bimbaše; smatrali so se za absolutne, vseoblastne vladarjeve namestnike, za narodno blaginjo pa so se brigali toliko kakor za lanski sneg. Ministrom in tudi nižjim poglavarjem svojim pa so dajali mnogo večjo čast, nego jim je šla, proti njim so bili brez konca in kraja ponižni, udani, ugodljivi, po pasje servilni, da so se morali gnjusiti vsakomur ki je imel kaj pojma o človeškem dostojanstvu. Brezverstvo se ni moglo očitati Meternihovim gojencem. Vero so imeli za potrebno že iz policijskih razlogov, da se ohrani po njej red in mir v državi. Ali cerkvi ti možje niso privoščili nikake samostalnosti in svobode; po njihovem mnenju mora imeti vlada tudi v vseh cerkvenih vprašanjih in rečeh prvo in odločilno besedo. Ne le nižji duhovniki, ampak tudi škofje smejo naj storiti in ukreniti samo to, kar jim dovoljuje in zapoveda državna oblast. Tudi papeževi ukazi in opomini potrebujejo odobrenja dunajske vlade, brez njega ostanejo za vse veke neveljavni v avstrijski državi. Meternihovi dijaki so bili, da povem ob kratkem, trdo zapečeni, nepreprosni jožefovci, ki so pa segali v svojih zahtevah pravzaprav še dalje nego cesar Jožef II. To se ve, da takim zakrknjenim birokratom ni mogel biti všeč konkordat, ki ga je avstrijska vlada sklenila s papežem l. 1855. Očitno niso smeli ugovarjati, tembolj pa so zabavljali, kadar so bili sami med sabo. Najbolj jih je kačila določba tega ugovora, da duhovnik, ki je obsojen v zapor, ne pride v ječo kakor drugi grešniki, nego v kak samostan ali v kak drug udoben kraj, kjer

bo morda užival lahko vse dobrote tega sveta. Konkordat so sovražili ne le vsi liberalni Nemci, ampak tudi vsi neliberalni Meternihovci razun Hohenvarta, ki je bil vedno oduševiljen za vse, kar je ukrenil dunajski dvor. Prva leta po razglašenju konkordata se je v Avstriji močno svetničilo, vnanja pobožnost se je šopirila v cerkvah, na ulici in celo v uradih. Ob nedeljah so pohajali birokrati prav pridno božjo službo, njihovi predstojniki so nosili v cerkev debele „svete" bukve, na koje so čitali vso mašo jako izpodbudno. Zanemarjali niso niti izpovedi in obhajila niti koje druge dolžnosti katoliških kristijanov. V gostilnicah so jedli ob petkih postne jedi, doma na skrivnem pa so se včasi vendarle kolikor toliko omrsili s kako kranjsko klobaso ali s turopoljsko slanino. Dunajski vladi so se klanjali vsi birokrati do črne zemlje, vse ministre so smatrali za ženialne može, koje nam vsi narodi zavidajo. Jedina izimka je bil minister Tun, kojega so razglašale vse liberalne in poluliberalne nemške novine za očeta vražjega konkordata in so ga črtili Nemci in njegovi podrepniki že zato, ker je bil po svojem mišljenju Čeh in Slavjan. Nemški časniki zunaj Avstrije so napadali tudi Baha kot sokrivca Tunovega, ali jim Bahovi huzarji niso prav verjeli, imeli so ga za skrivnega somišljenika, ki bo pustil, ko dojde prava prilika, tercijalskega Tuna na cedilu. Uradniki druge vrste so hodili 1848. še v šolo, mnogi v gimnazije, precej jih je bilo zapisanih tudi v vseučiliščih. Sosebno ti so se živo in često tudi dejanski udeleževali prigodkov in viharjev tistega preznamenitega leta. Nasrkali so se v njih svobodnih idej, mnogi tudi oduševiljenja za svoj slavjanski narod in jezik. Precej je bilo tudi takih, ki

so se navzeli sovraštva do birokracije in nje napuha in praznoglavja. Stopivši v državno službo rugali in smejali so se svojim starokopitnim načelnikom. V društvu so oponašali njihovo govorico in pripovedovali o njih sto zabavnih anekdot, imeli so jih za „Pepčke“, za objekta foppabilia. To pa navadno ni trajalo dolgo. Kmali so se uverili, da žive v policijskem zraku, da predstojniki vedo za njihove zabavljice in burke in jih ne le pisano gledajo, ampak jim se tudi maščujejo, pošiljajo o njih višjim oblastim neugodna poročila. Zdaj so videli, da visi nad njimi Damoklov meč in minula jih je vsa srčnost in zabavljivost. Upreženi vsak dan v trdi jarem privadili so se malo po malem sužnjosti in nje šeg, dobrikali se poglavarjem in trudili s pridnim čačkanjem, da jih udobrovoljijo in si pridobe in ohranijo njihovo milost. Mnogi so se sčasoma tako predelali in prelevili, da jih po njihovem vnanjem vedenju nisi lahko razločil od Meternihovih birokratov. Bili so ravno tako samozavestni, samopridni in za narod brezsrčni kakor ti. Nahajalo pa se je dosti tudi takih, ki so se hoteli nauživati svoje mladosti in so hrepeneli le po veselicah, za službo se pa samo toliko brigali, da jih iz nje niso mogli zapoditi. Delalo se je v pisarnicah strašno mnogo, popisale so se vsak dan brezštevilne pole papirja, v prodajalnicah se ni prodalo nobenega blaga toliko kakor papirja. Zapisovalo se je vse, kar je bilo res potrebno, ali še veliko, veliko več pa takega, kar je bilo popolnoma nepotrebno. Porabilo se je mnogo črnila za take reči, ki so se dale ustno s tremi besedami opraviti. Pisalo se je zvečine po nekaki šabloni, po vzorcih, jahali so se šimeljni, kakor pravijo birokrati. Zaman je prišlo od zgoraj več opominov, da se piši

samo to, kar je trajne vrednosti, to je, kar se utegne kdaj v bodočnosti potrebovati. Birokrati so se držali svojih globoko ukoreninjenih razvad stanovitno in verno kakor dober kristjan zapovedi svetega evangelija. Vrednost uradov se je cenila po številkah aktov. Najbolje je izpolnoval svoje dolžnosti tisti, v katerem se je nabralo največ aktov. Moj prijatelj Ravnik, ravnatelj glavne šole v istrskem mestu Kastvu, je bil hud sovražnik takim birokratskim bedastočam. Zapisaval je samo to, kar je bilo nujno potrebno, in takih reči ni bilo mnogo. Tako se je zgodilo, da je poslal na Reko o vseh svetih šele svoj deveti akt za tisto leto. Ta prezanimiva novica se je po bliskovo razširila po vseh državnih uradih, ki so bili na Reki, in Ravnikov akt je romal iz jedne pisarnice v drugo in vzbujal povsod brezkončno strmenje in krohotanje. Jedini Vidic, ravnatelj gimnazije, je zaklical na pol zavidno na pol pohvalno: Glücklicher Ravnik! Jedini jezik, ki se je smel rabiti v c. kr. uradih, je bil nemški, ali ta uradna nemščina se je razumevala tudi le samo v uradih. Če je dobil izobražen Hrvat, ki je znal dobro nemški kak služben dopis, trudil se je često zaman pogoditi mu smisel radi strašno dolgih perijod in brezbrojnih tujih terminov in besed, ki rabijo nemškemu uradnemu jeziku. Hrvatski činovnik Halter, rojen Varaždinec, mi je pravil na Bledu, kjer sva se seznanila, da je prišlo k njemu vsak dan po deset in še več ponemčenih Zagrebčanov s prošnjo, da bi jim pojasnil taka službena pisma. Birokratična korenitost je zahtevala, da se v aktih za vsako trditev naznani tisti paragraf zakonika, ki jo opravičuje. Radi te često glupe natančnosti je paragrafov vse mrgolelo v uradnih spisih. Za dve reči se hrvatski činovniki niso

mogli načuditi svojim cislajtanskim tovarišem, da so se naučili v gimnazijah tako slabo latinski jezik in da znajo vselej tako hitro in spretno pogoditi prave paragrafe. Ali Hrvatje so si kmali prisvojili tudi to nemško umetnost. Nekoliko najvažnejših paragrafov so se naučili na pamet ter jih pridno o vsaki priliki upotrebljavali. Druge pa so dobili lahko v raznih pomočnih knjižicah, ki so naznanjale za vsak prestopek ali zločin vse paragrafe, ki govore o njem. Predno je preteklo pol leta, so se izvežbali v vseh skrivnostih nemškega uradnega jezika tako temeljito, da ponemčena hrvatska gospoda zdaj tudi njihovih dopisov ni več razumela. In tako še trdemu Nemcu neumevno jezikovno čobodro je hotela Bahova vlada raznaroditi in pogermaniti tri velika kraljestva: Galicijo, Ogersko in Hrvatsko!!! Bahovi huzarji pa po nemški niso le pisarili, ampak se tudi pogovarjali med sabo in z vsakomer, kdor jih je razumel. Iz ust Meternihovih učencev ni prišla nikoli domača beseda, čeprav so slovenski znali. Mlajši uradniki so bili nekoliko bolji, med sabo so se pomenkovali kolikor toliko tudi po slovenski. Ali tudi ti so se bili silno ponemčili že v Gradcu in na Dunaju. Služba jih je ločila še bolj od naroda posebno zato, ker so se večini že zdavnaj izkadili vsi ideali mladosti. Jednakopravnost se jim je zdela lepa in pravična reč, ki pa se ne ujema s potrebami praktičnega življenja. Če so govorili par stavkov na narodnem jeziku, zabredli so potem precej v nemščino, le včasi se je zarinila semtertja še kaka slovenska besedica. Za daljši slovenski pogovor so izgubili menda sposobnost. Med uradniki našega rodu našel sem jih prav malo, kateri so se mogli pogovarjati čisto in zdržema po domače.

Ti so bili Svetec, Arcon, Brtoncelj, Kavčič, Jeras, Cvetnič in še dva ali trije drugi, katerim sem imena žè pozabil. V to vrsto poštenih mož spadajo seveda tudi vsi tisti Slovenci, ki so si ohranili tudi v službi vse ideale mladostnih let. Nahajalo se jih je največ med profesorji, n. pr. Žepič, Erjavec, Tušek i. dr. Sploh je vladalo pravilo, da so Bahovi huzarji brez razločka rodu govorili po nemški. Nemškovali so tudi med sabo razun pravih Nemcev Slovenci in Hrvati iz Vojne krajine. Malo bolje so se vedli hrvatski uradniki iz Banovine. Od konca občevali so med sabo le po domače, sčasoma jeli so rabiti čedalje več nemških fraz in besed. Bližali so se vsako leto bolj Nemcem. S svojimi ženami so nemčurili, istotako z otroki že precej od začetka. Poznal sem tudi take učitelje in činovnike, ki so se rodili in vzgojili v hrvatskih mestih, pa niso niti med sabo nikdar izpregovorili hrvatske besede. Ali njih ni napotila na to narodno izdajstvo nova vlada, bili so do korena pokvarjeni že pred dohodom Bahovih huzarjev. Stara ustava je slabo skrbela, da bi se zanetil v mladini sveti ogenj rodoljubja in spoštovanje narodnega jezika. Med Bahovimi huzarji pa sem našel vendarle tudi take uradnike, ki niso med sabo nikdar izustili nijedne nemške besede. Ti poštenjaki so bili češkega rodu. Tisti, ki so se rodili v češkem kraljestvu, so bili skoro brez izimka tudi vroči rodoljubi in so se živo zanimali za vsak napredek svojega naroda. Čitali so z veseljem samo češke knjige in novine. Moravci se niso baš odlikovali s češkim narodnjaštvom, ali tudi oni so govorili z rojaki najrajši in največ po češki. Tu moram še to pripomniti, da nemškega razgovora niso marali le mlajši in nižji uradniki, po češki so se pomenkovali

tudi njihovi načelniki, dasi so dobro vedeli, da se vladi s tem ne prikupijo. O tej priliki moram še omeniti, da se uradni prvaki niso vladali povsod jednako proti nižjim uradnikom svojega rodú. Nemci so jim pogodovali, skoro še bolj pa Čehi. Posebno to me je zanimalo, da so bili pemski načelniki prijazni proti činovnikom obeh narodnostij, ki prebivata na Češkem. Opazil sem večkrat, da je nemški predstojnik odlikoval češkega podložnika, in isto tako češki nemškega. Smatrali so se oboji za ljube „krajane“, obojim je bil „Landsmann“ vsak Pražan in vsak Liberčan. Slovenskih in hrvatskih predstojnikov pa ná to plat ne morem baš pohvaliti. Jedini ravnatelj Vidic je kazal nekaj simpatij za učitelje, ki so mu bili rojaki. Nadzornik Jarc je res da vabil in klical na Hrvatsko najrajši Slovence ali ne iz kake ljubezni nego zato, ker so se mu zdeli najbolj pripravni, da bi pospeševali nakane dunajske vlade, to je, da bi ponemčevali hrvatsko mladino. Znano pa mi je tudi več izgledov, da so načelniki naše krvi kruto preganjali podložne jim rojake, dočim so pomagali, kar se je le dalo, nemškim uradnikom, ki so bili manje sposobni in marljivi. Tudi hrvatski višji činovniki niso imeli dosti srca za sinove trojedne kraljevine, mnogim je bil ljubši vsak tujec nego domačin. Za rojake so trdili, da se v službi radi polene, ker pričakujejo potuho od hrvatskega načelnika.

Dunajska vlada je želela in zahtevala, da bi vsi Bahovi huzarji pospeševali na Hrvatskem njene politične namene, da bi delali propagando za centralizem, absolutizem in germanizacijo, hotela jih je rabiti torej za svoje agente. O tem pa je popolnoma pozabila, da se ljudem take vrste povsod dobro plačuje, ker bi

drugače izgubili za svoj posel veselje, brez katerega se ne more pričakovati uspeh. Skopost Bahove vlade pa je bila tako grozna in umazana, da je morala ohladiti tudi najbolj vročega nemškega fanatika, ki se je nahajal v nižji službi. Navadnemu slovenskemu uradniku pa se je pristudilo in omrazilo prazno črčkanje v pisarnici, za koje je prejemal tako beraško nagrado, da ne bi bil menjal ž njim le količkaj trden rokodelec. Velika večina Bahovih uradnikov je dobivala na leto samo po 300 do 600 goldinarjev, preveč za gladno smrt, premalo za potrebe. Profesorji, spadajoči v deveti razred, so imeli v Varaždinu zvečine po 700 gld., le starejši po 800 gld., na Reki po 100 gld., v Zagrebu po 200 gld. več. Načelniki uradov so prejemali seveda boljo plačo, a tudi ne toliko, da bi bili mogli živeti primerno svojemu dostojanstvu in brez velikih skrbi in pritrgovanja. Taka beda je vladala v vseh državnih službah, celo v vojaški. Častniško življenje se je imenovalo sploh „glänzendes Elend". Činovniki so govorili s trpko šalo, da se deli za njih mesec na tri nejednake dele. Prvi je Maria Empfängnis, ki traja po priliki od začetka meseca do 8., torej en teden. Potem prihaja Maria Elend, ki se vleče počasno in tožno tja do 25. Naposled nastopa Marija Trost, ki oznanja, da se bliža konec meseca in konec brige in stradanja. Ta grda skopost prinesla je celo kopo žalostnih prikazkov in nasledkov. Uradniki niso mogli ljubiti take službe. Delali so nemarno in nejevoljno, samo toliko, kolikor so morali; vedno je bilo treba jih priganjati. Navzlic vsej gorečnosti reda vajenih predstojnikov zaostajali so posli, nakopičilo se je marsikje vse polno nerešenih aktov. O uradniški revščini pravili

so mi po vsej deželi strašne izglede, da so se mi kar lasje ježili. Dobivši 1. dan meseca plačico so gospodki kaj radi popivali in si privoščili prve dni marsikaj dobrega, kakor da se hočejo okrepčati ali odškoditi za prebito bedo, v drugi polovici meseca pa so mnogi hodili spat brez večerje. Včasi nekateri niso imeli po več tednov svojega stanovanja. Prenočevali so pri kakem znancu ali pa tudi na klopi v kaki krčmi ali na biljardni mizi v kavarni, po leti tudi pod odkritim nebom. Moj tovariš v Varaždinu, Čeh K. je gostoval v sobi, kjer ni bilo nobene postelje. Spaval je več mesecev na treh stolih, pod glavo si je deval popotno torbo in nekaj srajc, odeval pa se je po zimi z dvema suknjama. Na Reki je suplent A. hodil prenočevat v gimnazijo. Ulegel se je na klop, pod glavo si je položil razne cunje, s katerimi je šolski služabnik brisal z oprave prah. Dva mlada uradnika sta mi sama povedala, da sta ležala ponoči v pisarnici na mizah, za posteljo so jima služile plahte, s kojimi so bila pregrnjena tla in za odejo namizne preproge. Mladi gospodje so se hoteli navzlic borni plači čedno oblačiti, nekaj radi svojega stanu, morda še bolj pa radi deklet. Ali sukno in drugo blago se je bilo silno podražilo od l. 1848. Jemali so ga v prodajalnicah na dolg, često so ostajali dolžni po več mesecev tudi krojačem in čevljarjem. Platežne liste so imeli mnogi vedno zastavljene. Nekateri so prišli v sili tudi v nemile kremplje krščanskih in nekrščanskih oderuhov, ki so jim posojali denar, zahtevaje po 50 in tudi po sto odstotkov obresti. Do zdaj sem govoril le o samcih. Še veliko slabše in obupneje od njih so živeli oženjeni uradniki z velikimi rodbinami. Ti so trpeli prave peklenske muke že na tem svetu.

Moj znanec in rojak N. je imel ženo in sedmero otrok, letne plače pa samo 800 gld. Že za stanovanje v tretjem nadstropju je dajal 120 gld. Trebalo je skrbeti rodbini za hrano in obleko, otrokom, ki so hodili v šolo, za knjige in druga učila, za šolarino in še za druge vsakovrstne hišne potrebe. Mož je preračunil za vsak krajcar, kako bi ga potrošil, da bi mu zalegel. Živelo se je grozovito borno. V naši domovini se hrani tudi najzadnji delavec bolje nego se je rodovina tega slovenskega uradnika. Dvakrat na dan se je kuhala kava, v koji je bilo največ ječmena in vode, dvakrat pa krompir, ki ni bil vselej zabeljen. In vendarle se ni moglo zdelovati, če je pritisnila kaka bolezen. N. je prosil na kolenih in s povzdignenimi rokami več znancev posojila, ki ga pa ni mogel dobiti, ker je vedlo tudi njih trdo za denar. V skrajni sili seže po cesarskih denarjih. Nakoplje si s tem hudodelstvom sramoto in dolgo, premučno preiskavo. Mož se je oblastvenikom toliko smilil, da ga niso pognali iz službe, ali so ga pomaknili od blagajne na tako mesto, kjer ga niso mogle več nadlegovati izkušnjave, in izgubil je vsako nado, da bi se mu kdaj povečala služba in plača. Ljubezen je naredila, da se je oženil marsikateri činovnik, ki je imel letne plače samo 400 ali 500 gld. Lahko se ugane, s kolikimi težavami se je bilo boriti njemu in njegovi ženi. On ni smel potrošiti ni krajcarja na zabave, moral se je odreči tudi vina i piva i črne kave, črevlje in obleko si sam snažiti. Ona pa je vse perilo sama izgotavljala, istotako vso otročjo opravo sama delala in popravljala. Nekatera je pomagala tudi šiviljam ali hodila v gostilnice likat perilo, pomivat pode in posodo, včasi je služila tudi za natakarico, hišno in pestunjo,

da je često ni bilo zdržema po več dni domov. Tako so si pomagale krščanske žene, ki so si hotele ohraniti poštenje in dober glas. Ali brezkončno siromaštvo je v nekateri zadušilo vso vest in pamet. Služila si je denar z grehom, prodajaje se mestnim pohotnikom, med kojimi se je nahajalo zmerom dosti mladih uradnikov. Radi slabih plačil jim ni kazalo, da bi se ženili, zahajali so torej v javne hiše. Ravnotako tudi vojaki, financarji in žandarji, katerih je kar mrgolelo, sosebno v Zagrebu. Hrvatje so tožili po pravici, da jim je prinesla Bahova vlada blod in razuzdanost. Na Reki je imela policija očitnih grešnic zapisanih do 70, še veliko več jih je šarilo po Zagrebu. Naselile so se tudi v manjših mestih in trgih, kjer do takrat niso poznali te nesnage. V Zagrebu je prišel na slab glas zlasti tisti del mesta, ki je stal ob potoku. Semtertam se je držala bordela mnogo pohajana krčma, da se je moglo iti tja, ne da bi se vzbudil precej kak sum. V velikih gostilnicah služila je navadno kaka hišna ali dekla, ki se je prodajala tujcem in drugim gostom. Včasi se je dogodilo, da je natakar bolj znanega prihodnika kar naravnost vprašal, če hoče sobo „mit oder ohne“?! Če je zašel zvečer kak gospod v stranske ulice, ponujale so se mu in ga klicale često pred vsako drugo vežo te nesramne babüre. Vse so bile gizdavo opravljene in namazane z dišečimi olji, nekatere so šumele bahato v svilenih krilih, bolj starikaste so se skušale pomladiti z obilno lepotico. To sem že omenil, da so se nahajale med njimi tudi omožene gospe. Slovencem ne služi baš na čast, da je zablodilo v to nečedno krdelo tudi mnogo naših rojakinj. Na Reki sta bili l. 1855. dve tretjini vseh negodnic sloven-

skega rodu. Zato ni čudo, da so Primorci zložili pregovor: Ni k . . . ce nad Kranjice . . .!

Razun revščine in včasi jako pedantičnih in zlobnih načelnikov grenile in ostrupljale so uradnikom življenje še razne druge nadloge, zlasti pa prekomerna protekcija in vohunstvo. V boljšo službo se često ni prišlo po sposobnostih in zaslugah, nego po milosti višjih oblastnikov. Ta milost se je dobila s prilizovanjem, suženjsko udanostjo in pokornostjo ali pa tudi s priporočili takih ljudi, katerim so hoteli načelniki ugoditi. Na šolska spričevala se ni gledalo skoro nikoli. Odličnjaki so se zapostavljali prepogostoma bedakom in lenuhom, ki so imeli kakega protektorja ali protektorico. Posebno veliko je veljala in koristila beseda lepih ali uglednih gospá. Žene uradnih predstojnikov niso ostale nikoli brez preponižnih častilcev in oboževalcev. Njihovo prijaznost so si hoteli najprej nakloniti vsi mladi gospodje, ki so hrepeneli po avansiranju, kaki denarni nagradi ali odliki. Kdor se ni znal ali maral prilizovati, ždel in čepel je na isti službeni stopinji po 10 let in še več. Videč, da ni najboljša spričevala in najmastnejši pohvalni dekreti uradnikom nič ne koristijo, pometali so jih nekateri v ogenj, drugi v vodo ali pa jih porabili ostentativno za skrivne potrebe. Mnogim tujim činovnikom ni ugajal hrvatski zrak. Najlaglje so se še privadili Zagreba, Reke in Karlovca. Varaždin se jim je zdel že preveč kmečki, najbolj pa so se bali Oseka in sploh Slavonije. Po godu jim tod ni bilo ni podnebje, ni življenje, ni prebivalstvo. Neprenehoma so moledovali vlado, da bi jih premestila. Hodili so v Zagreb in na Dunaj, nadlegovali so celo ministre s svojimi prošnjami. Kdor je imel kaj protekcije, se mu

je navadno ustreglo. Iz Slavonije je prišel v Zagreb, kamor so silili tudi vsi domačini. Prav poredkoma pa se je pripetilo, da bi bil premaknjen kak Slovenec ali Nemec nazaj v Cislajtanijo. Uradniška selitev se je vršila torej le v okviru Banovine. Tod pa je bila tako živahna, da sem srečal na svojih potih po hrvatski zemlji do malega vsak dan kako uradniško rodbino, ki se je selila. Ta gosta premena je službi mnogo škodila, ker je preteklo vselej nekoliko tednov, predno se je novi uradnik privadil reda in prilik sedanjega svojega mesta.

Vso Bahovo upravo je navdajal in prešinjal policijski duh, srčna žila sta ji bila vohunstvo in ovaduštvo. To dedino so prejeli Bah in njegovi tovariši neokrnjeno od spredníka Meterniha. Vohunarila je ne le prava policija, ampak vsa birokracija, hermandadi so služili načelniki vseh uradov. Policija je pazila najbolj na glasovite Ilire, zapisala je v črne bukve skoro vse ilirske pisatelje. Okoli Bogovićevega stanovanja švigali so po dnevu in po noči vohuni, ki so si zabeležili vsak korak njegov, vsakega znanca, ki je šel k njemu. Zvečer so se plazili okolu oken in vlekli na ušesa pomenek v hiši, da bi ujeli kako sumno besedo. Gaju ni dosti koristilo, da je vrgel narodno zastavo iz rok in je popolnoma utihnil, kakor da ga ni več na svetu. Bahovi ogleduhi so prežali nanj doma in so lazili za njim, kadar je kam popotoval. Policija je vedela za vsako besedo, kojo je izustil v samostanih na Fruški gori. Človeka ni varovalo ovadb niti največje dostojanstvo, niti najlojalnejša preteklost, niti najčistejša nravnost in poštenost. Bana Jelačića je tožaril ministrom in napadal tudi javno v nemških

novinah zloglasni policijski agent Šumaher. Ban je dolgo potrpeval in molčal, naposled pa so mu vendar le jele presedati te lažnjive ovadbe. Moč mu je bila takrat že silno opešala, Švab se ni zanj nič brigal in mu je kazal dosti očitno svoje zaničevanje, ali toliko oblasti je pa že še imel, da je zapodil iz dežele lopova Šumaherja, ki je moral v 24 urah Zagreb ostaviti. Na Reki je pravil v pivarni ud tajne policije, uradnik „Škarpeta", da je šel on sam Jelačića cesarju tožit radi ilojalnosti in panslavizma. Policijski agenti so se lotili celo nadškofa Havlika, čigar nravnost je bila tako čista, da se je zdel vsem znancem bolj podoben svetniku nego zemljanu. Tožili so ga, da zapravlja svoje prihodke z malopridnimi babami. To nam je povedal na Reki naš nadzornik Jarc, ki je zvedel za to nesramnost od zagrebških kanonikov. Pozneje nam je tudi pravil, kaka huda kazen je doletela podle ovaduhe. Ako so klevetniki skušali obrizgati s svojim strupom tako imenitne dostojanstvenike, more se misliti, kaj so delali šele z ljudmi nižjih stanov, ko se jim ni bilo bati velike kazni, če pride tudi njihova laž na javnost. Zavladalo je v deželi splošno nezaupanje. V gostilnicah nisi čul več tistih hrupnih govorov kakor nekdaj v ustavni dobi. Vsakega neznanega gosta so sumnjičili, da bi utegnil biti kak agent policijski. V kavarnicah je čital vsak prihodnik zase; če so se sošli znanci, pogovarjali so se na pol glasa, da jih že pri bližnji mizi nisi mogel lahko razumeti. Razun pravega policijskega urada je imel zloglasni Švab še svojo posebno policijo, ki mu je pošiljala vesti o javnem mnenju in političnih pomenkih ilirskih in drugih „panslavistov". Švab je smatral vse pravoslavce za izdajalce, pravo-

slavne pope pa za glavne rovarje in sovražnike Avstriji. Bil je uverjen, da jim daje Rusija mastno nagrado za njih politični trud. Ali pristudili so se mu tudi katoliški duhovniki zagrebške vladikovine. Imel jih je za največje krivce, da se prosti hrvatski narod ni hotel sprijazniti z novim sistemom. Posebno je črtil tiste duhovne, ki so bili objednem učitelji v srednjih in glavnih šolah. Imenoval jih je zapeljivce uboge mladine, obsodil bi jih bil prav rad v mnogoletno ječo. Najbolj so si nakopali njegovo mržnjo svečeniki Torbar, Havliček, Babić, Žanić in Veber-Tkalčević, katerega je smatral radi nemškega imena za renegata! Jako sumen se mu je dozdeval že precej od konca vladika Štrosmajer. Kot zakrknjen Jožefovec je Švab strašno sovražil jezuite, Štrosmajerja pa je imel za pokrovitelja vseh jezuitov, za nadjezuita. Kadar je tekla o njem beseda, zval ga je: Erzjesuit, der dünne Jesuit, der Jesuitenmarschal, der slavonische Messias. Mlajši Hrvatje se bodo gotovo začudili, če jim povem, da so 1852.—1860. leta ne le Bahovi huzarji, ampak tudi dobri rodoljubi pripisovali Štrosmajerju silne simpatije za jezuitski red in njegova načela! To mnenje se je razširilo po moji misli najbolj po Švabu in njegovih podrepnikih, ki so smatrali jezuitstvo za glavni vir in znak vsake reakcije in zlobe, za glavnega nasprotnika vladarskega samodržtva in njegove politike. Kakor na Hrvatskem, godilo se je takrat po vsej avstrijski državi. Slavni in ugledni možje in narodni vodniki niso bili nikjer varni, da bi jih ne zasledovalo in lovilo tajno oko in uho politične policije. Ko je šel minister Kulmer v neke karpatske toplice, poslala je precej za njim dunajska hermandad svoje agente z nalogom skrbno paziti, če bo občeval s polj-

skimi in ogerskimi magnati, in natanko poizvedeti, kaj se bo ž njimi dogovarjal. Palacky in Rieger sta padla pod policijski nadzor samo zato, ker sta bila vzorna rodoljuba. Bah je hotel kupiti od Bleiweisa „Novice“ za 5000 gld. Ta jih po nobeni ceni ni hotel prodati in nasledek je bil, da je prišel tudi on pod policijski nadzor. Ista usoda je doletela slovenskega prvaka in ljubljenca Slomšeka. Na uboge uradnike so prežali od vseh strani policijski agenti. Na Hrvatskem so stregli po njih razun c. kr. in Švabove policije načelniki vseh uradov. Vsak si je izbral izmed svojih nižjih uradnikov in pisarjev kakega za ta posel sposobnega vohuna, ki je opazoval, kaj delajo činovniki zunaj pisarnice, s kom občujejo, v koje krčme zahajajo, kaj govore o vladi in o svojih predstojnikih. Ravnatelji srednjih šol so imeli svoje vohune med dijaki; poročali so jim ne le o življenju in napakah drugih dijakov, ampak tudi o vedenju in napakah svojih profesorjev. Hrvat Muzler in Slovenec Marković sta bila jedina ravnatelja, ki sta prezirala tako lopovsko pozvedavanje. Nemogoče je našteti vse ovadbe, ki so jih pošiljali oficijalni in neoficijalni agenti raznim uradom, deželni in državni vladi. Tožbe, ki so došle v Zagreb jedno samo leto o Kurelcu, učitelju na Reki, bile so tako brojne, da so sestavljale štiri prste debel sklad. Poleg drugih reških laškatarjev ga je ovadil tudi neki zdravnik, doktor medicine. Ogovoril ga je najprej preprijazno in ga vprašal, če je res, da je nalezel tako in tako bolezen? Ako je res, naj mu pove to odkrito, on ga bo lečil zastonj iz neizmernega spoštovanja do njegove učenosti in narodne značajnosti. Kurelac hinavca opsuje in zapodi, še isti teden je napisal lopov o njem ovadbo, ki bi ga bila

spravila lahko v ječo, da ni bila tako očitno izmišljena in lažnjiva. Med ovaduhi so se odlikovali zopet prežalostno nekoji naši rojaki. Sodnik Tr— je tožil vladi svojega pristava, poštenega slavjanskega rodoljuba Kavčića, s v o j e g a r o j a k a, da nemški jezik tako zaničuje, da govori po nemški samo s svojim psom. Take ovadbe so bile v Bahovi dobi tako nevarne, da so mogle človeku vrat zaviti. Kavčića je rešila le znana lažljivost in nepriljudnost sodnikova. Lažljivost je bila sploh poglavitna črta vseh tožbâ Bahove dobe. Vzrok je bila tudi na tem poprišču gnjus na skopost dunajske vlade. Ovadbe so donašale jako borne prihodke. Na Reki sem te razmere dobro poznal, ker sem si bil pridobil zaupanje policijskega komisarja Šremsa, rojenega Moravca, ki je ljubil ne le Čehe nego vse slavjanske rojake. Šrems mi je pravil, da služi reški policiji do 30 agentov. Vzrok tolikemu številu je bil ta, ker se je bilo kolikor toliko bati, da izstopi v hrvatskem Primorju kako puntarsko italijansko-magjarsko krdelo z namenom, pretolči se skoz Hrvatsko na Ogrsko in zanetiti tam vstajo. Izmed teh 30 vohunov so bili samo štirje za stalno sprejeti in so dobivali po 400 gld. na leto; vsi drugi so prejemali nekaj nagrade (navadno po 2 gld.) za vsako ovadbo, ki se je zdela komisarju vsaj nekoliko verjetna. Taka plačica ni mogla pospeševati službene gorečnosti. Policijski agenti so se torej prav malo brigali in trudili, da bi izvedeli kako važnejšo izjavo javnega mnenja ali kako zanimivo skrivnost. Take reči so si navadno sami izmišljali. Komisar Šrems mi je zatrdil, da je izmed 100 ovadb 80 naravnost lažnih, druge so pa zvečine tako izkrivljene in spačene, da človek ne more dobiti po njih nobenega pravega zmisla

in pojma. Obenem s policijo je skrbela za javni mir tudi c. kr. žandarmerija. Orožniki so smeli streljati, ne le, če se jim je kdo uprl, ampak tudi, če jim je nagajal in se jim rogal. Nahajali so se skoro vedno na potu. V Slavoniji so lovili tudi slepe goslarje in jih tirali s sabo kot „potepuhe“, da jih izroče cesarskim gosposkam, ki so se nahajale često mnogo ur daleč od tiste vasi, kjer so jih zasačili. Tudi v mestih so bili včasi dovolj nadležni, motili in razgnali so marsikatero nedolžno veselico, ki se jim je zdela neprilična ali sumna. Vlada je rabila, kakor sem že povedal, žandarje za nekake apostole germanizacije. Nekoč sem jih našel celo krdelo v Moravicah v Petrovićevi gostilnici. Pri dobrem vinu so se bili jako udobrovoljili, da so pozabili vse službene zapovedi in dolžnosti. Razgovarjali so se po slovenski in prepevali okrogle fantovske pesmi, katere so se bili naučili doma na Dolenjskem. Ko so zvedeli, da sem njihov rojak, povabili so me med se in o tej priliki so mi sami povedali, da bi bili hudo kaznovani za svoj slovenski pomenek in slovensko petje, če bi jih kdo ovadil njihovemu glavarstvu. Prepoved domače govorice se je zdela vsem tem korenjakom „bikovska neumnost“, ki jim službo po nepotrebnem ogrenjuje in obtežuje.

Med vsemi tujimi uradniki so se hrvatskemu narodu še najbolj prikupili s o d n i k i. Kar je govoril varaždinski odvetnik, da „inauditum condemnant“, bila je resnica, ali taki možje in prigodki nikakor niso bili pravilo, nego le redek izjemek, ki se je strogo kaznoval, ako se je zanj zvedelo. Avstrijsko pravosodje one dobe se ne more baš pohvaliti, imelo je dosti napak in nedostatkov, ali vsekako je bilo bolje od ogrskega, ki je

je veljalo tudi na Hrvatskem. Tudi novi sodniki se niso odlikovali vsi po tistih svojstvih, ki se zahtevajo za ta stan, nahajalo se je med njimi trmastih, surovih in svojevoljnih godrnjačev in kričačev. Ali po veliki večini so vladali vendarle mnogo prijazneje in pristojneje nasproti strankam nego nekdanji plemenitaši. Hrvatski kmetje in tudi meščani so mi jih prav pogostoma hvalili. Govorili so po priliki takole: Kranjski sodci človeka ne obsodijó precej, nego ga dolgo izprašujejo in zaslišavajo vse priče, ki se morejo dobiti, predno izreko svojo sodbo. Nad nami ne vpijejo in se ne zadirajo tako osorno kakor so se naši grajščaki in njihovi podrepniki. Iz ust teh Kranjcev ne čujemo nikoli nobene psovke. Krivca tudi ne pretepajo za vsako malenkost, niti ga ne sramote vpričo drugih ljudi. Tudi zdaj se godi mnogim ljudem velika krivica, katere sodišča ne morejo ali pa nečejo poravnati. Vendar pa sodijo „Kranjci" bolj pravično nego so sodili naša gospoda: zdaj je človek prav čisto zadovoljen s koncem svoje pravde, ker se je rešila tako, kakor zahteva tu naša pamet in pravica božja. Nekdaj pa se ni nikoli vedelo, kako se zvrši kak razpor, naj je bila stvar še bolj jasna in očitna, sodec jo je mečkal in mencal, dokler se je vsa osvaljkala in zamazala, da se ni več poznala prava barva, in se je sodilo o njej, kakor se je hotelo. Še bolj važno, nego te izjave, pa je neovržno dejstvo, da je po povratu stare ustave tudi hrvatski sabor sklenil, da se pridrže v hrvatski kraljevini avstrijski zakoni, le škoda, da ni dal iz njih nekoje paragrafe izbrisati in jih zameniti z bolj človeškimi in primernimi k sedanjemu času in stanju prosvete. Omeniti moram, da prosto ljudstvo ni odobravalo brezpogojno ura-

dovanja in postopanja „kranjskih“ sodnikov. Grajalo je posebno to, da imajo hudodelci v ječah tako dobro in obilno hrano, ki je mnogo bolja nego v marsikoji trdni kmečki hiši. Dejali so mi povsod, da je za take malopridneže dovolj, ako se jim da opoludne malo ričeta in vode, sicer pa le ovsenjak in še to pičo, da bi si morali prislužiti sami s trdim delom. Najbolj pa je pohujševala brate Hrvate prisega. Dajala se je po splošnem uverjenju prepogostoma in premalo slovesno, kar ji je jemalo strahoto in vrednost. Ali tudi Bahovi sodniki so mi tožili, to morem zatrditi po duši, do malega vsi, da je izgubila na Hrvatskem prisega vso tisto imenitnost in svečanost, katero ima v vseh omikanih deželah. Čujmo zaporedoma obe trditvi! Sodniki so govorili in to po pravici, da ljudje tako prisegajo, kakor se jim zdi najbolj koristno. Za resnico jim ni nič mari. Najbrž jim še na misel ne pride, da se s krivo prisego okalja in obremení duša i. t. d. Kmetje in drugi prosti ljudje pa so modrovali povsc drugače. Jezili so se: Gospodje sodniki imajo prisego menda za predpustno burko. Za vsako drobnjavo, za vsak nič zahtevajo prisego. Sosedu posodim nož. On ga izgubi in mi ga ne more vrniti, plačati pa tudi ne, ker nima denarja. Jaz ga tožim in sodnik veli: Prisezi, da si mu ga posodil. Le pomislite — nož ni bil vreden ni pol forinta in jaz sem moral priseči. Pa kakove so te nove prisege? Prižgeta se dva koščka sveče, v sredo se postavi majhno, zamazano razpelce, kakor da se igrajo otroci. V pisarni stoje tudi drugi ljudje, ki zijajo vate in sodnika, da te mora sram biti. Sodnik ti čita prisego, ti dvigneš tri prste, jecljaš za njim, da si ga pravo niti ne umeješ in — stvar je gotova. Ako si pri-

segel, dobiš pravdo in če si tudi stokrat sam uverjen, da si slepar. Nekdaj se je prisegalo vse drugače, tako kakor treba: v cerkvi ali kapelici in na sveti evangelij. Razpelo je bilo, kakor se pristaja, veliko kakor doleten mož, ne pa taka smešna podobica, ki ni dolga niti pedenj. Evo sam razlog, zakaj je zginila svetost prisegi in je noben pameten človek ne more smatrati za kaj groznega, važnega in resnega. Ljudje se ji smejejo, nihče je nima, če je kriva za velik greh, ki mu onesnaži in pogubi dušo. Zato je zdaj vse polno krivih priseg in radi njih ne pokaže Bog nikoli svoje jeze, ker on najbolje ve, da je vse skupaj le bedasta in ničvredna gluma. V stare čase se je pela druga, bolj trda popevka. Če se je zaklel kdo po krivem, vzel ga je dostikrat kmalu po tem hudobec ali pa ga je doletela kaka druga velika kazen: zvečine je še tisto leto umrl, kar nagloma, brez izpovedi, sv. obhajila in poslednjega olja. Često so trpeli radi njegovega hudodelstva tudi nedolžni otroci njegovi. Mnogi so oglušili, onemeli ali zblazneli. Sedanja prisega se zdi ljudem tako malo prava in veljavna, da se pijanci včasi vpričo vseh gostov še bahajo, da so prisegli po krivem in jih vest zato nič ne peče. Take nazore o sedanji prisegi sem našel ne le v hrvatskem, ampak tudi v slovenskem narodu in živa potreba bi bila, da jih premišljajo in upoštevajo naši juristi, kadar se naglaša nujnost pravosodnih reform in napredkov . . .

Bahove novine so hvalisale avstrijsko pravosodstvo, da je odpravilo na Hrvatskem palico. Ta trditev je povse lažna. Palico so rabili često tudi Bahovi huzarji, dasi ne tako pogostoma kakor ob času plemenitaških sodišč. Padala je najbolj na take grešnike,

ki so se uprli kakemu uradu ali ki niso izpolnjevali uradne zapovedi. Hrvatskim pravoslovcem to ni ugajalo. Trdili so in to gotovo po pravici, da taka kazen za tak prestopek dobiva podobo uradnega maščevanja, kar se ne ujema z duhom zakonika. Po njihovem mnenju morala bi se vihteti palica in šiba najbolj za take prestopke, kateri izvirajo iz objesti in samopašnosti. Dober gospodar zasadi vrt z žlahtnim mladim drevjem. Poreden dečko se priplazi na vrt in ta drevesca iz same zlobe poruje in polomi. Takega paglavca treba brez milosti našeškati, ne pa ga pasti nekoliko tednov v ječi, kjer v društvu malopridnih ljudi dozori prav lahko za korenitega hudodelca.

Bahovi časniki so razglašali nove avstrijske urade na Hrvatskem in Ogrskem za šole nravnosti in pravičnosti, kojim se ne more očitati nikakoršna korupcija. Pod prejšnjo vlado se je nesramno podkupavalo, za denar se je doseglo vse, se odvrnila vsaka kazen, se dobila vsaka pravda. Izobraženi Hrvatje niso hoteli zagovarjati starega sistema ali so trdili soglasno, da je to očitanje prehudo in tudi novi uradi niso brez maroge. Maže in laže se tudi zdaj in vrše se kdaj i hudodelski podkupi, samo da bolj previdno in skrivaj nego nekdaj. Iz svoje izkušnje moram povedati, da Hrvatje govore resnico. To, kar imenujemo m a z a n j e, razvilo se je na Hrvatskem povse naravno iz narodnih običajev. Naši hrvatski bratje kaj radi vabijo v svoje hiše vse prijatelje in dobre znance na gostbe in veselice. Njihovo gostoljubje je res velikansko in obednem prisrčno, brez hinavščine, bahatosti in postranskih namenov. Kakor druge znance, so si vabili v goste tudi nove uradnike, s kojimi so se bili gospodarji se-

znanili neposredno ali posredno. Razvije se preživa veselica. Prihodnike kar očarajo preljubeznjivi sprejemi, zaduševni pozdravi gospodarjevi, gladki in jedernati ogovori miznega ravnatelja, prekrasne, iskrene, živahne in vendar mile in nežne hrvatske gospe in gospodične. Vse jedi so sveže, izborno pripravljene, okusne in tečne, pijača pa vselej taka, kakoršno je Bog dal. Zabava traja po več ur, česar pa nihče ne opazi, ker preteka čas o neprisiljenih, odkritosrčnih pogovorih in oduševljenih napitnicah in zdravicah prijetno in brzo, kakor da je sedlo veselo društvo komaj pred pol ure za mizo. O takih prilikah so morali dobiti „nemški" činovniki najbolje mnenje o hrvatskem narodu. Priznavali so očitno, da so živeli do zdaj v žalostni zmoti, imajoč Hrvate za surove poludivjake. Užite veselice niso mogli več pozabiti in prehvaliti. In jednako lepe zabave so se vršile povsod, kamorkoli so jih vabili. Kakor se je iz Savla razvil Pavel, prelevili so se do malega vsi ti tuji prihodniki iz sovražnikov hrvatskega naroda v njegove prijatelje in brezpogojne častilce. Na takih shodih so imeli dovolj prilik, da se seznanijo korenito s preljubeznjivim značajem in društveno omiko svojih hrvatskih gostiteljev in vseh njihovih gostov. Uverili so se, da je v hrvatski gospodi po razmeri ravno toliko izobraženosti, kakor v cislajtanski, morali so celo pripoznati, da v raznih društvenih krepostih Hrvatje Nemce prekašajo. V priljudnosti in zabavnosti ostajajo avstrijski Nemci daleč, daleč za Hrvati. Sosebno se nikakor ne morejo skušati ž njimi v govorništvu. Dočim je malo ne vsak Hrvat rojen govornik, kateremu teče beseda gladko, sladko in pravilno, če treba po celo uro in še dalje, jecljata

Nemec in Slovenec, kakor da se učita šele govoriti. Nemcu sploh priroda ni podelila tega daru. Če ni dovršil srednjih šol, ne zna ni logično misliti ni logično in ročno govoriti. Slavjan je za to reč bolje nadarjen, ali Slovenci imajo dandanes med vsemi brati najmanje te sposobnosti, ker so jim tuji samosilniki preveč okrušili in pokvarili prvotni značaj. Nemške uradnike je začudilo in prehvapilo tudi to, da so našli med Hrvati mnogo več ljudi, ki so znali razne tuje jezike in literature nego med Nemci. Znanje in vezi med tujci in domačini so se množile in krepile od leta do leta. Mnogi Bahovci so se zaljubili v dražestne hrvatske gospodične, ki so se odlikovale znatno proti Nemkam s svojim neprisiljenim, naravnim razgovorom in vedenjem s svojo prirojeno iskrenostjo i po slovenskem i po hrvatskem pomenu te besede. Dosti takih srčnih zavez se je zvršilo s poroko in zakonom. Sosebno ob trgatvi prikipi do vrhunca hrvatska široka volja, takrat se prireja tudi največ shodov, gostitev in zabav. Bahovi uradniki so se jih udeleževali čedalje rajše in po obilnejšem številu. Prijateljstvo med njimi in hrvatskimi hišami je raslo in se okrepčevalo na vsakem novem shodu. Postali so si drug drugemu domači in dostikrat celo sorodniki. Dekla ali gospodinja prinese jim na dom košaro sladkega grozdja za poskušnjo: kaj ali hočejo ta dar odkloniti? S tem bi razžalili svoje dobre gostoljubne znance, s kojimi so se bili že zdavnaj pobratili. Žlahtna kraljevina se torej sprejme in če se ni zavrgel ta, ne morejo se zavreči tahko ni drugi darovi. Pošlje se jim ali na dom ali v urad kostanja, jabolk, gosposkih hrušk, orehov, breskev. V mnogih hišah se redi tudi brez števila kuretine. Da se ljudje

uradni gospodi še bolj prikupijo, prineso ji piščet, račic, tolsto gosko ali slavnega purana. Svinjine si prikrmi hrvatska zemlja cele gore. Pleče, gnjat, krača, mastne klobase prilegajo se vsakemu zdravemu želodcu, dišale bodo nemara tudi uradnikom. Ali to se ve, da se pričakuje potem od obdarjenih gospodov ugodljivost in postrežnost, da bodo n. pr. pospeševali rešitev vlog in se potrudili, da se rešijo povoljno, ne v zgubo, nego v korist in dobiček. Denarja se navadno za dar ne ponuja nekaj zato, ker ni navada, najbolj pa zaradi tega ne, ker je kmetom in meščanom trdo za denar. Za najbolje darilo se smatra sodček dobrega vina. Čul sem samo za grajščake in bogatine, da so hoteli podkupiti z novci kakega profesorja, sodnika ali županijskega činovnika. Jaz sam sem doživel samo dva taka pripetljaja. Ko sva se izprehajala v Varaždinu po drevoredu jaz in moj prijatelj Žepič, stopil je k njemu imovit meščan in mu hotel stisniti v roko 10 gld. Žepič se je branil. Brez uspeha ga je pregovarjal meščan, da bi denar spravil. Ko se je naveličal ponujati mu svoj desetak, začel je mojega prijatelja na ves glas psovati, da je prišel zato med Hrvate, da jim ugonobi deco. Ta možakar je imel v naši šoli sina, ki je bil strašno razposajen, objednem pa prav slabe glave. Oče mu je torej hotel dvojke in trojke s svojim desetakom poravnati v kole. Ker se mu to ni posrečilo, razglašal je potem vse „kranjske“ učitelje za brezvestne „galženjake“, koje bi trebalo obesiti ali vsaj sramotno pregnati iz dežele. Nekaj takega kar Žepiču, se je primerilo tudi meni. Neki kovač je hotel kupiti od mene za sina prvi red s kupčkom starih petic in dvajsetic. Ko sem ga zapodil, je zagodrnjal: „Če je

taka, je pa tudi prav, pa ta denar zapijem, bom imel od njega vsaj kaj užitka." Razlagaje na Reki zgodovino hrvatskega slovstva govoril sem tudi o šolah, kakove so bile pred l. 1848. Povedal sem tudi to, da so se dali mnogi učitelji takrat „mazati", da so prejemali darila od roditeljev svojih učencev. Komaj sem to izustil, začne se mladina smejati in oglasi se drug za drugim: Gospod, saj se godi še dandanes ravno tako. Vsi niso taki, ali imamo profesorje, ki ne dade dobrega reda brez mastnega daru. Isto so mi pravili tudi bivši dijaki zagrebški, s kojimi sem se sešel po maturi v Maksimiru. In ravno v Zagrebu sem videl na svoje oči srno, katero je dobil od očeta dveh svojih dijakov naš rojak Lenart. Jaz ga pogledam in zmajem z glavo. Njega pa ne obide ni sram ni kaka stiska. Povse ravnodušno mi veli: Jaz imam za svojo veliko rodbino preslabe dohodke. Treba mi je priboljška, še bog, če mi ga hoče kdo dati. Jaz sem vzdihnil: Pač resničen je stari pregovor: Paupertas meretrix. Ne daleč od Zagreba nameril sem se na drugega rojaka, ki mi je celo dokazoval, da je podkupovanje potrebno in brez njega da ne bi mogel izvrševati svojih pravosodnih dolžnosti. Tega zanimivega moža popišem pozneje bolj natanko. Mazalo se je kar javno tudi v Varaždinu. Služkinja mi je prinesla veliko pisano košaro grozdja in dejala: Naša gospa Vam pošiljajo tale dar — vaša naj bo tudi košara, saj jih imamo še več drugih. Jaz sem ji rekel precej osorno, da ne maram ni grozdja ni košare. Ona vzame molče košaro in jo odnese k mojemu tovarišu Franti. Ko pridem čez uro k njemu, mi veli: Ti, zdaj se pa lahko nazoblješ mojega grozdja, dobil sem ga od nekega župnika, s kojim sem se bil

o počitnicah seznanil. Jaz mu odgovorim: Lepa hvala! Ta košara mi je znana, ni dolgo, kar je stala na moji mizi, ali je morala „odlaziti". Tudi vem, da je ta tvoj župnik ženskega spola in stanuje v Varaždinu. Cinika Frante moje besede niso niti razžalile, niti ga spravile v kako zadrego. Zakrohotal se je: „Morda trdiš resnico. Ali govori, kar hočeš, to grozdje je vendarle sladko in ni čisto nič v rodu tistemu, ki ga ni marala slavna lisica v bajki". Moram pripomniti, da tudi izobraženi Hrvatje niso grajali mazanja, obsojali so le podkupovanje v denarjih, kadar je šlo za veliko svoto ali važno pravdo. Moj varaždinski ravnatelj je bil dober kakor duša, pošten in pravičen, kar se misliti more. O mazilih pa je dejal: Vem, da strogi pedagogi imenujejo darove, ki se nosijo državnim službenikom mito in jih smatrajo za veliko nezakonitost ali pa celo za hudodelstvo. Jaz sodim drugače. Ako me povabi na obed gospodar, ki ima v moji šoli sina, pridem rad k njemu, ker bi ga sicer ozlovoljil in razžalil. Smešno bi bilo misliti, da me hoče z jedjo in pijačo podkupiti, če dam sinu dober red. Povabil me je po našem narodnem običaju iz priljudnosti in prijaznosti, ne pa s sebičnim namenom. In če mi prinese njegova žena ali dekla košaro grozdja ali sadja ali kaj kuretine, se tudi ne bom dosti branil. Tudi takih darov jaz ne morem imeti za podkupnino, že zato ne, ker so preveč neznatni. Pošljejo se mi zato, ker priznajo roditelji dijakovi trud, ki ga imam z njihovim sinom in me hočejo po tem lepem načinu nekako prositi, da bi ž njim potrpel in ga vspodbujal z blagim opominom na pridnost. Iz vsega, kar sem povedal, se lahko povzame, da se za „mazila" Bahov sistem ni razlikoval dosti od staro-

hrvatskega. Če so se Bahovi huzarji ustili in pisarili v novine, da niso nikoli omadeževali svojih rok z mitom, je bilo to prazno samohvalje in smešna bahatost, ki se nikakor ni ujemala z dejstvi. Često se je „mazalo", da uradnik niti vedel ni. Ko je škrtal s peresom po papirju v svoji pisarnici, prišla je k njegovi gospej ženska z gosko ali puranom in velela: Tole sem Vam prinesla za kuhinjo, moj mož ima pravdo, pa prosim, da bi rekli zanj svojemu gospodu kako prijazno besedo. Uverite se, da znamo biti hvaležni za tako uslugo. Gospodinje so se malokdaj branile takih krasnih daril, ker se je pretežko zdelovalo o plači, kojo so dobivali njihovi možje. Tem še dostikrat povedale niso, odkod jim je prišel tolsti puran, mislili so, da ga je kupila žena na trgu.

Izmed vseh tujih uradnikov so se Hrvatom najhuje zamerili in pristudili finančni. Ustavna doba ni poznavala ni cislajtanskega kolka, ni državnega monopola za duhan. Ti dve novici sta razkačili vse stanove, more se reči, ves narod. Ban Jelačić je moral čuti radi njih marsikatero zbodljivo psovko. Na Hrvatskem se je prej pridelovalo duhana, kolikor se je hotelo. Stari možje tam še dandanes bridko vzdihujejo po svojem nekdanjem dobrem tabaku in po smodkah, ki so se dobivale v slepo ceno. Davkarji niso na vsem svetu nikjer priljubljeni, Hrvatom so primrzeli ti Bahovi činovniki precej, ko so se prikazali, radi osornosti in nepreprosne strogosti, s kojo so iztirjavali davke. Pripovedovale so se brezštevilne prigodbe, kako neusmiljeno so rubili kmete, ki niso mogli plačati štibre. Jedno tako rubežen sem sam videl v majhni vasi ob cesti, ki gre z Reke proti Karlovcu. Gospodarju so

odgnali biriči zadnjo kravico iz hleva, zadnje prase iz svinjaka, prodali so mu tudi zakonsko posteljo, otroku so strgali iz ušesa zlatega murčka i. t. d. To je bila v nebo vpijoča uradna nezakonitost in surovost. Ali treba priznati resnico, da višja oblast nikakor ni odobravala tega brezsrčnega divjaštva, nego je hudo kaznovala uradnika in beriča, ki sta je zakrivila. Tako sem slišal tudi po drugod, da so bili strogo preganjani vsi tisti uradniki, za katere se je zvedelo kako tako hudodelstvo. Ali kmetje so se tako bali teh ljudi, da se često niso drznili klicati na pomoč višjo oblast zoper lopovske samosilnike. Posebno na to so se mi tožili kmetje, da nikoli prav ne vedo, koliko morajo plačati davka. Uradnik jih vpraša, koliko si prinesel? Toliko in toliko! Pravi: daj simo! Navadno se mu zdi premalo, preveč pa nikoli. Na plačilno polo zapiše dostikrat manje nego je prejel. Prebitek spravi v svoj žep. Taki gospodje so ti vražji Kranjci. Takim govoricam se ne sme vselej verjeti. Uveril sem se, da so marsikdaj gospodarji sedeli po cele dni v krčmi, potem se pa lagali, da jim je denar ugrabil davkar, v davčnih bukvicah ali na plačilni poli pa ni nič zabeležil, da je kaj dobil. Nepobitna resnica pa ostaneta dve drugi dejstvi. Jedno je, da so govorili in postopali finančni uradniki često s hrvatskimi ljudmi preosorno, surovo, do skrajnosti nepriljudno. Večkrat sem videl to na svoje oči in slišal na svoja ušesa. Druga še težja resnica pa je to, da so se davki povečavali in povišavali od leta do leta. Včasi so davki ostali jednaki lanskim, zato pa so narasle tembolj priklade. Kmetje in meščani niso nobene reči na svetu tako preklinjali, kakor te priklade, katere si je izmislil menda sam peklenski

hudobec. Vsi kmečki in hišni gospodarji so govorili, če pojde še deset let tako dalje, da bodo morali ali sami prodati vse, kar imajo, ali pa jim proda imetek gosposka radi zaostalih davkov. V Jaski mi je pokazal pošten, jako napreden mož davčno knjižico, po koji sem se uveril, da je plačal l. 1852. vsega davka samo 12 gold., l. 1858. pa že 38 gold. L. 1860. so kmetje in meščani sploh trdili, da plačujejo zdaj vsaj dvakrat toliko, kakor so ob prihodu nemških uradnikov, mnogi pa še veliko, veliko več, nekateri mesto 10 gold. 50 goldinarjev! Po takem ni čudo, da so bili davčni činovniki glavno strašilo za Hrvate in so jih preklinjali povsod, i v mestih i na deželi, dasi davkov niso povečavali oni, nego so pobirali samo to, kar so zahtevali in nakladali dunajski mogočniki. Pridružil pa se je še en razlog, da so ljudje te gospode črtili in zaničevali. Res, da se je nahajalo med njimi tudi izvrstnih mož, n. pr. Brusić, Slovenec Šelander, Malešević in mnogo veleporabnih in marljivih delavcev, ali poleg njih je sedelo v finančnih uradih le preveč malopridnežev, ki so sramotili sebe in svoj stan. Uradniki vseh strok so mi sami pravili, da se v nobenem drugem uradu ni nabralo toliko smetij in sodrge kakor v finančnem. Sosebno med nižjimi uradniki je bilo vse polno razuzdancev, pijancev, ponočnjakov, kvartopircev, sleparjev, vohunov in ovaduhov. Mnogi so se silno zadolžili in se niso iz dolgov nikoli izkopali. Nekateri so imeli plačilne pole vedno zastavljene. Če se je v kaki krčmi brez mere razsajalo, dejali so ljudje, ki so šli mimo hiše: Tu notri je gotovo kak financijaš! Že zaradi vsako leto večjih davkov ni bilo mogoče, da bi se Bahova vlada v narodu ukoreninila in mu priljubila.

Grdo vedenje mnogih finančnih uradnikov pa ji je izpodkopavalo še bolj vsak ugled in tisto resnično spoštovanje, brez katerega ne more prebiti nobena posvetna in cerkvena oblast.

Proti Bahovi upravi se je pojavila kmalu nevolja in mržnja tudi od take strani, od koje se je najmanje pričakovala. Tujih uradnikov je dohajalo čedalje več v deželo. Zasedli so do malega vse višje in bolje službe, v katere je sprejela vlada grozno nerada kakega domačina, ki ni bil očiten odpadnik in izdajalec svojega naroda. Hrvatskim sinovom je ostalo torej malo upanja, da dobe dober kruh, kadar dovršijo svoje študije na gimnaziji in na pravoslovni akademiji. Njihovi očetje so živeli v strašnih skrbeh za bodočnost svojih otrok. Ti očetje so bili po veliki večini meščani, kajti takrat je hodilo v latinske šole še prav malo kmečke dece. To pa že vemo, da so bili hrvatski meščani kakor tudi plemenitaši jako ponemčeni, saj, kar je bilo prave gospode, znala je ne le dobro nemški, nego se je pogovarjala po nemški tudi med sabo in s svojimi rodbinami. Tudi med prostimi trgovci, obrtniki in rokodelci si našel dosti doseljenih pravih Nemcev in ponemčenih Slovencev, ki so se gredoč s trebuhom za kruhom nastavili v hrvatskih mestih in trgih. Briga za sinove pa je zdaj vse to gospodo in vse te prostake privedla v isti tabor opozicije zoper Bahovo vlado in sistem. Moglo se je čuti v Zagrebu i na Reki, v Varaždinu i v Oseku, v Karlovcu i Požegi: Naša vlada nima srca za nas in naše potrebe! Koliko brige, koliko stroškov vlagamo za svoje sinove, da dovrše latinske šole in akademijo in se preskrbe za bodočnost. Ali kakova sreča jih čaka v državni službi? Za pisarje

jih še radi sprejmó, sosebno za take, ki ne dobivajo nikake plače! Potem jim naznačijo 300 ali, če so ž njimi prav zadovoljni, celo 400 gld. Naprej gori pa se pleza čedalje teže. Čez kakih 20 let se vjame morda 7—800 gld., zdaj pa čakaj in čakaj ter hvali Boga, če ti dadé naposled 1000 gld. Brez protekcije ali debelega mazila ne prideš dalje, če se stokrat na glavo postaviš in si odličen delavec, da ti ne najdejo para v devetih deželah. Med pristavi in komisarji se čitajo še hrvatska imena, med ravnatelji, predsedniki, predstojniki in svetovalci pa so naši ljudje presneto na redko posejani. Pa zakaj to? Ali so mari naši sinovi manje nadarjeni od tujcev? Zakaj nam ugrabljajo najprve in najbolje stolice v vsaki službi Nemci in njihovi kranjski podrepniki? Vlada je uvedla v vse urade in državne šole nemški jezik. E, pa dobro — bodi to po njeni volji! Mi Hrvatje smo zvest narod, radi jezika se ne bomo nikoli spuntali. Tudi naši mladeniči se uče in znajo nemški, često bolje nego rojeni Nemci. Po nemški uradujejo spretno in ročno, da je veselje. Zakaj se torej ne pomikajo v službi na kvišku, da bi dospeli sčasoma tudi na prva mesta, v odlične, dobro plačane službe, ki se oddajajo samo Nemcem in Kranjcem. Mi zahtevamo, da se na hrvatski zemlji oziraj vlada najprej na domačine, na domorodce. Kakor ne silimo mi v nemško in kranjsko deželo, naj ne silijo tujci niti v našo domovino, v koji imajo prvo pravico povsod domači sinovi. Vladi ne bomo nikoli zamerili, ako bo klicala inostrance v take službe, za koje mi nimamo dosti sposobnih ljudi, n. pr. zdravnike, inženirje, za nekoje predmete tudi profesorje. Dozdaj še Hrvatje nismo tako srečni, da bi pošiljali svoje dijake lahko

doma v svoje vseučilišče in v svojo politehniko. Hoditi morajo za tak pouk v Gradec ali na Dunaj, kar je pa za mnoge roditelje predrago. Toda za upravne, finančne in pravosodne službe pa se dobi na izber povse sposobnih hrvatskih uradnikov, ki so vredni, da postanejo sčasoma tudi načelniki svojih uradov s pošteno plačo. Taka govorica je šla na Hrvatskem od ust do ust že 1858. l. in kakor nekako geslo zavladalo je zahtevanje, da treba v banovini oddajati vse državne službe domorodcem. To načelo so zagovarjali vsi, ki so imeli v učilnicah in med mladimi uradniki kakega sina, sorodnika ali prijatelja, torej do malega vse mestne gosposke rodbine. V programu nove opozicije se ni nahajal narodni jezik in narodno uradovanje, bilo ji je samo za dober kruh. Že v Varaždinu sem slišal, da se na Hrvatskem peče zdaj gibanica samo za tujce, Hrvatom pa se reže ovsenjak. Kdo more zameriti našim bratom, da je začela zdaj dišati potica tudi njim? Kmali po oktoberskem diplomu je narodna stranka povsod zopet oživela in zdajci se ji je pridružila v vseh mestih tudi silna množica tistih, ki so hrepeneli po gibanici. Čul si isti krič v Zagrebu in Oseku, v Varaždinu in simtertja celo na Reki: Tujci proč — živili domorodci!

Popisal sem po večjem prilike in vzroke, radi katerih so se morale izjaloviti vse Bahove namere. Bile so nemogoče že same po sebi in za izvrševalce si je izbrala vlada ljudi, ki so bili iz sto razlogov za take posle nepripravni in nesposobni. Uradnikom, ki životarijo točno ob tako borni plači, kakor „Bahovi huzarji“, se bogme ne ljubi, da bi se ukvarjali s politično agitacijo in oduševljali narod za nemški jezik, nemško

hegemonijo, nemški absolutizem. Posebno pa je razžalilo vsakega izobraženega človeka postopanje silovite žandarmerije in pohujšljivo življenje mnogih, sosebno finančnih činovnikov. Neprenehoma in silno rastoči davki pa so bili tista granitna skala, ob kateri se je morala razbiti v prah vsaka simpatija za novo vlado.

IV.

Hrvaška Reka in reška gimnazija.

Kleman.

Dozdaj sem govoril o ljudeh in rečeh, koje sem opazoval na severu in v sredini hrvatske dežele in dodal sem občo karakteristiko „Bahovih huzarjev“, kojih jedro sostavljali so naši rojaki. Zdaj pa pojdimo na jug, v hrvatsko Primorje, da vidimo tudi tam, kako se vedo zastopniki novega sistema in kako se vladajo in kaj delajo zastopniki narodne stranke in narodnih idealov. Za pravega gimnazijskega učitelja sem bil potrjen l. 1855. in objednem iz varaždinske gimnazije premeščen na reško. Izpolnila se mi je s tem srčna želja. To sem vedel iz zemljepisa, da bom živel v goratem, skalnatem kraju, a pred mano se bo razprostiralo čudovito, brezkončno morje, po katerem sem hrepenel že od otročjih let. Pričakoval sem veliko novega in lepega, našel pa sem še mnogo, mnogo več, nego mi je slikala in obetala moja mečta. Leta, katera sem prebil v hrvatskem Primorju, štejem med najsrečnejša svojega življenja razun zadnjih dveh, ko se mi je bilo boriti z nasledniki in dediči „Bahovih huzarjev“, s hrvatskimi birokrati in s policijo, njihovo strežkinjo.

Reška gimnazija se je bila ponemčila že l. 1854. Od l. 1852. je sekcijski predstojnik Kleman, desna roka ministra Tuna, neprestano opominjal našega nadzornika doktorja Jarca, da mora v hrvatske srednje šole uvesti nemško razlaganje. Jarc se je Hrvatov nekako bal, on ni hotel, da bi nosil odium, češ, da je on kriv pregnanstvu narodnega jezika. Prosil je Klemana, naj pošlje na Hrvatsko kakega zaupnega moža dunajske vlade, da uvede to reformo. Hrvatje se potem ne bodo upirali, če vidijo, da jo zahteva odločno isto ministerstvo in potem tudi ne bo letel nanj noben sum, kakor da bi bil prinesel on Hrvatom germanizacijo. Kleman je nekaj časa še premišljal in odlagal rešitev, potem pa mu je buhnilo v glavo, da še najlaglje uredi stvar po svoji volji, ako se odpravi sam na Hrvatsko. Tega vladinovca sem jaz prav dobro poznaval, saj je bil v ljubljanski gimnaziji moj profesor. Kleman se je rodil na Češkem, znal je dobro češki jezik, češka literatura pa mu je bila le malo znana. V šolah je spadal med prve dijake, posebno rad se je učil tujih jezikov. Naučil se je razun šolske latinščine italijanski in francoski ter kolikor toliko tudi angleški. L. 1848. se je bavil tudi nekoliko z našim in hrvatskim narečjem, dasi slovenski ni mogel govoriti. V šoli in s čitanjem si je pridobil lepe vednosti iz zgodovine, veselila ga je celo matematika in fizika, kateri nam je v osmi šoli tudi razlagal. Vidi se, da je bil ta mož na razne plati izobražen. In priroda mu je podelila dar, da je znal svoje vednosti prekrasno tudi drugim priobčevati. Bila je slast ga poslušati, ko nam je razlagal zgodovino. O nadarjenosti njegovi se torej ne more dvojiti, tembolj pa o njega značajnosti. L. 1848. je ves

gorel za jednakopravnost vseh narodov. Občeval je mnogo in kar se da prijateljski s prvaki narodne stranke v Ljubljani. Pod spomenico, ki je zagovarjala slovensko vseučilišče, čita se tudi njegovo ime. Ali že 1850. l. je preskočil očitno v nemški tabor. Odkar je postal ravnatelj naše gimnazije, se je skrbno ogibal narodne družbe. V osmi šoli nam je po njegovem napotku prepovedal učiteljski zbor, da ne smemo več zahajati v slovensko društvo, dočim so smeli nemškutarski dijaki slobodno hoditi v nemško kazino. Ta nesramnost je strašno razkačila mene in vse dijake, ki so se zavedali svoje narodnosti. Precej sem sedel in napisal nekak protest, ki ga je prinesla „Slovenija“. Urejal jo je takrat Dežman. Kleman začne preiskavo. Jaz grem k njemu in mu povem, da je tisti dopis moj, naj puste moje součence na miru. Kleman se je delal, kakor da bi mu bila všeč moja odkritosrčnost. Dejal mi je: Za zdaj vam oproščamo. Jaz smatram vaš prestopek za mladeniško prenagljenost. Kmali potem so imeli profesorji sejo. Učitelj modroslovja, Nemec Ungar je zahteval, da bi me zapodili iz ljubljanske gimnazije. Profesor fizike Krsnik me je živo zagovarjal in večina mu je pritrdila. Izgnali me torej niso, ali dali so mi slab red iz ponašanja. Tako je bilo Klemanovo opraščanje! Ravnatelj ni ostal dolgo. Popenjal se je brzo od stopinje do stopinje: In ni čuda, saj mu je bil pokrovitelj sam minister uka in bogočastja Leo Tun. Pravili so, da je Klemanova žena pri njem služila in še razne druge reči, kojih pa ne bom ponavljal, ker so morda le prazna kleveta. Kleman je sedel kmali v ministerstvu Tunovem, ki mu je vse verjel, vse poveril, izročil vse posle in do malega vso

oblast. Vse avstrijsko šolstvo je prišlo pod trdo, absolutno vlado brezznačajnega češkega renegata. Kleman je pogodoval Nemcem in nemškemu jeziku, kolikor je le mogel, slavjanščino pa teptal in gonil iz šole še mnogo hlastneje in besneje nego magjarščino. Poluslužbene avstrijske novine so pisarile ona leta, da je slavjansko razlaganje v gimnazijah in vseh višjih šolah „Kindisches Plappern, ein längst bewiesener Unsinn, eine Entweihung der Schule und der Kultur, ein Verrat an der Wissenschaft". Tega bebastega načela se je držal Kleman, kakor klop kože, jako verjetno se mi zdi, da je tudi on sam pošiljal novinam take dopise. Poleg Švaba je bil Kleman najstrupenejši in najnevarnejši sovražnik hrvatskega naroda. Kadar se je govorilo o Hrvatih, mahnil je vselej z roko, češ, o teh ljudeh ni vredno govoriti. Brezsrčno je postopal Kleman tudi z učitelji, če niso bili Nemci ali njihovi podrepniki in zavezniki. Kot nadzornik je prišel v Trst pregledat srednje šole. Na zasedanju učiteljskega zbora so se mu bridko pritožili vsi suplenti, da si o tako nizki plači ne morejo kupovati ni šolskih knjig, saj jih vede trdo še za življenje. Prelepo so ga prosili, da bi jim blagovolil nakloniti kako denarno podporo. On pa se je namrdil in jih ozmerjal. Bleknil je glupe besede, da mora biti učitelj požrtvovalen. Društvene veselice ga ne smejo mikati. Če živi skromno, zdeluje prav lahko in ne čuti nič malih stroškov za šolske knjige. Tako je čvekal suplentom v dragem Trstu, kjer so morali plačevati za najslabše stanovanje po 150 gld. na leto in tako brezdušno je čvekal mož, ki je kot bivši učitelj sam izkusil, kako obupno težko se živi v večjih mestih o slabi plači. Klemanu se je dr. Jarc jako

priljubil že v gimnaziji ljubljanski, ker je glasoval vedno ž njim in je storil sploh brez kritike in ugovora vse, kar so zahtevali, in tudi vse, kar so želeli njegovi predstojniki. Vlada je hotela poslati na Hrvatsko za nadzornika najprej nekega slovenskega rodoljuba, rojenega Štajerca. Ta je prišel res v Zagreb, da bi se poučil, kake prilike in neprilike ga čakajo v tej deželi, dobival pa je z Dunaja tako čudne, med sabo si navskrižne, nejasne in sploh vsakovrstne sumnje budeče naloge in napotke, da je pokazal nemškim gospodom šiš in se vrnil v svojo štajersko domovino. Zdaj je ukazal Kleman Jarcu, naj gre on osrečevat Hrvate z nemškim šolskim sistemom in z nemškim jezikom. Novi nadzornik je bil od konca boječ in previden. Učil se je pridno pismene ilirščine in se ni kazal germanizatorja.

Kakor sem že povedal, je namenil Kleman, da pojde sam na Hrvatsko urejat po svoji volji jezik predavanja. Prilomastil je najprej na Reko. Radi silne poletne vročine je nosil lahko bluzo, platnene hlače in slamnik, vsa oprava na njem ni bila vredna 20 gld. Vedel pa se je mogočno in oblastno kakor kak turški paša s tremi konjskimi repi. Ravnatelj reške gimnazije je bil duhovnik Kombol, jako blag miroljuben mož, ki ni skrival in tajil svojega rodoljubja. Vlada ga ni marala že radi tega greha, še bolj pa se ji je zameril, ker se ni znal hliniti in prilizovati. Kleman je postopal ž njimi, kakor s kakim hlapcem, isto tako z drugimi učitelji. V šoli je dijake izpraševal po nemški in ker mu niso mogli odgovarjati, razglasil je reško gimnazijo za najzadnjo na svetu. Kombol ga je zaman opozoril, da so se mladini razlagali vsi predmeti po hrvatski, ako bi jih vprašal na tem jeziku, da bi mu vsaj nekateri go-

tovo tako odgovarjali, da bi bil zadovoljen. Kleman skliče sejo in izjavi, da se mora učni jezik izpremeniti in to že precej bodoče šolsko leto. Gimnazija ni za nič zato, ker ni — nemška! Odslej bo vladal v gornji gimnaziji nemški jezik. Rabil se bo v 3. in 4. razredu tudi v doljni, za klasične jezike, drugi predmeti pa se bodo razlagali v njej po italijanski, ker je italijanska tudi glavna šola na Reki. Ko se je zasedanje končalo, se dvigne Kleman z besedami: Nachmittag gebe ich Audienz. Kdor hoče z mano kaj govoriti, pridi v moje stanovanje. Učitelj Kurelac se je sladko muzal, ker se mu je zdelo presmešno, da govori tako bahato človek, ki je oblečen kakor kak popotni rokodelec bolje vrste. On niti ni šel na to famozno avdijenco. Tudi ravnatelj je ostal doma, ker je dobro vedel, kaka usoda ga čaka. Drugi učitelji so prišli h Klemanu in ga prosili, da se jim dovoli, še nadalje služiti na tem zavodu. Tistim, ki so imeli izpite in so znali nemški, se prošnja usliši, drugi so morali oditi in si iskati drugje kruha. Poštenjak Kombol je izgubil ravnateljstvo, dali so mu 300 gld. pokojnine! Ker o tej plači ni mogel ni živeti ni umreti, moledoval je vlado neprestano, da bi mu jo povišala. Ko se je naveličal čakati odgovora, je šel sam na Dunaj h Klemanu, ki se je dal vendar toliko omečiti, da je primaknil bolehnemu starcu 100 gld. Za ravnatelja gimnaziji je poslala vlada Štefana Vidica; ki je služil prej v Trstu in je povabil tudi mene, da pridem za suplenta v tržaško gimnazijo. Tudi zdaj mi je precej pisal, naj se oglasim za Reko. Iz raznih vzrokov sem se namenil ostati še jedno leto v Varaždinu. To sem mu tudi poročil in on mi je odpisal, da me sprejme z največjim veseljem potem na svojo gimnazijo.

V svojih pismih je kazal sploh najtoplejše simpatije zame, kar pripisujem svojemu prijatelju Legiši, ki je bil tudi premeščen iz Trsta na Reko ali je žal še tisto leto umrl za kolero. Vidic je seveda gimnazijo precej ponemčil, kar mu je steklo brez težave, kajti znali so i stari i novi profesorji nemški. Med novimi učitelji se je navajal neki Morfides, ki se je delal za pravega Grka. Razlagal je grški jezik in naravoslovje. Oboje je razumel precej dobro, za grščino je zahteval in uvedel novogrški izgovor. Često je šel na kmete lovit metulje, hrošče, kukce in žuželke. Ujete živali je nabadal na igle in si jih pripenjal na klobuk. Ali so drli za njim reški paglavci, kadar je prišel z dežele in korakal ponosno po reških ulicah s svojim plenom domov! Po tem klobukovem nakitu ga je poznal vsak človek na Reki. Na obče čudo je zasledilo bistro oko Bahove policije, da ta učitelj ni niti Grk, niti se ne zove Morfides. Bil je nadarjen pustolovec. Rodil se je v gornji Avstriji in se zval Nuser ali Nuserl. L. 1848. se je udeležil raznih nemirov in nezakonitih demonstracij, pa je pobegnil na Ogersko in se nastanil naposled v Oseku. Občujoč z Grki se je naučil novogrški, se razglašal za Grka in si dal ime Morfides. Za Bahove vlade se je prikazalo na Hrvatskem še več takih pustolovcev. Med nje je spadal tudi moj varaždinski kolega Franta. Komaj je bil vpisan za pražkega akademika, podedoval je več tisoč goldinarjev. Še tisti dan ostavi Prago, pa hajd po svetu! Za tovariša si izbere prijatelja, ki je bil tak lahkoživec kakor on sam. Kupila sta si dva čila konjička, na kojih sta jahala proti Benešovu. Tu sta ostala več dni, pokupila vse smodke, ki so se nahajale v mestu in se oba tudi zaljubila. Ljudje so ju

silno častili in ju vabili v svoje hiše, imeli so ju ne le za veseljaka, ampak tudi za strašna bogatina in resnična plemenitaša. Plativši račune sta po noči izginila in jo mahnila proti Kolinu, kjer sta si dobila novi ljubici in pokupila zopet vse smodke bolje vrste. Po raznih zgodah in nezgodah sta dospela v Linc. Ker jima je denar pošel, sta morala konja prodati. Tovariš je kolovratil nazaj proti Pragi, Franta pa je romal v slavni Kremsminsterski samostan. Spotoma je moral že „fehtati“. V samostanu so ga vzeli za hlapca, sekal je dva dni drva. Od silnega napora zboli; patri so ga pasli in zdravili več tednov zastonj. Ko nekoliko okreva, gre proti Solnogradu. Na tem potu se pridruži krdelu gledaliških igralcev, ravnatelj ga sprejme drage volje za „ljubovnika“. V nekem trgu so igrali Šilerjeve razbojnike. Franta pa je znal svojo ulogo tako slabo, da so poslušalci metali vanj gnjilo sadje in mu neprenehoma žvižgali. Po tej nesreči vlovi v neki gorski vasi učiteljsko službo. Že čez pol leta pa se tako naveliča tega stanu, da pobegne in začne zopet popotovati. Mnogo tednov je beračil, ljudje so ga imeli za rokodelca. Naposled pride na Ogrskem v veliko plemenitaško konjušnico za konjskega čuvaja in zdravnika. Gospodarju se brzo prikupi s svojo veselostjo in šaljivostjo. Kadarkoli je šel v Budapešt ali v Kanižo, vzel ga je vselej s sabo, da mu krati čas s svojimi brezštevilnimi burkami in zabavnimi anekdotami. Nekoč sta kupovala v medjimurskem Čakavcu konje. Tukaj se seznani Franta v gostilnici z nekojimi mladimi Varaždinci. Pustivši gospodarja brez slovesa gre ž njimi v Varaždin in uživa tu več dni njihovo gostoljubje. Ti novi prijatelji ga z veliko hvalo pri-

poroče ravnatelju Muzlerju, ki ga sprejme za suplenta. Poznejo usodo njegovo sem že povedal. Hrvatski moji prijatelji so mi pravili še za šest ali sedem drugih uradnikov, ki so se klatili prej brez posla po svetu, pa so dobili na Hrvatskem dobro službo samo zato, ker so znali nemški. O nekaterih je višja oblast zvedela, da so brezznačajni pustolovci, in jih zapodila, drugi pa so skrivali svojo cigansko preteklost tako uspešno, da so si ohranili službo in spadali celo med zaupnike in ljubimce svojih načelnikov. Med suplenti leta 1854. in 1855. sta bila dva vrla narodnjaka, kojih vlada ni hotela potrditi za prava profesorja reške gimnazije: Slovenec Francelj in Čeh Maton. Francelj je pohajal z mano dunajsko vseučilišče. Bil je lep vesel mladenič, rodoljub v vsaki kaplji svoje krvi, v vsakem čutu svojega srca, v vsaki misli svoje plemenite duše. Priljubil se je vsakomur o prvem spoznanju, marsikoja deklica je po njem hrepenela in vzdihovala. Vendar se ni hotel oženiti, ker se mu je goreča prva ljubezen pokazila ne po nezvestobi njeni, kakor je mislil, nego po zlobni kleveti nekojih tovarišev, ki so mu jo počrnili in pristudili. Najbolj srečnega se je čutil Francelj, kadar je v veselem narodnem društvu prepeval slovenske in hrvatske pesmi ter ilirske davorije. Policija ga je prijavila deželni vladi, da je „ein unverbesserlicher Panslavist und Illyrier“. Ta ovadba je Jarca prestrašila, da ga ni maral več na Reki. Preselil se je torej v Varaždin, kjer je dobil službo, če se ne motim, na tamošnji realki. Pozneje je izdajal in urejal v Varaždinu tudi hrvatski list, namenjen prostemu narodu, za meščane pa je prirejal javna predavanja. Radi svojega ljubeznjivega značaja ni imel med poštenimi

Hrvati in Slovenci nobenega sovražnika. Tembolj pa so ga črtili nemški samosilniki in njihovi mameluki, kar mu služi gotovo le v čast in najboljo pohvalo.

Maton je dovršil svoje študije na Češkem. Porabil je vsako priliko, da se korenito izobrazi. Kar vem, so ga veselile najbolj matematične in prirodoslovne znanosti, ali si je pridobil tudi v drugih strokah obilo vednosti in se popel sploh na višino sedanje omike. Takih mož se nahaja dosti v češkem narodu. O Slovencih se to žal ne more trditi, v nas je do malega vsakdo povse zadovoljen, ako se izuči in izuri v jedni stroki, obširna splošna omika mu je navadno deveta briga. Ta nedostatek se poznava jasno tudi v spisih naših književnikov, posebno pesnikov. Med vzroke, da prvakuje Prešeren tako odlično med vsemi našimi, drugače izvrstnimi poeti, treba vsekako ubrajati tudi to, da je bil on ne le klasično, ampak vsestranski izobražen mož, kar se o veliki večini njegovih naslednikov nikakor ne more govoriti. Levstik n. pr. ni imel skoraj nobenega korenitega pojma o obči zgodovini, zemljepisju, prirodoslovju, prirodopisu, računstvu in pedagogiki in absolutno nobenega o modroslovju. Ali velika učenost in izobraženost je človeku malo koristila za Bahove vlade, dostikrat mu je še škodila, ker so ga smatrali „pobožni možje“ za nevarnega materijalista in liberalca. Maton ni jemal nikomur ni verskih, ni lojalnih čutov — bil je skromen, priljuden, tih učenjak, ali objednem pa tudi čvrst „vlastenec“, prijatelj vsem Slavjanom, sosebno pa bratom Hrvatom. Nadzornik Jarc se mu ni kazal nič sovražnega. Maton je želel dobiti na Hrvatskem stalno službo že zato, ker se je mislil oženiti s prelepo Hrvatico, sestro svojega to-

variša in prijatelja. Prosil je torej večkrat nadzornika, da bi ga dal potrditi na koncu leta za pravega profesorja reške gimnazije in Jarc mu je tudi obetal i ustno i pismeno. Precej na začetku počitnic pa mu je došla ovadba, ne vem, ali od reške policije ali od Švaba, da je Maton „ein eingefleischter Panslavist und Freund aller illyrischen Ultras“. To poročilo ga je preplašilo. Pisal je Klemanu, da bi bilo slabo za reško gimnazijo, ako bi ostal v njej Maton. Potujoč domov se je oglasil Maton tudi pri Klemanu in mu povedal, da je nadzornik ž njim zadovoljen, istotako ravnatelj, zato upa, da se niti Kleman ne bo protivil njegovi prošnji, da ga potrdi vlada za Reko. Kleman zarenči zabavljivo: Vi se motite, ako mislite, da je nadzornik z vami zadovoljen! Ravnokar sem prejel od njega pismo z opominom, da vas za Reko ne potrdimo. Maton je osupnil, da mu je kar sapa zastala. Odšel je brez poklona. Pozneje so ga potrdili za profesorja na Moravskem. S tem mu je splavala po vodi ženitev s hrvatsko krasotico, ker je roditelji niso hoteli dati tako daleč od domovine. Že v ustavni dobi sem čital v novinah o nekem Matonu, ravnatelju brnske gimnazije, ki se je boril krepko zoper nemško svojat, vladajočo v stolici moravske dežele. Morda je bil ta Maton oni isti, kojega je Bahova vlada pregnala z Reke.

Ko sem se poslovil z Varaždinom, popotoval sem proti Ljubljani zvečine peš. Na ptujskem polju sem došel dva odrasla kmečka dečaka, ki sta me pozdravila po nemški. Jaz ju opozorim, da je to nespametno in nespodobno, Slovenci pozdravljajmo se po slovenski! Ta pouk se jima je zdel jako čuden, ali ju je obveselil. Dejala sta mi: Zdaj vidiva, da Slovenci še nismo najzadnji na

svetu, ker se še vedno dobi kak gospod, kateremu se ljubi naše slovensko ime. Hodili smo potem zajedno tja do železnice. Spotoma sem ju oduševljal za slovenski jezik in slovensko domovino, kar se je le dalo. V krčmi, kjer smo se poslovili, sta dvignila vsak tri prste in prisegla, da nikdar ne pozabita mojih naukov, opominov in svaril. Kasneje sem zvedel, da se res nista izneverila svojemu obetanju. Francelj ju je dobro poznaval, rodila sta se oba v njega soseščini in jeden mu je bil celo nekoliko v rodu. Ta mu je sam pravil, kako „pobožno“ mu je pridigal neki hrvatski profesor na ptujskem polju o slovenščini in njeni imenitnosti. Došedši v Ljubljano sem ostal po svoji stari navadi pri „Slonu“. Opoludne sem se vsedel za tisto mizo, za kojo se je namestil in obiral ravno cipe tržaški kanonik Verne. Prej ga nisem še nikoli videl, zdaj pa sva se hitro seznanila in jednako rodoljubje in veselje za narodni jezik in slovstvo naredilo je med nama celo vzajemno simpatijo in prijaznost. Pogovarjala sva se do malega dve uri. Ko sem mu povedal, da idem na Reko, ker so mi dali službo v tamošnji gimnaziji, vzdihnil je: Oh, oh, kako vas pomilujem! Imeli boste zlobnega ravnatelja. Vedite, ki ga jaz dobro poznavam. V Trstu je živel precej dolgo in vodil gimnazijo tako, da Bog pomozi. Delal je zdražbe in tožil na vse strani podložne si učitelje. Mogoče, da ga je izkušnja nekoliko spametovala, ker mu je marsikdaj izpodletelo, ali vsekako boste morali dobro paziti in se ga na vso moč varovati. Jaz pa velim: Ker vam je Vidic tako znan, mi boste mogli tudi povedati, ima li kaj prida razuma ali je bedak? Verne odgovori: O, razumen je dovolj, za svojo korist in čast je prebrisan, kakor malokdo,

ali kaj to pomaga, ko pa nima blagega srca. Jaz se obveselim in pravim potolažen: Izkušnja uči, da se zlobnega razumnika ni treba nikoli tako bati kakor zlobnega bedaka. Oni se spravi samo na tistega, ki mu je na potu, bedak pa besni brez pravega vzroka proti vsakomur, kdor ga razdraži in užali, dasi često nevedé in nehoté. Boste videli, da bom zdeloval z Vidicem laglje, nego vi mislite. Verne se zasmeje: Jaz vam čestitam, da ste optimist. Bog daj, da bi se to pot ne zmotili. Ako ga je izkušnja kaj izmodrila, utegne vam se nada izpolniti. Z Vernetom sva se razšla prav prijateljski, zarekši se, da se k letu zopet vidiva, če ne v Ljubljani, pa v Trstu. Že drugi dan sem se oddrdral s pošto proti Reki, ker takrat še ni bilo železnice od Ljubljane proti jugu. Reka mi je od kraja jako ugajala. Zdela se mi je nenavadno snažna in lična, priljubila se mi je precej že radi morja, koje ji je pluskalo semtertam skoro na ulico. Ko sem mesto bolje spoznal, zapazil sem lahko tudi razne napake in nedostatke. Stari del, ki se zove Gomila, imel je marsikje pretesne, krive, nečedne ulice. Iz bornih hiš zijala je skrajna beda. Pred njimi valjali so se razcapani otroci, poleg njih so čepele stare, prav na lahko opravljene ženice, ki so se pomenkovale na ljubkem čakavskem narečju, dočim sem slišal na korzu in sploh v spodnjem delu mesta vsaj iz gosposkih ust le italijansko govorico. Prej sem dostikrat čul, da so narodnostne razmere na Reki ravno take kakor v Trstu. Vladajoči jezik je v obeh italijanski. Na njem govori do malega vsa gospoda in tudi nekoliko prostega ljudstva. Drugi prostaki pa so slavjanskega rodu, v Trstu Slovenci, na Reki Hrvatje, ali oboji mešajo v

svojo narodno govorico kaj radi tudi laške besede. Tudi trdi Hrvatje in rodoljubi so mi pravili, da je Reka laško mesto, nekaj prostote pač govori hrvatski, ali neko čudno, pokvarjeno narečje. Isto sem našel v Nemčićevih „Putositnicah". Tudi njemu je Reka laško mesto, le del prostih ljudi se pomenkuje na pokvarjeni hrvaščini. Vse te trditve so površne. Med Trstom in Reko je v narodnosti velik in bistven razloček. V Trstu so prebivali Italijani že od nekdaj, oni so v njem koreniti staroselci, kojim so se pridružili Slovenci šele po zvršetku 6. stoletja. Trst ni izgubil nikdar laškega značaja, nikdar niso zavladali v njem Slovenci, dasi ga smatramo zdaj po pravici za glavno mesto, za stolico bodoče Slovenije. Na Reki so bile vse narodnostne razmere drugačne. Mesto Sveti Vid na Reki so postavili najčistejši Hrvatje. V njem se je ne le po hrvatski govorilo, ampak se je opravljala celo božja služba na hrvatskem jeziku. Hrvatska je bila maša, hrvatska pridiga in molitve. Reška gospoda se je naučila laški jezik šele v šolah in občeči z mogočnimi Benečani, ki so vladali v delu Istre na hrvatskih Kvarnerskih otokih in hrvatski Dalmaciji. Na Reki so se naselile sčasoma tudi mnoge italijanske rodbine. Odtod so dohajale simpatije za Benečane že v 16. stoletju, ki so bile pa jako nestanovitne. Prigodilo se je celo, da so se Benečani tako razhudili nad Reko, da so jo sežgali. Mesto je bilo dolgo časa združeno s kranjsko deželo. Meščanom je ugajalo, da jih branijo Kranjci proti Turkom, ali kranjskih davkov in drugih bremen niso nosili radi, branili so se jih z vsemi štirimi, kar so le mogli. Kakor v vseh laških in tudi v vseh hrvatskih primorskih mestih zavladal je

na Reki municipalni duh, občinski egoizem, ki ni imel čuta in smisla za občo domovino nego se je stisnil, povse sam s sabo zadovoljen, v tesni kotar občinske avtonomije in svobode. Reka se ni zavedala nikoli za hrvatsko mesto in vendar je po izviru in krvi veliko bolj hrvatska nego isti Zagreb, kjer so se mešale že od nekdaj različne narodnosti. Dobil sem v roke imenik vseh reških meščanov pa sem našel, da je silna večina vseh rodbinskih imen hrvatska ali vsaj slavjanska. Reški odvetnik Suppe mi je pravil, da je dal l. 1849. ban Jelačić zapisati vse Rečane po narodnosti in se je izkazalo, da se nahaja na Reki komaj sto italijanskih rodbin. In še med temi je zapazil Suppe več imen slavjanskih, ki so dobila le po spačeni pisavi italijansko podobo. Človeku ni treba živeti dolgo v tem mestu, da se uveri, da znajo vsi Rečani hrvatski, dočim jih je dovolj, ki ne znajo ni pisniti po laški. Tudi pravi Italijan, ki se priseli na Reko, se mora naučiti hrvatski, ker bi drugače ne mogel občevati s čisto hrvatsko okolico in z reškimi prostaki. V župni cerkvi se je pridigovalo po hrvatski in tudi sicer se je ohranilo v božji službi marsikaj narodnega. Gospoda so se razgovarjala med sabo res da po laški ali odlični Rečan in slavni rodoljub Barčić spričuje, da se tudi gosposki bolniki na smrtni postelji poslavljajo s svojci in jim izjavljajo svoje poslednje želje na hrvatskem jeziku. Nekaj druzega pa vem iz svoje izkušnje. Stanoval sem iz prvine pri svojem rojaku, imovitem trgovcu in hišnem gospodarju Špendalu (Spendou). Gospa mu je bila trda Rečanka, ki je govorila ž njim in z otroki največ po italijanski, dasi se ji je zaperila v laški pomenek često tudi kaka

hrvatska beseda. Kadar pa so ji prišle v pohod v nedeljo popoludne prijateljice in sorodnice ter si začele praviti, kaj se je tisti dan pridigalo, nisi čul iz njihovih ust nobene italijanske slovke. Kar je govoril duhovnik v cerkvi po hrvatski, to so si pripovedovale zdaj isto tako po hrvatski in to na čistem, do malega pismenem jeziku. Vmes jim je ušel večkrat tudi kak imperfekt in aorist! Predno je preteklo mesec dni, preveril sem se korenito, da ne bom služil v italijanskem, nego v hrvatskem mestu, ki kaže tuje lice le v občinskih uradih in šolah in v trgovskih knjigah in javnih napisih. Po tem spoznanju sem uravnal tudi svoje občevanje in vedenje proti meščanom. Ko sem hodil v ljubljanske šole, mi je bil italijanski jezik tako po všeči, da sem se ga učil prav marljivo dve leti pri učitelju Pertutu. Doma v Mengšu pa sem imel priliko razgovarjati se včasi z laškimi opekarji. Napredoval sem res toliko, da bi bil govoril v dveh ali treh mesecih prav gladko italijanski, ako bi me bila zanesla usoda v kako laško mesto ali pokrajino. Zdaj pa sem prišel med prave Hrvate — kako bi mogel in smel govoriti ž njimi po italijanski?! Zdelo se mi je ravno tako, kakor če bi kak Slovenec govoril z Ljubljančani po nemški zato, ker ljubljanska gospoda rada nemškutari. Rečani so želeli in zahtevali že takrat, da se vsak tujec ki se naseli med njimi, nauči italijanski in se pomenkuje ž njimi po italijanski. Kaj taki nenarodni želji da bi jaz ustregel?! da bi pomagal laški propagandi in pospeševal in dajal potuho renegatstvu?! Drage volje sem dospel na Reko, ker sem vedel, da bom imel krasno priliko oduševljati vrle hrvatske Primorce za narod in domovino hrvatsko. Zdaj pa zahtevajo po ne-

zgodah časa poitalijančene reve, da bi tudi jaz gojil tuj jezik, deloval za odpad od prirojene narodnosti, spoštoval in njegoval italijansko zavest, italijanski duh! Rajše bi se bil živ v zemljo pogreznil, nego da storim ta v nebo vpijoči greh narodnega izdajstva. Zaklel sem se sam sebi, da ne izpregovorim z nobenim Rečanom laške besede in tej prisegi sem ostal zvest, dasi mi je naklonila brezbroj neprilik in nevarnosti. Radi laške propagande na Reki sem zamrzil tudi na lepi italijanski jezik, da se ga nisem maral več učiti. Da mi ni bil nekoliko potreben prva leta v šoli, bil bi ga povse zanemaril. Nehal sem čitati tudi laške knjige in novine. Makijavelijev „Principe“ bilo je zadnje italijansko berilo, ki sem ga imel v rokah. Čedalje bolj pa sem sovražil poleg laškega jezika tudi laški narod ali pravzaprav laško inteligencijo, ki je raztezala pohlepno svoje izsrkane, onemogle roke po slavjanski Gorici, slavjanskem Trstu, slavjanski Istri in slavjanski Dalmaciji. Ta inteligencija je razglašala Adrijo za italijansko morje, dasi so najvažnejši bregovi ob njej slavjanski. Nakopičila se je torej cela gora vzrokov, da črti slavjanski rodoljub razun nemške grabljivosti tudi potuhnjeno poželjivost italijansko.

Ali denimo za zdaj Rečane in lahonstvo na stran in pojdimo na skromno ali precej važno pozorišče prosvete in duševnega življenja — v gimnazijo! Prvi človek, ki sem ga v njej videl, je bil šolski sluga Bartol. Pozdravil me je po laški, ali izgovor je spričeval, da to človek ne more biti Italijan. Vprašal sem ga po hrvatski, kakov rojak da je in kje se je rodil. Odgovori mi jecljaje: Ća ću jin reć, si sa, da ja nisan Rečan, ma san već dugo tuka — znaju, ja san Kranjac i

rodil san se tamo poli Idrije. Jaz se mu zasmejem: Ne bodite šalobarda, govorite z mano po domače! Silno se je uradostil, ko je čul te slovenske besede. Podal mi je ne le jedno, ampak obe roki in od takrat ni zinil proti meni nobene tujke. Veselilo ga je neizrečeno, da se je mogel z rojakom pomenkovati po slovenski. Pokazal mi je gimnazijsko pisarnico in povedal, da najdem ravnatelja v njej ne le zdaj nego ob vsaki uri od osme ure zjutraj do mraka. Po dnevu hodi domov samo obedovat. Vidic me je sprejel še skoro preveč prijazno. Tudi on mi je podal obe roki in me trkal neprenehoma po ramah. Dejal mi je, da je govoril z našim rojakom, trgovcem Špendalom, če bi imel za me kako sobo in on mu je rekel, da jo ima. Ako hočem iti k njemu, se preselim lahko precej danes. Jaz sem opazoval svojega ravnatelja prav natanko, ne bi li zazrl na njem kako znamenje tiste zlobe, o kateri mi je govoril Verne. In našel sem je dosti hitro. Pogledal me je včasi po strani tako potuljeno in prihuljeno, da sem se ga skoro ustrašil. Ali to je minulo po bliskovo. Trenutek potem se je zopet blagovoljno smehljal in upiral vame oči tako zaupno in prijateljski, da je morala zamreti tudi najmanja sumnja. Vidic mi je naznanil, kaj sta ukrenila zame z nadzornikom Jarcem. Razlagal bom v treh šolah grški jezik in v gornji gimnaziji ilirščino. Ko sem to slišal, mi je kar srce poskakovalo od veselja. Razlagal bom torej narodni jezik, tisti predmet, po katerem sem hrepenel in koprnel že od nekdaj. Zdaj bom imel nebeško lepo priliko, da netim v mladini sveti ogenj rodoljubja, da jo vnamem in oduševljam za narodni jezik, narodno slovstvo, narodne svetinje in pravice. Ilirski sem se

učil v Varaždinu obe leti jako pridno. Prečital sem pazljivo premnoge hrvatske in srbske knjige nove in stare. Po tem berilu sem si jel že tudi sostavljati zgodovino ilirske literature. Rabile so mi samo posvetne knjige, dasi so za jezik verske včasi še bolj važne in zanimive. Govoril sem hrvatski precej dobro že na koncu prvega poluletja, čez dve leti pa gladko, brez kakoršnekoli izpodtike. Jedne reči pa si nisem mogel navpreki vsem naporom nikdar prisvojiti, namreč naglasa. To ni čudo, saj si ga ne morejo niti Hrvatje sami, ako so rojeni kajkavci ali čakavci. In celo med štokavci najdeš dovolj takih, ki ne znajo bosenskega in hercegovskega naglasa. Med nje sodijo Črnogorci in mnogi prebivalci na vzhodu srbske kraljevine. Ilirski pisatelji Bogović, Vukotinović, Demeter i. dr. grešili so proti pravemu naglasu ravno tako kakor jaz in drugi moji rojaki. Moj tovariš in prijatelj Vinko Pacel mi je zatrdil, da poznava med kajkavskimi Hrvati samo jednega, ki govori štokavsko narečje s popolnoma pravilnim naglasom — ta jedinec je znameniti učitelj Fabković. Jaz pa sodim še zdaj, da je pogodil vselej pravi naglas tudi Vinko Pacel, ali njemu je bilo to laglje nego Fabkoviću, ker je občeval na Dunaju več let z Vukom in drugimi štokavci in je živel precej dolgo v srbskem Belem gradu. Poznal pa sem tudi dva Slovenca, ki sta izgovarjala hrvatske besede, kakor da sta rojena Ličana ali Sremca: inženirja Jerasa in nekega krčmarja v Petrinji, ki se je rodil v šempeterski župniji na Dolenjskem. Za učitelja ilirskega jezika sem bil torej že precej pripravljen in usposobljen, ko sem ga začel razlagati dijakom reške gimnazije. Ali za tak predmet nikoli ni glavna reč teorija in naj bo tudi

znanstvena kolikor hoče — nego narodni duh, oduševljenje za narodnost in domovino. Zato sem tudi najbolj skrbel, da vcepim mladini gorečo ljubezen do njenega naroda, do njegove govorice, njegove domovine in objednem tudi ljubezen do naše skupne matere Slave, do vseh njenih sinov, oduševljenje za slavjansko vzajemnost. Čitaje hrvatske pisatelje nisem pojasnjeval samo slovniških oblik, ampak tudi stvar, to je: pomen besedi. Če smo došli n. pr. do besede „sloboda", povedal sem najprej, da je sostavljena iz svoj in biti, potem pa sem razložil tudi to, kaj da pomenja, kaj je osebna sloboda, kaj narodna, politična itd. V zgodovini ilirske literature sem omenil vse vzroke, ki so jo pospeševali ali zadržavali. Bilo je med njimi tudi cerkvenih in nekoji duhovniki so mi silno zamerili, da jih nisem premolčal. Grški jezik mi je nalagal prvo leto mnogo truda in muke, ker so bili dijaki v njem tako slabo izvežbani. Poučeval jih je več let Rečan Morasi, ki sam ni znal ni glavnih pravil grške slovnice. Besedilo grških klasikov smo prevajali vselej najprej na nemški, potem pa na hrvatski in italijanski jezik, ako se je nahajal v šoli kak Slovenec, pa tudi na našo slovenščino. Drugi profesorji so se držali drugačne metode, prelagali so z grščine samo na nemški jezik. Jaz sem se opiral na neko naredbo ali navodilo, ki nam je došlo od dunajske vlade, v kojem se je izreklo jako pametno načelo, da morajo učitelji klasičnih jezikov uporabljati vsa sredstva, ki olajšujejo in pospešujejo razumevanje izvirnega besedila. Tega pa ne more utajiti noben sofist, da je za ta namen najbolje sredstvo narodni jezik. Ravnatelj Vidic je dobro vedel za to rabo ilirskega in slovenskega jezika, ali me ni radi nje

nikoli grajal, nikari mi jo prepovedal. Slavjanska narečja mu niso baš ugajala, ali bilo mu je jako po volji, da prevajamo tudi na italijanski jezik. On si je želel na Reki popularnosti, pa bi se bil na vso moč rad prikupil izobraženim Rečanom, ki so mu očitali, da se italijanščina v gimnaziji preveč odriva in zanemarja. Ugovarjal jim je, da to ni res, ker se rabi ne le v spodnji, ampak deloma tudi v gornji gimnaziji. Za Bahove vlade sem predaval jedno ali dve leti v višjih razredih tudi zgodovino. Napoleon I. je gotovo pravo pogodil, ko je imenoval to znanost „konvencijonalno bajko". Čista in vsa istina se težko zve še o najvažnejših prigodbah, ki so se vršile pred mnogimi pričami pri belem dnevu. Navzlic temu ima zgodovinar dolžnost iskati resnice. Ako je tudi ne more doseči, mora se vsaj vestno truditi, da se ji približa. Presojati mu je povse objektivno ljudi in stvari, voditi ga ne smejo ni strah, ni srd in sploh nobeni postranski obziri, duh se mu mora gibati v vsej svobodi kakor tica pod nebom. Zgodovinske šolske knjige Bahove dobe se niso pisale po teh načelih, izdavale so se, kar se veli, ad usum Delphini. V njih si je govorilo skoraj le o vladarjih in njihovem vojskovanju, prav nič pa o duševnem in gmotnem razvitku in stanju kakega naroda. Te knjižure sem prečital, ali sem jih našel tako suhe, prazne in ničeve, da si jih nisem niti omislil. Razlagal sem zgodovino tako, kakor sta mi velela razum in pamet. Dejal sem, kakor pravijo Hrvatje, bobu bob a popu pop. Poštenjaka sem imenoval poštenjakom, lopova lopovom, pa naj bo, kdor hoče. Ko se je začelo proti meni 1864. preganjanje, poslalo mi je 124 bivših dijakov mojih zaupnico, kojo so

dali natisniti tudi v raznih novinah. V tej zaupnici ali zahvalnici pravijo, da sem jim govoril „slobodne rieči iz slobodne duše svoje". Te besede so resnične, ali se ne smejo tako razumevati, kakor da sem razširjal v šoli prevratne misli. Po praznoverju sem res mahal, kar se je dalo, ali nikdar nisem napadel krščanske vere in katoliških dogem. Isto tako se nisem pregrešil nikdar zoper državne zakone ali zoper lojalnost, kakor so lagali v svojih peklensko zlobnih tožbah moji sovražniki. Ravnatelj je poznaval svobodno smer mojega predavanja, ali me ni radi nje nikoli grajal, ker je bil tudi on sam svobodoljuben Jožefovec. Zdaj mi je omeniti še nekatera pedagogična pravila, kojih sem se držal v šoli. Strogo sem zabičeval dijakom, naj povedo roditeljim svojim, da mi ne smejo nikdar ponujati in nositi daril, kakor je bila to stara razvada takraj in onkraj Lajte. Kdor se predrzne, da mi prinese navpreko tej prepovedi kako podkupnino, naznanim ga v šoli, da zvedo vsi dijaki, kateri součenec si je hotel dober red kupiti ne pa ga zaslužiti. Ta moj opomin prišel je po vohunih kmali do ušes Vidičevih, ki je imel o takih podarkih bolj liberalne in prožne pojme nego jaz in večina mojih tovarišev. Služil je mnogo let v Galiciji, ki je slovela že od nekdaj, da je klasična zemlja vsake uradne korupcije. Ukora se mi baš ni usodil dati radi moje antimazilne opozicije, vendar pa me je prosil prijazno, naj ne osramotim vpričo vseh dijakov dobrohotnih ljudi, ki bi mene ali kakega drugega učitelja radi razveselili s kakim darilom v priznanje truda in s tiho prošnjo, da bi imeli blago potrpljivost ž njihovim sinom. Ravno tako strogo kakor mazila obsojal in prepovedal sem dijakom vohunstvo

in ovaduštvo. Skoro v vseh srednjih šolah rakovske države vladala je gnjusna navada, da so se hodili dijaki med sabo skrivaj tožit ravnatelju in učiteljem, često seve brez vzroka in lažnjivo. Po tem nečednem potu so zvedeli ravnatelji vsako razposajenost, nezakonitost, tajno veselico, z jedno besedo vse grehe šolske mladine, ki je zaman ugibala, od kod jim dohajajo te ovade. Za nagrado so dobivali vohuni ne le najboljši red v ponašanju, ampak tudi po ravnateljevi ali učiteljevi priporoki prvi red iz takih predmetov, iz kojih so zaslužili dvojko ali trojko. Ob takih prilikah razvilo se je grozno težko med součenci stalno prijateljstvo, za koje so tako dovzetna mlada srca. Dečaki niso vedeli, komu smejo kaj zaupati in komu ne, neprenehoma so se sumnjičili, včasi so imeli najpoštenejšega tovariša za podrepnika in vohuna svojih predstojnikov. Ta moja prepoved je spravila ravnatelja v veliko stisko in tudi v očitno nejevoljo. Zarenčal je: Ako prenehajo take tožbe, kako bomo pa kaj zvedeli, in znati pa vendar moramo, kaj delajo dečaki, kadar so sami, brez našega nadzora! Jaz mu odgovorim: Še bog, če nič ne zvemo, se saj ne bo treba jeziti in mladino kaznovati. Tega mi menda ne boste zanikali, da sodita vohunstvo in ovaduštvo med najgrše in najbolj nenaravne človeške napake, kateri moramo skrbno poruvati iz srca poverjene nam mladeži, ne pa jima dajati še potuho in jo zagovarjati. Vidic zavpije: Jaz ne zagovarjam špicljarije, ali mi je ne odpravimo! Vohunstvo zahteva sistem naše in vsake vlade. Brez njega morala bi iti vsa naša policija v pokoj in niti drugi državni uradi ne morejo prebiti brez njega. Oblastnik, koji bi prepovedal tajne tožbe in ovadbe,

odprl bi na strežaj vrata vsem rogoviležem in puntarjem. V teoriji zdi se nam marsikatera reč ružna in brezdušna, ki je v praksi koristna in nujno potrebna. In tako je trdil ravnatelj svojo, jaz pa svojo. Pričkala sva se še večkrat radi vražjih špicljev in denuncijantov, ali se nisva mogla nikoli pogoditi in složiti. Jaz sem jih črtil in preganjal, on pa jih je le prerad poslušal in jim izkazoval svojo naklonjenost. Vendar pa ga moram pohvaliti, da me ni nikdar prijavil vladi, da mrzim huje nego na peklenskega hudobca na vso tajno hermandad in vse njene najemnike in podrepnike.

Zdaj dve, tri besede o nalogah! Zakoni so jih nalagali toliko, da jih ubogi dijaki niso mogli zmagovati. Naloge so jim zagrenile in ostudile vsak predmet. Potrebovale so toliko truda, koristi pa niso donašale vsaj večini njihovi nobene. Zdaj govorim seveda o hišnih nalogah, ali tudi šolske so bile prečeste, nadležne in brezplodne kakor domače. Na Reki so se dajale naloge iz latinskega, grškega, nemškega, italijanskega in ilirskega jezika. Dijak, ki je bil posebno nadarjen, jih je pisal dobro, v zadovoljnost svojih učiteljev. Ali takih bistrih umov ni veliko. Večina mora omagati pod težo dela, koje se ji naklada. Jaz sem si ustanovil sam za-se načelo, da bom dajal iz ilirskega jezika le včasi kako nalogo, katero treba prinesti šele v 14 dneh ali še pozneje. Ta naloga pa mora biti takova, da sili dijake samostalno misliti in da navadno vzbuja v njih tudi rodoljubje in značajnost. Za glavno sredstvo, s kojim se nauči najprej, najlaglje in najbolj prijetno narodni jezik, pa sem smatral vedno obilno čitanje dobrih narodnih knjig. Takrat mladina še ni imela toliko lepega in more se reči klasičnega narod-

nega berila kakor ga ima dandanes. Ali napisalo se je vendarle marsikaj dobrega tudi do one dobe. Dijakom sem priporočal usrdno, naj čitajo Vukovo zbirko narodnih pesnij, kojo je nabral po srbskih in hrvatskih krajih. To zbirko sem jim tudi sam posojal. Priporočal sem jim tudi druge Vukove spise, zlasti narodne pripovedke. Z veseljem smo pozdravljali tudi Valjavčeve kajkavske povesti. To se ve, da sem govoril pohvalno o Kačićevem „razgovoru“ in opominjal mladež, da ga čita in zopet čita. Isto velja še za razne druge knjige. Opozarjal sem tudi dijake na dolžnost, da si tako čtivo drug drugemu posojajo in, če izide kaka dobra nova ali v novo izdana stara knjiga, da si jo tudi sami kupijo, ako so jim roditelji bolj imoviti. Za to reč imel sem izvrstnega pomočnika, sijajno nadarjenega Karlovčana Asangerja. Ko je prišel ta mladič na Reko, kazal je prilične vednosti iz nekojih predmetov, v drugih pa je bil povse zanemarjen, sosebno v grščini. Hodil je dva ali tri mesece k meni na dom, da ga v njej vsaj nekoliko izvežbam. Ali sem se čudil njega spominu! Ob mesecu je znal grško slovnico bolje, nego mnogi, ki so se ju učili že celi dve leti. Kmali se je potisnil med najodličnejše dijake. Na Reki se je tudi brzo navzel narodnega duha in je budil in širil narodno zavest ne le v svoji šoli, ampak med vsemi učenci in sploh v vsakem društvu, v katero je prišel. Postal je že v Primorju pravi apostol za hrvatstvo. Kadar se je oglasila kaka nova knjiga, bil je on prvi, ki jo je kupil in čital, potem pa jo posojal po vrsti vsem revnim znancem, bolj bogatih roditeljev sinove pa je nagovarjal z iskreno besedo, da so jo kupili. Tako je došlo v našo gimnazijo do 30 izvodov Čengićage in ne dosti manj

tudi Bogovićevih dram. Komaj je preteklo jedno leto, navdajal je duh žarkega rodoljubja vse višje razrede našega zavoda in se jel pojavljati tudi v dolnji gimnaziji. L. 1857. je uvedel ravnatelj v posebni sobi deklamacije za vse večje dijake. Za hrvatske se jih je oglasilo že precej od konca več nego 30, za italijanske le dva ali trije Rečani, za nemške — nijeden! Vidic je moral prisiliti 1 Čeha in 1 Slovenca, da sta govorila po nemški. Na teh vajah se je videlo prav očitno, kakega rodu in kake zavesti je mladina reške gimnazije.

V.

Slavjanski in nemški profesorji reške gimnazije.

Brezuspešni napori Bahovih huzarjev.

O sebi sem govoril dovolj, zdaj mi treba povedati, kakove tovariše sem imel na Reki ob času Bahovega absolutizma. Največ je bilo Slavjanov, narodnih in nenarodnih, ali vlada nam je poslala tudi dosti Nemcev, da bi širili v hrvatskem Primorju nemško „kulturo“, to je germanizacijo. Največ sem občeval s Hrvatoma Pacelom in Katkićem. Vinko Pacel se je rodil v Karlovcu, višje šole je pohajal v Zagrebu, najvišje na Dunaju in nekoliko v Pragi. Za narod se je unel že v otročjih letih, z vso dušo je prigrlil tudi slavjansko vzajemnost. Našel si je prijateljev in dobrih znancev med vsemi slavjanskimi plemeni, z nekaterimi je redno dopisoval, n. pr. s Srbom Daničićem. Med gospodi, ki so prirejali na Dunaju slavjanske plese, čitalo se je tudi Paclovo ime. Ker je bil vedno neizrečeno marljiv, objednem pa napreden, nabral si je mnogo znanosti in vsestransko izobraženje. Razun materinega jezika govoril je nemški, latinski, laški, francoski, češki in magjarski, razumel pa še več drugih. Že zarana uvrstil se je med književnike in napisal, kar je meni znano, 16 knjig, prevedenih in izvirnih. Tvarina jim je različna, to vem, da obsega i poezijo i filologijo. Ko je vrli časopis

„Neven“ v Zagrebu zahiral, oživila ga je reška čitalnica, za urednika mu je izbrala Pacela. List nikakor ni bil slab, ali je moral kmali ponehati, ker tiskar ni dobival plače po dogovoru. Deficita pa ni zakrivil Pacel. On je imel dovolj dohodkov. Učil ni le v gimnaziji, ampak tudi v privatnih zavodih, kjer se je plačevalo jako dobro. Ali vse to je bilo premalo, tičal je do vratu v dolgovih. Ubogi učenjak je radi njih izgubil ugled, dasi on sam ni zapravil ni krajcarja po nepotrebnem in je živel skromno, kar se le misliti more. Ali nahajale so se tuje roke poleg njega, ki so razsipale brez usmiljenja njegov zaslužek. Za „Neven“ so se oglašali naročniki prvi mesec bolj poredkoma, vedno je le kapljalo, deževati pa ni hotelo. Neki dan pa je poslalo novce kar 26 novih naročnikov. Ali to veselje se je Pacelu brzo skalilo. Še isti dan je prodal radi draginje glasovit trgovec neki gospej 7 klobukov, katere je kupila vse za-se. In tako je nosila njena drobna glavica od nedelje do nedelje vsak dan drug klobuček, kar je delalo dosti smeha, morebiti pa tudi zavisti. Pacel si je nabavil polagoma prekrasno knjižnico, v koji so se nahajale nekatere jako redke knjige. Sam mi je zatrdil, da ne da te zbirke ni za 3000 gld. Ali radi dolgov jo je moral prodati do malega v slepo ceno. Tega udarca ni mogel nikoli preboleti. Po razpadu Bahovega sistema se je smel nadejati, da postane naš ravnatelj. Jaz sem mu to prav iz srca želel. Ali dvignili so se proti njemu razni kruhoborci, ki so mu izjalovili povišanje. Jeden izmed njih ga je preganjal še pozneje, vlada je premestila Pacla radi njegovih klevet iz Reke v Varaždin. To je bil zanj drugi težki udarec. Tretji ga je doletel ob času Rauchovega bano-

vanja. Takrat se je izneveril Pacel samemu sebi; da se izkoplje iz dolgov, preskočil je v tabor magjaronski. Res, da mu je ta mena koristila, vlada ga je imenovala šolskim nadzornikom, ali duševni mir mu je takrat izginil. Gledal je srdito ves svet in sebe samega. Naš rojak, profesor Tušek mi je pravil, da ga je videl večkrat na dan, ali vselej tako nasajenega in zlovoljnega, da se ni usodil ga obgovoriti. Starih znancev se je odslej ogibal, novih pa ni maral. Živaril je žalostno sam za-se in pogovarjal se je tudi le še sam s sabo. Prihodke je imel zdaj dobre, ali še zmerom premajhne. Dolgovi so ga pritiskali huje in huje, skrbi so rasle, da ni mogel ni jesti ni spati in te skrbi so ga tudi ugonobile. Ko sem zvedel njegovo smrt, sem se zajokal, kajti sva si bila vedno prava prijatelja. Ta mož je zaslužil pač boljo usodo, nego ga je zadela. Po svojem prvotnem značaju, po svojem zlatem srcu, po svojih sposobnostih in vednostih sodil je Pacel med prvake svojega naroda. Kdor ga je poznaval bolj natanko, moral ga je spoštovati in ljubiti, ako se tudi ni vjemal vselej ž njegovimi nazori. Vsako društvo se je razveselilo, kadar se je prikazal v njem naš predragi Vinko. Ž njim se je bilo res vredno razgovarjati. Znal je kratkočasiti človeka s svojimi šalami in burkami, ali ga tudi poučevati in siliti na premišljevanje s svojimi resnimi pripomnjami, jedernatimi anekdotami in zanimivimi doživljaji. Pacel je slovel po pravici tudi za dobrega pevca in govornika, kojemu je tekla beseda tako zlahkoma, urno in gladko, tako prijetno in logično, kakor da čita kak umeten krasnoslovec poslušalcem iz knjige.

Vatroslav Katkić je zagledal ta svet v Jaski ali Jastrebarskem, prijaznem trgu med Karlovcem in Za-

grebom. Višje šole je izdelal v Zagrebu. Radi nesrečne ljubezni ni hotel iti v pravoslovno akademijo, kakor je prej namerjal, nego si je izvolil duhovniški stan. Ko je končal bogoslovje, služil je od konca nekje za kaplana, potem pa se je napotil z deželno podporo v Prago, da se izuči za gimnazijskega profesorja. Med Čehi mu je jako ugajalo, tako srečnega se ni čutil nikoli ni prej ni pozneje. Seznanil se je z mnogimi znamenitimi Čehi, občeval je tudi ž njihovimi prvaki, kojim je bil jako po volji veseli in rodoljubni hrvatski Ilir. Češki se je naučil v 4 mesecih, govoril in pisal je ta jezik ročno in s pravilnim naglasom, kakor da bi se bil rodil kje ob Veltavi. Dal se je izprašati iz zgodovine, zemljepisa in narodnega jezika. Izpite je prebil brez težave z zaželjenim uspehom. Vlada ga je poslala na Reko jedno leto prej nego mene. Katkić je bil jako družtven človek. Na svetu mu ni bila nobena reč tako zoperna kakor samota. V veseli družbi zabaval je poslušalce v brezbrojnimi, na debelo opopranimi in osoljenimi šalami in dovtipi, pa tudi z duhovitimi, izvirnimi dosetkami in burkami. Nekateri so mu očitali gizdavost, da se sili povsod v ospredje, da hoče zmerom sam govoriti. Jaz tega nisem zapazil, dasi sem občil ž njim vsak dan in često po več ur zaporedoma. On se je vladal tako, kakor mu je bilo prirojeno, po svojem mladeniškem temperamentu. Hliniti se ni znal, kar mu je mnogo škodilo. Odkritosrčen je bil do skrajnosti, more se reči z dobrim razlogom, da še preveč. Pripovedoval je na vsa usta svoje slabosti, ali tako očitno izpoved treba sprejeti vselej cum grano salis: Katkić je bil mnogo bolji nego se je sam sodil. Radi svoje odkritosti zabredel je včasi v velike neprilike.

ki se niso lahko poravnale. Boriti se mu je bilo n. pr. z reškimi kanoniki in z grofom Hohenvartom, kar razložim pozneje bolj natanko. Jaz sem ga ljubil najbolj baš radi njegove iskrenosti (po hrvatskem in slovenskem pomenu te besede). Srce, katero je nosil na dlani, gorelo je vroče za hrvatski narod, za koji je bil vsak trenutek pripravljen dati svoje življenje, gorelo pa je z jednakim žarom tudi za vse druge Slavjane, na vshodu in zapadu, na jugu in severu. Med Hrvati in Srbi ni delal nikoli razlike. Oboji so mu bili jednako mili in dragi, zato so ga tudi oboji čislali in ljubili. Občeval je rad in mnogo s pravoslavnimi popi, ki so dohajali v našo čitalnico, in blagroval je ob vsaki priliki pravoslavce, da smejo tudi v cerkvi častiti svojega Boga na materinskem jeziku. Verska spravljivost in blagohotnost mu je naklonila tudi preiskavo. Po padu absolutizma je rekel v županijski skupščini, da hrvatski sodnik ne bo grešil, ako živeč v vlaških Moravicah hodi ob nedeljah v tamošnjo pravoslavno cerkev. Radi teh besed tožil ga je reški kanonik Vizner, da širi krivoverske nazore. Ali senjski škof Ožegović je bil dober in pameten mož, da ovadba Katkiću ni škodila, toda mnoge sitnosti mu je le prinesla. Ob stoletnici slavnega pesnika Kačića govoril je naš Vatroslav v njegov spomin v reški cerkvi sv. Vida prekrasno, rodoljubno pridigo. Reškim fanatikom se je ž njo silno zameril. Od takrat so ga jeli napadati na ulicah z divjim krikom, psovkami in zabavljivim petjem, dasi se je z Rečani rad pomenkoval tudi po italijanski. Te vedne demonstracije so mu zagrenile življenje v Primorju. Pustivši šolsko službo prosil je svojega zagrebškega vladiko za župnijo in jo tudi dobil. Županikoval je na

dveh krajih, umrl je, če se ne motim, v Belovaru. Katkić je preložil na hrvatski jezik nemško občo zgodovino, ki se je rabila v gimnaziji. V nemškem izvirniku se čita o boju na Berezini: „Nach dieser letzten glänzenden Waffentat löste sich die französische Armee auf.“ Katkić je jako obžaloval, da v prevodu ni pristavil k besedam: „po ovom poslednjem slavodobitju —“ vsaj tri klicaje in vprašaje (!!!???). To je bogme presneto malo sijajna taka zmaga, po kateri se razkropi vojska ne nasprotnikova, nego zmagalčeva! Ali razun te gluposti nahajalo se je v naši šolski zgodovini vse polno še drugih, jednako bedastih podatkov.

Hrvatov sem imel za tovariše iz drugih krajih malo. Ljubeznjivi, odlični rodoljub Gršković (Bodul z otoka Krka) je ostal pri nas, žal, le malo časa in viteški Jelačić je prišel k nam šele po odhodu Bahove vojske. Največ hrvatskih profesorjev se je rodilo na Reki, ali Hrvatje so bili le po krvi, žive narodne zavesti ni tlela ne iskra v njihovi poitalijančeni duši. Vendar sem našel med njimi znatne razločke. Najbolj se mi je prignjusil Morasi, ki ga je imenoval neki hrvatski list „dobričino“. Ta dobričina bil je tak modrijan, da za Bahove dobe ni izpregovoril z nobenim učencem nijedne hrvatske besede. Ko se je Bahovi sistem po oktoberskem diplomu majal in rušil, glasoval je vselej z ravnateljem Vidicem, da mora ostati nemščina tudi dalje vladajoči jezik v reški gimnaziji. In ko se je Ogrom in Hrvatom povrnila starodavna ustava, je ta „dobričina“ Morasi stopil javno v vrste najhujših italijomanov in kazal o vsaki priliki očitno sovraštvo hrvatskemu narodu in jeziku. Morasi je bil pop, a glavno načelo mu je bilo: Živi dobro, dokler si živ! Velikanski

njegov trebuh je dokazoval, da mu je to pravilo tudi teknilo. On je sodil tudi med oduševljene privržence nauka, da so mazila koristna za obe stranki, za prejemnika in tudi za darovalca, ki kupi ž njimi svojemu sinu prvi red v mrtvo ceno, za sodček vina ali par rejenih gosk. Brez preveličavanja se sme trditi, da je spadal Morasi med najslabše učitelje na Hrvatskem in vendar ni imel v službi nikoli nobene neprilike. Došla mu ni od nikoder nobena graja; dobil je naposled lepo pokojnino, kakor da je izvrševal svoje dolžnosti povse redovito, brez zmote, napake in maroge. Sploh sem opazil to še večkrat, da so učitelji, ki niso v šoli nikoli nič razlagali nego velevali učencem le „von da bis da", živeli mirno, od nobene strani nič nadlegovani, dokler jih je čez 30 let za ta strašni trud doletela mastna pokojnina. Dale bi se pisati ostre zabavljice o tem predmetu, ali čemu? saj pri nas ne bi nič koristile.

Rečan Mihić je učil krščanski nauk najprej v gornji, potem v dolnji gimnaziji, ker je znal bolje italijanski nego nemški. Niti on ni govoril z dijaki nikoli hrvatski do l. 1860., ali narodnega jezika pravzaprav ni sovražil, hotel je izpolnovati le željo svojih predstojnikov. Kaj čudno je sodil o magjarščini. Imel jo je za nekako slavjansko narečje, v koje so zatrosili Turki mnogo svojih besed. Pisatelja Kurelca je smatral za prvega korenjaka med Hrvati. Dejal mi je večkrat, da ne bi bil zavladal nikoli absolutizem in nemški jezik, ako bi se mu bili vsi tako junaško postavili po robu kakor Kurelac. Ko pa sem vprašal Morasija, kakov človek je ta glasoviti Kurelac, odgovoril mi je zaničljivo: Er ist ein Lump, denn er hat nichts! Mihić je učil v višjih

razredili tudi italijanščino. Ko so ga prosili dijaki, da bi jim svetoval, katere laške knjige naj čitajo, nasmehljal se jim je skrivnostno in velel: Moj svet je ta, da ne čitajte nobenih knjig razun šolskih. Tudi jaz sem hrepenel po čtivu, pa kaj mi je to hasnilo? Več ko sem bral, huje se je vznemirjala moja duša. Že mi je pretila nevarnost, da izgubim vso vero. Vrgel sem še o pravem času vse knjige od sebe in od takrat se mi je začel zopet vračati dušni mir. Čitajte torej samò šolske knjige, v njih najdete vse, karkoli boste potrebovali v življenju.

Profesor Rubesa ali Rubeša je učil dečake nižje gimnazije. Bil je pohleven, ljubeznjiv možiček, ki je zaslužil bolj nego Morasi pridevek „dobričina“. On ne bi bil mogel razžaliti ni muhe. Rubeša je mnogo molil in delil obilo dobrot revežem. Vsi znanci so ga smatrali za izgled prave pobožnosti. Baš zato je bil prijazen proti vsakomur, tudi proti drugovercem in malopridnežem, ki so se mu rogali. Nekoč smo se pomenkovali vpričo njega o celibatu. Kolega Katkić je bleknil: Da se odpravi ta zapreka, našel bi si jaz v 14. dneh nevesto, kaj pa Vi, gospod Rubeša? Ta se zasmeje in veli: „Bog ve, če ne bi obšla taka skušnjava tudi mene. Duhovnik mora živeti pri tujih ljudeh, ki mu ostanejo vedno tujci, čeprav so mu po krvi sorodniki. Ta družba misli le nase, na svojo korist, na dedino, ki jo čaka, kadar ji gospod umre. Ljubezen in spoštovanje mu le hlini, kajti ljubi in spoštuje samo njegòv imetek. Duhovnik le predobro čuti, da pase in redi sebičnjake mrzlega srca in podle duše, ali si ne more pomagati. Ako si prebere, pride lahko še hujim ljudem v kremplje.“ Vsi smo se čudili in ploskali tem besedam,

ki so se nam zdele tem važneje, ker jih je izustil duhovnik tako vzorne nravnosti. Rubeša je imel brata, ki je bil zdravnik na Reki. Ko sem zbolel, poslal je tega doktorja ravnatelj k meni, da vidi, kaj mi je. Mene je ta drzka radovednost tembolj ujezila, ker v bolezni ne kličem nikoli zdravnikov na pomoč. Ko pride Rubeša k meni in stopi k postelji, naredil sem to, kakor tisti lev, s katerim se je hotel bojevati preslavni vitez Don Kihote. Vsi zdravniki reški so se krohotali, ko jim je tožil Rubeša „razžaljenje“, s kojim sem ga pozdravil.

Med mojimi tovariši sta se nahajala še dva Rečana, brata Akurtija, starši je bil pop, mlajši posvetnjak. Oba sta predavala prirodne znanosti in računstvo; pop je prebil izpite in so ga potrdili za vso gimnazijo, mlajši je bil brez izpita in skoro brez upanja, da bi ga napravil. Živaril je neizrečeno borno. Iznenada se mu naključi sreča, o kateri se mu ni moglo niti sanjati. Katoliški škof Skaderski je prosil avstrijsko vlado, da bi mu poslala kakega učitelja za šolo, katero misli ustanoviti. Od Klemana pride po dr. Jarcu vprašanje ravnateljstva reške gimnazije, če morda ve za kakega sposobnega učitelja, ki bi hotel iti služit v turško Albanijo. Vidic se domisli precej ubogega Franca Akurtija, ki ni čisto nič okleval nego se je odpeljal menda še isti mesec proti Skadru. Od avstrijske vlade je dobil napotek, da mora poučevati albanske otroke tako, da bodo znali v nekoliko letih dobro govoriti in pisati — po nemški! Bahovo vlado je obsedel res nemški demon. Najrajši bi bila ves svet ponemčila. Hrvatski mornarji in tržaki so hoteli osnovati v Carigradu hrvatsko čitalnico, ali zdajci jim dojde od avstrijskega poslanca strogo poročilo, naj si prepode iz glave take pan-

slavistične nakane. Ako bi se radi kje zbirali in zabavljali, naj si ustanovijo nemško društvo. Nekaj takega sem čital tudi v „Augsburger Allg. Z.“ v nekem dopisu iz južno-ameriške republike Čile. Akurti je povedal precej skaderskemu škofu, kako šolo hoče imeti Avstrija v Albaniji. Škof se je na vse grlo zasmejal in dejal: Kaj še ni dosti teh neumnosti, ki jih dela vaša vlada doma? Misli jih zanesti tudi k nam, ali se strašno moti, če nas ima za tako prismojene, da jo bomo poslušali in posnemali. Jaz snujem šolo za albanske otroke, da se nauče v njih svoj materinski jezik čitati in pisati, objednem pa tudi krščanskega nauka in nekoliko računstva. Za nas bi tu bilo pametneje, da se učimo laški ali turški jezik nego vašo nemščino, katere čisto nič ne potrebujemo. Akurti je živel že več let v Skadru. Albanske mladine ni mogel dosti prehvaliti, kako da je nadarjena in pridna. Dečaki so se naučili vseh črk latinske abecede precej prvi dan! Udobnosti pa je našel v Albaniji tako malo, da si je moral sam postiljati, prati in kuhati. Plačilo mu je teklo dobro, posebno od takrat, ko ga je začel jemati s sabo francoski konzul za tolmača, kadar je popotoval v Črno goro ali v staro Srbijo. Čuvši, da se je Bahova vladavina sramotno zrušila in se Hrvatom ustava povrnila, ni maral več ostati v divji Albaniji, prišel je zopet na Reko. Ko je županijska skupščina volila uradnike, izbrala si je Franca Akurtija menda za sodnika. Od konca so ga imeli vsi rodoljubi za silnega narodnjaka, pozneje pa je izstopil iz neodvisne narodne stranke in se pridružil z dušo in telesom vladinovcem. Jeli še živi, ne vem, ker se nisem brigal za njegovo usodo kakor ne on za mojo. Dunajska vlada je hotela Zagreb

in Reko najprej ponemčiti. Zato ni čudo, da se je nabralo toliko slovenskih učiteljev v reških šolah. To že vemo, da si je izvolil Bah baš Slovence za glavno orodje germanizacije in slovenske učitelje za glavne zasadnike nemške „kulture". Vpraša se, ali so bili pa za tak posel tudi sposobni? Z opravičenim ponosom lahko odgovorim, da ne. Na gimnaziji nas je bilo v Bahovi dobi 7 rojakov. Ravnatelj Vidic je bil res ponemčen birokrat, ali simpatij za nemško narodnost in propagando bi bil človek zaman iskal v njegovem srcu, ki je gorelo za Francoze in prvega Napoleona. Izmed profesorjev smo trije: Božič, Mahnič in jaz odločno črtili in preklinjali Bahove namere, po nemški smo poučevali mladež, kolikor smo morali, nemštvu nismo dobili in nismo hoteli dobiti nobenega prijatelja. Ostali trije niso bili ravno prisilni narodnjaki, izdajalci pa tudi ne, nobeden njih ni delal propagande za nemški občevalni jezik in sploh za nemško hegemonijo. Hrvatski se niso učili, ker ni bilo treba. Precej po oktoberskem diplomu pa so se lotili hrvaščine tako čvrsto in uspešno, da so jo ob letu že povse dobro govorili. Samo jednega iz te trojice smo imeli za pravega nemškutarja, ker si je naročil zlobno dunajsko „Presse" in še s svojim bratom ni govoril slovenski nego vedno le po nemški. Ali to in druge take neumnosti je počinjal samo iz strahu, da se ne zameri dunajski vladi. Ko se je po oktoberskem diplomu nehal bati, učil se je tudi on prav rad hrvatski in je pristopil očitno k narodni stranki. Glasoval je večkrat z drugimi rodoljubi, da treba reško gimnazijo pohrvatiti, čeravno se je ravnatelj po vsej svoji moči upiral tej preosnovi. Lahko bi se priseglo, da niti on

ni pridobil nemštvu nijednega dijaka. Naj povem katero še o kolegah Božiču in Mahniču. Z Božičem sva si bila součenca v ljubljanski gimnaziji. Znal je izvrstno vse predmete, posebno pa se je odlikoval v latinščini. Latinski jezik ga je tako veselil, da je prečital vse njegove klasike, nekatere že v gimnaziji. Prisvojil si je Ciceronov slog in jezik tako korenito, da v tem znanju najbrž ni bilo nikogar v vsej monarhiji, ki bi se bil mogel ž njim kosati. Ali Božič ni bil le odličen Latinec, ampak tudi vzoren človek, vzoren rodoljub in vzoren duhovnik. O njem se je moglo trditi po vsej pravici: Non est macula in corde ejus. On je bil tip poštenega, tankovestnega, odkritosrčnega Gorenjca. Ponižen kakor le malokdo je znal združiti s pohlevnostjo možatost in ponos. Nikdar v svojem življenju se ni hlinil, dobrikal ali prilizoval. Vse je hotel doseči le z zaslugami, brez njih mislim, da ne bi bil sprejel niti nebeškega kraljestva. Na Reki je služil samo jedno leto, potem se je odvezel na Dunaj, da dovrši svoje študije in se da izpitati. Z Vidicem sta si dopisovala ali, kar je značilno za oba, ne po nemški nego po latinski. Pred prihodom na Reko je Božič kaplanaril. Kakor mnogi duhovniki je imel tudi on vlažno stanovanje, ki je silno škodilo njegovemu zdravju, da je skoro popolnoma oglušil. Na Reki se mu je od konca sluh zboljšal, čez nekoliko mesecev pa je bil zopet gluh in ta gluhost je zakrivila, da je moral odreči se učiteljstvu, za katero je bil kakor ustvarjen. Urejal je pozneje glasilo slovenske stranke v Celovcu, v kojem je bičal nemško samosilje. Kmali se je zameril vsej nemški gospodi, ki ga je izročila tudi sodišču. Božič je trpel vse preganjanje, udan v voljo božjo, z mirnim

srcem in veselo zavestjo, da ni deloval zaman za svoj neskončno ljubljeni slovenski narod. Umrl je kakor resničen pravičnik smehljaje se in proseč Boga milosti za uboge Slovence. Počivaj v miru, draga krščanska duša! Bodi ti lahka slovenska zemlja, presrčna tvoja ljubljenka!

Lovre Mahnič je veliko bolj znan Hrvatom nego svojim slovenskim rojakom. Slavni hrvatski romanopisec Šenoa je priobčil njegov vekopis z naslovom: „Prijatelj Lovro“. Od prirode je prejel Mahnič presijajne darove, moglo bi se skoro reči ženijalnost. Mladi duh mu je letal predrzno nebu pod oblake, dokler mu perotij niso obtežili prozajični dolgovi. Rodil se je v bedni kmečki koči in revščina ga je spremljevala do groba. Večkrat bi jo bil lahko premagal in prepodil za vselej, ali držalo se ga je kakor senca nesrečno svojstvo, da mu noben denar ni nič zalegel. Danes je dobil 50 gld., čez 10 dni ni imel ne krajcarja. Često smo ugibali, na kaj da troši svoje prihodke, ali nismo mogli pogoditi uganke. Morda so ga skubla dekleta, dasi nismo nikoli zapazili, da bi bil posebno navezan k ženskemu spolu. Učil se je v ljubljanski gimnaziji tako marljivo ne le šolskih predmetov nego tudi tujih jezikov in višje znanosti, da so trdili vsi vrstniki njegovi: Dijak Mahnič zna in ve več nego njegovi profesorji. Pohajal je več let vseučilišče dunajsko in praško, potem pa še paduansko, v kojem je poslušal znamenitega jezikoslovca Askolija. Povsod so ga nadlegovale iste skrbi, kje bi ujel kaj novcev. Dobil je lepo državno ustanovo, ali zadoščala mu je komaj za nekoliko tednov. Da se izkoplje iz dolgov, hotel se je naposled bogato oženiti. Dvakrat je bilo kazno, da se mu posreči, ali obakrat

mu je zaprl pot kak nasprotnik, ki ga je pahnil nazaj v obupno uboštvo. Imel je sploh mnogo sovražnikov radi svoje nebrzdane prepirljivosti in zadirčnosti. Prepiral se je rad z vsakim človekom in za vsako malenkost po cele ure, če mu ni pobegnil. Znal je spretno z vsakovrstnimi sofizmi loviti in uganjati sobesednika. Mahniču se ni prišlo nikoli do konca. To je izkusil tudi naš ravnatelj. Ta mož je postopal včasi s suplenti tako zaničljivo in napuhnjeno kakor da so njegovi sužnji. Če jih je prišel v šolo poslušat, kako razlagajo in izprašujejo, našel je brzo kako napako v njih metodi in jih potem grajal inošteval često brez pametnega razloga. Tako je žalil po krivem tudi Mahniča, ali ta pot je zadela kosa ob kamen. Mahnič je sestavil doma 12 točk, katere je prinesel Vidicu v pisarnico, da jih ondi razpravljata. Prva točka se je glasila: Kake pravice imajo ravnatelji do suplentov? Druga: Ali sme ravnatelj krasti učitelju ugled vpričo učencev ali drugih ljudi? Tretja: Koja metoda je najbolja za mrtve, koja za žive jezike? i. t. d. Že prve tri točke sta obravnavala in rešetarila celo dopoludne in še nista končala tretje, ko je prinesel šolski služabnik luč. To je bilo konec maja, Vidic v taki dobi navadno ni rabil sveče. Tudi zdaj je ni maral, nego je vzel klobuk in jezen pobegnil. Drugi dan se prikaže Mahnič zopet v pisarnici, da bi razpravljala z ravnateljem konec tretje točke in se lotila potem četrte. Vidic ves divji plane kvišku in zakriči: Gehen Sie zum Teufel mit Ihren Punkten! Ker so prišli takrat v pisarnico nekoji drugi učitelji, se je Mahnič umaknil, ali je potem še večkrat dražil in kačil ravnatelja s svojimi točkami: Proti meni je dejal Vidic, da z Mahničem ne bi hotel slu-

žiti in če bi mu vlada tudi nobene pokojnine ne dala. Mahniču pa se je kar obraz svetil od zadovoljnosti, da je ukrotil starega sitneža. Res si je priboril mir s svojo nadležno sofistiko. Od takrat ga ni šel Vidic nikoli več poslušat, nikari da bi ga bil nadlegoval radi metode. Z Reke se je preselil „prijatelj Lovro“ v Osek, dokler ga je potrdil minister za pravega profesorja spletske gimnazije. V Oseku si je nakopal ameriški dvoboj in hude pravde, vse radi ljubezni in ženitve. V Spletu pa ga je treščila ljubezen v obup in ugonobila. Prerezal si je na roki žile, da mu je odtekla kri. Sama sta se umorila nekoliko pozneje še dva druga moja tovariša: jeden — B. se je obesil, drugi — P. se ostrupil. Vsakdo vidi, da so družtvene razmere morale biti skrajno žalostne in okužene, da so se mogla dogajati taka grozodejstva . . .

V italijanski realki se je učil tudi že nemški jezik. Tudi na tem zavodu so služili Slovenci: ravnatelj Markovič, učitelj Fatur in morda še kateri, ki se ga več ne spominjam. Markovič je bil nadzornikov součenec in prijatelj. Tudi on je strogo obsojal ves Bahov sistem, smatral ga je za največjo nesrečo, ki se je mogla navaliti na Avstrijo in njene narode. Srce mu je gorelo za pravico in torej tudi za slovenstvo in hrvatstvo. Gospod H. Dolenec je pisal v nekem slovenskem listu, da sodi Markovič med najplemenitejše ljudi, koje je spoznal v svojem življenju. Tako trdim tudi jaz in vsakdo, ki je občeval ž njim in spoznal bolj natanko njegovo blago dušo. V šolah so nas učili, da se nagiblje človek bolj k slabemu, nego k dobremu. Ali to pravilo ima izjeme. Ravnatelj Ivan Markovič, duhovnik Božič, profesor Žepič i. dr. so se nagibali

vsigdar samo k dobremu. Ni z besedo, ni z dejanjem niso mogli nikomur škoditi, nikogar razžaliti, nego so hoteli vedno le koristiti svojemu bližnjiku. Po vsem tem se lahko povzame, da je bil tudi ravnatelj Markovič popolnoma nepripraven in nesposoben, da bi pospeševal grde namene Bahove. Isto velja tudi za učitelja Faturja, ki je bil čudna, zelo tuja prikazen v slovenski naselbini na Reki. Rodil se je nekje na južnem Kranjskem. Ko je zdelal gimnazijo, je zapazil, da se ni naučil ničesar, kar bi mu moglo koristiti. Živel je potem v Trstu in na Reki ter se izuril tako korenito v laškem in francoskem jeziku, da so ga smatrali često za rojenega Laha in Francoza in menda se je včasi tudi sam delal Laha ali Francoza. Čitajoč pridno nemške knjige in časnike osvojil si je tudi ta jezik. V obeh mestih je poučeval v privatnih zavodih, dokler je dobil stalno službo v mestni realki na Reki. O teh študijah in trudih pa je slovenski svoj jezik ne le povse zanemarjal, ampak ga sčasoma malo ne pozabil. Saj jaz ga nisem mogel nikdar napotiti, da bi govoril z mano po domače. Dejal je, da spoštuje slovenski narod in jezik, ali govorice naše da se je odvadil. Delal bi v njej toliko napak, da bi ga moralo sram biti, zato občuje z ljudmi rajši tako, kakor mu je laglje: po laški, francoski ali nemški. Najbolj je ljubil francoščino in se navzel tudi vseh političnih nazorov, koje je našel v francoskih novinah in knjigah. Po Francoskem je tudi popotoval in se mudil dalje časa v Parizu. Nemcev Fatur ni ljubil, velikonemške težnje so se mu zdele smešne in glupe, po njegovi misli so Nemci svojo svetovno vlogo doigrali z vestfalskim mirom. Iz globočine svojega francoskega srca je črtil Baha in ves njegov

sistem pa tudi vojaščino, tajno policijo, žandarmerijo. Isto tako je zaničeval cerkev in duhovščino, bil je, da povem ob kratkem, z dušo in telesom francoski liberalec. Plačo za svojo službo je dobival od mestne občine. Bila je tako borna kakor naša, ki smo bili državni uradniki. Kolera mu je pomogla, da si je zboljšal svoje financije. Glavni predmet, ki ga je razlagal v šoli, je bila kemija, ta znanost ga je tudi najbolj veselila. Ko je začela 1855. l. razsajati po mestu kolera, se je domislil in zvaril iz raznih kemikalij nekako zdravilo, ne vem ali mažo ali tinkturo ter jo začel ponujati bolnikom. Brzo se je razširil glas, da Fatur ozdravlja kolero. Mnogi bivši bolniki so to potrdili. Z bližnjih in dalnjih krajev so vreli ljudje k njemu, da bi jim pomogel. V nekoliko mesecih si je zaslužil več tisočakov. Pravi zdravniki so ga tožili, očitaje mu sleparstvo in šušmarstvo, ali mu niso mogli priti do živega. Bilo je preveč znatnih prič, ki so ga zagovarjale, med njimi tudi višji duhovniki, katere je bojda izlečila njegova maža ali plaža. Čedalje hujši napadi so ga naposled prestrašili, da je zaprl svojo lekarno, ali tisočaki so mu le ostali in mnogo hvaležnih meščanov ga je častilo in poveličevalo za svojega rešitelja. Jaz sem občeval s Faturjem do 1862. l. Počil je glas, da se pohrvati razun gimnazije tudi realka in glavna šola. Fatur me neki večer sreča in veli zaničljivo: Also von nun an werden wir ca ca (po reški čakavski = što) vortragen müssen. Jaz se zaderem srdito: Tudi ca ca ima na Reki več pravice, nego vaš prokleti koša koša (= cosa?). Njegovo zlobno roganje me je tako ujezilo, da ga od takrat nisem nikoli več pozdravil, nikari nagovoril. Zdelo se mi je, da je pokazal šele

zdaj svojo pravo nenarodno lice in da je prej samo hlinil spoštovanje do našega jezika in naroda.

Dunajska vlada je bila nakanila na Hrvatskem vse šole ponemčiti. Ali začetnih se ni mogla precej lotiti že zato, ker ni imela dovolj učiteljev. Na Reki je bila glavna šola italijanska, ker jo je osnoval in vzdržaval laškutarski magistrat. Ali učitelje je moralo sprejeti mesto samo take, ki so bili po volji vladi, ki so znali tudi nemški in ne le italijanski. Trebalo je seči zopet po Slovencih. Skoro vsi učitelji glavne šole so bili našega rodu. Ravnatelj Škrjanec ni baš slovel po svoji učenosti, hodil je menda samo v nižje latinske šole. Služil je prej v vojakih, ravnateljstvo je zasačil s protekcijo. Drugače ni bil napačen človek. Svojo službo je opravljal vestno in natančno, meščani so ga od konca pisano gledali, ali so se sčasoma pomirili in ga celo hvalili. Prvo leto sem menil, da je Škrjanec hud nemškutar, ker mu ni prišla iz ust nikoli nobena narodna. Drugo leto sva se sošla sama v neki krčmi na kmetih. Pogovarjala sva se gotovo dve uri in ves ta čas ni zinil nobene nemške. Tožil mi je po slovenski, kolike skrbi ga tarejo radi velike rodbine in beraške plače. Mesto je bilo ravno tako skopo in umazano kakor država, kojo je posnemalo. Tudi ta mož je obsojal Bahov ponemčevalni sistem in dejal: Živel sem dolgo na Laškem, pa sem se uveril, da se na svetu prav lahko prebó brez nemškega jezika. Celo oficirji nemškega rodu so se pomenkovali tudi med sabo često po italijanski. Zakaj ne bi veljal in vladal tudi v slavjanskih deželah narodni jezik?! Torej tudi ravnatelj Škrjanec ni bil pripraven za Bahove namene! Morebiti je govoril tako iz družtvene ugodljivosti, vedoč, da

sem rodoljub. Ali pravi nemškutar ne izusti nikoli teh besed, razun če je objednem ud tajne policije, ki hoče zvabiti človeka v zabavljanje zoper vlado in naredbe njene. Še manje nego Škerjanec pa so se vnemali za Bahove bedastoče drugi učitelji glavne šole, sami mladi, pametni in nadarjeni možje, ki so se začeli učiti hrvatskega jezika precej po oktoberskem diplomu, ko jih ni priganjala na to še nobena sila in se niso nehali učiti niti potem, ko so vedeli, da tudi pod hrvatsko vlado ostane mestna glavna šola italijanska. Kleman se je torej prav korenito osramotil in prevaril, poslavši na Reko slovenske učitelje, da bi tlačanili nemški propagandi. In kar velja za te, velja sploh za vse slovenske učitelje, ki so služili ob času absolutizma na Hrvatskem. Nobenemu se ni moglo po pravici očitati, da sovraži in preganja hrvatski jezik in razširja v mladini simpatije za Nemce in njihovo govorico. Brez razloga je letel sum na Vurnerja, Turina in Tušarja, da so Bahovi podrepniki. Njih jedina napaka je bila ta, da niso znali hrvatski. Jezika bratskega naroda pa se niso učili zato, ker ni bilo treba. Zadržavala jih je glasovita vis inertiae in za silo se zdeluje na Hrvatskem tudi s slovenščino, v koji so bili vsi trije dobro izurjeni. Ravnateljev Vidica in zagrebškega Premrua ne bom branil. Oba sta bila zakrknjena nemška birokrata, vajena nemškemu uradovanju in pogovoru. Ali nemškutarski fanatizem se niti njima ne more očitati, saj Vidicu nikakor ne. Dejal je večkrat: Hrvatje imajo sto pravic, da zahtevajo za vse svoje urade in šole narodni jezik. Ali jaz pa vendarle ne morem glasovati, da bi se pohrvatila reška gimnazija, ker izgubim potem službo in kruh. Premru je bil hrvaščini bolj sovražen.

Bledlo se mu je, da še ni dovolj razvita, da bi se mogla rabiti s pridom v gimnaziji in kvasil je o vsaki priliki, kako silno so se povzdignile na Hrvatskem srednje šole, odkar je zavladal v njih nemški jezik. Da je poznal mogočni paša Švab reške učitelje, razsodil bi bil o njih tako-le. Ravnatelja Markoviča, Božiča, Mahniča in mene bi bil uvrstil brez dvojbe med kozake, Faturja razglasil za puntarja zoper vlado in cerkev, vse druge pa postavil med maroderje. In tako bi bil moral po svojem načelu postopati tudi v drugih krajih. Povsod se je nahajalo med Bahovimi huzarji največ maroderjev, povsod pa tudi nekoliko kozakov, ki so vladna kola zavirali. Le Fatur je bil samo jeden, drug se nihče ni predrznil zaničljivo gledati našo soldatesko in celo našo duhovščino.

Zdaj pridejo na vrsto moji nemški tovariši. Nemški profesorji in uradniki sostavljali so elito Bahove huzarske vojske. Jedro so ji bili vsekako Slovenci, ali srce in duša tega jedra so bili rojeni Nemci, jedini pravi zastopniki Bahovega absolutizma in Bahove germanizacije. Videli bomo, da v njihovem taboru ni vladala sloga. Nahajali so se v njem učitelji, ki so priznavali jednakopravnost vseh narodov in so glasovali s slavjanskimi rodoljubi vred, da treba reško gimnazijo pohrvatiti. Bilo je poleg njih tudi fanatičnih nemških agitatorjev, ali vsi so bili udarjeni s takimi napakami, da je moral ostati ves njihov trud brezuspešen. Starosta vseh profesorjev naše gimnazije, izprašanih po novem zakonu, je bil znameniti učenjak doktor Lorenc. Rodil se je v Lincu, uk svoj je dovršil na Dunaju in je bil v tem mestu vsaj jedno leto tudi gimnazijski učitelj. Prišedši v hrvatsko Primorje, je bil jako zadovoljen s prilikami,

koje je našel tu za svoje študije. Lorenca štejejo strokovnjaki zdaj med prve naravoslovce avstrijske monarhije. Priobčil je ogromno število spisov, manjših, večjih in tudi prav velikih. Vseh je preko sedemdeset. On je prvi znanstveno proučeval hrvatsko Primorje. Preiskal je korenito ves kvarnerski zaliv, njegove bregove, vse bližnje otoke in tudi morsko dno. To delo ostane za vse veke važno za natančno poznavanje hrvatske zemlje. Tod se je širila stara Liburnija. Evo, zakaj si je Lorenc, ko ga je povzdignila vlada v plemenitaški stan, izvolil pridevek: Ritter von Liburnau. V gimnaziji je predaval naravoslovje in modroslovno propedevtiko, iz kojih dveh predmetov je prebil tudi izpit. Vprašal sem ga nekoč, kako sodi o naših dijakih, če mu se ne zde mnogo slabši od nemških, koje je poučeval v Dolenji Avstriji. Odgovoril mi je: V psihologiji in logiki reški dijaki niso kos nemškim, v naravoslovju pa jih pretekajo jako na daleč. Nemške dečake je po večini priroda kaj malo zanimala, dočim Primorce ta predmet najbolj veseli izmed vseh, razun narodnega jezika. Od konca je obavljal Lorenc ves goreč svojo službo, delal je več, nego mu je nalagala dolžnost. Ali razne bridke izkušnje so mu ohladile ta službeni žar. Na Dunaju je šel k Klemanu in ga vprašal skromno, če bi bilo zanj kako upanje, da bi postal na kaki gimnaziji ravnateljem. Vsi drugi vrstniki njegovi so že dosegli to povišanje, on je pa še vedno le boren učitelj v tuji deželi. Kleman se namrdne in mu veli z mrzlim, trdim glasom: Naredite izpit iz filologije, pa bodete potem kmali ravnatelj! Ta odgovor je veleznačilen za tega brezsrčnega renegata. Lorenc je takrat že častno slovel v učenem svetu za imenitnega prirodoslovca, ki je z

izvirnimi in zanimivimi spisi obogatil znanstveno literaturo, in zdaj pa se zahteva, naj se nauči še grški in latinski, drugače mu ostane službena pot zaprta!! Po vsem ostalem svetu so se takrat naravoslovne vede že priznale za jedro in cvet novodobne prosvete, samo v Bahovi Avstriji se jim je odrekla vrednost in jednakopravnost z drugimi znanostmi. Odslej je Lorenc še dalje izpolnjeval dolžnosti svojega stanu ali brez usrdnosti in odušev1jenja, trudil se je samo toliko, da ga niso mogli grajati ali zapoditi. Že precej od konca svoje službe je spoznal, da mu ostane nemško predavanje brezuspešno, ako se ne bo prelagalo na tisti jezik, ki ga dijaki najbolje razumejo, na hrvatski. Izbral si je torej za prevodnika učenca, ki je razumel dobro nemški, objednem pa znal korenito svoj materinski jezik. In tako je Lorenc razlagal kak oddelek iz naravoslovja in potem ga je preložil součencem precej njegov tolmač na hrvaščino. Žal, da drugi nemški profesorji niso posnemali izgleda Lorenčevega, zato so se pa dijaki pri njih tudi kaj malo naučili, dočim so pri Lorencu ne le povoljno nego uprav sijajno napredovali. Ali doktor Lorenc se je tudi sam učil hrvatskega jezika, kajti ga je nujno potreboval za svoje znanstvene študije. Preiskajoč kvarnerski zaliv in njega bregove moral je imeti često pomočnike. Jemal jih je izmed primorskih kmetov, ribičev in mornarjev, ki so znali le slabo ali pa tudi nič italijanski. Ker je bil bistrega spomina in sploh odlično nadarjen, prisvojil si je brzo glavna pravila hrvatske slovnice in občeč z narodom si zapomnil toliko besed, da je mogel brez težave zdelovati po hrvatskem Primorju. S politiko se je Lorenc malo bavil, samo to vem, da ni odobraval Bahovega sistema.

Po oktoberskem diplomu se dolgo ni vedelo, kako se izpremeni reška gimnazija. Gotovo je bilo samo to, da nemščina vsekako izgubi v njej svojo vlado. Hrvatska narodna stranka je soglasno zahtevala, da jo treba brez odlaganja pohrvatiti. Reška gospoda pa je želela, da bi zavladala v njej italijanščina, ki je životarila dozdaj dosti borno skoraj le v prvih dveh razredih. Imeli smo več sej, v kojih se je presojalo in pretresalo to jezikovno vprašanje. Velika večina učiteljskega zbora je bila narodna. Sostavljali so jo vsi slovenski in hrvatski profesorji razun dveh Rečanov: „dobričine“ Morasija in kateheta Mihića. Nam so se pridružili tudi Nemci Lorenc, Penc in Mezmer. Italijanščina ni dobila v zboru nobenega privrženca. Vidic in oba Rečana so glasovali, da ostani gimnazija nemška, kakoršna je bila dozdaj. Vsi drugi pa smo zahtevali v njej vlado hrvatskega jezika. Ravnatelj se ni mogel prečuditi, kako moreta glasovati za hrvaščino Lorenc in Penc (Mezmer je dobil takrat službo na nekem nemškem zavodu), ki izgubita po taki izpremeni svoj kruh. Ali ta dva nemška poštenjaka se nista brigala za svojo korist ali škodo, dala sta se voditi le čutu pravičnosti. Zaslužila sta si časten spomin z zgodovini hrvatske šole. S svojim viteškim vedenjem sta Bahov nesramni atentat na hrvatsko narodnost huje osramotila in obsodila nego vsi hrvatski govorniki, ki so ga preklinjali v zagrebškem saboru. Bistroumni Vidic je čutil bližnji konec ponemčevalne dobe, pa je prosil za pokojnino in jo dobil. Začasnim namestnikom mu je postavila vlada doktorja Lorenca, ali tudi on se je začel kmali pripravljati na odhod. Pozvali so ga na Dunaj in mu dali precej dobro mesto v ministerstvu. Sodil je vsekako

med najbolje njegove uradnike. V naravoslovju ima v Avstriji zdaj odločujočo besedo, z znanstvenimi spisi svojimi pa si je pošteno pritrudil brezsmrtnost svojemu imenu in svoji slavi.

Penc se je rodil na Tirolskem v nekdanji slovenski naselbini Windisch-Matrei. V Insbruku so mu součenci dostikrat nagajali, da ni Nemec nego Sloven — Windischer. Zatrdil mu je tudi neki jezikoslovec, da njegovo ime ni nemško nego bo najbrž slavjansko, kajti so v sedanjem trgu Wind.-Matreiu brez dvojbe stanovali nekoč Slovenci. Penc se je zavedal vedno za naslednika slovenskih pradedov. Če ga je kdo vprašal za narodnost, odgovoril je vselej: Po jeziku sem Nemec, po krvi in izviru najbrž Slovenec. Njegovo sočutje za Slavjane in slavjanske jezike je po takem povse naravno. Na Reki je občeval največ z mano. Kadar je šel iskat cvetlic in zeli za šolo — bil je tudi on naravoslovec — spremljal sem ga vselej jaz in sem si pridobil na teh izprehodih vsaj nekoliko pametnih pojmov o botaniki. Često sva šla zajedno v kako kmečko krčmo južinat in pretresat politična vprašanja. Penc je zametal in črtal Bahov absolutizem pravzaprav despotizem ravno tako odločno kakor jaz in vsi slavjanski rodoljubi. O verskih rečeh pa ni govoril rad, zdele so se mu prazne. V tem se je jednačil malo ne z vso nemško inteligenco. Nemci se bahajo, da se nahaja prava notranja pobožnost samo v njihovem narodu. Jaz sem poznal mnogo omikanih Nemcev, ali nisem zasledil v nijednem te pobožnosti. Penc si je zapomnil mnogo hrvatskih besed že v Bahovi dobi. Po oktoberskem diplomu se je začel učiti tudi slovnice. Ali na Reki še ni mogel govoriti po hrvatski. Midva sva se pomenkovala vedno po

nemški, znal je precej dobro tudi italijanščino. Prebivanje med Hrvati mu je tako ugajalo, da je ostal med njimi tudi potem, ko se jim je vrnila ustava in samouprava in se je reška gimnazija popolnoma pohrvatila. Narodni jezik mu zdaj ni delal prehudih težav. Še bolj mu je deželna vlada službo olajšala, ko ga je poslala za učitelja v ponemčeni Osek. Tam se je tudi oženil. Radi rodbinskih sitnostij se mu je Slavonija pristudila. Moledoval je za premeščenje i zagrebško i dunajsko vlado. Prošnje so mu ostale dolgo, dolgo neuslišane. Naposled ga je poslal ban nazaj na Reko, ali se ni čutil v njej več tako srečnega kakor nekdaj. Slabo voljo si je preganjal s pijačo, pri koji je prepeval rad: Trema Bisancio itd. Čez nekoliko let je umrl. Jaz sem uverjen, da med Hrvati ni ostavil nobenega sovražnika.

Mezmer. Tudi Mezmer se je porodil nekje na Tirolskem. Da je bil plemenita duša, dokazuje dejstvo, da so se mu prav v srce smilili vsi zatirani narodi. Po dovršenih študijah je sedel nekoč v Insbruku v veseli družbi, ki se je pogovarjala o značaju raznih narodov in tudi o Magjarih. Udrihala je strašno po njihovem dijaštvu in jim želela vsako nezgodo in celo pogubo, da bi zasedli potem plodno njihovo zemljišče — Nemci! Mezmer je nekaj časa molče poslušal ta grdi pomenek, ko se mu je dosti zdelo, pa je vstal in začel s krepko besedo in neovrženimi dokazi braniti uboge Magjare, ki so ječali takrat pod nemilim bičem groznega Hajnava. Mezmer je dejal, da ne odobrava ni on magjarskega punta, katerega pa ni zakrivil magjarski narod nego neka malobrojna svojat, ki je strahovala vso zemljo s tem, da je imela silne govornike in velike talente. Magjarji niso zdaj več taki divjaki,

kakor so bili pred 800 leti. Krasno napredujejo v literaturi, osnovali so si akademijo znanosti in narodno gledališče in vse polno začetnih in srednjih šol. Lotili so se uspešno tudi racijonalnega poljedelstva, živinstva in vinogradništva. Ravno zdaj so se jeli truditi, da si ustvarijo tudi svojo narodno obrtnost in trgovino. O teh napredkih magjarskih sem mnogo čital v nemških knjigah in časopisih. Popotniki, ki so prešli vso Ogersko, pa poročajo soglasno, da so našli tamo mnoga mesta in sela tako lepa in dobro urejena, da se kosajo lahko z nemškimi ali francoskimi. Magjari so res zdaj strašno nesrečni, izgubili so svobodo in vse svoje pravice, ali tako se jim je godilo že večkrat in vendar so se vselej srečno izkopali iz bede, koja jih je pritiskala. Tudi sedanje gorje utegne izginiti prej nego mislimo. Vsekako pa je grozno grdo in grešno, ako se meče blato na nesrečne ljudi in narode. Treba imeti ž njimi vsaj nekoliko človeškega sočutja in usmiljenja. Posebno pa moramo uvaževati zgodovinsko dejstvo, da so si ogerski narodi pridobili velikanske zasluge za krščansko vero in vse človeštvo, prelivaje svojo srčno kri v večstoletni borbi s turškimi mohamedovci. Društvo je molče poslušalo Mezmerja, čigar besede so vsaj toliko zalegle, da so veseljaki nehali zabavljati Magjarjem in se zadovoljili s tem, da so si pripovedovali o njih vsakovrstne smešnice, katere so pobrali v „Letečih listih“ in v drugih šaljivih časopisih. Ko so se naveličali čvekati, poklicali so služkinjo, plačali svoje račune in se razšli. Mezmer je ostal sam in zdajci se mu približa lep mož srednjih let, ki ga začne kar obsipati z zahvalo, da je branil tako iskreno in uverljivo njegove rojake Magjare. Priznal mu je, da je tudi on Oger, ki je radi

nesreče svoje domovine iz nje pobegnil in blodi po svetu, ne bi li našel kje kako tolažbo za njo. In takega plemenitega tolažnika se mu je izkazal ravno on, spominjal se ga bo z najiskrenejšo hvaležnostjo do svoje smrti. Ta Magjar je ljubil svoj jezik bolj nego vse dobrote tega sveta, nemščino pa sovražil huje nego peklenskega rogatca radi tega, ker so govorili zatiralci njegovega naroda nemški jezik. Na svojem popotovanju je govoril z vsakim človekom samo po magjarski, brez brige, ali kdo razume ali ne. Mezmer je bil jedini Nemec, s kojim se je pomenkoval prav rad po nemški, ker ga je spoznal za pravičnega moža in prijatelja Ogrom. Isto tako kakor Magjare zagovarjal je Mezmer o drugih prilikah Čehe, Poljake, Ruse in Hrvate. Samo Slovencev ni branil nikoli, ker ni vedel, da smo na svetu. Zemljepisec, katerega je poslušal na vseučilišču v Insbruku, mu je premolčal naše pravo ime, naselil pa nam je domovino z Vindi, Kranjci, Čiči in Ilirci. Prišedši na Reko se je blagi Mezmer že prvi mesec sprijaznil in pobratil z vsemi rodoljubnimi učitelji. Kmali po oktoberskem diplomu je začel učiteljski zbor razpravljati na svojih zasedanjih, kako bi se dala hrvaščini večja veljava v naši gimnaziji, katere predmete treba začeti predavati na narodnem jeziku. Mezmer je glasoval vedno z narodno večino, kateri so nasprotovali samo Vidic, Morasi in Mihić. Predno pa je prišlo na vrsto naše zahtevanje, da se mora pohrvatiti vsa gimnazija in ne le nekateri predmeti, dobil je Mezmer zaželjeno stalno službo menda v svoji tirolski domovini. Kmali potem smo zvedeli, da hira za neko čudno neznano boleznijo, ki ga je spravila tudi pod zemljo. Mezmer je bil tudi oženjen in je živel s svojo gospo v najlepši, sveti

slogi in príjaznosti. Dolgojezični njegovi znanci so trdili, da jo je ljubil morda še preveč in da je umrl tako mlad in cvetoč za — romantiko!

Huber. Tudi on se je rodil na Tirolskem, odkoder je sploh vlada najrajši jemala svoje agente za nravnost in germanizacijo. Razun nemščine govoril je precej gladko tudi laški jezik, kar ga je za Reko posebno priporočilo. Huber je imel jako miren, srečen temperament. Prilagodil se je zlahkoma vsem prilikam in razmeram. Na Reki se je brzo udomačil. Najbolj ga je mikalo in veselilo morje. Po leti se je hodil pridno kopat; včasi sva si zajedno najela čoln, ki naju je odpeljal celo uro od brega. Ugajale pa so Hubru še mnoge druge reči: živahne ulice, morske ribe, smokve, oljke in oljkove jagode, primorski kostanj, primorsko vino, lepe gladke ceste, krasni izprehodi z dražestnimi pogledi, posebno pa tudi primorske deklice. Huber se ni ogibal ženske družbe, dasi je bil duhovnik, ali vladal se je v njej tako modro, zastavno in pošteno, da ni mogla priti nanj niti senca kakega suma. Midva sva se brzo sprijateljila in pobratila. Ker je bil jako odkritosrčen, mu je opazovalec kmali spoznal ves značaj, vse slabosti in kreposti. Slabosti ni imel mnogo in nobene take, koja bi človeka razžalila. V verskih rečeh je kazal prelepo strpljivost in blagodušnost, občeval je rad tudi z drugoverci. Često sva razglabala in mozgala politična pitanja. Bahov sistem je strogo obsojal in mu prerokoval kratko življenje. Gnjusilo se mu je vsako zatiranje, najbolj pa zatiranje drugih narodov. Zagovarjal je o vsaki priliki jednakopravnost. Slavjani so se mu smilili; on ni mogel pojmiti, da se postopa z zvestim narodom tako kruto in brezdušno,

še mnogo huje nego s puntarskimi Lahi in Magjari. Izrekel je večkrat svoje trdno uverjenje, da se bo ta politična glupost še bridko maščevala. Gospodje se bodo kesali, ali bo najbrž prepozno. Kakor Lorenc in Penc razlagal je tudi Huber naravoslovje, ali ne s tako dičnim uspehom kakor Lorenc, ker se ni domislil, da bi dal svoje nemško ali laško predavanje prelagati na narodni jezik. Na Reki je bil Huber še suplent. Drugo leto ga je minister potrdil za profesorja in poslal na službovanje v celjsko gimnazijo. Od tam mi je večkrat pisal kratko pisemce, v kojem me je vselej vprašal, káj kàj delajo in kako se zabavljajo „die feschen wälschen Madeln?“ Za Lahe je Huber smatral ne le vse Rečane nego tudi hrvatske Primorce. Nekoč je popotoval sam ob morju več ur daleč. Od konca so ga še nekoliko razumeli, že čez dobro uro pa je dospel do vasi, v koji se govori tako čudno „laško“ narečje, da niso razumeli ne on ljudi, ne ljudje njega. Odtod je povzel Huber, da so italijanska narečja še bolj različna med sabo nego nemška. Zaman sem mu pravil, da stanujejo v tem Primorju Slavjani hrvatskega plemena. On se nikakor ni dal preveriti, da bi to ljudstvo moglo biti druge krvi nego italijanske. Zmotile so ga najbrž mnoge laške besede, ki se nahajajo v čakavskem narečju. Kakor Huber, sodili so še mnogi drugi Nemci o primorski narodnosti. Prebivalce so smatrali za prave Italijane, k večjemu če so priznavali, da so pomešali svoj jezik tudi z nekaterimi slavjanskimi besedami. V Celju se je vladal Huber od konca prav pošteno proti Slovencem, pomagal jim je, kolikor je le mogel, v šoli in zunaj šole. Pohvalile so ga radi tega tudi neke slovenske novine. Ali v Celju je živelo že takrat mnogo nemških

fanatikov, ki so mehkosrčnega Hubra jeli obdelavati in ga predelali sčasoma v zakrknjenega švabomana. Ta izpremena mi je ostala več let neznana. V nekem listu sem pač čital, da je dal v šoli ta-le nauk Slovencem. Najprej je treba, da vržejo narodnost popolnoma na stran. Glavna skrb jim mora biti, da jim bodo žvenketali zlati in srebrniki v žepih, ki so jim zdaj tako neusmiljeno prazni. Jaz sem mislil in mislil, ali nisem mogel pogoditi pravega smisla tem besedam. Huber je bival že tretje leto v Celju, ko sva se zopet videla. Šel sem tja nekoliko baš radi njega. Na domu mi ga ni bilo treba iskati, dobila sva se na ulici. Pogovarjala sva se po stari navadi o sto raznih rečeh in tudi o politiki in narodnostih. O Slovencih je dejal Huber, da se bavijo preveč s politiko in boje brez vzroka za svoj jezik in posebno narodno življenje. Slovenci imajo natanko določeno zemljišče svoje, jasno je vsem očem, da jih deli od Nemcev Drava. Kadar se uredi svet po narodnostih, ne pride nobenemu pametnemu politiku na misel, da bi jim jemal in kratil to njihovo domovino. Čehom pa se zagode takrat drugačna pesem. Ti prokleti lopovi so se zarinili in ugnjezdili v osrčju nemškega naroda, njih treba iztrebiti in uničiti, „sie müssen ausgerottet werden!“ To čuvši sem menil, da me je je zadel grom. Razkačen skočim pred Hubra in mu pomolim pod nos figo z glasnim kričem: Ti si divja zver, ne pa duhovnik! Prestrašen zarudevši začne nekaj jecljati. Jaz ga pa nisem poslušal nego hitel, kar so me mogle noge nositi proti kolodvoru. Od takrat se nisva več videla. Slišal sem, da zahaja vsak dan k neki protestantski rodbini, ljudje so sodili, da zaradi neke

gospe. Ne vem, ali je bila to prazna kleveta ali resnica. Gotovo je, da to znanje ni dolgo trajalo. Hubru so se „omehčali možgani“, kakor pravijo zdravniki, po naše bi se reklo, da je zblaznel. Pa saj ni imel prave pameti že takrat, ko je hotel češki narod iztrebiti in uničiti.

Bena Hukepak. Rodil se je ta mož na Tirolskem blizo bavarske meje. Bil je prav Tirolec i po truplu i po značaju: krepak, debeloglav, močnih kosti, ješč do neverjetnosti, brbljav, bahaški, ali jako marljiv in vstrajen, kadar se je lotil kakega nujnega dela. Z besedami je slavil strašno svojo Germanijo, ali novci mu zanjo niso šli radi iz rok. Po njegovi misli Avstrije ni ustvarila turška nevarnost, nego reka Dunav, katero je smatral za nemško reko. Vse dežele ob njej in pritokih njenih imenoval je nemško vlastino in nemško dedino. Germanizacijo je hotel pospeševati na Hrvatskem ne le radi ukaza Klemanovega, ampak tudi po svoji volji, ker ga je ta posel veselil in oduševljal. Služil je najprej v Trstu, o katerem mi je pravil, da je že na pol nemški in da je našel tudi v okolici ljudi, s katerimi se je je pomenkoval lahko po nemški. Jaz sem se mu seveda smejal, veliko bolj pa me je zanimalo molčanje njegovo o Vidicu, ki mu je bil v Trstu ravnatelj. O kaki zlobi njegovi ni zinil nikoli ne besedice. Bena Hukepak je torej želel razširjati ugled in veljavo obožavane nemščine, samo to je bil šment, da ni prav vedel, kako bi se lotil tega zanimivega dela. Nagovarjal je učence, naj se uče pridno nemški, da se bodo mogli lahko tudi med sabo pomenkovati po nemški. Ali naši mladiči so mu ugovarjali in dejali, da se uče nemški zato, da bodo mogli občevati z Nemci, ali med sabo se bodo pa po-

govarjali vedno le na svojem materinskem jeziku. Bena Hukepak je hvalisal na vse pretege in kriplje slavno mater Germanijo, povzdigoval jo visoko nad vse narode tega sveta, imenoval jo domovino vseh znanosti, glavni vir vse poezije, prvo zastopnico vse človeške omike in prosvete itd. Dijaki so poslušali povse hladno te superlative. Neki Slovenec se oglasi: Vsak berač svojo malho hvali! Hrvatski dijaki pa so ga jeli izpraševati, kako je to, da imajo ti prvaki kulture toliko sovražnikov med narodi, koji bi jih morali častiti in ljubiti, če je to res, kar jim on pripoveda? Hukepak dogovori smehljaje se: Vsak odličnjak ima nasprotnikov. Nemce sovražijo tujci zato, ker jim zavidajo, pa tudi radi tega, ker jih dobro ne poznavajo. Nemci jedini se trudijo, da spoznajo korenito druge narode, oni so tudi jedini, ki priznavajo in poveličujejo dobra svojstva in zasluge vseh inorodcev. Oni jedini znajo biti pravični vsem ljudem in narodom. Tem glupim čenčam in lažem so se dijaki smejali in mu povedali kar v brk, da mu ne verjamejo. Odtod se vidi, da si Hukepak ni pridobil dosti ugleda, tudi o drugih prilikah so ga imeli fantje za Pepčka. Nekoč jih je vprašal, kako se pravi Nemcem po njihovem jeziku? Rekli so mu: Nemci. Bena veli: Kaj pa pomeni koren te besede? Dijaki odgovore: Nem je v našem pismenem jeziku to, kar nemški „stumm", v našem narečju pa pomenja „dumm". Nemec je torej po smislu naše govorice to, kar „ein dummer Mensch". Bena se osupne in silno vznemiri. Dijake svoje je začel zdaj ne le pregovarjati in zaklinjati, ampak jih tudi lepo prositi, naj svojim ljudem doma dopovedó, da so Nemci jako pameten narod, ne pa bedaki. Grdo ime „Nemec" morajo Hrvatje

vsekako zavreči in pozabiti, naj imenujeje Nemce odslej Germane, kakor jim pravijo rimski pisatelji. Hukepak bi bil rad zvedel, kaj mislijo ljudje o Nemcih, kakova svojstva jim pridevajo. Pozval je torej k sebi izvrstnega dijaka Asangerja, ki je znal dobro nemški, in ga prosil, naj mu pove brez bojazni in sramu vse, kar govore o Nemcih kmetje, meščani in izobraženi možje. Asanger se zablede in najde v stiski, ker se ne domisli precej, kaj bi povedal svojemu profesorju. Hotel ga ni naravnost razžaliti, še manje pa se mu lagati in prilizovati. Sčasoma se ohrabri in veli: E, ljudje so že taki, da imajo o tujcih rajši slabo nego dobro mnenje. Najprvo se zdi našim kmetom strašno čudno, da Nemci ne nosijo spodnjih hlač, njihove gospe jih pa nosijo. Nemce imajo seljaki za grozno nemirne ljudi, ki napravljajo neprenehoma nepotrebne vojske. Ali sami ne marajo iti v boj, prah jim preveč smrdi, mesto svojih pošiljajo zoper sovražnike naše hrvatske dečke, naj oni prelivajo kri svojo in jim dobivajo dežele. V mestih imajo Nemci dosti prijateljev med tistimi slabimi Hrvati, ki se sramujejo svojega rodu in jezika, vsi drugi pa jih gledajo pisano in se jim včasi tudi rogajo. Pa veste, zakaj? Skoraj vsak Nemec veli, kadar hoče kaj potrditi: Ja wohl — ja wohl! Izgovarjata pa se ti dve beseda: ja vol, ja vol, kar pomenja v hrvatskem jeziku: Ich bin ein Ochs! Ljudje se ne morejo nasmejati in prečuditi, da zmerjajo Nemci tako pogostoma sami sebe, da so voli. Ali to se ve, da se meščani tako samo šalijo, kajti dobro vedo, da je v Nemcih mnogo prebrisanih in velerazumnih glavic, ki so vredne vsake hvale ne pa grdih priimkov. Izobraženci naši pa smatrajo Nemce vsi za naše najhujše in najbolj nevarne

narodne sovražnike, ki bi hoteli, ko bi mogli, ves svet podjarmiti, posebno pa so izbulili svoje oči v slavjanske dežele. Naši razumniki tudi trdijo, da so Nemci največji bahači na svetu, da se hvalijo tudi s takimi krepostmi, kojih niso nikoli imeli, n. pr. s skromnostjo in pravičnostjo. Nemec doma zvečine žuli svoj krompir, še bog če ga je; ako pride v tuje kraje, pravijo naši gospodje, da je pa tako izbirčen, da mu ne ustreže nobena kuharica. Moji rojaki imajo sploh Nemce za silne jedce, za ljudi, ki še zmerom radi zalagajo, dasi bi morali biti že zdavnaj siti. Čital sem tudi v italijanski knjigi tožbo, da gospodar nemških gostov nikoli ne more napasti. Pa saj se pripovedujejo take reči, tudi o domačinih. Doma sem često čul, da gladen Ličan pojé kar celo ovco, tudi to vemo, da Črnogorci niso junaki samo na borišču, ampak tudi za dobro obloženo mizo. Bena Hukepak je poslušal pazljivo svojega dijaka, potem pa je dejal: Prav hvaležen sem vam za vse, kar ste mi povedali. Narodi so si očitali že od nekdaj vsakovrstne bedastoče. Ta napaka je splošna. Koliko zabavljic se čuje na Nemškem zoper Francoze, Lahe, Čehe, Magjare! Ali to me pa vendarle jezi, da jemlje vaša inteligencija Nemcem skromnost in pravičnost. Skromni smo mi, žal, še preveč, zato meni vsak paglavec, da ima pravico nas oštevati. Tudi to se je že zdavnaj dokazalo, da čut pravičnosti in resnice ni v nobenem drugem narodu tako živ, razvit, splošen in dejanski kakor v našem germanskem, pa naj taji in zanika tudi ves svet ta zgodovinski in modroslovni aksijom. Asanger se je o teh besedah zasmejal, pomignil z ramama in dejal: Kako pa se strinja s temi vašimi besedami očitno dejstvo, da Nemci baš zdaj tako

kruto zatirajo Hrvate in naš jezik? Hukepak mu je jel nekaj kvasiti o kulturni nalogi, kojo so prejeli Nemci od usode in svojega genija in jo zdaj izvršujejo. Take čenče niso preverile nobenega dijaka, nikari tako nadarjenega mladeniča kakor je bil Asanger. Vsi učenci višjih razredov so imeli Hukepaka za blebetavasto prismodo. Odtod mu je došlo tudi nazvanje Bena. Podpisal je nekemu dijaku svoje krstno ime skračeno Ben. Dečko pa je dejal: Hukepak je izpustil črko **a**, on je bena, bena ne pa Ben. O ješčnosti njegovi bi se dali povedati mnogi izgledi. Nekoč sva hotela južinati na Trsatu. Krčmarica nama ponudi kuhana jajca. Jaz ji velim, naj mi pripravi tri, Hukepak jih je zahteval — deset. Po končani južini sva šla po „svetih“ stopnjicah navzdol proti Reki. Na sredi pota se tovarišu mojemu jajca spuntajo in začno bruhati na dan. Obrizgal je gotovo 50 stopnjic ali pa še več na veliko pohujšanje pobožnih ženic, ki so lazile memo naju navzgor proti Trsatu. Nekoč mu je skuhala koroška kuharica tistih velikanskih cmokov, ki so v nekojih planinskih deželah narodna jed. Použil jih je veliko skledo, tri pa si je dal zaviti v papir, češ, da jih ponese svoji gospodinji. Kuharici se ta namen ni zdel preveč verjeten. Šla je tiho za njim in opazila, da je precej, ko je dospel na cesto, razvil papir in začel hlastno zalagati tudi te cmoke. Hukepak in neka lepa, vedno lačna nemška gospa sta bila glavna krivca, da so zasloveli Nemci tudi v hrvatskem Primorju za požeruhe. Po vsem tem ni čudo, da je izgubil Bena povsod svoj ugled. Ali dijaki ga niso smatrali niti za dobrega učitelja, dasi je znal izvrstno tiste latinske in grške klasike, ki se rabijo v gimnaziji. Kadar je predaval, delal je vselej

tako dolge perijode, da ga mladina često ni razumela, mnogi ga baš radi tega niso marali poslušati. Neko nesrečno naključje pa je celo zakrivilo, da so ga dijaki nehali spoštovati, ker se je razširil glas, da je nenraven človek. Jaz in on sva se šla kopat z Reke pod „Pečine". Skalnato je tam pri kraju tudi morsko dno. Tod se nahaja mnogo hobotnic (polipov), zato je nevarno plavati blizo brega. Jaz sem plul skoraj četrt ure daleč, Hukepak pa se je sukal navzlic mojim opominom samo med skalami, češ, prav Tirolec se ne boji nobene nevarnosti. Kar začujem glasen krič: Na pomoč, jaz pogibljem! Hitro, kolikor se je dalo, plavam nazaj proti bregu. Bena zajavka: Neka žival me je udarila ali pičila, morda bom moral poginiti. Plavaje bil je zašel med hobotnice in jedna ga je usmuknila na jako občutljiv ud. Jaz skočim brž iz morja, se oblečem in tečem v mesto, da prosim hrvatskega doktorja Avgustinovića za zdravilo. Jaz in doktor greva v stanovanje Hukepakovo, ki je bil prikrevsal ves otožen ravno domov. Doktor mu je položil na rano led in jo dobro obvezal. Nevarnost je brzo minula. Jaz sem svaril tovariša, naj nikari nikomur ne pripoveda, kaj se mu je pripetilo, ker bi utegnili ljudje kaj druzega misliti, kar mu ne bi bilo všeč. Brbljavec pa tudi zdaj ni mogel molčati. Že prvi dan je povedal gospodinji svojo nezgodo. Ona pa se je namrdnila, neverjetno odkimavala in velela: Zasačili ste, česar ste iskali. Tiste hobotnice, katerih jedna vas je ugriznila, stanujejo v starem mestu na Gomili. In kakor ta baba sodili so tudi drugi ljudje. Zaman sem ga branil in zatrjal, da lahko prisežem na njegovo nedolžnost zastran te bolezni. Zvedeli so seveda tudi dijaki to nesrečo njegovo. Ko se je

čez dober teden zopet prikazal v šoli, sprejeli so ga z neskončnim šumom in krohotanjem. On pa je bil tako priprost, da je smatral ta krič in smeh za veselo, dobrodušno pozdravljenje! Oktoberskega diploma Hukepak ni učakal na Reki. L. 1859., ko se je razgorela na Laškem vojna, smo ga še imeli med sabo in se mu dostikrat smejali, ko nam je dokazoval z nekakimi skrivnostnimi trokoti, da Avstrijci morajo zmagati. L. 1860. so ga premaknili na slovensko zemljo, da oznanjuje nemško kulturo tudi našim dečakom. O njem sem slišal pozneje le to, da se je oženil in da mu je vsa rodbina tako ješča kakor o sam. V Ljubljani pri „Slonu“ so jedli nekoč od poludneva do poltretje ure brez presledka. Čez nekaj let povišala ga je vlada za ravnatelja gimnaziji v nemškem kraju ali v slovenski soseščini. Od tod je čestital kranjskim mestom, da so si ohranila nemški značaj in nemško srce. V Ljubljani je naredil dosti smeha ta razglas njegov. V svoji službi je prejel Hukepak dve precej veliki odliki. Naši ljudje pa so govorili: Kako lahko se dobe odlike, ako je človek nemški kričač ali pa nemškutarski podrepnik!

Hiler je prišel v Avstrijo iz srednje Nemčije. Vseučilišče je pohajal najprej doma, potem na Dunaju. V jezikoslovnem semenišču se je jako odlikoval. Težko umevna mesta v starih klasikih je pojasnil večkrat jako bistroumno. Glasovitemu germanizatorju in filologu Bonicu se je izredno priljubil, štel ga je med svoje najbolje poslušalce. Po izvrstno prebitih državnih izpitih poslala ga je vlada najprej v Trst. Ker se ji je zdelo to mesto menda že dovolj ponemčeno, potrdila ga je drugo leto za pravega profesorja reške gimnazije, da bi pomagal ponemčevati tamošnje Lahone

in Slavjane. Hiler je bil vitke rasti, svetlih las, v lice pa lepo bel in rudeč kakor kak gorenjski dečko iz bolj imovite hiše. Občevalo se je ž njim prav lahko, ker ni bil prepirljiv in aroganten, kakor zvečine drugi njegovi rojaki. Midva sva se brzo sprijaznila in pobratila. Prehodila sva večkrat vso reško okolico in izpraznila zajedno marsikatero kupico Kostrenjca in Dražana. Na teh potih sem spoznal natanko vse njegove nazore o veri, narodih, znanostih in umetnostih. Moral sem priznati, da je Hiler veleizobražen mladenič, objednem pa sem ga pomiloval, da se je zatelebal tako neumno v klasične starine. Po vnanjem je izpolnjeval vse običaje in zapovedi katoliške vere, v srcu pa jo je črtil in preziral. Strašno je obžaloval, da je poginilo poetično in prekrasno grško poganstvo. Po njegovem naj bi se bilo ne le ohranilo, ampak se tudi razširilo v vseh drugih narodih, koje bi bilo osrečilo stokrat bolje, nego jih osrečuje žalostno, vedno na smrt misleče krščanstvo. Med katolištvom in protestanstvom Hiler ni delal mnogo razlike, obe veri sta se mu zdeli jednako duhomorni in prazni. V njegovi domovini so živeli katoliki in lutrovci pomešani, ali se niso nič sovražili ali prepirali radi vere. Ti so govorili onim: Vaša vera je bolja od naše, ker daje duši več paše in tolažbe. Katoličani pa so jim odgovarjali: Ni res, vaša vera je bolja od naše, ker se je oprostila brezštevilnih peg in izmislic, ki kaze našo. Če je začel kak škof kaj rogoviliti proti vladi, dala ga je precej zapreti in vse ljudstvo je to odobravalo. V večjih mestih se je nahajalo nekoliko bogastva v rojstveni deželi Hilerjevi, ali na kmetih je gledala iz vseh oken gladna revščina. Skoro vse strehe so bile slamnate. Ljudje so drli ku-

poma v Ameriko s trdnim namenom, da se ne vrnejo nikdar več v svojo izstradano domovino. Tudi Hilerjev oče je zamislil iti preko morja, ostal je doma samo radi svoje rodbine. Hiler je imel dolgo mene za pravega Nemca, ravno tako kakor Hukepak. Ker je pripadala Kranjska k nemški zavezi, mislila sta oba, da so Kranjci po večini nemškega rodu, k večjemu če se nahaja tu ali tam kak boren ostanek nekdanjih slovenskih prebivalcev. Bena nas je primerjal k tirolskim Ladinom, ki so bili staroselci te dežele. Ko me je bolje spoznal, smatral me je za — nemškega renegata! Hiler ni bil tako nespameten, ali za Nemca me je imel vendarle in je menil, da sem za nemštvo tako mrzel zato, ker je pri nas še premalo vzbujena nemška narodna zavest. Pozneje me je priznal za pravega Slavjana, ali te misli se ni mogel nikdar znebiti, da Kranjci zvečine govore nemški in pripadajo k veliki Germaniji. Od tod se jasno vidi, kako slabo se uči na Nemškem zemljepis, čeravno se nemški učenjaki na vse pretege bahajo, da samo Nemci poznavajo korenito vse tuje narode. Silno pa se je razlikoval Hiler od Hukepaka za neko drugo reč, namreč za denar. Živel je pristojno in dobro, ali tako, da mu je ostajalo vsak mesec nekoliko goldinarjev od plače. Za počitnice si je prihranil par stotakov, da je mogel prijetno popotovati. Hukepaka pa je vedlo zmerom trdo za denar, dasi ni bil ne pijanec, ne igralec, ne babjek. Ali že za pravo hrano je potrošil veliko, ker si je dal prinesti vsake bolje jedi po dve in tri porcije, razun tega je bil jako sladkosneden. Miznica mu je bila vedno polna slastic, sladkorja, datol in pomaranč. Svoje prihodke je toraj največ zajedel. Za boginjo Germanijo

sta bila oba, Hiler in Hukepak strastno oduševljena. Oba sta si spodabljala tudi v tem, da se nista zadovoljila z njeno imovino in resnično lastnino, nego sta ji hotela razprostreti veljavo in govorico tudi na tuji, hrvatski zemlji, trudila sta se po svoji moči, da bi nadomestila v njej slavjansko omiko in prosveto nemška omika in prosveta. Po načinu svojega delovanja pa sta se znatno razlikovala. Hukepak je hvalil in priporočal nemštvo in nemški jezik kot čenčar in klepetec, Hiler kot učenjak in pedagog. V gimnaziji je razlagal Hiler stare grške in latinske klasike in nemški jezik. Dijaki so ga spoštovali radi velike jezikoslovne učenosti, ali so ga često kaj težko razumeli, ker je izgovarjal besede preveč po običaju svojega rojstvenega kraja. Pravili so mi, n. pr. da mu je ušel včasi celo kak uf mesto auf. Mržnjo svojo proti dogmatičnemu katolištvu je kazal Hiler tudi v šoli. Lesinga je na vso moč povzdigoval, posebno pa so morali učenci prav natanko znati ves razvoj njegove drame: „Modri Natan“, ki oznanja precej očitno versko indiferentnost. Pohujšalo jih to berilo ravno ni, ker so bili še premladi, da bi pojmili ves smisel in duh te igre. Od Klemana je prejel Hiler obilo naukov, kako treba delati v šoli propagando za nemški jezik, nemško mišljenje, nemško kulturo: Z zgovorno besedo je slavil in poveličeval mogočnost nemškega naroda, njega sijajno zgodovino, neizmerno bogastvo nemškega jezika in slovstva, duhovitost nemških klasikov, ogromne napredke v vseh znanostih in umetnostih, pomenljivost in zaslužnost za ves človeški rod. V tem predavanju je bilo mnogo resnice, ali pravec mu je bil preveč jednostran, stališče pa prečesto subjektivno in za

mladino previsoko. Vsi ti trudi in napori pa so se tudi Hilerju žalostno izjalovili, nekaj zato, ker je govoril preučeno in predoktrinarno, še bolj pa radi tega, ker so bili naši dijaki že dobro zavarovani zoper take tuje izkušnjave s svojim žarkim hrvatskim domoljubjem in občeslavjanskim rodoljubjem. Mladež naša se je čudila, kako da hočem občevati z germanomanom Hilerjem, katerega je imela sploh za mojega antagonista in antipoda. Kakor je imenovala mene navadno „Janez“, imenovala je tudi njega Johan. Janez in Johan sta ji bila dva nasprotna pola, Janeza je smatrala za glavnega zastopnika narodne, Johana za glavnega zastopnika nenarodne, hrvatstvu sovražne misli in propagande. Hiler je vedel, da znam hrvatski, ali ker me je štel med svoje rojake, govoril je proti meni odkrito o narodnem vprašanju. Nekoč je modroval po priliki takole: Te mnoge narodnosti so za Avstrijo velika nadloga in nesreča, ali zdaj smemo upati, da bo kmali konec temu neredu. Trst se je v malo letih na pol ponemčil in Trst je bil velika italijanska občina. Po uradih, šolah in vojakih nakopičilo se je v njem toliko nemškega življa, da pod njega težo laška narodnost umira na vseh koncih in krajih. Tod na Reki in v njenem Primorju se izvrši ta premena še mnogo laglje. Tu živi neka zmes, koja ni pretežno niti laška niti slavjanska. Ta zmes se bo veselila, da dobi z nemškim jezikom čvrsto narodnost in ž njo združeno prosveto. Tako mi je trdil na Dunaju Kleman, ki je uverjen, da se bo čez dva ali tri pokolenja razlegala po vsem tem Primorju nemška govorica in nemška pesem. In tako sem zdaj zvedel, odkod je došla Hilerju predrzna vera v bližnjo smrt krepkih hrvatskih Primorcev. Da ga

nekoliko kaznim, objednem pa tudi poučim, sem ga pregovoril, da sva se šla izprehajat proti Kostrenji. Prej je bilo nebo precej oblačno, nagloma pa se je ujasnilo in solnce je začelo hudo pripekati. Od konca sva hodila po gladki cesti ob morju, potem sem ga zavlekel med pečine. Krenila sva proti Podvežici in potem po drugem potu nazaj proti Martinščici in od tod skoz sotesko proti Dragi. Lazila sva povsod po grapastih tesnih stezah in stezicah med gomilami skal in kamenja. Ali skalnate so bile tudi steze, na mnogih mestih je štrlelo iz njih robato, šiljasto in ostro kamenje. Hiler, ki je nosil mehke, tanke botice, javkal je neprenehoma: Aj, aj — aj, aj — ti za Boga — kam si me zapeljal, jaz poginem v teh razbeljenih, režočih pečinah. Ko sem dovolj namučil njega in sebe, se mu nasmejem: No, zdaj veš, kaj je Primorje. To si gotovo že često čital, da je vsak narod tak, kakoršna je njegova zemlja. Kršen in zobat je primorski svet, ravno tako trd in oster pa je tudi primorski Hrvat. Kleman se je lotil v svojem glupem napuhu naloge, katere ni kos z vsemi svojimi podrepniki. Jezik in narodnost vzamejo Primorcem šele takrat, ko prestvarijo primorsko kamenje v medeno potvico ali vsaj v rahlo prst. Hiler me zavrne nejevoljno: Odloži to narodno filozofijo za kako drugo priliko, zdaj pa me privedi kar se da hitro v kako dobro ali če tudi slabo krčmo, da se poživim, kajti čutim se bolj mrtvega nego živega. To prošnjo sem mu izpolnil tem rajši, ker sem bil tudi jaz sam ravno tako kakor on potreben krepila. Od takrat se ni šel nikdar več izprehajat z mano na deželo. V mestu pa sva se še večkrat zajedno zaletela v kako gostilno. Nekoč

pride kmali za nama v krčmo sodni uradnik Šepić, ki je sodil med prve rodoljube v hrvatskem Primorju. Ko mu sluga prinese vino, trči z mano in veli: Tertius primus! Ti dve besedi sta bili geslo tistih udov reške čitalnice, ki so se bili med sabo pobratili. Hiler gleda debelo in me vpraša, kaj to pomenja. Zdaj se več ne spominjam, kaj sem mu odgovoril. Če me je vprašal kak drug človek za pomen našega gesla, razjasnil sem mu ga takole: V Avstriji prebivajo trije glavni narodi: Nemci, Magjari in Slavjani. Nemci imajo vse pravice, ki jim gredo, in še nekaj več; Magjarji so izgubili ustavo, svobodo in vseučilišče, ali so ohranili skoro vse srednje šole, skoro vsa sodišča in tudi svojo dično akademijo, Slavjani pa niso mogli ničesar izgubiti, ker zvečine že prej niso ničesar imeli. V sv. pismu pa se čita zlato tolažilo: Tisti, ki so zadnji, bodo prvi, zasedejo prva mesta in baš zato pravimo: Tertius primus, to je tretji, slavjanski narod, ki je zdaj zadnji, naj postane po božji milosti prvi. Prvotni smisel našega gesla je bil strožji, Nemcem zelo sovražen, jaz sem ga ublažil iz politike, da nas ne doleti kaka sitnost. Mislim, da sem naše geslo tudi Hilerju tako raztolmačil, toda za gotovo ne vem. Dobro pa pomnim, da ga moja pojasnitev ni zadovoljila. Od takrat nisva več občevala. On je sedel največ doma pri knjigah, ker se je pripravljal za doktorat. Na Reki je služil samo jedno leto. Moral je spoznati, da ni ustvarjen za ta kraj in da doseže na Nemškem bolje uspehe. Vidic mu je res da naklonil po svoji priporoki pohvalen dekret za koristno delovanje, pravzaprav pa je komaj čakal, da se ga znebi. Že njegova nekoliko čudna nemščina mu ni ugajala, zdela se mu je pre-

tuja za avstrijske šole. Zavohal pa je ravnatelj tudi duh in pravec njegovega predavanja. „Modrega Natana“ je smatral za pohujšljivo čtivo, radi kojega bi mogla vlada prijeti tudi njega. Vohuni so mu ovadili še druge zalete Hilerjeve. Govoreč o Devkaleonu in Piri je dejal, da je ta klasična bajka podobna svetopisemski bajki o Adamu in Evi i. t. d. Na koncu leta je Hiler izginil, nihče ni vedel kdaj, poslovil se ni pri nikomer. Vrnil se je zopet med Nemce, ali v gimnaziji je služil tudi tu le malo časa. Preselil se je na vseučilišče, kjer je začel razlagati znanstveno jezikoslovje. S tem se je pridružil učenjakom in v Avstriji je malo mož, ki bi se mogli ž njim kosati v jezikoslovni kritiki grške in latinske slovesnosti. Tudi vlada sama je priznala bistri um in vednosti njegove podarivši mu z vestnim delom pošteno zasluženi red železne krone. S politiko se že dolgo več ne bavi. O tujih narodnostih je dobil sčasoma bolj pravične pojme. Pravili so mi njegovi rojaki, da zagovarja zdaj načelo, katerega se drže slavjanski rodoljubi že od nekdaj: da morajo imeti v Avstriji vsi narodi jednake dolžnosti in torej tudi jednaka prava.

Prijap-Šufterle. Rusi govore o Tartarih, Slovenci pa o Kočevarjih, da so ali popolnoma pošteni ali pa popolnoma spačeni, srednje mere za njih nima. Ravno tako bi se dalo soditi o Tirolcih. Med ljudi, ki so povse spačeni in zavrženi, treba vsekako uvrstiti profesorja Prijapa ali Šufterleta. Života je bil ta Tirolec nizkega in čokljatega, las in brade pa rudeče. Izpod nizkega čela gledale so potuhnjene njegove zlobne, mačje oči. Nosil je brke. Z desnico se je neprenehoma držal zanje ter jih mencal in prifrkaval. Truplo mu je

pokrivala debela suknja z visokim ovratnikom. Glava mu je molela neposredno iz nje, kakor da nima nič vratú. Šole je izdelal na Tirolskem, profesorski izpit pa je prebil na Dunaju. Potrjen je bil samo za pol gimnazije. Hvalil se je, da ima spričevalo tudi za višjo realko, ali mu nihče ni verjel, ker je bil zakrknjen lažnik. Služil je najprej v šleski Opavi, za kazen premestili so ga v Zagreb. Sam je pravil, da so ga zato odtirali iz Opave, ker je trdil v šoli, da je bil Luter oče nemškega pismenega jezika in novonemške literature. Ali meni se zdi mnogo bolj verjetno, da je moral oditi iz Šlezije radi kakega pohujšljivega dejanja. V Zagreb je prišel s trdnim namenom, da bo pospeševal na vso moč vladino politiko germanizacije. Take napotke je dobil seveda tudi od Klemana. Že v Zagrebu je poniževal in zasramoval vse, kar je bilo slavjansko in hrvatsko, rogal se je narodnim šegam in težnjam, ometaval z blatom vse prave narodnjake. O vsaki priliki je zatrdil z zlobnim smehljajem, kako trd, neskladen, prostaški in grd je hrvatski jezik. Mnogo je zahajal v kavarne. Čitaje na videz novine, vlekel je tanko na ušesa, kaj se pomenkujejo gostje. Naučivši se kakih 50 hrvatskih besed začel je pazljivo poslušati tudi hrvatske pogovore. V društvu se je bahal rad s svojim znanjem starogermanskega jezika. V dokaz molil je rad gotski očenaš: Ata unsar tu in himinam. — Gostje so se delali, kakor da jih strašno zanima ta molitev, pa so ga prosili neprenehoma, naj jim jo ponovi. Ker je bil strašno nečemuren, jim je seveda rad ustregel. Molil je včasi gotski očenaš po desetkrat zaporedoma, neko nedeljo pa se od 7. do 10. ure ni slišalo nič drugega v tistem kotu, kjer je navadno posedal, nego:

Ata unsar tu in himinam itd. Tepče ni zapazilo, da ga imajo gospodje, kakor pravimo, za Pepčka. Šufterleta vlada ni hotela potrditi za pravega profesorja v Zagrebu, najbrž zato, ker se ji je zdel preveč bedast. Poslala je k nam na Reko ta divni zaklad nemške omike in nravnosti. Od konca je hlinil proti vsem profesorjem neko navidezno prijaznost. Jeli smo ž njim občevati, hoditi v njegovem društvu v gostilnice in kavarne. Ko smo mu povedali, kako prijetno se zabavljamo v čitalnici, zapisal se je tudi on za uda. Posnemal je v tem doktorja Lorenca. To zaupanje naše pa ni dolgo trajalo. Najprej razžalila je vsakogar njegova sarkastična zabavljivost. Sodil je nemilo in raznašal človeka, ne da bi ga le količkaj spoznal. Često smo ga zasačili v debeli laži. Posebno zopern in neprenosen nam je bil radi vednega bahanja in samohvalja. Čital je res prav veliko ali brez kritike in prebave. Verjel je vsaki knjigi, naj je bila glupa ali pametna. Nekje je bral, da so bili stari Etruski — Nemci in to neumnost je imel za povse dokazano resnico. Takih izgledov bi se dalo še mnogo našteti. Najrajši je čital knjige, ki so postavljale Nemce nad vse druge narode, ali pa take, ki so Slavjane sramotile in jim prerokovale same poraze in narodno smrt. Laški jezik je za silo znal, mogel se je z Lahi pogovarjati. Mnogo se je bahal tudi s svojo francoščino in angleščino ali, kar nam je kvasil o posebnih svojstvih teh dveh jezikov, ni dokazovalo baš velike vednosti in bistroumnosti. V šolskem programu je dal natisniti prvo polovico svoje zgodovinske študije o nekem vladarju srednjega veka. Proti meni se je strašno razkoračil in napihoval, koliko truda ga je stalo to delo. Ali zato je pa tudi povse izvirno, zajeto iz najstarših listin

in tako korenito, da se o tej tvarini ne napiše lahko še kaj novega. Na skoro pa smo se uverili, da je vsa ta hvala prazen humbug. Čitaje Leotovo zgodovino srednjega veka sem spoznal, da je Šufterle prepisal iz nje kar cele strani ali brez kake kritike. Slavjanska beseda Kum mu je došla n. pr. iz sanskrita, ne pa iz latinščine. Sodba nemških učenjakov se je glasila o tej razpravi tako nepovoljno, da naš ravnatelj ni hotel dati natisniti druge polovice na neskončno jezo slavohlepnega šušmarja. Tudi v šoli je pokazal Šufterle vsak dan svojo učiteljsko nesposobnost. Razlagal ni nikoli ničesar. Vsa njegova modrost je bila ukazovanje: Von da bis da! Izpraševal je samo po šolskih knjigah, ki so ležale vedno pred njim. Kar se ni nahajalo v njih, ni imelo zanj nobene veljave. Radi te starokopitne metode so ga vsi dijaki zaničevali. Soglasno so trdili, da je on najslabši učitelj izmed vseh, kar so jih poznali. Zato ni čudo, da jim je služil kakor Zagrebčanom za objectum foppabile. Vsak dan so si ga narisavali sedečega za mizo v nerodni, visokovratni suknji, vihajočega si desni brk in zijajočega glupo v šolsko knjigo. Naša mladina pa je Šufterleta tudi z vso dušo črtila in preklinjala radi nesramnega napadanja vseh narodnih svetinj in uzorov. Čvekal in čeljustal ji je neprenehoma, da so Nemci prvi narod na svetu, ki nosijo in dele vsem drugim narodom prosveto in znanost, filozofijo in umetnost. Hagedorn, Ramler, Kleist se štejejo v nemški literaturi le za pesnike srednje vrednosti, ali vsi Slavjani skupaj nimajo nijednega, ki bi se mogel ž njimi primerjati, nikari s Klopstokom in drugimi nemškimi velikani. Slavjani se hvalijo s svojim Miklošičem, na Nemškem pa živi

več stotin učenjakov, ki se morejo ž njim kosati. O našem narodu je govoril ta švabski pritepenec tako zaničljivo, da je razdražil in razkačil celo take dijake, ki so bili po slabi svoji nadarjenosti prav malo vneti za domovino. To gnjusno slavofobstvo so mu vsi rodoljubi tem bolj zamerili, ker ga je začinjal z debelimi očitnimi lažmi. Pravil je mladini, da so Nemci veliki, močni in lepi ljudje, Slavjani pa majhni, slabotni, nečedni in često pokvečeni. V gimnaziji je služilo do 1858. l. sedem Nemcev, izmed kojih je bil močan jedini Bena, visok jedini Mezmer, vsi drugi so bili bolj majhne rasti in slabotni, dočim smo bili učitelji slavjanskega rodu do malega vsi veliki in tudi precej močni, pokveke ni bilo med nami nobene. Dijaki so seveda to videli in so se strašno smejali Šufterletovim blednjam. Drugikrat jim je čenčal, kako hitro da se širi na vse strani nemški jezik. Na Kranjskem se je že zdavnaj tako ukoreninil, da ga znajo dobro vsi prebivalci. Viharno krohotanje nastane v šoli o teh besedah, kajti živelo je na Reki mnogo stotin naših rojakov, ki niso znali ni pisniti po nemški. Ali Šufterle je poveličeval in slavil o vsaki priliki tudi nemško poštenost in moralnost, na vso moč pa je grajal slavjansko nenravnost. Dejal je proti meni in drugim, da označuje Slavjane najbolj spolna razuzdanost. Za živ izgled si je izbral carja Nikolaja, o kojem je trdil, da je živel v krvoskrunski zavezi s svojo hčerjo Olgo. Take nesramne klevete si je izmišljal ta lopov, ki je bil sam učlovečena svinja! Čital sem o carju Nikolaju mnogo spisov, koji so prišli izpod peresa njegovih huliteljev in sovražnikov, ali v nobenem nisem našel nijedne besede, ki bi bila sumnjičila uzorno poštenje

tega vitežkega vladarja. V čitalnici se je začel Šufterle brez povoda prepirati z vrlim trgovcem Jakićem. Izustil je predrzne besede: Naj Hrvatje na kolenih Boga hvalijo, da so hoteli Nemci k njim priti! Naučijo jih vsaj po človeški živeti itd. Jakić se je seveda strašno razpalil in ga psoval tako glasno, da se je čulo na tretjo ulico. Rekel mu je vse, samo tega ne, da je človek. Od takrat se ni predrznil več skruniti čitalniških dvoran s svojim ostudnim gobcem. Kmali potem se je v našo največjo zadovoljnost izbrisal izmed udov čitalnice. Saj je hodil vanjo samo zato, da vohunari, da opazuje izbruhe narodne nejevolje radi vedno okrutnejšega zatiranja. Ta svoj glavni posel je opravljal z največjo gorečnostjo tudi v naši gimnaziji. Hodil je poslušat k vratom, kaj in kako razlagajo profesorji, izmikal je tuje naloge pa jih pazljivo pregledaval, kako jih popravljalo profesorji, razširjal je po mestu najgrje klevete in laži proti svojim službenim tovarišem, da jim ukrade dobri glas. Ko je nabral dovolj gradiva, se je usedel, napisal več pol ovadb ter jih poslal deželni vladi v Zagreb. Tožil je ravnatelja Vidica, mene in še več drugih profesorjev, da smo ignoranti in ne izvršujemo svojih dolžnosti. O meni je naglašal posebno to, da se bavim najrajši s slavjanskimi fantomi, s katerimi okužujem tudi šolsko mladino. Šufterle se je jako varal, če je mislil, da mu bo kdo verjel. Revišče, ki je prebilo z velikim trudom komaj, komaj svoj izpit za dve šoli iz grškega in za 4 iz latinskega jezika, predrznilo se je očitati nevednost kolegam, ki so bili vsi po dobrih izpitih potrjeni za vso gimnazijo. Mene je črtal ta švabuh najbolj, brez dvojbe zato, ker sem vnemal mladino za narodni jezik in domovino in mu

zapiral vsa pota do uspeha. Gotovo bi se bil iz srca rad pohvalil vladi, koliko privržencev je znal pridobiti materi Germaniji. Ravnatelja Vidica je sovražil že radi nesprejete druge polovice svoje razprave, pa tudi zato, ker ga ni priporočil vladi za pohvalni dekret in mu povedal naravnost, da njegova učna metoda ne more prinesti mladeži nobene koristi. Zagrebška vlada je poslala po zakonu Šufterletove ovadbe ravnateljstvu reške gimnazije, da pove o njih svoje mnenje. Mi učitelji smo končali to grdo spletko prav naglo in korenito. Zbravši se smo sklenili, da z denuncijantom ne moremo in nečemo več služiti. Baš tiste dni je došel na Reko nadzornik Jarc. Da mu naznanimo svoj sklep, šli smo in corpore k njemu, vodil nas je starešina Lorenc. Ta je povedal nadzorniku, da mora učitelj Šufterle ostaviti naš zavod, če ne se odrečemo vsi profesorji službe na reški gimnaziji. Razložil mu je seveda natanko tudi vzroke. Šufterletova usoda se je odločila še tisto uro. Nadzornik nam je dal častno besedo, da Šufterle ne bode več ud učiteljskega zbora reške gimnazije. Po natančnem preiskovanju uverila se je deželna vlada, kako nesramno se ji je nalagal zlobni Tirolec. Odstranila ga je ne le iz naše gimnazije, nego ga odpustila popolnoma iz službe. Pomoči si je šel iskat na Dunaj, kjer jo je tudi našel. Takega besnega Germana bi bilo seveda škoda žrtvovati. Kleman poslal ga je najprej v Koper, pozneje pa celo v Trst. V teh dveh mestih je razkazoval Šufterle občinstvu kar očitno svojo zversko nenravnost in pohotnost. Na Reki je znal svoje grdobe skrivati, ni ravnatelj ni učitelji nismo vedeli zanje. Dijakom pa so bile prav dobro znane, ali ga niso nikomur ovadili, ker so se sramovali praviti

take nečedne reči. Zasačili so ga bili na šetališču, ki se zove Školić, tri pote in flagrantibus. Kar se je Mefistu v Favstu Getejevem samo sanjalo („Einst hatt' ich einen wüsten Traum“ itd.), to je izvrševal Šufterle dejanski, ali dijaki so, kakor pravim, molčali. V Kopru je med kopanjem v Adamovi opravi letal za pericami po belem dnevu. V Trstu je napadel tudi po dnevu neko ugledno gospo tako predrzno in nesramno, da mi ni mogoče povedati. Gospa ga je tožila, začela se je proti njemu preiskava, ki pa zanj ni imela prehudih nasledkov. Kot strasten germanizator in marljiv ud tajne policije našel si je pokroviteljev. Službo je res da moral pustiti. V šoli ga niso mogli in smeli več rabiti, ali dali so mu petsto goldinarjev letne pokojnine. Da je delal tako pohujšanje kak Slovenec, zapodili bi ga bili brez pokojnine in mu prisodili za nameček še kako leto zapora. Še predno je doslužil, prijelo se ga je ime Priapus ali po naši pisavi Prijap. Tako so ga imenovale tudi Bleiweisove „Novice“. Iz Trsta se je preselil najprej v središče naše Slovenije. Naši sovražniki so mu izročili glasilo svoje stranke. Truditi se mu ž njim ni bilo dosti treba, urejal ga je s škarjami. Radi nesposobnosti so ga kmali odpustili, ali so mu naklonili učiteljstvo v privatnih hišah. Tako se je potikal po naših krajih semtertja, dokler je nekam izginil. Prijap-Šufterle je bil oženjen z neko častito zagrebško rodoljubko, ki mu je pa pobegnila precej, ko je zvedela, s kakim razuzdancem je poročena. Baš radi nje in njene rodbine mu nisem mogel povedati pravega imena. Med vsemi Bahovimi huzarji je bil Šufterle najbolj besen, divji in nesramni protivnik hrvatskega naroda, ali ravno zaradi tega je nakanam dunajske vlade mnogo

več škodil nego koristil. Naši dijaki so kazali s prstom za njim in govorili porogljivo: Evo vam apostola njemačke kulture! Jaz sem že dolgo na svetu in sem poznal mnogo ljudi, ali po duši moram zatrditi, da je bil Šufterle najhudobnejši in podlejši človek, na katerega sem se nameril.

VI.

Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije.

Moj ravnatelj Vidic se je rodil okoli 1800. l. na Gorenjskem blizu blejskega jezera in gorenjska stran mu je ostala do smrti najkrasnejša izmed vseh dežel tega sveta. Tudi Gorenjce je častil in ljubil bolj nego vse druge zemljane, morebiti še bolj nego so tisti čas zaslužili. Večkrat mi je dejal, ako bi se osnovala gimnazija v Kranju, oglasil bi se jaz precej za ravnatelja in še za manjšo plačo nego jo imam na Reki. Kako rajsko veselje bi užival med našimi brhkimi, bistroumnimi gorenjskimi fanti, v tem zdravem planinskem zraku! — Večje sreče si na svetu ne morem misliti in želeti. Že te besede dokazujejo, da Vidic ni bil tisti brezčutni puhloglavec, za kakoršnega so ga bili razlajali njegovi tržaški sovražniki. Kdo ga je učil v otročjih letih, mi ni znano, pohvalil pa se mi je dostikrat sam, da je pohajal ljubljansko gimnazijo ob času francoske vlade (1809—1813). Kakor drugi njegovi vrstniki smatral je tudi on to dobo za jedino srečno v vsej kranjski zgodovini. V šoli se je bil navzel najživahnejših simpatij za prvega Napoleona in Francoze. Ko se je vrnila avstrijska oblast, moralo se je to čuvstvo na vso moč skrivati. Vidic se je dal izpitati za gimnazijskega pro-

fesorja. Ta izkušnja je bila tako lahka, da se je vselej sladko zamuzal, kadar jo je omenil. Kje je služil od konca, ne vem. Vlado je prosil, da bi ga poslala v Galicijo. Hotel je živeti med Poljaki zato, ker so se spominjali Napoleona z isto ljubeznijo kakor on sam in so častili in ljubili ves francoski narod tako iskreno kakor on. Vidic mi ni nikoli pravil, koliko let je služil tam za profesorja in kdaj so ga potrdili za prefekta v Ržežovu. Življenje med Poljaki mu ni preteklo brez sledú. Občeval je vsak dan z narodom, ki se je ponašal po pravici s svojo zgodovino in zaslugami, koje si je pridobil za krščanstvo, za vso Evropo in za človeško prosveto. In ta narod je bil slavjanski. V Vidičevi slovenski domovini se je zaničeval narodni jezik, češ, da je dober le za kmeta in delavca: izobražencu pa treba govoriti po nemški ali po italijanski. V Galiciji pa je zapazil precej prve dni, da se glasi slavjanski jezik ne le iz prostaških, ampak tudi iz gosposkih ust, da ga govore tanko omikane gospe najrajše in najlepše in da ga ljubi do malega vsak človek, začenši od težaka do najvišjega aristokrata. V poljski deželi ni našel nič takih malopridnežev, kakoršnih je bilo pri nas vse polno, kateri bi bili blatili svoje gnezdo in se celo bahali in ščepirili s svojim podlim izdajalstvom. To opazovanje je naučilo Vidica, da treba spoštovati in ljubiti tudi slavjansko govorico in narodnost. On torej ni čutil v srcu nobene mržnje ni proti Slovencem ni Hrvatom. Da se ni naučil njih pismenega jezika, krivo je bilo to, da ga v službi ni potreboval, tudi je bil za tak nauk že prestar, ko se je vrnil med južne Slavjane. V plemenitaški Galiciji se je bil nalezel tudi on velikaškega duha in nekega čudnega ponosa,

na kakoršnega se človek ne nameri z lahka v naši Sloveniji. Oblačil se je vedno ne le spodobno, ampak tudi elegantno, dasi ne vselej po najnovejši šegi. Kadar se je nahajal s kom v pomenku, razžalila ga je včasi kaka majhna beseda, pa je po najprijaznejšem razgovoru kar nagloma umolknil ali pa se tudi prav osorno zadrl. Kdor je ž njim občeval, ni smel nikoli pozabiti, da ima posla z jako trmastim človekom, čigar duh je podoben spremenljivemu aprilu. Vidic je užival v Galiciji mnogo let poljsko gostoljubje. Vabili so ga v gosti tudi meščani in grajščaki in o takih prilikah se je povsod izborno jedlo in pilo, včasi tudi prepevalo, godlo in plesalo. Izustila se je na teh shodih marsikatera pametna, slana in svobodna beseda. Tudi ta narodni običaj je ugajal Vidicu, držal se ga je kolikor toliko tudi on sam do smrti svoje. Nas profesorje je povabil večkrat med letom na kosilo in nam postregel vsikdar z najboljšo pijačo, ki se je dobiti mogla in s tako obilnim in slastnim obedom, da bi bil ž njim vsak grof zadovoljen. Po vsem tem, kar sem o njem povedal, se ne bo zdelo nikomur čudno, da je Vidic na vso moč hvalil in povzdigoval poljsko gospodo in sploh ves poljski narod. Kadarkoli se je govorilo o Poljakih, ponavljal je besede: Ja, die Polen sind eine noble Nation, die man schätzen und lieben muss. Wer über sie schimpft, ist ein Schuft! Ne vem natanko, katerega leta so ga poslali v Trst za začasnega ravnatelja tamošnje nemške gimnazije. Tu se je mnogo potil in trudil, da se je naučil laški. Govoril je ta jezik precej dobro, pisal pa ga je nespretno in hrapavo, kakor kak učenec glavne šole. V tržaški gimnaziji so služili takrat nekoji jako učeni in nadarjeni možje n. pr.

naš rojak Čižman, ki je vzbujal v mladeži prav uspešno veselje za zgodovino. Ali glavne potrebe — sloge pa na tem zavodu ni bilo. Ravnatelj in profesorji so se neprenehoma porečkali, obirali in rovarili drug proti drugemu. Zarodili sta se v učiteljskem zboru dve sovražni stranki, ki se nista dali pomiriti, dokler ni posegla v to kolobicijo vlada. Razgnala je učitelje na vse strani in jih nadomestila z novimi, bolj krotkimi. Za gotovo se ne more povedati, kdo je zakrivil ta razdor, ali javno mnenje je pripisovalo večjo polovico zla ravnatelju Vidicu. Imelo ga je za rojenega spletkarja, kar pa nikakor ni bil. Tudi Verne ga je sodil nasproti meni nekoliko preostro. Vidic se je pokazal včasi res zlobnega, še večkrat pa prav dobrega in milosrčnega. Midva sva občevala prijateljski z jako redkimi presledki. Kdaj pa kdaj sva se precej dolgo pričkala ali brez jeze. Na začasne izbruhe njegove zlobe smo se pripravili že koj od konca, ko sem prišel na Reko. Moji novi tovariši so bili zvečine prav vrli možje, s katerimi sem se kmali sprijaznil. Med njimi so se nahajali razun Slavjanov tudi Nemci Lorenc, Penc in Huber. Prijatelji smo se dogovorili, ako bi hotel Vidic koga nahujskati na kolego, da si bomo to precej priobčili in šli skupno nadenj, da ga naučimo pameti in poštenja. Vernetovo svarilo ni bilo povse prazno. Vidic je hotel menda tudi med nami narediti zdražbo, saj meni se je tako dozdevalo. Najprej me je začel obdelovati nekaj proti profesorju Hilerju, ki je služil preteklo leto zajedno ž njim v Trstu in ga je torej nekoliko poznal. Po kratkem pomenku sva si s Hilerjem preporno stvar pojasnila in se uverila, da se strinjava in ni nikakega vzroka, da bi se prepirala. Še bolj me je hujskal Vidic proti

katehetu. Ta je trdil, da na podlagi ravnokar sklenjenega konkordata treba izvrševati neko cerkveno naredbo ali šego tako, kakor on namerja ne pa kakor želi ravnatelj. Vidic mi je dejal z zabavljivim smehom: Ali ga vidite farja! Taki so ti svetniki! Da se pripeti kaj takega drugje, ali bi ga naučili moliti kozje molitvice. Tukaj pa se nihče ne gane, vzdramite se in pokažite črnuhu zobe itd.! Jaz sem odgovoril: Naš narodni pregovor pravi: Kjer te ne srbi, se ne čehljaj! Za cerkvena opravila naj skrbe duhovniki, zame so deveta briga itd. Vidic, prekanjeni lisjak, je na skoro menda zapazil, da moramo imeti med sabo nekak dogovor, da si sloge ne damo porušiti. To spoznanje ga je napotilo, da odslej ni poskušal nikoli več sejati med nami seme razdora in sovraštva. Ni dolgo trajalo, da smo zvedeli drug izgled njegove zlobe. Čuli smo, da obrekuje proti Rečanom sploh vse profesorje, kake sitnosti da ima ž njimi, ker so nesposobni za svojo službo. Proti meni se je tožil na učenjaka Lorenca: On je naravoslovec — drugo pa nič. Wozu kann ich ihn brauchen? Jaz mu odgovorim: Vaša sodba o njem je krivična. Lorenc spada med najporabnejše učitelje našega zavoda. Na gornji gimnaziji razlaga naravoslovje in propedevtiko, pa bi razlagal lahko tudi nemški jezik, a na spodnji gimnaziji se mu izročé slobodno vsi predmeti razun grškega jezika. Vidic me pogleda srepo in zabavljivo in veli: Glauben sie? No, wir werden sehen. Od takrat ni zinil proti meni nikoli več nobene besede proti kakemu profesorju. Temveč pa je kvasil proti drugim ljudem. Dejal nas je na rešeto vse po vrsti, o vsakem je trdil, da ni za rabo. Vedno je ponavljal svoj: Wozu kann ich ihn brauchen? Nekoji kolegi so se nanj

strašno jezili radi te razžaljive klevete. Jaz sem jih tolažil: Naj čenčá dedec, kar hoče! Mi smo dokazali svojo znanost na strogih izpitih. V rokah imamo o tem spričevala. V šoli se trudijo nekateri gospodje bolj nego zahteva naša dolžnost. Vest nam torej ne more nič slabega očitati. Pravično sodbo o svojem delovanju pa lahko pričakujemo od javnega mnenja, ki sluša o profesorjih poročila naših učencev in precej dobro ve, kateri so bolje ali manje sposobni. Tak kakor Vidic so tudi mnogi načelniki drugih uradov. Podložne si uradnike obirajo proti občinstvu in jih ovajajo celo vladi. Ali ljudje se jim smejajo, kadar slišijo grajanje kakega vrlega uradnika, in pravijo: Ta predstojnik je malopridnež — filú, iz njega govori zavist in zloba. Občinstvo obsodi tako tudi našega ravnatelja — ne bojte se, ta kazen se mu ne oprosti. Najbrž se bo še kesal, da ni znal brzdati svojega hudobnega jezika. Tudi moji tovariši so se sčasoma pomirili. V mestu nam Vidičevo klevetanje ni čisto nič škodilo, mnogi ugledni meščani so nas omilovali, da moramo služiti pod oblastjo takega ujedljivega človeka. Za nesposobne niso imeli profesorjev, nego njega samega, posebno potem, ko so zvedeli, da poučuje latinski jezik v najnižjih razredih. Posmehovali so se mu zaničljivo: Da je res kaj učen, razlagal bi bahač latinščino v osmi šoli ne pa v prvi. Vidičeva kritika o našem delovanju ni bila povsod jednaka: presojal nas je na treh krajih in na vsakem drugače. Proti meščanom in drugim zasebnikom nas je opravljal in obrekoval, kar se je le dalo; deželni vladi pa nas je v svojih poročilih popisoval mnogo bolj vestno in pravično. V njih ni bilo ni črke o naši nesposobnosti, često nas je celo na

vso moč hvalil. Vsako leto so dobili nekoji profesorji pohvalne dekrete od zagrebškega namestništva baš na podlagi ravnateljevih priporok. Meni so došli štirje zaporedoma; brez njih mislim, da ni ostal noben profesor reške gimnazije. Po takih nepričakovanih izkušnjah nismo več gledali Vidica tako pisano in nezaupno. Na njegove klevete smo se pač še zmerom jezili, kadar smo jih zvedeli, ali razkačile niso nikogar več, prestopili smo o njih, bi rekel kak parlamentarec, na dnevni red. Tretje mesto, kjer je izrekal naš ravnatelj svoje misli o profesorjih, pa je bil Maribor. O velikih počitnicah je zahajal tja grozoviti gospodar avstrijskega šolstva, Kleman s svojo ženo. O prihodu je sporočil vsem bližnjim ravnateljem, naj pridejo k njemu na prijateljski pomenek. Prišli so zagrebške gimnazije ravnatelj Premru, naš Vidic, tržaški, ljubljanski, celjski, celovški in še nekoji drugi gimnazijski ravnatelji. Ostali so skupaj po dva ali tri dni. Časa in prilike je bilo dovolj, da so se razpravljala vsa šolska vprašanja. Na teh shodih so se preiskavale korenito osrčje in obisti vseh profesorjev. Klepetalo se je o njih z mnogim smehom, pravile so se anekdote, ki se niso nikdar pripetile, ali so bile navzlic temu jako pikantne in zanimive. Kleman je hotel od svojih podrepnikov sosebno to zvedeti, kateri izmed njih profesorjev bi imel vsa potrebna svojstva za ravnatelja. Za to službo je želela vlada mlajših mož, ki so bili filologi in izpitani po novem učnem sistemu. Vidic je presojal po vrsti vse svoje profesorje in izustil naposled svoje uverjenje, da na Reki ni nikogar, da bi ga mogel priporočiti za ravnatelja. O meni je povedal, da me vidijo večkrat v prostih krčmah, kamor zahajajo romarji in vozniki,

v mestu da občujem največ z narodnimi ultraši, na deželi pa z mornarji in ribiči. Vidic se ni lagal. V vozniške krčme sem res hodil, ker se je dobivalo v njih najbolje vino. Z mornarji pa sem se rad družil že zato, ker so mi pravili toliko zanimivega o južni Rusiji, kako so živeli v Odesi, Berdjansku, Taganrogu.

Zdaj moram omeniti še Vidičevo hudobnost, katero je kazal proti suplentom. Zahajal je pogostoma k njim v šolo. Po pretekli uri, včasi pa še prej, začel jih je pikati, zmerjati, očitati jim napake v metodi, ali pa jih kar naravnost pitati z bedaki in ignoranti. Če je tak revež izpremenil metodo, mu ni to nič koristilo, kajti Vidic je došedši z nova na njega predavanje obsodil in grajal odločno vse to, kar je prej sam zahteval. Nagajal je kolikor toliko tudi pravim profesorjem, kadar jih je prišel poslušat. Katkića, ki je razlagal življenje in šege starih Egipčanov, opominjal je z ostro besedo, da mora biti predavanje bolj nazorno, „anschaulicher". Katkić ga dobro zavrne, da ne more prinesti v šolo piramide ali obeliska. Podob o njih pa tudi nima, ker jih ravnateljstvo dozdaj še ni kupilo, dasi bi bila njega dolžnost priskrbeti gimnaziji dobre podobe za vse starine. Od takrat ni prišel Vidic nikoli več k njemu. Nekoč je začel nadlegovati tudi mene zaradi grščine, jaz sem ga pa odpravil tako osorno, da se niti na mojem predavanju ni prikazal nikdar več. Posebno brezsrčno je postopal s suplenti na koncu leta. Ne da bi jim bil to prej naznanil, odpovedal jim je službo in dal ustaviti plačo, da niso siromaki za počitnice nič dobili. Jeden njih, vrli češki rodoljub Šah se je glasno zajokal o toliki brezčutnosti in okrutnosti ravnateljevi, ki je vrgel nadarjenega, vestnega

in marljivega suplenta na cesto, samo zato, da se more pohvaliti vladi, da ji je prihranil nekoliko forintov. Šah je bil takrat že oženjen, imel je blago soprogo in je pričakoval ravno prvo dete, zato ga je moral tem strašneje zadeti ta službeni udarec, kojega, bogme, ni bil zaslužil.

Naštel sem zdaj glavne slabosti svojega ravnatelja, nepristranost zahteva, da omenim tudi njegova dobra svojstva. Stara avstrijska šola pred l. 1848. ni bila tako malopridna kakor so jo razlagali privrženci novega sistema. Med učitelji se je nahajalo dosti izvrstnih pedagogov, mnogo odličnih Latincev, semtertja tudi kak dober zgodovinar in matematik. Do 7. šole je imel vsak razred samo po jednega profesorja in vseh 6 razredov samo jednega kateheta. Profesorji so si morali torej prisvojiti neko splošno izobraženje in poznavanje vseh svojih predmetov. Sedanji gimnazijski učitelji so često brez te omike, brigajo se samo za svojo stroko. Tudi nekdanja metoda je bila bolj praktična od sedanje. Vidic je v prvih dveh razredih vežbal otroke jako spretno v latinščini in dosegel najlepše uspehe. Veselila ga je nekoliko tudi zgodovina. Prečital je o njej več dobrih knjig in si ohranil v spominu vse važnejše podatke in tudi duh in pravec vsake knjige. Ugajali so mu tudi pedagoški spisi, vedel je marsikako pravilo in reklo Komenskega in Pestalocijevo. Če se pomisli še na zdravi in bistri njegov um, treba priznati, da ni bil učitelj samo po imenu, ampak tudi po poklicu in sposobnostih. Ravnateljske posle in dolžnosti svoje opravljal je točno in vestno, nikoli ni ničesar zamudil, ničesar pozabil, uradovanje mu je teklo redovito in pravilno kakor dobra ura. V pisarnici je ždel do malega ves

dan, po zimi še pri luči do pozne noči. Pisaril je navadno stoje za visoko mizico, dolgo ni posedal rad, ker se je bal krvotoka. Med delom je pokadil kdaj kako smodko najlaglje vrste, pušil jo je, dokler mu mu ni dogorela prav do ust in baš ta napaka je bila vzrok njegove zadnje bolezni in smrti. Vidic je strogo pazil, da se ne poruši šolski red, da se ponaša mladina naša pošteno in spodobno o vsaki priliki, hotel je pridobiti gimnaziji naši ugled in simpatije občinstva. Za druge reči je dijakom rad odpustil in prezrl marsikako neumnost, nepremišljenost in prešernost. More se reči, da je bil bolj pedantičen proti profesorjem nego proti učencem. Večkrat je celo, če se je sprl kak dijak z učiteljem, branil dijaka in očital profesorju breztaktnost. Bilo je vidno, da ga taki prepiri malo preveč vesele, porabil jih je kot dobrodošlo priliko, da poniža učitelja. Ta običaj njegov mora vsak pedagog obsoditi, ker je izviral vsekako iz zlobne nakane. Po vseh srednjih šolah je vladala v naši državi že od nekdaj ostudna navada, da so se izbirali ravnatelji med dijaki vohune, ki so jim poročali ne le grehe svojih součencev, ampak so mu ovajali tudi svoje profesorje. Ako je izustil kateri v šoli kako bolj svobodno ali izpodtakljivo besedo, nesel jo je še isti dan dijak ravnatelju. Za take zasluge dajala se je seveda tudi primerna nagrada. Ravnatelj je skrbel za vohuna, da so mu podarili učitelji prvi red, dasi je zaslužil dvojko, naklonil mu je s svojo priporoko inštrukcije ali pa brezplačen obed. Tudi Vidic si je dal poročati po takih vohunih vse grehe in napake gimnazijskih dijakov in učiteljev. Vendar treba priznati, da tem tožbam ni vselej verjel ali pa jih je smatral za prazne in neznatne. Kar jaz

vem, niso imele skoro nikoli slabih nasledkov ni za mladež ni za učitelje. Kadar je obavil Vidic posle svoje v pisarnici, šel je navadno domov k svoji čedni in preblagi ženi, ki mu je ljubeznjivo stregla in preizvrstno kuhala. Vino je pil zmerom svoje. Kupil si ga je vsako zimo nekoliko veder. Za jed in pijačo je bil velik epikurovec, objednem pa vendar jako zmeren in previden. Pred kosilom je srknil vselej po izgledu poljske in vse slavjanske gospode kupico dobre slivovke, po obedu pa je izpraznil poliček starine, kak kozarec še tudi popoldne. Zvečer je posrebal skodelico kave in šel potem zgodaj v posteljo. Kadar je dobil goste, se je živelo seveda precej drugače. Take dni je prišlo na mizo vse, kar je bilo najbolj slastnega v kleti, hramu in kuhinji. O takih prilikah oglašali so se vselej tudi pevci. Najljubše so mu bile slovenske in hrvatske pesmi. Vidic ni bil tak borniran bedak kakor toliko drugih birokratov, ki niso mogli slišati slovenske besede. Razun službene plače prejemal je obilne obresti in je torej prav lahko zdeloval. Kot dober gospodar si je mnogo sam prihranil, žena pa mu je prinesla do 25.000 gld. dote. Bogastva svojega pa ni le sam užival, delil je prihodke kolikor toliko z reveži, posebno je podpiral rad uboge dijake. Z darežljivostjo svojo se ni nikoli hvalil. Ker ni zahteval hvaležnosti, ni očital nikdar nikomur kake nehvaležnosti. Z Rečani je občeval samo toliko, kolikor je moral po službeni dolžnosti. Večje prijateljstvo je imel le s trgovcem Dežmanom, očetom slavnega hrvatskega pesnika, ki je bil rojen Gorenjec iz Lancovega. Na svežem zraku se je izprehajal premalo. Na deželo je šel z ženo vsako leto enkrat ali dvakrat. Nekoč pa se mi je vendar posrečilo,

da sem ga spravil v Kastav. Hodila sva peš. Dasi je bil on že jako v letih, korakal je dosti urno, da sem se čudil. Ali pozneje mi je tožil, da ni bil ves teden za nič, tako ga je pot utrudil in zdelal. Kakor da bi bil slutil bližnjo smrt, zaželel je videti še jedenkrat lepi gorenjski kraj, v katerem se je rodil in preživel blažena otročja leta. Usedli smo se zajedno na poštni voz, on, jaz in trgovec Dežman. Jeden dan smo ostali v Ljubljani, potem hajdi dalje! Vozili smo se skupaj prav do Bleda. Tam smo se ločili. Vidic je krenil proti domu, Dežman v Lancovo, jaz pa nazaj v Ljubljano. Vidic se je vrnil na Reko zdrav, čil, vesel, rudečega obraza. Sam je trdil, da mu je to potovanje za pet let podaljšalo življenje, da je bilo zanj največja veselica, katero je užival v vsem svojem življenju. Jaz sem mu to radost prav iz srca privoščil, saj se na Reki ni udeležil nikoli nobene javne zabave. Plesi in koncerti so mu bili zoperni, celo gledališče ga ni nič mikalo. Vpisati se ni hotel niti v laško kazino, niti v hrvatsko čitalnico. Čital je doma dunajsko „Presse“ ali pa kako zgodovinsko knjigo. Največje veselje pa mu je delala pisarnica. Pisal je marsikaj potrebnega, še več pa nepotrebnega. Ker je bil razumen mož, se je dostikrat sam smejal svojemu črčkanju, sam pred sabo se je opravičeval s pravilom: Dolžnost treba izvršiti pa naj je neumna, kolikor hoče. Vidic se je zdel dijakom in Rečanom jako pobožen, do malega tercijal, kajti videli so ga vsak dan pri maši; tudi je prejel večkrat v letu sv. obhajilo. Ljudje so ga poznali le površno. Hodil je res vsak dan v cerkev, ali samo k dijaški maši, po službeni potrebi, kajti bi bil moral on odgovarjati, če bi se bil pripetil kak nered o priliki

dijaške službe božje. Meni so bile nekoliko bolj znane njegove misli o veri in cerkvi. V glavne dogme je morda veroval, o mnogih manj važnih cerkvenih rečeh in naredbah pa je majal z glavo in se posmehoval. Cerkveno oblast je spoštoval in se vladal proti njej vsekdar pristojno, objednem pa je zagovarjal odločno načela Jožefa II. Po njegovem mnenju mora biti cerkev popolnoma podložna in pokorna vladi in državi. Vidic je bil trdo zapečen Jožefovec. Da ne zagazi v kako sitnost in nevarnost, je o novem konkordatu najrajši molčal. Če ga pa je omenil proti človeku, kateremu je zaupal, govoril je o njem silno zabavljivo in zaničljivo. Vera se je razlagala v reški gimnaziji hrvatski mladini v nižjih razredih po laški, v višjih po nemški. Ker ni zvečine nobenega teh jezikov dobro umela, učila se je krščanski nauk na pamet, po papagajski, ne vedoč, kaj blebeče. Z vero je v tesni zvezi nravnost, sosebno za mladih let. Ker se krščanski nauk po tej metodi ni mogel prijeti srca in duše, zabredli so naši dijaki včasih že radi tega v prav grde napake in grehe. Nekoč sem jih čul na svoja ušesa, da so se rogali sv. obhajilu. Za nekatere smo zvedeli, da so zahajali k služabnicam blodne Venere. Ta sodrga se je bila ugnezdila v vseh ulicah okoli gimnazije. V 7. šoli je je bilo neko leto samo osem učencev, ki so skoro v isti čas vsi zboleli. Da bi se ne zdelo profesorjem preveč čudno in sumno, ako bi ostali vsi doma, dogovorili so se, da je prišla vsak dan jedna polovica njih dopoldne, druga popoldne v šolo. Vidic je po svojih vohunih lahko zvedel, kaj se je pripetilo, pa se je lotil energično težavnega dela, da ta gnjusni nered ustavi in odpravi. Z resno in moško besedo in s ko-

renitimi popisi zla je dvignil mestno gosposko, politično oblast, državno in mestno policijo na borbo zoper javno pohujšanje in že v dveh tednih je dosegel najsijajnejši uspeh, s katerim se je lahko ponašal. Nesramne vlačuge so morale brez oklevanja ostaviti vse ulice in hiše okoli gimnazije in se preseliti v zapadni del starega mesta — Gomile. Policija je odslej strogo pazila, da jih dijaki ne pohajajo. Da je zasačila katerega pri njih, odtiral bi ga bil učiteljski zbor brez usmiljenja iz gimnazije.

Ker Vidic ni bil sovražen narodnemu jeziku, mogel sem delati zanj propagando kolikor sem hotel. Vzbujal sem v mladini ljubezen do naroda in domovine, naglašal o vsaki zgodni priliki potrebo in korist slavjanske vzajemnosti, priporočal „Neven“ in dobre narodne knjige, zabičeval dijakom, da morajo govoriti po hrvatski z vsakim domačinom, naj bo kmet ali gospod, kmetica ali gospa. Na vso moč se nam je truditi, da spravimo zopet svoj jezik v gosposke družbe in dvorane, od koder je izginil po zanikarnosti naših prednikov in po žalostnih zgodovinskih prevratih. Vidic je dobro vedel, kaj delam, in vendar me ni nikoli grajal radi tega, nikari da bi me bil ovadil vladi. Zunaj šole nisem govoril z nobenim hrvatskim dijakom drugače nego po hrvatski, z nobenim slovenskim drugače nego po slovenski, tudi sem opominjal učence, da se morajo med sabo pogovarjati vedno na materinskem jeziku. Da je bil moj ravnatelj kak nemčurski podrepnik, naslikal bi me bil mojim poglavarjem tako črnega, da se nikdar več ne bi bil mogel oprati in očistiti. Nekdo me je bil ovadil Vidicu, kadar začne med mojim predavanjem ura biti, da neham demonstrativno po nemško govoriti sredi stavka,

ki ga nadaljujem potem po hrvatski. Moj ravnatelj se je strašno smejal tej tožbi in me podražil večkrat z mojimi na pol švabskimi na pol slavjanskimi stavki. Vsak drug birokrat bi me bil, če ne ovadil, pa vsaj prav surovo ozmerjal. V gostilnici sva se seznanila jaz in Katkić z goriškim duhovnikom, ki je ves gorel za naš narod, njegov jezik in pismenost. Po obedu sva mu razkazala Reko. Potem smo se šli izprehajat po cesti na Trsat, kjer nas je povabil predstojnik samostana, da pridemo drugi dan tja na kosilo. Povabilo smo sprejeli vsi trije. Med obedom smo se pogovarjali o slavjanstvu, slavjanskih slovstvih, posebno pa o jeziku in književnosti hrvatski in slovenski. Vrli goriški rojak se je odpeljal še isti dan dalje proti Karlovcu. Drugi dan me pozove ravnatelj v pisarnico in mi veli: No, — včeraj so se godile lepe reči v trsatskem samostanu. Vi, Katkić in neki neznan duhovnik ste napravili tam prave panslavistične orgije. Vidic, ko mi je to pravil, se je držal na smeh, jaz pa sem se zakrohotal na ves glas in mu razložil, kakove nedolžne pomenke smo imeli za mizo. Vidic veli: Zdaj vidite, kako nevarno je dandanes baviti se s slavistiko vpričo drugih ljudij. Vašemu poročilu verjamem, kajti za panslavistične orgije je samostan najzadnje mesto na svetu. Za take komedije bi bila bolj pripravna vaša čitalnica ali pa kaka samotna beznica v mestni okolici. Kdo je bil tako hudoben, da je naš literarni pomenek predelal in ovadil za vseslavjansko orgijo? Katkić je mislil, da je krivec neki Tirolec, ki je služil v samostanu za kozla. Zvali so ga navadno homo bonlucus a non lucendo! Mogoče pa je tudi, da nas je ovadil kak menih. Patri so bili slovenskega rodu, ali prišedši iz

Meternihove šole nemškega duha in mišljenja. Hrvat se je nahajal med njimi samo jeden, ki je bil vsaj nekoliko naroden. Jako me je veselilo, da se je ta narodna beda kmali izgubila iz trsatskega samostana. Čez 15 let je vladal v njem že prekrasen duh; patri so bili od prvega do zadnjega zvesti sinovi matere Slave in zakleti sovražniki požrešne Germanije. To mi je potrdil moj sorodnik, ki je živel precej dolgo v tem samostanu.

V nemški trdnjavi Moguncij nahajali sta se takrat poleg ustanove nemške zaveze avstrijska in pruska posadka. Avstrijski vojaki so bili meščanom vedno dragi gostje, dočim so gizdave Prusake sovražili. Pripetila se je v tem mestu grozna nesreča, da se je vnela in razletela zaloga strelnega prahu, kar je povzročilo veliko škodo tudi privatnim hišam in ljudem. Po vsej Nemčiji so se jeli nabirati darovi za nesrečne Moguncijane. Tudi avstrijska vlada je pozvala svoje narode, da bi pomagali tem nemškim „bratom", in avstrijske novine na Dunaju so dokazovale silno politično korist, katero prinese ta pomoč naši državi. Pridobimo si ž njo simpatije vsega nemškega naroda. Avstrija in Nemčija se združita moralno še tesneje nego sta že zdaj združeni. Ali baš ta politična tendencija je ostrašila slavjanske rodoljube, da niso marali podpirati tujih revežev. Saj so imeli doma dovolj svojih. Na Slovaškem in v Lombardiji so bile naredile povodnji škode za več milijonov. V čitalnici smo se dogovorili, da zvržemo vsak kak goldinar in pošljemo te novce Slovakom. Tudi Vidicu sem povedal naravnost, da se jaz ne udeležim zbirke za Nemce, naša dolžnost je pomagati najprej avstrijskim podložnikom, posebno Slovakom,

katerim je v nekaterih krajih odnesla voda ne le razno blago, ampak tudi zemljo in celo hiše. Vprašal sem Božiča, če je kaj dal za Moguncijane. Dejal mi je, da 1 gld. ali da ni prav vedel, za koga se pobirajo darovi. Ko sem mu stvar pojasnil, bilo mu je jako žal, da ni naklonil svojega daru Slovakom. Še isti dan je prinesel goldinar tudi zanje. Vidic je od konca renčal in godrnjal, da se politika ne sme mešati v dela usmiljenja. Čez nekoliko dni pa mi je rekel: Vi ste prav govorili, da mora država podpirati najprej svoje ljudi. Ali naši sedanji vladi so tuji Nemci ljubši nego domači Slovaki. Na to vi niste pomislili: „Janez, Janez, sie werden nie Direktor werden!" . . .

Nekoč nas je ravnatelj na zasedanju prav resno svaril, da naj se ne vtičemo preveč v politična vprašanja in, če ljubimo svojo narodnost, mora imeti to samo po sebi dobro čuvstvo neke meje. Saj veste, kaj pravi Latinec: Omne quod est nimium, vertitur in vitium. Dovršil je svojo pridigo z besedami: Seien si also, meine Herren, keine übertriebenen Panslavisten! Ali smo se smejali, da se mu je zareklo tako nerodno. Po takem bi mi smeli slobodno biti zmerni panslavisti, kar nam gotovo ni mislil priporočiti.

Občevalni jezik je bil našemu ravnatelju nemški. S profesorji, večjimi dijaki in sploh z izobraženci je govoril po nemški, po italijanski samo z reškimi meščani. Tudi uradoval je seveda vse po nemški, tudi privatno dopisovanje mu je bilo nemško. Le, kadar se je udobrovoljil, izustil je proti slovenskim dijakom kako domačo besedo. Midva sva pa često po cele ure kramljala slovenski. Na potu v Kastav in na Bled mislim, da mu ni prišlo iz ust vseh skupaj ni sto nemških besed.

Slovenska govorica se mu je ustavila le ob kakem znanstvenem terminu, ki mu je bil znan samo na nemškem jeziku. Gorenjščine se je bil popolnoma odvadil, rabil je v pomenku ljubljansko narečje, ki mu je teklo še dosti gladko. Iz njegove pisarnice je prišel celó jeden slovenski akt. Vidic bi bil kaj rad dobil v gimnazijo kakega odličnega Latinca. Vprašal me je, če vem jaz za katerega. Rekel sem mu, da vem. Naj pozove na Reko mojega součenca Božiča. Popisal sem mu tudi druge vrline in kreposti tega poštenjaka. Vidic me prosi, naj mu napišem povabilo. Jaz sem se usedel in v dobri četrti uri je bilo pismo dogotovljeno. To se razume samo po sebi, da sem mu pisal slovenski. Vidicu preberem povabilo, on se podpiše, pritisne pečat in priredi pismo za na pošto. Zdaj se začne strašansko smejati in veli: Zdaj sva naredila novico vseh novic, morda prvi (?) službeni akt na slovenskem jeziku, kar svet stoji!

Pravo politično mišljenje svojega ravnatelja sem zvedel takrat, ko sva popotovala v Kastav. Bil je tisti dan posebno dobre volje. Ko sva dospela bolj na višavo med drevje, prevzel ga je sveži zrak in pogled na neskončno morje s toliko silo, da je začel od radosti vriskati in ukati. Malo dalje nego na sredi pota sva prišla do prijazne krčmice in se usedla na klop za hišo, da se malo odpočijeva. Popila sva bokal vina, ki je bilo rezno in jako pitno. Zdajci se Vidic razigra kakor kak objesten dečko pa začne zabavljati mene in vse krčmarjeve z jako slanimi burkami in bajkami, potem pa prepevati z močnim glasom: „Napoleon reče: Ilirija, vstan'!" itd. Jaz sem zazijal kakor kapelj. Iznenadilo me je že to, da je znal na pamet Vodnikovo

„Ilirijo oživljeno“, še bolj pa, da jo je prepeval, kajti nisem prej še nikoli slišal, da ima ta pesem kak starinski napev. Vidic mi je zdaj povedal, da so se morali za francoske vlade vsi dijaki naučiti „Ilirije oživljene“, ki je dobila svoj napev kmali potem, ko je bila zložena. Ko sva ubrala zopet pot pod noge, pravil mi je moj sopotnik z mladostnim oduševljenjem o srečnih časih, katere je doživela kranjska dežela pod blago francosko oblastjo. Kmet naš se je oprostil, kakor bi trenil, vse tlake desetine in grajske mogočnosti. Med njim in grajščakom ni priznavala nova vlada nobenega razločka, — oba sta imela iste pravice in dolžnosti. Inteligencija naša pa se je šele takrat zavedla svojega človeškega dostojanstva: državne in druge javne službe dajale so se po vrednosti ne pa radi visokega rodú. Francozom je veljal grof toliko kakor kak pometač. Službo je dobil tudi on, če jo je zaslužil, drugače pa ne za noben denar. Stan in priporoke niso pomagale nič, priporoke so mu lahko še škodile, če so bile nadležne. Pod tako razumno vlado ni čudo, da se je širilo blagostanje prav očividno po mestih in na deželi. Francoska vlada je bila, da povem vse ob kratkem, n o b e l. Znala je povzdigniti k sebi tudi najnižje stanove, da so se jeli ponosno zavedati svojih pravic in svoje važnosti v državnem organizmu. Oh, da — preradostno se je živelo tista blažena leta od 1809. do 1813. More se trditi po vsej pravici, da je bil tisti čas jedina slavna doba v vsej kranjski zgodovini.

V Kastvu je Vidicu jako ugajal lepi, vzvišeni kraj, še bolj pa delavno in napredno meščanstvo najčišče hrvatske krvi. Ko sva se vračala, prašal me je, zakaj ne prosim nič, da bi prišel kam za ravnatelja? Od-

govoril sem mu, da sem si izvolil učiteljski stan iz poklica zato, da bi poučeval in vzgajal mladino, ne pa da bi avansiral. Meni je tudi zoperna vsaka policijska služba. Gimnazijski ravnatelj pa mora poročati tajno o raznih rečeh in tudi o profesorjih. Njegovo službo smatram torej za policijsko in že radi tega si ne želim in ne maram ravnateljstva. Vidic se zakrohoče: Sie sind ein unverbesserlicher Idealist! Ali pomislite, da ravnatelj lahko vendar malo udobneje živi nego kak profesor. Jaz sem dejal: Jaz ne pogrešam nobene udobnosti. S svojim stanom na Reki sem povse zadovoljen. Življenje ni predrago. Dijaki so bistre glave in učni, kolegi pa so mi zvečine tako dobri prijatelji, da si boljših skoro ne morem želeti. Tudi mi ugaja na vso moč primorska pokrajina in primorsko podnebje, v katerem je prava zima do malega neznana. Vidic se mi zopet zasmeje: No, vi ste, bogme, skromen in srečen človek. Ali to mi se pa vendar dozdeva, da se o svojih službenih tovariših močno motite. Verjemite mi, da nobeden njih ne bi bil pripravljen za vas kaj trpeti ali žrtvovati. Vsaka služba in tudi državna je sužnjost, ki zamori v človeku plemenitost, katera se razvija in razcveta samo na božjem solncu svobode. V sužnjosti veljajo le zapovedi načelnikove, ne pa dobra čuvstva. Ako bi vas n. pr. jaz tožil, da sovražite našo vlado pa bi poklical vaše kolege, da se podpišejo pod mojo tožbo za priče proti vam, kaj mislite, da bi se večina njih dolgo premišljala in branila? Videč mojo odločno voljo in boječ se hude zamere, podpisal bi se zdaj ta zdaj oni in, predno bi petelin trikrat zapel, izneveril bi se svojemu prijatelju drug za drugim in podpisal svoje ime pod mojo lažno ovadbo. Mojim

besedam smete verjeti, ker sem videl take izglede v Galiciji. Jaz pa Vidicu nisem mogel verjeti nego sem odbil z največjo nejevoljo njegovo natolcevanje. Nekaj let pozneje pa me je preverila prebridka izkušnja, da je govoril resnico: možje, koje sem smatral za svoje najbolje prijatelje, podpisali so se zoper mene za krive priče! — — —

1859. l. vnela se je vojna s Francozi in Piemončani. Uradni tržaški list „Osservatore triestino" prinese veleважno novico, da so Avstrijci pri Maženti sijajno premagali trinoga Napoleona in mu vojsko uničili. Vidicu se je obraz kar svetil od radosti, ko nam je priobčil to prigodbo. Napovedal je precej učiteljem in dijakom dan, kateri pojdemo vsi zajedno v bližnjo Drago praznovat o njegovem strošku avstrijsko zmago. A že drugi dan se je zvedelo, da se je službeni list zlagal in da so bili pri Maženti premagani naši ne pa Francozi. Solferinska bitev je odločila vojno na korist združenim Francozom in Lahom. Sovražnike smo videli tudi na Reki, ker je priplulo k njej več francoskih bojnih ladij. Avstrijska posadka je odšla iz mesta, istotako vsi uradniki razun profesorjev, ki nismo dobili o tem nobenih napotkov iz Zagreba. Tiste dni me je poklical Vidic k sebi v pisarnico in vprašal krohotaje se, kaj mislim o avstrijski nesreči. Jaz sem pokimal z ramama in molčal. On pa me prime za roko in veli: Janez, jaz vam čestitam! Vi ste še mlad mož, zdaj šele se vam odpira pot do vaše prave sreče. Francozi ne bodo mirovali, dokler ne dobe zopet svoje 1813. l. izgubljene Ilirije. Potem se prične pri nas v novo po človeški živeti, v Avstriji se le životari. Pri nas je vse gnjilo: vojska, uprava, sod, šolstvo — vse, ali Napoleon

mahoma ustanovi red, da bo veselje. Službe se bodo delile po zasluženju, ne pa proti protekciji kakor zdaj. Ha ha ha! Pri nas je pred vojno kar deževalo zaupnic, ki so se pošiljale vladi od vseh strani vetrov, tudi jaz sem se udeležil komedije. Ali vse to pismeno zaupanje je bilo posiljeno, le na papirju, v srcu pa ni pri nas nič pravega patrijotizma itd. Govoril je tudi take reči, katerih ne morem ponavljati, ker nečem imeti posla z državnim pravdnikom. Na koncu svojega nemškega govora me vpraša po slovenski: Kaj ali se res nič ne veselite? Jaz sem dejal odločno: nič. Moja želja je ta, da dobodo Slavjani take pravice, kakor jih imajo Nemci, da se osvobodimo nemške in vsake sužnjosti. Jaz ne maram nobenega jarma, ni nemškega ni francoskega, čeravno vem, da bi bil francoski laglji od nemškega. Vidic me pogleda zabavljivo in sikne. Te vaše sanje se ne uresničijo nikdar! Slovenci in Hrvatje so bili vedno pod tujo oblastjo in pod njo tudi ostanejo. Ali pod francosko vlado nismo bili sužnji, kakor vi mislite, nego svobodni, srečni možje, kojih ni smel nihče zatirati in odirati. Uradniki so morali izvrševati državne zakone, oblasti pa niso imeli nikakoršne: strašna zver, birokracija je bila takrat neznana na Kranjskem. Vidic je še dalje in obširno popisoval vse sreče, koje nas čakajo, in na obrazu se mu je bralo, da ni bil zadovoljen z ravnodušnostjo, s kojo sem ga poslušal. Naposled sem se naveličal tega frankofilskega besedovanja pa sem se poklonil in odšel. Veselilo me je samo to, da sem spoznal zdaj prav do korena politični program in zanimivo lojalnost svojega ravnatelja. Smejati pa sem se moral njegovi nadi, da bodo zmagoviti Francozi zahtevali nekdanjo svojo Ilirijo

in da jim jo bo Avstrija vsekako morala vrniti. Ta iluzija dokazuje, da se Vidic ni bavil mnogo s politiko in da so mu ostale neznane tiste novodobne ideje, kojim so se dale voditi vse napredne vlade in vsa razumna diplomacija.

Po oktoberskem diplomu je prosil Vidic vlado za upokojitev. Ker je služil dalje nego je zahteval zakon in delal vse Klemanu po volji, ni mu bilo treba dolgo čakati. Kleman je bil proti njemu celo tako prijazen, da ga je vprašal pismeno, kaj mu je za nagrado njegovih zaslug ljubše ali kak red ali 300 gld. doklade k pokojnini, naj si izbere. Vidic, praktičen mož, izvolil si je doklado. Pokoja si je želel tembolj, ker ga je skrbela čedalje huje rana, ki se mu je naredila na jeziku. S pušenjem si ga je bil na koncu ožgal, iz te spečenine se je razvil sčasoma rak. Da si olajša bol, dal si je izdreti več zdravih zob, ali za dolgo mu to ni pomoglo. Zadnje tedne pred odhodom z Reke je bil strašno čmeren in zadirčen. Razžalil je človeka brez povoda in vzroka. Odhajaje se ni poslovil z nikomer. Gospa njegova je poslala moji ženi za spomin lepo vazo z veliko umetniško cvetico. Pošta ga je odnesla v Trst, kjer se je mislil naseliti za stalno. Pokojnine pa ni dolgo užival. Umrl je po groznih bolečinah za rakom. Vsi nasprotniki so se bili ž njim spravili. Ločil se je od tega sveta z zavestjo, da nima več nobenega sovražnika pa tudi nobenega prijatelja razun svoje plemenite žene. Mesto njega je potrdila deželna vlada za začasnega ravnatelja našega dragega nam tovariša Lorenca. Pregledujoč račune nameril se je novi ravnatelj na čudno službeno skrivnost in kljuko Vidičevo. Vlada je določila reški gimnaziji za kurjavo

120 laških črevljev drv. Šolska drvarnica jih je jemala samo 90 črevljev in šolski sluga Lemut je zatrdil, da jih Vidic nikoli toliko kupil, da bi bila polna. Prihranilo se je torej vsako leto več nego 30 črevljev drv, ali Lorenc ni našel nikjer nobene beležke, da se je denar zanje vrnil državi! O tej povesti Lorenčevi, ki je govoril vedno resnico, spomnil sem se neke zgodbe iz l. 1857. Po končanem šolskem letu je poklical Vidic mene in mojega tovariša Rubeša v pisarnico. Rekel nama je, ker sva učila po več ur na teden nego zapoveda zakon, da nama gre vsekako nagrada za te ure, ali ta pot naj ne prosiva zanjo, kajti on dobro ve, da ne dobiva ničesar. V blagajnici, ki je namenjena za taka plačila, so denarji pošli, ker je bilo preteklo leto mnogo drugih nujnih potreb. Napravila bi mu le sitnost in nepotrebno pisanje, ako bi mu izročila prošnjo za nagrado. Kaj sva hotela? Vedoč, da živiva v absolutizmu, pomignila sva z ramami in rekla: z Bogom! Mislila sva za trdno, da Vidic govori resnico. Nagrade po takem nisva dobila nič, mesto nje pa sta došla obema tako mastna pohvalna dekreta, da se ju nisva usodila komu pokazati, ker sva se sramovala teh pohvalnih superlativov. Čuvši iz Lorenčevih ust poročilo o šolskih drvih spomnil sem se, kakor pravim, svoje zaslužene ali neprejete nagrade in jele so me obhajati sumnje, če se ni izgubila morda po raznih ovinkih v kak tuj žep, ki ni imel do nje nobene pravice. To bi ne bilo baš nič čudnega. Treba je pomisliti, da je služil Vidic mnogo let v domeni poljskih plemenitašev, v Galiciji, kjer je bila vsa oprava že od nekdaj jako nepravilna in pokvarjena. Tudi v šoli in sodiščih premagali so se z denarjem vsi pomisleki in vsi paragrafi. Moji poljski tovariši in

znanci na Dunaju so mi pravili včasih o tej korupciji jako debele in označilne izglede. Vidic jeprinesel torej tudi na Reko nekoliko tistega koristolovskega duha, ki je vladal nekdaj v skrajno zanemarjeni Galiciji na veliko škodo in sramoto narodu, deželi in državi.

VII.

Šolski nadzornik dr. Anton Jarc.

Jarc se je bil rodil v Ajdovcu na Dolenjskem, nekoliko ur od Novegamesta. O mladostnih letih njegovih mi nič znano. Izdelavši gimnazijo je šel v bogoslovnico in pozneje na Dunaj, kjer se je izučil za doktorja sv. pisma. On sam je pravil, da je čital prav malo knjig razun šolskih, romane samo tri ali štiri Valter-Škotove. Glavo je imel dobro in učil se je na vso moč marljivo. Pastirstvo, zlasti na kmetih, ga ni veselilo, tembolj pa ga je mikala šola. Tej želji njegovi je vlada ustregla, potrdivši ga za kateheta na ljubljanskem liceju, kjer sem bil tudi jaz njegov učenec. Krščanskega nauka nas ni le izpraševal po bukvah, ampak nam ga tudi razlagal in to jako korenito. Jarc ni bil samo po naslovu, nego v resnici doktor teologije. Govoreč o stvarjenju sveta nam je povedal, da se ujemajo s poročilom sv. pisma za čudo natanko tudi posledki geologičnih preiskav. Razkladal nam je najstarejšo zgodovino sveta, kolikor se je dalo, racijonalno. Meni je to neizrečeno ugajalo, ker so mu mučile že dve leti vsakovrstne verske dvojbe in sumnje. Pozneje mi pa njegovo razlaganje ni bilo več tako povšeči. Nadejal

sem se, da nam naznani pravi vzrok, da so prišli Izraelci ne zmočivši se čez Rudeče morje, ali o tem potu nam je pravil tako, kakor se je nahajalo v šolski knjigi. Isto tako o vseh drugih čudežih, koje nam pripoveda sv. pismo. Prekrasno nam je pojasnjeval pisma in delovanje sv. Pavla. O sv. Avguštinu pa bi bil jaz rad kaj več zvedel. On sodi med najznamenitejše spreobrnjence. Potrdil in dokazal je s svojim izgledom, da se lahko tudi veleizobražen človek sprijazni s Kristusovimi nauki in postane njegov najiskrenejši učenec in oznanjevalec. Kar smo čuli iz Jarčevih ust o reformaciji Lutrovi in Kalvinovi, zdelo se mi je že takrat preveč pristransko. Vso nesrečo in krivico razkola je pripisoval nasprotni stranki, popolnoma pa je zamolčal napake, ki so razjedale katoliško cerkev pred tridentskim zborom. Tudi njegovo dokazovanje nekojih dogem ni uverilo vsakogar o njih resnici. Kaj čudno se mi je zdelo, da ni omenil trditve naravoslovne vede, da na svetu ne more nobena stvar poginiti. Poginiti ne more torej niti duša in ta dokaz za brezsmrtnost njeno mi je med vsemi najbolj ugajal, ker je najbolj jasen. Sploh pa je govoril Jarc v šoli in na prižnici tako hladno, suho in doktrinarno, da ni mogel nikogar oduševiti za vero in ga v njej utrditi; verskih dvomb ni pregnal nikomur. Njegovo predavanje torej ni donašalo mnogo ploda in blagodatnih nasledkov za dušo. Ali kriv ni bil Jarc, nego vladajoči šolski sistem, ki je deval krščanski nauk v isto vrsto z drugimi šolskimi predmeti. Očetje tega sistema niso pomislili, da posvetni nauki razvijajo in dajo svoje zaklade razumu in spominu, krščanski nauk pa je namenjen najbolj pameti, vesti in srcu človeškemu. Razlika med njim in

drugimi šolskimi predmeti je ogromna, zato pa ga treba tudi bistveno drugače razlagati. Učitelj, mu ne sme biti fanatik, ali mora biti na vso moč oduševljen za vzvišeno vero Kristovo, govoriti mora iz srca do srca, buditi vest, blažiti pamet, vnemati čuvstvo za resnico, pravico, blaginjo, dvigati poslušalca v vedre nebeške višave do idealov. Nemški šolski sistem se za vse te reči čisto nič ne briga. Krščanski nauk se ne uči za poboljšanje duše nego zato, da se dobi iz njega dober ali slab red v spričevalu. Huje se ta božestveni predmet pač ne more ponižati in osramotiti. Jarcu se, bogme, ne more očitati, da ni vršil svoje dolžnosti, ali napačni sistem ni dal dobremu semenu, da bi kalilo. Padalo je na kamenita tla. Kakor noben drug katehet tudi Jarc ni mogel popraviti nravnosti šolske mladine, ki je živela precej ohlapno, lahkomiselno in skrivaj včasi tudi jako razuzdano. Dandanes javkajo nekoji stari gospodje, kako zlobna in spačena je sedanja mladina in hvalisajo dobo svoje mladosti, ko so živeli učenci mnogo bolj nravno in po krščanski. Jaz dobro pomnim, kaki so bili dijaki pred 60 in 50 leti, pa moram potrditi po duši, da so sedanji na vsako plat bolji in zastavnejši. Zdaj se nahaja v vsaki srednji šoli vse polno takih, ki prebirajo strastno slovenske knjige in časopise, ki se zanimajo za razvoj našega jezika in slovstva in tudi za tuje literature. Nekdaj je bilo tega jako malo — mesto s knjigami in časniki, zabavljala se je mladina s kartami, vinom, dekleti in z dolce far niente. Povem vam nekoliko črtic iz dijaškega življenja l. 1848—1850. V cerkev smo hodili, kolikor smo morali. Izmed 80 učencev jih ni bilo ni pet, koji bi bili čitali med mašo kake pobožne bukve ali molili. Mnogi pa

so se učili v cerkvi kakega šolskega predmeta. Izpovedne listke smo morali prinesti katehetu menda petkrat na leto. Mnogi pa niso šli k izpovedi sami, listke so si kupili, takrat vem, da so bili po deset krajcarjev. Ta prodaja je bila prava dijaška obrtnost. Nekateri so se izpovedali po petkrat, morda tudi po desetkrat. Dobljene listke so zveli brez truda in se tako prislužili lep kupček krajcarjev. Nekoč sem stal pri izpovednici in slišal tale pomenek. Karl: Ti, kadar se izpoveš, prinesi listek k meni, koliko ti dam zanj? Gustelj: Tistega velikega žižka, ki tako lepo poje. Karl: Prav rad ga ne dam ali naj bo, meni se ne ljubi k izpovedi hoditi. Gustelj: Pridiši se, da mi ga daš! Karl: Pri moji duši! Nekikrat se nas je zbralo več takih, ki smo imeli premalo denarjev, da bi listke kupovali, pa smo se posvetovali, kako bi jih dobili zastonj. Tovariš Kočar veli: Hajdimo k patru Alfonzu, on je pameten mož, ki dobro ve, da prisiljena dijaška izpoved nima nikake vrednosti, morda ga omečimo, da nam podari listke brez izpovedi. In šli smo res k patru Alfonzu. Kočar stopi predenj in mu začne dokazovati z raznimi modroslovskimi frazami, nabranimi po časnikih, da je vsak človek sužen j, ki ne časti Boga po svoji volji in kadar je zato pripravljen. Taki sužnji smo tudi mi dijaki; katehet nam je napovedal izpoved, na katero se nismo čisto nič pripravili itd. P. Alfonz mu seže v besedo: Jaz vašega učenega govora sicer ne razumem dobro, ali močno se mi dozdeva, da bi dobili radi izpovedne listke. Kolikor jih imam, dam jih drage volje. To rekši, potegne iz rokava mal zvezek in zdajci začno leteti na tla zaželjeni listki. Mi planemo po njih kakor lačni volkovi na čredo ovac. Jaz sem pograbil tri, kar mi

je zadoščalo za vse leto. Ko so drugi součenci to zvedeli, drli so krdeloma k patru Alfonzu, ki jim pa ni mogel ustreči, ker smo mu odnesli mi vse listke. Svetega obhajila ni prejelo po vrednem gotovo ni deset dijakov iz naše šole. Pater Benvenut, pri katerem se je zbiralo največ grešnikov, ni dal skoraj nobenemu odveze, ker je poznal do korena lahkomiselno mladino. Drugi duhovniki so odvezo rajši dajali (razun Volca), ali dijakom ni bilo mari, da bi šli k sv. obhajilu. Za vero je vladala v višjih razredih gimnazije splošna mlačnost in ravnodušnost. Mnogi so jo že popolnoma izgubili. V naši šoli smo imeli nekega Dolenjca T—, ki je bil dečko jako bistre glave ali lahkoživec prve vrste. Ta je zavpil, ko še ni bilo profesorja: Zdaj se štejmo, koliko nas je, ki ničesar ne verujemo! Oglasilo se jih je 18, izmed njih so šli potem nekateri v bogoslovnico! Ali brezvercev je bilo še več nego 18, mnogi so se bali priznati svoje brezverstvo tako očitno. Mislim, da profesorji niso vedeli, na kako nizki stopinji se nahajata vera in nravnost. V 7. šoli nismo spadali po starem sistemu več k gimnaziji, sedmi in osmi razred sta se zvala licej. V njem je vladala mnogo večja svoboda nego v latinskih šolah. Profesorji so nam med letom razlagali, izpraševali pa so nas samo na koncu vsakega poluletja in imenovali so svoje dijake že „gospode“. Novi sistem se je uvedel, ko smo vstopili v 8. šolo. Poleg njega smo bili zdaj zopet gimnazijci, objednem smo izgubili častni naslov „gospodje“. Mnoge dijake je to silno razkačilo. Profesorji so nas izpraševali z nova tudi med letom, drugače se pa za nas niso dosti brigali. V liceju menda ni bilo nič vohunov, ki bi bili tožarili svoje součence. V 8. šoli je

bil jedini Kleman, ki mu je nekdo obešal naše grehe na ušesa. Sploh pa se niso menili ni profesorji za dijake, ni dijaki za profesorje. Ostali smo po takem precej neznani drug drugemu. Ohranilo se je za nas tudi v 8. šoli kolikor toliko prejšnje licejske svobode. Doktor Jarc nam je razlagal poleg vere tudi pedagogiko in to jako pametno in racijonalno, rabil je res dobre vire. Posebno nam je ugajalo, da spolne ljubezni ni spoznal za grešno in prepovedano. Učil nas je, da čista ljubezen mladega človeka poboljša in ga varuje uspešno vseh grehov zoper 6. božjo zopoved. To resnico potrjajo vsi razumni pedagogi. Ideja narodnostna se je bila rodila že davno pred l. 1848., bila je pravzaprav hči francoske revolucije. Ali l. 1848. se je razširila iz posameznih glav kar na cele velike narode ali pa vsaj na njihovo razumništvo, polastila se je vsega javnega mnenja, postala je os, okoli katere so se vrtila vsa druga pitanja. Ako se vpraša, kako jo je sprejel dr. Jarc, treba odgovoriti, da niti prijazno niti sovražno. Čakal je kaj poreče vlada. Njenemu mnenju, pravše ukazu pridružil se je tudi on. Brez privoljenja dunajske vlade ni maral nobenega političnega in nepolitičnega načela. Stopivši v državno službo zapisal se je za vselej vladi, njene želje in težnje je smatral za sveto zapoved in sveto dolžnost, ki se mora izpolniti, in če bi ga tudi ves svet za to grajal in obsodil. Že 1848. l. so nakanili osmošolci, da bodo prepevali v cerkvi med mašo po slovenski. Jarc jih je odločno zavrnil, da so morali odjenjati. Dejal je, da bi vlada v to nikoli ne privolila, ker hoče, da ostanejo šole nemške. Sedmošolci so ga prosili, da bi jim pridigoval po slovenski. Jarc jim veli s trdim, skoro

jeznim glasom: To je prepovedano! Vlada zahteva nemške ekshorte. Nikari ne mislite, da govorim tako zato, ker ne znam pridigati po kranjski. Po domače sem pridigal preje nego po nemški. Ali vlada se ne sme nikdar razžaliti, moje pridige ostanejo torej nemške. Tudi jaz in dva druga součenca smo šli k njemu s prošnjo za slovenske ekshorte. Obraz se mu pomrači, osorno zavpije: Unmöglich! Po kaj hodite k meni, ali še res ne veste, da take prošnje ne morem in ne maram izpolniti? Jarc je dokazoval z vsem svojim govorjenjem in vedenjem, da je mož stare, Meternihove šole. Z učenci svojimi se ni hotel pomenkovati nikoli po slovenski ne v šoli, ne zunaj šole, niti na domu. Slovenščino je imel za občevalni jezik prostih, surovih kmetov in težakov, inteligenciji pa se pristaja, da se pogovarja po nemški. Vsi starokopitniki so smatrali nemščino za glavno znamenje prave omike in prosvete. Dijaki so često jako poredni dečki, tudi v meni je zaigrala včasi mlada žilica na negodno plat. Jarčevo nemškovanje me je strašno jezilo, pa sem mu hotel malo ponagajati. Nalogo smo dobivali takrat ne le iz raznih jezikov, ampak tudi iz krščanskega nauka! To je bila tako strahovita neumnost, da se kaj bolj abotnega ne more lahko misliti. Te naloge smo pisali v šoli, doma nas ž njimi niso trapili. Jaz sem spisal že precej prvo nalogo iz krščanskega nauka po slovenski in sem bil silno radoveden, kaj poreče in kako se bo jezil name doktor Jarc. Neizrečeno sem se čudil, da me ni nič pograjal. Dejal je: Ta spis je slovenski, ist aber recht gut. Tudi pozneje sem mu pisal vse naloge po domače in nekateri součenci so isto storili, ali nikdar nam ni rekel radi tega žal-besede. Uverili smo

se, da nam ni zameril naše svobode in da torej ne pase v svojem srcu nikake mržnje zoper slovenščino. Tako ravnodušnost je kazal tudi pozneje o vsaki priliki. Nemški jezik je postavljal na prvo mesto, ker je bil v nemškem duhu vzgojen in ga je postavljala na prvo mesto dunajska vlada.

Po glasu javnega mnenja bi bil moral postati ravnatelj ljubljanske gimnazije Krsnik, ki je bil najstarejši in najbolj popularen med vsemi učitelji. Ali vladi se je zdel preveč naroden in premalo birokratičen. Med tem, ko je iskala pripravnega kandidata, lazil je Kleman pridno na Dunaj in se dobrikal in priporočal ministru Tunu s takim uspehom, da ga je ta postavil za direktorja. Drugi profesorji ga niso pozdravili z veseljem. Jarc pa je kmali zapazil, da mora biti Kleman v veliki milosti na Dunaju, ker je prejemal od ministra tudi privatna pisma, v kojih ga je popraševal za dober svet v šolskih rečeh. Mislil si je, takega moža se treba okleniti in ž njim sprijazniti. To se mu je lahko posrečilo, ker je kazal svojemu ravnatelju najiskrenejšo udanost. Na konferencijah je glasoval, kakor sem že povedal, vedno tako kakor Kleman in proti drugim ljudem ni mogel prehvaliti ravnateljevih sposobnosti in vednosti. To oboževanje je častilakomnemu Klemanu seveda ugajalo in prineslo Jarcu sijajno nagrado. Ko je Tun poklical Klemana v svoje ministerstvo, začela sta precej ugibati, koga da bi poslala vlada za šolskega nadzornika Hrvatom. Minister je hotel dati to važno službo slovenskemu rodoljubu, Kleman pa je začel na vso moč priporočati Jarca in po nedolgem omahovanju mu je Tun pritrdil. Na Hrvatsko je došel Jarc menda že 1851. l., ko je imela

Avstrija še ustavo, saj na potrpežljivem papirju. Na ponemčevanje je vlada že takrat mislila, ali javno se še ni usodila razglašati svojega programa. Na Hrvatskem je dobil novi nadzornik v roke čisto narodne srednje šole razun reške realke, ki je bila italijanska. Moral si je kupiti ilirsko slovnico in se začeti učiti hrvatskega jezika, ki se je imenoval takrat tudi uradno **ilirski**. Tudi drugih opravkov je imel dovolj: trebalo mu je urediti srednje šole tako, kakor so bile urejene v zapadni polovici monarhije. Nastanil se je Jarc seveda v Zagrebu, v sredini hrvatske kraljevine in svojega delovanja. Svojih novih dolžnosti se je lotil resno in vestno. V ilirskem jeziku je napredoval počasno. Proučil je ilirsko slovnico pazljivo od prve do zadnje strani. Čital je novine in kdaj tudi kako knjigo. Lotil se je celo Gundulića, ali ga kmali opustil, ker mu je bil pretežek. Kdaj pa kdaj je tudi poskušal govoriti po hrvatski, ali gladko mu ta jezik ni tekel nikdar, še manje pa ga je znal pravilno pisati. Bilo je kazno, da za tuje jezike nima ni dosti daru ne pravega veselja. V pisarnici svoji je uradoval že precej od konca vse po nemški. Po nemški je poročal ne le dunajski, ampak tudi deželni hrvatski vladi. Kaj takega jaz ne bi bil verjel, da nam Jarc ni tega sam pravil. Ban Jelačić je vedel, da se uči pridno ilirskega jezika, da kaže dobro voljo in radi nje ga ni pokaral nikoli radi nemškega dopisovanja, še manje pa mu ga prepovedal. Bil je proti njemu vsekako preveč popustljiv. Poleg ilirščine se je učil Jarc tudi grškega jezika, kateremu se je pripisovala po novem pruskem sistemu silna važnost in vzgojevalno sredstvo prvega reda. Prečital je Kinerjevo slovnico, nekoliko spevov Ilijade in kakih 10 strani

Ksenofontove anabaze. S tem se je zadovoljil, kajti se je uveril, da se v svojih letih ne more grški nikoli popolnoma naučiti. Dasi se je v bogoslovnici izvrstno izuril v latinščini, usedel se je vendar dostikrat k Tacitu in k Ciceronu in se bavil ž njima po več ur zaporedoma, dobro vedoč, da cerkvena latinščina ne zadošča za korenito razumevanje rimskih klasikov. Ponavljal je tudi najvažnejše zgodbe in dobe starih vekov, ki so v zavezi z grškimi in latinskimi klasiki in se popisujejo obči zgodovini. Jarc ni hotel biti le kak najemnik, ki dela kolikor baš mora, da ulovi svojo plačo. Pripravil se je vestno za svoj poklic in si služil svoje lepe dohodke z mnogim delom in trudom. Vladajoči sistem je zahteval tudi od njega birokratično natančnost in pedantstvo. Pisaril je včasi od zarje do mraka in še pri luči, kar bi se bilo dalo opraviti na pol pole papirja ali s kratkim ustnim poročilom. Ali te bedastoče ni zakrivil on, nego sistem, ki bi se mu bil zdel brez dvojbe jako neumen, da ni dohajal od njegove boginje, dunajske vlade. L. 1852. je zapihala ostra sapa, ki je pregnala meglo nikdar ne uresničene, oktroirane ustave. Zavladal je absolutizem in ž njim združeni centralizem z germanizacijo. Glavni faktorji v državi so bili zdaj vojaščina, policija, žandarmerija, birokracija, katoliška aristokracija, ultramontanski škofje. Vsa država je imela sedaj iste zakone, iste uredbe, iste oblastnike, ki so se razlikovali na Ogerskem in Hrvatskem le nekoliko po imenu. Povsod je veljal zdaj tudi novi avstrijski šolski sistem. Vpraša se, je li bil ta sistem res toliko vreden, kakor so ga hvalili in hvalisali njegovi privrženci. Nečem govoriti o kvaru, ki je došel mladini od tod, da je predaval zdaj vsak

profesor samo tista dva predmeta, iz kojih je bil izprašan. Poglejmo rajši površno, kako so se učili zdaj posamezni nauki. Vera se je razlagala po novem sistemu ravno tako napačno kakor po starem. Mesto oduševljenega namestnika Kristusovih apostolov, ki bi oznanjal njegov sv. evangelij z milim glasom in gorečim čuvstvom, iz srca do srca, vidimo za mizo državnega uradnika-kateheta, ki predava verske dogme hladno in ravnodušno kakor kak posveten predmet. Dijaki ga poslušajo, da bi kaj znali in dobili dober red v spričevalu, ne pa, da se poboljšajo in nravno povzdignejo. Ob nedeljah in praznikih hodi isti uradnik-katehet na prižnico. Morda bo vsaj tu spoznal in izpolnjeval svoj poklic? Kaj še! Mož se usede in čita svojo pisano „ekshorto“. Dijaki ga poslušajo zehaje, vsak si lahko misli: Tako bi znal pridigati tudi kak črevljarski dečko, ki je zdelal z dobrim redom začetno šolo. Med verske dolžnosti dijaške se štejejo tudi prisiljeno pohajanje sv. maše in posiljena, večkratna izpoved, za katero se izmed desetorice komaj jeden nekoliko pripravi. — Latinskemu jeziku daje tudi novi sistem silno število ur pa kakov uspeh se doseza? Ali znajo na koncu osme šole vsi dijaki po latinski govoriti, kakor se je godilo to nekdaj? Nobeden! Pa saj ne znajo tega niti njihovi profesorji. Ali morejo čitati gladko vsaj latinske klasike brez pomoči kakega slovarja? Tudi ne — brez slovarja ne morejo razumeti besedila najlagljih latinskih pisateljev niti odličnjaki. Tudi za grški jezik je opredeljenih jako mnogo ur, dasi manje nego za latinski. Zato pa tudi dijaki še težje bero grške klasike in jih često niti s slovarjem ne morejo razumeti. Mladina ne čuje v šoli tudi skoro ničesar o divni kulturi grškega naroda,

o prezanimivi in poučni zgodovini grške literature, grške umetnosti, grške filozofije itd. Ob latinskih urah premlevajo profesorji zvečine samo slovnico in skladnjo od prve do osme šole, istotako ob grških urah začenši od tretje šole. Vem, da n. pr. profesor Jagić ni razlagal mladini samo slovnico, ampak tudi življenje in mišljenje grškega in rimskega naroda, ali taki možje so bili rari nantes, saj jih novi sistem ni zahteval in morda niti ni maral. Tako bi se dalo tudi o drugih predmetih brez truda dokazati, da ta sistem ni vreden nobene posebne hvale. Zgodovina avstrijske monarhije in njenih krepkih narodov, se je razlagala le mimogrede in povse površno, za mnoge gimnazije pa vem, da se je v njih popolnoma zanemarjala. Obširen in korenit bi moral biti tudi zemljepis prekrasnih avstrijskih dežel; po novem sistemu izučeni dijaki pa često v šoli ni pojma niso dobili o njihovi naravi in njihovem bogastvu. Računstvo se predava preveč teoretično, to je, premalo v zavezi s praktično rabo te lepe znanosti. Vsi profesorji fizike, koje sem poznal, so mi tožili, da jim ostaja tako malo časa za kemijo, ki spada dandanes med najvažnejše prirodoslovne vede. Jedini pravi napredek, ki ga je prinesel novi sistem srednjim učilnicam, je telovadba, koja razvija telesne moči in pospešuje zdravje in je vsekako velika blagodat zlasti za mestne otroke. Gimnastika je imela na Dunaju hude nasprotnike. Minister Tun jo je uvrstil med šolske predmete navzlic njihovim ugovorom. O koristi njeni preverila ga je izkušnja, kajti baš ž njo si je okrepčal on sam svoje oslabelo truplo in zdravje.

Več let ni imel Jarc med učitelji nobenega sovražnika, ker se je vladal proti njim vedno jako prijazno, pri-

ljudno in ugodljivo. Varoval je skrbno ugled vsakemu profesorju in celo suplentu. Nikdar ni grajal nikogar vpričo drugih ljudi, nikari dijakov. Na zasedanjih poslušal je pazljivo mnenja učiteljskega zbora in je pritrdil svetu ali predlogu tudi najmlajšega suplenta, ako se mu je zdel umesten in pameten. Jako radodarno je delil pohvalne dekrete. Če je ravnatelj o kakem učitelju le količkaj dobro poročil deželni vladi, došel mu je gotovo od nje pohvalen dekret po priporoki nadzornikovi. Tudi se nikdar ni protivil, ako je prosil kak učitelj male denarne podpore. Po vsej pravici se more trditi, da je bil doktor Jarc vzor za vse poglavarje, kako jim treba postopati s podložnimi uradniki. Ali to se ve, da so odločevali tudi v tej reči nazori in želje dunajske vlade. Jarc je častil najbolj učitelje klasičnih jezikov, ker jih je častila najbolj tudi vlada sama, ki je izbirala samo izmed njih ravnatelje za gimnazije. Vlada Bahova je dosti očitno prezirala naravoslovje in naravoslovce, menda zato, ker so jih smatrali tercijali za zastopnike materijalizma. Tudi Jarc ni odlikoval nikoli teh mož, še poslušat jih bojda ni maral iti, kako predavajo. Tako je zanemarjal le še učitelje narodnega jezika in zopet samo zato, ker je smatrala vlada slavjanski jezik za peto kolo pod šolskim vozom. Kar je meni znano, kazal je Jarc očitno mržnjo samo proti varaždinskemu profesorju V., ali ne zato, ker je bil naravoslovec, ampak radi tega, ker je bil nekdaj bogoslovec pa je iz semenišča pobegnil.

To sem že omenil, da me je tožil samosilnik Švab našemu nadzorniku za panslavista. Jednake ovadbe mu je pošiljal zoper mene tudi nekdo z Reke. Moji znanci

so ugibali, da me je ovajala deželni vladi mestna policija. Mogoče bi že bilo, ali meni se zdi najbolj verjetno, da me je tožaril neki Vestfalec, za katerega sem vedel, da je političen agent in moj zakleti sovražnik. Tudi v Ljubljani so pravili Jarcu prijatelji marsikaj o mojem narodnem rogovilstvu, ali brez zlobne namere, tako za šalo in kratek čas. Ob počitnicah sem se mudil vsako leto nekaj časa v Ljubljani. Najljubša zabava mi je bila tam hoja na narodni lov. Mahnil sem jo v kako krčmo, kjer se je zbirala mladina, ali pa sem se napotil v Šiško h „Kameniti mizi", včasi tudi pod Rožnik. Če sem zapazil v teh krajih kakega večjega dijaka ali rokodelskega pomočnika, začel sem se ž njim pogovarjati in napeljal pomenek vselej na slovenščino. Dokazoval sem mu našo pravico in sramoto in ga skušal ogreti za naše narodne svetinje in ideale, posebno pa ga oduševiti za naš prelepi slovenski jezik. Dostikrat se mi je ta trud povse izjalovil, včasi pa se mi je vendarle posrečilo, da sem ujel kako bistroumno človeško ribico v narodno mrežo. Ta šport mi je naklonil mnogo srečnih ur, in še zdaj se ga spominjam z največjim veseljem. Nekoč sem se sešel pri Lozarju z mladimi obrtniki, ki so bili udje podpornega obrtniškega društva. Povedali so mi, da se volijo v tem društvu vselej le nemški odborniki. Jaz sem jih prepreveril, da je na vso moč sramotna za nas taka volitev, in jih nagovarjal, da si izbero zanaprej, kakor se spodobi, samo slovenske odbornike. Mladiči so me poslušali. Neki stolarski pomočnik pa je še tisti dan naznanil policiji, da je družba zavrgla nemške odbornike, ker sem jo nato jaz nahujskal. Policija je hotela začeti proti meni uradno preiskavo, ali je bila vendar

toliko pametna, da je poslušala profesorja Vončino, ki je bil menda predsednik družbi in ni pripisoval tej volitvi nobene važnosti, češ, društvo sme voliti svobodno take odbornike, koji mu ugajajo. Razun več manjih, doživel sem v Ljubljani še jedno večjo nepriliko. Potujoč po Dolenjskem sem nabral razna poročila o turških vojnah in tudi nekoliko ulomkov pesni, ki so omenjale Turke. Dežman me je nagovarjal, da bi predaval to tvarino v zgodovinskem društvu, ki je imelo jako malo delavnih sotrudnikov. Pri „Slonu“ sva se pomenkovala o tem s čuvajem tega društva, s slavnim penezoslovcem Jelovšekom, ki me je vprašal, kako mislim govoriti na shodu zgodovinske družbe? Jaz sem dejal: „Seveda po slovenski.“ On pa odkima in veli: „Naše društvo sprejema poročila na vsakem jeziku razun slovenskega, kateremu ne more in neče priznati te pravice iz jako tehtnih razlogov!“ Jaz se razkačim in začnem strašno zabavljati in psovati nesramno nemčursko druhal, ki razglaša naš jezik brezpravnim celo v Ljubljani, v osrčju naše slovenske domovine. Drugi dan dobim od zgodovinske družbe nemško povabilo, da bi prišel predavat. Jaz vržem ta spis pred noge slugi, ki mi ga je bil prinesel, in velim: „Recite gospodom, kakor oni nečejo razumeti naše slovenščine, nečem razumeti niti jaz njihove nemščine!“ Ta prigodek se je popisoval potem v mnogih nemških novinah in je prišel celo v francoske i. t. d. Časnikarji so trdili o tej priliki, da se je osnovala v Ljubljani zaveza mladih „Slovencev“, ki so se zarotili, da bodo rabili odslej v besedi in pisanju samo slovenski jezik. Vse te reči so nosili znanci Jarcu pridno na ušesa, to seveda tudi z dodatki in polepšavami,

Jaz se čudim še dandanes, da je tako dolgo molčal in mi z nobenim znakom ni dal vedeti, da je name nejevoljen. Naposled pa je vendarle sedel in napisal Vidicu privaten list, v kojem mu je naznanil, da ima mnoge neovržne dokaze o mojem panslavističnem rovarstvu. Opominjal ga je, naj me posvari resno in strogo in mi razloži žalostne nasledke, ki me čakajo za tako nezakonito delovanje. Vidic me pokliče v pisarnico in mi začne čitati Jarčevo pismo, v kojem je bila tudi grožnja, da me vlada brez milosti zapodi iz službe, ako ne opustim za vselej svoje panslavistične agitacije. Proti koncu lista pisal je Jarc, da je trdno uverjen, da njegov opomin ne bo nič koristil, ker sta mu le predobro znana moja trdokornost in narodni fanatizem. Čitaje pismo je Vidic večkrat čudno jecljal, razne besede popravljal in se včasi tudi nekoliko ustavil in premišljal, predno je dalje čital. Jaz sem ga bistro opazoval in kmali spoznal, da mi lista ne čita tako kakor je pisan, nego z dostavki in izpremembami. Prebravši dopis začel me je svariti tudi od svoje strani. Jaz sem ga nekaj minut poslušal, potem pa ga prosil, naj mi prečita pismo še jedenkrat ali pa mi ga izroči, ker mislim Jarcu vsekako in to precej odgovoriti. Vidic mi lista ni hotel dati, jel ga je zopet sam čitati. Besedilo pa je bilo zdaj precej drugačno nego prej, tiste grožnje, da me vlada zapodi iz službe, ni bilo nič v njem! Še isti dan sem sestavil svoj odgovor, ki je bil odločen in precej trd. Pisal sem Jarcu, da je človek, ki me je zatožil malopridnež in nesramen lažnik, kajti najnesramnejša laž je, da sem jaz kak panslavističen rovar. Prosil sem ga, da mi pove ime tega ovadnika, ker ga mislim pozvati v cesarsko sodišče radi zlobne

klevete. Neki paragraf kaznenega zakonika veli: „Wer Jemanden im Dienste falsch anklagt, kann bis zu zehnjährigen Kerker verurteilt werden.“ S tem paragrafom kanim poščegetati lopovskega tožnika. Panslavizem je težnja, združiti vse slavjanske rodove in dežele pod oblastjo ruskega carja na razvalinah Avstrije, Turčije in Prusije. S tako veleizdajsko agitacijo se jaz nisem nikdar ukvarjal. Vnemal sem le v hrvatski mladini ljubezen do hrvatskega naroda, do materinskega jezika, do narodnega slovstva, do domovine hrvatske. Objednem razlagal sem ji tudi korist in potrebo slavjanske vzajemnosti, koje oče, pesnik Jan Kollár, predava nepreganjan na dunajskem vseučilišču. Po moji misli morajo se cesarski uradniki tako vesti in tako delovati, da dobe narodi dobro mnenje o svoji vladi, da jo smatrajo za svojo prijateljico in dobrotnico. Jaz se torej trudim, da ustrežem ne le hrvatskemu narodu, ampak objednem tudi naši vladi, kateri pridobivam njegove simpatije. To je, bogme, jako lojalen slavizem, za koji sem zaslužil pohvalo in priznanje, ne pa graje in kazni. Grajati in kaznovati treba tiste uradnike, ki nenemške avstrijske narode zaničujejo, žalijo in zatirajo, ker jih s takim postopanjem dražijo, hujskajo in razkačujejo zoper avstrijsko vlado in državo i. t. d.

Drugi dan sem prečital svoj odgovor ravnatelju. On mi veli: „Veste kaj, dajte ta list meni, da ga pošljem jaz nadzorniku, to seveda tudi s svojimi pripomnjami. Če ga daste Vi na pošto, poslal bi mi ga vsekako nadzornik, da povem o njem svojo misel. Ta stvar se opravi torej najbolj ob kratkem, da ga izročite meni, prihranite si s tem poštnino. Jaz sem mu res pismo oddal in pričakoval prav prav težko, kaj poreče nad-

zornik. Čakal sem več tednov, potem sem vprašal Vidica, če mu ni Jarc še ničesar pisal o mojem odgovoru. Vidic pravi: „Še ničesar.“ Zopet prejde več tednov, jaz se oglasim znova pri ravnatelju. On pa se zasmeje: „Janez, bodite veseli, daß die Sache so glimpflich abgelaufen ist. Nadzornik je vrgel vaše opravičevanje menda v koš, meni še ni pisal ne črke o vaši aferi.“ Mislil sem, da mi bo Jarc, kadar pride na Reko ustno kaj pridigal in očital, ali tudi to pričakovanje me je prevarilo. In tako je vsa ta reč zaspala brez kakih nasledkov. Jarc je ostal še več let moj nadzornik, ali panslavizma mi ni nikdar več očital. Ta prigodba je potrdila moje mnenje, da Jarc ni hudoben človek.

S hrvatsko duhovščino je živel naš nadzornik prva leta v najlepši slogi in prijaznosti. Zlasti nadškofu Havliku je bil persona gratissima. Često so ga povabili župniki in samostanci na kosilo. Nekoč sva obedovala zajedno pri varaždinskih frančiškanih. Bilo je tudi drugih gostov, med kojimi so se nahajali dobri pevci. Po kosilu se je mnogo popevalo in na moje čudo pridružil se je pevcem tudi nadzornik. Pel je z močnim glasom povse pravilno: „Pridi, Goren'c . . .“ Te simpatije pa je brzo izgubil v duhovščini, ko je začel l. 1854. odločno iz šol izganjati narodni jezik. Dala mu je ne baš častni pridevek: švabski mameluk. Skoro še bolj pa jo je razkačil, ko je poklical za kateheta gornje gimnazije Slovenca Brodnika. Celo Havliku se je s tem zameril. Dejal je: „Moji duhovniki niso baš cerkveni očetje, ali za katehete so še zmerom saj toliko sposobni kakor Kranjci.“ Jarc je pozval Brodnika zato v Zagreb, ker je vedel, da noben hrvatski svečenik ne bi hotel razlagati

krščanskega nauka po nemški, on pa je hotel vsekako tudi ta predmet ponemčiti. Brodnik je res prišel na Hrvatsko, ali se je kmali bridko kesal, da je poslušal Jarca. Že prvi mesec je zapazil, da ga grdo gledajo domači duhovniki in ne marajo ž njim občevati. Leta 1859. začela ga je tudi šolska mladina zasmehovati in dražiti. Ko se je vnela na Laškem vojna, bleknil je pred učenci nepremišljene besede: „Če vlada še pravičen Bog, Avstrijanci morajo zmagati.“ Bog je ostal pravičen vladar, Avstrijanci pa so le doživeli huda poraza pri Mažentí in Solferinu. Poredni dijaki so mu nagajali malone vsak dan s tem nesrečnim prerokovanjem in ga povpraševali krohotaje se, če res misli, da Bog ni več pravičen? Kmali po oktoberskem diplomu so jeli čedalje glasneje zahtevati, naj se jim predava krščanski nauk po hrvatski. Brodnik se je pridno učil tega jezika, ali ni mogel lahko napredovati, ker se je bal občevati s Hrvati. Tih in bojazljiv je bil že po naravi svoji. Težek kamen se mu je odvalil od srca, ko je ostavil hrvatsko zemljo, šele takrat je začel zopet srečno živeti. Greh bi bil misliti o Brodniku, da je bil kak nemškutar ali bedak. Po nemški je predaval, ker mu je ukazovala to višja oblast, kojo je smatral za božjo namestnico. Tisto prerokovanje pa mu je ušlo nekaj iz avstrijskega patrijotizma, še bolj pa zato, ker so bile razglasile vse cerkvene novine borbo zoper Francoze in Lahe za versko vojno. Saj se je nahajal v tej čudni zmoti celo naš velerazumni prvak — vladika Slomšek!

Nemščina je vladala zdaj res v zgornji gimnaziji reški, ali Bahovci so hoteli, da se mladina ne le nemškega jezika nauči, ampak da se tudi sama ponemči

in se razgovarja med sabo po nemški. Na Reki se je doseglo kaj takega tem težje, ker je bil občevalni jezik tamošnje inteligencije laški ne pa nemški, kakor n. pr. v Celju ali Ljubljani. Trebalo je torej dobiti dijakov, ki so govorili med sabo po nemški, da bi zanesli ta običaj tudi med druge součence. In res je ulovil Jarc na Štajerskem tri šesto- ali sedmošolce, ki so bili pripravljeni iti na Reko. Ondi jim je priskrbel inštrukcije, dvema celo brezplačen obed. Po svoji navadi in zdaj tudi po višjem nalogu so hoteli ti mladiči občevati s svojimi tovariši po nemški. Ko pa so se namerili na upor in se preverili, da hrvatsko Primorje ni ustvarjeno za nemškovanje, jeli so se pridno učiti hrvatski in čitati hrvatske in slovenske knjige in časopise. Predno je minilo leto, stali so vsi trije v narodnem taboru in se niso več niti med sabo pomenkovali po nemški. Z rojaki so občevali po slovenski, s Hrvati po hrvatski. Nadzornik nam je poslal na Reko še jednega dijaka, ali ne z namenom, da bi razširjal nemščino nego da bi — vohunaril! Sosebno mu je priporočal, naj pazi dobro na moje predavanje in si zabeleži vse take besede, ki cikajo kolikor toliko na slavjanstvo in rodoljubje in kar je ž njim v zavezi. Ta nečedni posel so dijaki brzo zavohali. Asanger ga je vprašal, zakaj zapisuje za mano samo stavke o slavjanstvu, za drugo moje razlaganje pa se nič ne briga. On je zarudel in dejal, da ga samo taki stavki zanimajo, ker je že od nekdaj Slavjan z dušo in telesom. Asangerju in drugim se je zdelo to malo verjetno, ker ga niso nikoli videli, da bi čital kako hrvatsko knjigo in se je družil najraje z nemškutarskimi pisarji in finančnimi stražniki. Nekoč so ga vzeli nalašč

s sabo, ko so šli v bližnje selo pokušat novo vino. Moral se je z vsemi pobratiti in izprazniti v to ime brezštevìlne kupice. Ko je bil že povse trd, začeli so ga izpitavati, kdo ga je napotil, da je prišel iz gornje Hrvatske na Reko. Dejal jim je bahaje se: Napotil me je velik gospod, veste kdo, sam nadzornik. In dal mi je pod nadzor vse, kar se giblje v naši gimnaziji, najbolj pa mi je zabičil, da pazim na tistega vražjega Kranjca Janeza, ki vam je vsem zmešal možgane, da zdaj sami ne veste, ali ste samci ali babice. Več nego deset krepkih pesti se vzdigne o tem očitanju na zabavljača, ki bi ga bile pošteno premikastile, da jih ni prosil s povzdignjenimi rokami za zamero. Čez pol leta je ta vohun izginil iz reške gimnazije. Zvedeli smo o njem le to, da je bil po dovršenih latinskih šolah precej sprejet med uradnike nekega ministerstva na Dunaju. Pomogla je njemu kakor tudi mnogim drugim velikaška priporoka. Ta malopridnež je bil sin jedne tistih hrvatskih rodovin, ki so za Bahove vlade izdale svoj narod in se razglasile za nemške. V službi bi bil brez dvojbe brzo napredoval, da ga ni zavedla ljubezen na kriva pota in strmoglavila naposled pod gomilo. Sploh sem se preveril, da vohunom ni usojeno dolgo, še manje pa srečno življenje.

Kakor strela z jasnega neba udarila in omamila je vse pangermane in „Bahove huzarje“ novica, da je prinesel uradni dunajski časnik (Wiener-Zeitung) cesarski zakon, ki daje velike pravice narodnim jezikom v gimnazijah. Učni jezik se znatno izpremeni, polovico ur dobe narodni jeziki, druga polovica ostane še za naprej nemškemu. V dolnji gimnaziji se bo razlagala večja polovica predmetov na narodnem jeziku, v gornji

gimnaziji pa istotako večja polovica predmetov po nemški. Germanizatorji so kar blazneli in besneli, ko so to čuli in čitali. Strangfeld je bil baje tako nasajen tisti dan, da je žalil in psoval svoje najzvestejše podrepnike, služabnico pa za nameček še opljuskal, da mu je ušla, ne da bi zahtevala svoj zaslužek. Ravnatelj zagrebške gimnazije je bridko vzdihoval, da ga čedalje bolj zapušča zdravje — prosil bo za upokojenje. Naš nadzornik pa je sprejel to čudno novico povse ravnodušno. Smatral jo je za umestno in modro, saj je prišla od dunajske vlade, ki je bila za vse reči njegov nezmotljiv in brezgrešen orakul. Čez dva ali tri dni dobi od ministerstva, to je od Klemana, tajno poročilo, da se ta cesarski zakon ne sme priobčiti gimnazijskim ravnateljstvom. Obide ga silna radovednost, kaj to pomeni. Odveze se o prvi priliki na Dunaj, da zve skrivnost od Klemana samega. Našel je pri njem vse polno višjih birokratov, ki so prišli iz raznih dežel in pretresali ž njim novi zakon. Iz Hrvatske so prihiteli v Beč Švab, Hohenvart, Kelersberg, Strangfeld, Šmid in še nekoji drugi. Vsi so srdito udrihali po nepovoljni novici. Kleman jih potolaži, da ni tako hudo, kakor mislijo avstrijski domoljubi. Novi zakon je samo velik škandal, ki pa ostane brez zlih nasledkov. Proti njemu so se vzdignili jako silni faktorji in vsa je nada, da ga ovržejo in za vselej pokopljejo. To se razumeje samoobsebi, da so čitali slavjanski rodoljubi blagi zakon z najiskrenejšim pozdravom in odušévljenjem. Hrvatje so se obveselili, ker se jim vrne zdaj v srednjih šolah vsaj polovica njihovega prava, še veliko bolj pa je zamikala novica slovenske narodnjake. Po vsej Sloveniji so se že od nekdaj

predavali v gimnazijah vsi predmeti samo po nemški. Po nemški nam je razlagal profesor Metelko celo slovenski jezik v osmi šoli! Odslej pa bo vladala slovenščina v spodnji in za nekoje predmete celo v gornji gimnaziji! Od radosti smo takrat kar vriskali in poskakovali, slavili smo zlati zakon pri brezbrojnih kupicah in bokalih. Dali smo mu ime: magna carta — velika listina, ker osvobodi naš jezik sramotne sužnjosti, v koji je tičal in ječal toliko nesrečnih stoletij. Vsi hrvatski in slovenski rodoljubi pa so bili uverjeni, da se je začela s tem zakonom rušiti bahaška zgrada Bahovega sistema, ki je bila komaj ravnokar dogotovljena. Podrl se ji je močen steber, čigar padec je omajal tudi ostalo poslopje. Jaz sem pisal takrat v Bleiweisovih „Novicah“ vrsto sostavkov, kako naj se uredi poučevanje v naših gimnazijah in kateri predmeti in kako naj bi se razlagali na slovenskem in nemškem jeziku. Predno sem še končal razpravo (v kateri pa je bilo dosti tiskarskih in drugih pomot), zvedeli smo iz uradnih virov, da se „velika listina“ ne uresniči, nego da ostane le na potrpežljivem papirju kot nov dokaz, da je Avstrija res država neverjetnosti in nepričakovanih naključij. Tisti čas sem dobil pismo od pesnika Vilharja, ki mi je čestital, da sem nehal pisati o novem zakonu. Sporočil mi je, da so se radi te razprave že zbirali črni, hudourni oblaki nad mojo glavo in bi bilo brez dvojbe vame tudi treščilo. Vilhar je pogodil morda resnico, saj vemo, da je bil naš vrli Raič baš zato kaznovan, ker je zahteval, da se novi zakon izvrši. Prvi mesec po razglašenju njegovem smo na Reki vsi mislili, da se uveljavi na začetku bodočega šolskega leta. Za to važno izpremeno smo se že tudi pripravljali.

Narodni profesorji so zahtevali zasedanje, da se dodovorimo, kateri predmeti da naj se bodo razlagali po nemški in kateri na narodnem jeziku. Ta jezik je bil brez dvojbe hrvatski ali lahonski. Rečani so želeli, da bi se naša gimnazija poitalijančila. Vidičevo mnenje je bilo, da ostani gimnazija nemška kakor je bila dozdaj. Pritrdila sta mu samo dva učitelja, ki sta bila oba Rečana in duhovnika: Mihić in Morasi. Vsi drugi profesorji, med njimi tudi Nemci Lorenc, Penc in Mezmer pa so izjavili, da treba učni red preinačiti po duhu in zmislu novega zakona in predavati polovico predmetov po hrvatski. Te predmete smo tudi imenovali. Vidic pošlje zapisnik te zanimive seje deželni vladi. Čez nekaj dni mu odpiše Jarc, da je bilo jako neumestno in napačno, da je sklical to zasedanje. Ko pride kmali po tem na Reko, nam pove na shodu s trdim glasom, da oni cesarski zakon ne velja za Hrvatsko in sploh za nobeno drugo deželo razun Ogerske. Tam je še kakih 70 čisto magjarskih gimnazij, v kojih bo zavladal zdaj za polovico predmetov nemški jezik. Mi smo ostrmeli in kar zazijali o tem poročilu. Nekateri so se jeli muzati, drugi škripati z zobi in pogledavati srepo zdaj v tla, zdaj v govornika. Mislil si je menda vsak kakor jaz: Kaj, ali je res mogoče, da igrajo resni možje, višji cesarski uradniki tako nedostojno ulogo? Saj znamo, hvala Bogu, tudi mi čitati. V uradnih dunajskih novinah je bilo rečeno razločno in jasno, da velja zakon za vse cesarstvo in torej tudi za Hrvatsko. Tam ni bilo nobene vrstice o Ogerski in 70 magjarskih gimnazijah. Vsi smo se zgražali, da se udeležuje te birokratične spletnje tudi naš spoštovani nadzornik, da hoče utajiti tako očividno dejstvo kakor

je ta cesarski zakon. Saj so čitali „veliko listino“ in jo razumeli tako kakor mi tudi možje drugih narodnosti, avstrijskih in inostranskih. Pretresale so jo vse nemške novine in jo seveda strogo obsojale radi pravic, koje daje narodnim jezikom. Posebno hudo se je repenčila „Augsb. Allg. Z.“, v kateri je priobčevala včasi svoje nazore tudi avstrijska vlada. Baš pisava tega glasila nemške inteligencije je dokazovala najbolj očitno, da sta se borili v Bahovem ministerstvu dve nasprotni struji. Kakor v mnogih drugih državah je vladala v Avstriji že od nekdaj aristokracija, ki je bila zvečine nemška, centralistična in tesno zvezana z birokracijo. Kdaj pa kdaj se je pa vendarle zgodilo, da so prišli do veljave nazori in zahtevi čeških, ogerskih in poljskih velikašev. Ta stranka je bila nenemškim narodom vsaj nekoliko pravična, dočim je pangermanska zaničevala in teptala njih jezike in jih hotela za Bahove vlade popolnoma uničiti. „Velika listina“ se je razglasila brez dvojbe po naporu prve stranke. Pangermani so se je tako ustrašili, da so napeli vse sile, da jo odpravijo, še predno se uveljavi. In to se jim je, žal, res posrečilo. Jaz bi bil kaj rad zvedel natančno zgodovino tega naglega preobrata. Pisal sem dunajskemu znancu, da bi skušal preiskati nemško spletko in bi mi sporočil posledke svojega truda. Proti zakonu se je osnovala že prvi dan prava vojna in gonja. Imena glavnega činitelja ne smem povedati. Na čelu birokratov, ki so bili jedro opozicije, stal je seveda Kleman, katerega je podpiral najbolj goreče Prusak Bonic, vseučiliški profesor. Tudi Slovenec Čižman je pihal kakor gad na „veliko listino“. Vsak drugi dan je prisopihal h Klemanu in ga zaklinjal, da odvrne od Avstrije to

nesrečno koncesijo. Čižman je bil tako strasten nemškutar, da je smatral za najsvetejšo dolžnost naše države, da ponemči vse svoje narode, posebno pa vso njihovo inteligencijo. Taka usoda kakor ta zakon doletela je prej in pozneje še razne druge imenitne ukrepe n. pr. glasoviti septemberski manifest l. 1871., ki je povrnil češki kraljevini nekdanjo avtonomijo. Takih izgledov imamo tudi v zgodovini slovenskega naroda. Že Marija Terezija je zapovedala, da bi se razdelili občinski spašniki. Ta zakon se je po njeni smrti mnogokrat ponovil, pa je ostal vendarle več nego sto let na papirju. Nasprotovali so mu grajščaki v društvu z birokracijo, ker so se bali, da bodo kmetje, ako obvelja, zaganjali svojo živino na njihova zemljišča. Mnogi mislijo, da je taka nepokorščina mogoča samo v absolutnih državah. Izkušnja tega mnenja ne potrja. Avstrija se zove že dolgo časa ustavna, državni zbor je potrdil že zdavnaj jednakopravnost vseh narodov s slovečim § 19. in vendar mi Slovenci še dandanes nimamo skoro ni sledu kake jezikovne pravice. V vseh cesarskih uradih, v vsehsred njih šolah vlada še zmerom nemščina zato, ker se protivi jednakopravnosti nemška aristokracija v zvezi z nemško ali ponemčeno birokracijo in z nemško inteligencijo. Radi nepristranosti pa ne smemo prezreti, da se ugodi včasi kaki narodni želji, če se nahaja krmilo države tudi v rokah ministerstva s pangermanskim programom. Tak minister je bil gotovo Bah in vendar se je posrečilo baš pod njegovo vlado našemu Slomšeku, da nam je pridobil na Štajerskem čisto slovensko vladikovino. Pogodovala mu ni le višja hierarhija, nego tudi blagohotnost nekojih čeških kavalirjev, kojih beseda se je poslušala na

dvoru. Tožni konec cesarskega zakona je rodoljubne Hrvate strašno razburil. Nikdar več niso oprostili vladi, da se je igrala tako objestno z njihovimi svetinjami. Takrat je izgubil Jarc v njih vse spoštóvanje; imeli so ga za sokrivca tiste birokracije, ki se je predrznila zavreči in utajiti cesarjevo naredbo in voljo, jeli so ga smatrati za svojega zakletega sovražnika. Nekateri slovenski duhovniki so ga skušali braniti, češ, kaj pa je mogel storiti, ko so mu na Dunaju ukazali, da mora zakon povse drugače razlagati nego se je glasil iz prvine? Da se je uprl in ugovarjal, bi ga s tem ne bi rešil, nakopal bi se bil le mržnjo in osveto strašnega Klemana in se strmoglavil s svoje lepe službe morda celo brez pokojnine. Uklanjal se je sili kakor vsi drugi uradniki. Hrvatski duhovniki niso mogli odobravati tega zagovora Jarčevih prijateljev. Soglasno so trdili, da je bila njegova sveta dolžnost povedati vladi na vsa usta, da priobči ravnateljstvom gimnazijskim cesarski zakon s prvotnim besedilom. Ako ji to ne ugaja, ne daje mu vest, da bi ostal še dalje v službi, prosi jo upokojenja. Jarc bi bil moral vsekako dokazati, da je zanj cesarjeva volja več vredna nego Klemanova. Soparen, težek zrak se je ulegel po zadnji seji na reško gimnazijo. Do malega vsi profesorji so izgubili vero v svojega nadzornika in vendar je to čuvstvo tako nujno potrebno med podložniki in načelniki. Razun tega so se čutili po pravici razžaljene po nekem dopisu deželne vlade, ki je z veliko hvalo priznala sijajni napredek reške gimnazije, potem pa zatrdila, da so se tako povoljni učni uspehi dosegli samo in jedino le po zaslugi neutrudnega ravnatelja. Jaz sem dobro zapazil, kako zmagoslavno se je ozrl Vidic po profesorjih, ko nam

je to prečital. Z dobro vestjo ponavljam trditev, da so prva leta skoro vsi pravi učitelji več storili, nego jim je nalagala dolžnost. To je bilo tudi jako potrebno, ker je bila mladina v nekaterih predmetih silno zanemarjena. Vsako leto so dobili tudi nekateri pohvalne dekrete za svojo marljivost. In zdaj pa se je nam dalo na znanje, da ima vso zaslugo le ravnatelj, torej mi drugi profesorji nobene! Jaz se baš nisem dosti jezil, ker uradni hvali in graji nisem pripisoval nikoli posebne važnosti. Objednem sem bil uverjen, da ta mastna pohvala Vidicu ni došla od Jarca samega, nego od Klemana, kateremu se je znal tako prilizniti, da ga je prišteval najboljim gimnazijskim predstojnikom v Avstriji. Vidicu se je po takem preizvrstno posrečilo, da nas je proti vladi oklevetal, počrnil in ponižal, sam sebe pa visoko povzdignil in poslavil. Korenito pa se mu je izjalovil ves trud, da bi si naklonil tudi javno mnenje na Reki. Meščani so ga imeli za sebičnjaka, ki odriva, da bi se prikupil vladi, italijanski jezik proti zakonu tudi iz dolnje gimnazije. In res je zadnje dve leti začel učiti prvošolce latinski jezik s pomočjo neznane jim nemščine! Rečani so ga tako malo cenili, da ga na ulici niso hoteli pozdravljati tudi nekoji taki, ki so imeli v gimnaziji svoje otroke. Reška inteligencija ga je smatrala za zakrknjenega birokrata, potuhnjenega zavistnika in komaj srednje nadarjenega starokopitnika, ki bi ujel rad kako odliko o tuji škodi in tujem strošku. Meni niso znani tisti pripetljaji in razlogi, radi kojih ga je javno mnenje tako strogo (po moji misli prestrogo) sodilo in obsojalo.

Čudno naključje je tako naneslo, da sva imela jaz in nadzornik Jarc istega ljubeznjivega prijatelja. Ta

učlovečena dobrota je bil Ivan Markovič, ravnatelj reške realke. Jarc in Markovič sta si bil součenca, njiju prijaznost je bila že stara. Pri Markoviču je Jarc stanoval, kadar je prišel na Reko. Jaz in Markovič pa sva se seznanila, ker je imel v naši šoli svoja sinova, sprijateljilo naju je jednako rodoljubje, ki je obsegalo Slovence, Hrvate in vse Slavjane. On je obžaloval in pomiloval Jarca, da hodi po tako napačnih, nenarodnih potih in se daje rabiti brezsrčnemu renegatu Klemanu za nemškega agenta in poslovodjo. Nekoč ga je vprašal naravnost, kako more on, rojen Slovenec, zametavati slavjanski jezik in narivavati Hrvatom nemščino? Ali ga ni sram in ga vest nič ne peče? Nadzornik mu je odgovoril: Kar delam, moram delati po svoji verski dolžnosti. Saj veš, da je pisano v sv. pismu: „Vsaka oblast dohaja od Boga. Kdor se upira oblasti, se torej upira samemu Bogu. Višja oblast zahteva, da uvajam v hrvatske šole nemški jezik in jaz jo moram poslušati, drugače ne bi bil prav kristijan in katoličan." Ta odgovor označuje prav dobro mojega nadzornika. Kdor veruje v tako načelo, mu koristi gotovo i na tem i na onem svetu. Na tem svetu s politiko lahko avansiraš, dobivaš odlike in naposled mastno pokojnino in nimaš nikoli nobene sitnosti v službi. Na drugem svetu te pa čakajo nebesa, ker si tako pridno ponemčeval Slavjane in izpolnjeval s tem zapovedi svoje oblasti in obj ednem božje! Ako se iztrgajo iz sv. pisma posamezni stavki, se da ž njimi vse dokazati. V južnih pokrajinah ameriških Združenih držav so dokazovali protestantski pastorji z besedami sv. pisma božji izvir in potrebo sužnjosti! Sv. pismo se rabi s pridom, kadar se govori o veri in nravnosti. Za politična, narodna

in druga dnevna vprašanja pa naj se pusti ta vzvišena knjiga na miru. —

Na Slovenskem sem našel može, ki so trdili, da je bil Jarc vedno vnet rodoljub, in torej tudi tista leta, ko je služil na Hrvatskem. Take čenče naj se ne kvasijo meni, ki sem mu dobro poznal značaj in vse navade. Jarc je imel mnogo dobrih svojstev, ali v njem ni tlela ni iskrica rodoljubja. On ni govoril nikoli ne v šoli, ne zunaj šole z nikomer nas po domače. Večkrat smo se izprehajali po celo uro zajedno, pa mu ni ušla nikoli nobena slovenska ali hrvatska beseda. Nekoliko potov sem ga pozdravil in ogovoril po slovenski, on mi je odzdravil in odgovoril vselej prav priljudno, ali — po nemški! Ponašal se je na Hrvatskem ravnotako, kakor pri nas v Ljubljani, kjer tudi ni govoril z nobenim le količkaj izobraženim človekom nego po nemški. Jarc je sodil popolnoma med tiste ljudi Meternihove dobe, ki so mislili, da je naš jezik ustvarjen samo za prosto ljudstvo. Da je bil pedagog in birokrat povse ponemčenega duha, spričuje vse njegovo delovanje na Slovenskem in Hrvatskem. Ali to pa se mu mora vsekako priznati, da ni bil nemčurski fanatik in ni preganjal nijednega rojaka (izimši patra Bernarda) radi narodnega mišljenja. Z mojim slovenstvom in slavjanstvom ni bil zadovoljen, ali kaznovati me pa vendar ni hotel, dasi je dobro vedel, da se nikoli ne predrugačim in ne „poboljšam". Nekateri ljudje so precej pripravljeni razglasiti človeka za rodoljuba, ako jim ugajajo druga njegova svojstva. Naš Miklošić se šteje med prve slavjanske jezikoslovce, slava njegova je svetovna in brezsmrtna. Ali ta profesor staroslovenskega jezika je bil tak figa-mož,

da ni hotel z nobenim rojakom govoriti po slovenski. In vendar se je oglasil nekdo celo javno v časopisu, ki je hvalil Miklošićevo rodoljubje! Naša izobražena mladina pa govori po pravici zaničljivo o pošvabljenem in spačenem značaju tega res velikega učenjaka.

Pri Solferinu ni bila potolčena samo avstrijska vojska, ampak tudi Bahov sistem. Pokazalo se je očitno, da je zidan iz peska in postavljen na pesek. Jel je pokati in se krušiti in rušiti na vseh koncih in krajih. Spričevalo je sto znamenj, da mu dnevi potekajo. Sešlo se je pomnoženo državno svetovalstvo, sledila sta oktoberski diplom in februarski patent. Na Ogerskem in Hrvatskem izgine politična dremota, v javnem mnenju vre huje in huje, prirejajo se hrupne demonstracije zoper Nemce, absolutizem in centralizem, z jedno besedo zoper ves Bahov sistem. V Zagrebu se je pojavila narodna razburjenost najprej v gledališču, ki je bilo izgubilo pod nemško vlado skoro popolnoma svoj slavjanski duh in značaj. Tudi Jarcu se je majalo stališče, le predobro je čutil, da mu ugled zamira, da se ga nihče več ne boji. On radi tega baš ni žaloval, saj mu ni bilo nič mari za javno mnenje. Izpolnjeval je kakor prej voljo svoje vlade in prejemal vsak mesec svojo lepo plačico — vse druge reči so ga malo zanimale. Oktoberski diplom je spravil v habsburški monarhiji ves politični svet pokoncu, Jarc pa je ostal miren in ravnodušen, kakoršen je bil zmerom. Ko se je razglasil februarski patent, nahajal se je na Reki. Napovedala se je seja. Zadnji pride v zbornico Morasi in nam pove, da je ravnokar čital novico, da se obrne na Ogerskem vse zopet na stari red in da za-

vladajo sploh povsod nekdanji zakoni. Jarc je poslušal pazljivo in dejal smehljaje se: Stari zakoni so bili res v mnogih rečeh bolji nego so sedanji. Njegovo Veličanstvo že ve, kaj treba ukreniti, da se narodi zadovoljijo. Ko se ni moglo več dvojiti, da zmaga dualizem, rekel je prijatelju Markoviću: Meni je vse jednako, naj bo absolutizem ali ustava, jednotna ali dualistična država. Jaz bom služil svoji vladi in jo slušal zvesto kakor dozdaj. Politične izpremene me ne morejo ni oduševiti, ni užaliti. — Z ravnotežja ga ni mogla spraviti ni zavest, da na Hrvatskem ne bo mogel dolgo ostati. Tolažil se je: Če ne bom služil tukaj, bom pa drugje. Če me nikjer ne bodo hoteli, pojdem pa v pokoj. Stari Vidic nas je bil že ostavil in njegov namestnik Lorenc se je pripravljal tudi na odhod, ker se mu je podelila dobra služba v ministerstvu. Trebalo je poiskati reški gimnaziji novega ravnatelja. Jarc se spomni svojega senjskega prijatelja, duhovnika S. in ga priporoči vladi v potrjenje. Zagrebški prijatelji so nam pisali, da bo S. potrjen, predno preteče mesec. Po rojstvu je res Hrvat, po političnem in narodnem mišljenju pa švigašvaga — petelin na strehi! Iz Senja pa so nam poročili, da je ta S. grajal rodoljubno mladino, ki se je ponašala s svojim narodom: Kaj hočete doseči s tem Hrvatstvom? S hrvatskim jezikom ne pridete niti do Trsta, z nemškim pa do konca sveta. Ta naznanila so nas strašno vznemirila. Kar nas je bilo rodoljubov, smo se zakleli, da takega ravnatelja ne maramo in ne sprejmemo. Na pomoč smo hoteli poklicati javno mnenje, ki je po oktoberskem diplomu dobivalo vsak dan večjo moč in veljavo. Jaz se usedem in napišem protest, da bi se imenoval našim ravna-

teljem tak nedomoljuben človek, kakor je S. Ta protest so podpisali vsi rodoljubni profesorji, večina našega učiteljskega zbora. Pošljemo ga v zagrebški list „Pozor", ki je bil glavno glasilo narodne stranke. S svojim ugovorom smo res dosegli zaželjeni uspeh. Potrjenje se odloži in S. umakne svojo prošnjo, ko vidi, da ga nečemo imeti za ravnatelja, ali nam nikdar ni mogel oprostiti, da smo mu přiredili tako sramoto. Tudi Jarc se je strašno jezil na reške profesorje, nekaj radi protesta, nekaj zbog raznih zbodljivih dopisov, katere je donašal „Pozor" o njegovem za Hrvate škodljivem in pogubnem delovanju. Imenoval se je v njih naravnost morilec hrvatskega jezika in ljut sovražnik hrvatskega naroda. Jarc je mislil, da ga mrcvarijo v „Pozoru" reški profesorji, najbolj je sumničil mene, ali ne po pravici. Dopisnik, ki je našega nadzornika tako nemilo mlatil, je bil duhovnik senjske vladikovine. Jarc se naposled tako razsrdi, da gre v kr. zagrebško sodišče in uloži tožbo zoper vse profesorje, ki smo podpisali protest in ga napadali po njegovi misli v novinah. Nekoji zagrebški učitelji so zdaj zahtevali, da se mu pošlje rezka nezaupnica, pod katero bi se podpisali vsi profesorji vseh hrvatskih gimnazij. Na Reki pa smo se uprli tej nakani. Dejali smo: Jarc je zdaj brez moči, nadzornik le še po imenu. Mi nečemo posnemati tistega osla, ki je čul, da se bliža smrt njegovemu sovražniku volku, pa je pritekel k njemu in ga brcnil na vso moč v glavo, potem pa zarigal ponosno: Tko se ne osveti, taj se ne posveti. Istotako se je izjalovila mačja godba, kojo so pripravljali Jarcu nekoji mladiči na Reki. O tej demonstraciji sem pravil jaz v Ljubljani. Jarcu so prijavili prijatelji, kaj ga čaka na Reki. On

je pisal o tem reški politični oblasti, mestni gosposki in policiji. Ti uradi so ga srečno obvarovali mačje godbe in se silno čudili, da jim ni noben vohun ovadil, kaj se snuje in kuje zoper njega.

Po dolgem omahovanju se je vrnila Ogrom in Hrvatom starodavna ustava. V Zagrebu se snide sabor trojedne „kraljevine". V njem pride kmali na dnevni red tudi Jarčeva tožba zoper reške profesorje. Poslanec Veber-Tkalčević dokaže, da smo prav storili, ko smo se dvignili zoper dr. Jarca, najhujšega nasprotnika hrvatskemu jeziku in narodu. V saboru se začne razlegati gromovito kričanje: Pereat Jarc! Ko se hrup nekoliko poleže, oglasi se ban Šokčević in pove saboru, da je kot predsednik višjemu sodišču tožbo Jarčevo kot neosnovano zavrgel in da je torej te pravde konec. Ne vem, kako je sprejel nadzornik to poročilo. Jaz bi dejal, da je kaj takega tudi on sam pričakoval, kajti videl je na svoje oči, kako visoko se dvigajo valovi narodne nejevolje zoper Nemce in njihove mameluke in podrepnike.

Našemu bivšemu nadzorniku je srce brez dvojbe od veselja poskakovalo, ko je odhajal iz soparnega političnega zraka hrvatske kraljevine. Za drugo službo se njemu ni bilo bati, da bi je ne dobil. Kleman ga je poslal za nadzornika na Kranjsko. Tudi v svoji domovini je služil zvesto dunajski vladi in pangermanski politiki. Rojaki so ga sprejeli z veseljem, imel je med njimi dosti znancev in starih in novih prijateljev. Samo v Novem mestu se je pojavila proti njemu precej velika sovražnost. Po smrti poštenjaka Vilfana so si želeli tamošnji kanoniki za prošta obče priljubljenega g. Gabrijana, mesto njega pa je prišel g. Peter.

Mnogi so mislili, da se je zgodilo to po priporoki Jarčevi in so bili nanj silno nejevoljni, ali brez razloga. Jarc se v to volitev ni nič mešal. Gospod Peter je imel baje nekoja taka svojstva, da ga ljubljanski gospodje niso mogli biti nič prav veseli. Da se ga znebe, poslali so ga Novomeščanom poleg pravila: Promoveatur ut amoveatur! Ravnatelj novomeške gimnazije je bil takrat jako rodoljuben mož in odličen matematik in fizik — pater Bernard. Neki lopov ga je zatožil vladi, da je panslavist, in Jarc mu je verjel. Nasledek je bil, da se je imenoval za gimnazijo drug ravnatelj. Čez nekaj časa pride Jarc v Novomesto, sreča patra Bernarda in ga vpraša, kako mu se godi? Pater mu odgovori: Tako, kakor se mora goditi človeku, ki je bil po krivem tožen in po krivem kaznovan. Patru Bernardu se je storila res velika krivica. Ker ga je občinstvo sploh spoštovalo in ljubilo, nakopal si je nadzornik s svojo lahkovernostjo veliko nepotrebnega sovraštva. Povse iznenada zvedeli smo iz novin, da je vlada Jarca kar nagloma upokojila. Strašno pa sem se mogel smejati, ko sem čital, zakaj je moral iti v pokoj. Učitelji narodnih šol so napravili v Ljubljani shod. Razpravljali so razne reči in tudi vprašanje, kateri jezik naj bi se sprejel za občevalni med slavjanskimi rodovi. Soglasno so dokončali, kar mora vsak pameten Slavjan odobravati, da ta jezik more biti le ruski. Ne vem, zakaj se je udeležil shoda tudi dr. Jarc. Morda zato, ker je bil šolski nadzornik ali pa mu je to ukazala deželna vlada. On se ni čisto nič mešal v učiteljske razgovore in zato ni ugovarjal niti ruskemu občevalnemu jeziku. Na Dunaju so mu to tako zamerili, da so ga stante pede zapodili v pokoj. Ha

ha ha! Jarc, germanizator comne il faut, prvak Bahovih huzarjev v šolskem eskadronu, bil je torej kaznovan radi panslavizma in rusofilstva!!! Kaj tako neumnega se ni morda še nikoli ukrenilo, kar stoji Avstrija. Jarcu je bilo seveda jako lahko otresti se tega nezakrivljenega madeža in dunajski gospodje so se podvizali, da popravijo svojo budalost. Dali so mu pristojno pokojnino z živim in toplim priznanjem velikih zaslug, koje si je nabral za šolstvo na Hrvatskem in Kranjskem. — Jarc je živel odslej v Ljubljani in se prilagodil prav spretno novim prilikam, v kojih se je nahajal. Skoro vsi slovenski duhovniki so stali takrat že v narodnem taboru in se pomenkovali med sabo ne le po domače, ampak često na čisti pismeni slovenščini. V službenih spisih so rabili še nemščino, ali ne več vsi. Po slovenski se je razgovarjala vsaj zvečine tudi naša posvetna inteligencija. To izpremeno je opazil Jarc povsod, i v mestih i na deželi. Narodnemu napredku se niti on ni hotel upirati, saj v srcu svojem ni pasel nikoli sovraštva do slovenščine. Pridružil se je torej narodni stranki in se vpisal za uda tudi v narodna društva n. pr. v „Slovensko Matico“, v kateri so ga rodoljubi drage volje odlikovali. Ker ni bil z oficijalnim svetom v nobeni zavezi več, izginili so vsi pomisleki in razlogi, ki so mu dozdaj branili, priznati se za narodnjaka. Občeval je rad z vsakim prijateljem naše narodnosti in domovine in govoril ž njim po slovenski pravilno in gladko, da so se ljudje čudili. Da je prijala nova svoboda tudi njegovemu truplu, dokazovalo je zdravo polno lice z lepo rejenim podbradkom. Živel je še več let v zdravju in zadovoljnosti, obče spoštovan radi svoje človeko-

ljubnosti, pohlevnosti in priljudnosti. Pomagal je mnogim z dobrim svetom in s svojo veljavno besedo in priporoko. Tudi več mojih znancev je dobilo po njegovi blagohotnosti zaželjeno službo in jeden celo bogato, čedno in dobro ženo.

Janeza Trdine zbrani spisi

II.

Verske bajke, stare in nove
Bajke in povesti o Gorjancih

V Ljubljani 1904

Založil L. Schwentner

Verske bajke, stare in nove
Bajke in povesti o Gorjancih

Napisal
Janez Trdina

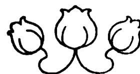

V Ljubljani 1904

Založil L. Schwentner

Natisnila „Narodna tiskarna“ v Ljubljani

Pregled vsebine.

Verske bajke, stare in nove

1. Dokler so bili ljudje še ajdje, niso vedeli, kako je Bog svet ustvaril, pa so si pripovedovali to tako, kakor jih je učila kriva vera. Mislili so, da je Bog od konca spal. Ko pa je prišel čas, da se je zbudil in se je začel ozirati, ustvaril je njegov prvi pogled našo lepo zemljo, njegov drugi pogled naše preljubo solnce, njegov tretji pogled našo prijazno luno, vsak poznejši pogled pa bliščečo zvezdo. Bog se je začudil čudnim rečem, ki so jih ustvarile njegove oči, in jih je hotel razgledati. Ali kolikor dalje je prišel, tem več je bilo zvezd, ker so se vsak trenutek za eno pomnožile. Bog se je naveličal potovati in se je vrnil nazaj na našo zemljo. Z obličja mu pade na zemljo kaplja potu in iz te kaplje se je rodil prvi človek. Ustvarjen je bil iz božjega potu v večni spomin, da si mora s potom svojega obličja svoj kruh služiti.

2. Ajdje so si tudi pripovedovali, da je bila zemlja od konca pusta, vse sama skala. Rodila ni nič, pa tudi ni trebalo, da bi rodila kaj za živež. Med ljudmi je stanoval Bog sam z duhom in s truplom in jih hranil

z nebeško mano. Ali ljudje so bili nesrečni, ker sò se bali božje mogočnosti in bliščobe. Od vednega trepeta niso mogli v slast ne jesti ne piti, nikar se po svoji volji kratkočasiti. Bogu so se ljudje smilili. Ločil se je od svojega trupla in se preselil v nebesa. Truplo pa mu je na zemlji zgnilo in se izpremenilo v rodovito prst. V božji prsti so si iskali ljudje sami svojega živeža in niso več potrebovali nebeške mane. In zdaj šele so se začeli veseliti svojega življenja in so bili srečni.

3. Od konca so živeli ljudje brez velikega truda. Bog jim je bil podaril tako mogočno voljo, da so imeli vsega, karkoli so poželeli. Takrat ni bilo na svetu ne mrzle zime ne pekočega poletja. Vsako žito in drevje je zelenelo, cvetelo in rodilo sad celo leto, kadar je kdo sam hotel. Pšenica je bila še enkrat višja od sedanje in klasje ji je šlo od vrha do tal. Jed je trebalo za živež le pripraviti; druzega dela z njo ni bilo: zrasla in prišla je k ljudem sama. Človek je rekel jablani: Daj mi zrelih jabolk in tisti hip se je drevo napolnilo z najslajšimi jabolki in se nagnilo k njemu, da si jih natrga. Če ga je mikala riba ali kaka druga žival, priklical jo je z eno besedo k sebi in si jo skuhal ali spekel, kakor se mu je zljubilo. V tej obilnosti in sreči pa so pozabili ljudje Boga in se razvadili. Jeli so se med sabo črtiti, preganjati in moriti. In delali so lahko strašno škodo eden drugemu, ker je bila tako močna njihova volja, da se je izpolnila vsaka nesreča, ki jo je želel človek svojemu bližnjemu. Mati je bila nejevoljna, da ji je dal Bog devet hčeri in samo enega sina, pa je velela: O da bi se ve, moje hčere, moja nadlega, izpremenile v jato belih gosi! In kakor je to

izustila, zletela je na ograjo jata devet belih gosi in z ograje je šla jata daleč daleč naprej tja v deveto deželo. Bratu so se sestre smilile in šel jih je iskat. „To pa je dołga povest (je rekla Mirnjanka, ki mi je to pravila), ki sem jo že pozabila; samo to vem, da je brat svoje sestre nazadnje našel in jih rešil materinega prokletstva.“ Ali drugi ljudje niso bili vselej tako srečni. Hudobni sinovi so želeli staremu očetu, da naj se živ v zemljo pogrezne in to se je res zgodilo. Prijatelj je hlinil prijatelju ljubezen. Imel je na jeziku med, na srcu pa led. Želel je prijatelju, da naj se utopi v kaplji vode in tudi to se je precej zgodilo. Ko je videl Bog te in še mnoge druge take grdobe, *se je pokesal*, da je dal človeku tako mogočno voljo in mu jo je vzel. Odslej je moral trdo delati, če je hotel živeti; brez truda mu se ni nobena želja več izpolnila. Tudi so izgubili ljudje presilno oblast eden do druzega: s samo mislijo si niso mogli več škode delati in se moriti.

4. Zavrženi angeli so prileteli z nebes na zemljo. Tisti, ki so padli v ravnino, so predrli zemljo in se pogreznili v peklo. Drugi, ki so padli na višave, niso mogli zemlje predreti in so ostali na njej. Sezidali so si na hribih silne gradove in z ugrabljenimi babami so zarodili neusmiljene grofe in druge velikaše, ki so ubogega kmeta toliko sto let tako krvavo mrcvarili in zatirali.

5. Bog je ustvaril Evo iz rebra spečega Adama in je zbudil Adama in ga vprašal, ali mu je všeč? Ta trenotek je porabil hudič in je dihnil v Evo. Ko se je Adam zbudil in rekel, da mu je Eva jako všeč, dihnil je vanjo tudi Bog, ali poleg njegove sape je ostala v njej tudi — hudičeva! To je vzrok, da so ženske tako hudobne in zvijačne. (Godčevska burka.)

6. Sveto pismo govori v vseh rečeh resnico ali jo zavija včasi v lepo priliko, da ne pohujša nedolžnih otrok. S tako priliko nam pripoveduje tudi zgodbo prvega greha. Pravzaprav pa je bilo to tako. Eva je zaželela lepih jabolk, ki so rasla na drevesu sredi raja, in pokliče tja tudi Adama. Zase si natrga manj lepih jabolk, najlepše poda Adamu. Adam jo pogleda, spozna nje ljubezen in tudi on se zaljubi vanjo. Odtod je dobila jablana ime „drevo spoznanja“, ker sta se pod njo Adam in Eva spoznala, kako neskončno da se ljubita. Bog je dal Adamu in Evi trdno voljo in bistro pamet. Izkušnjavo bi bila lahko premagala, ali nista hotela, zato, *ker sta eden druzega bolj ljubila kakor Boga*. To je bil težek greh, katerega sta trpela onadva in so trpeli tudi vsi njuni nasledniki. Prvi sad te grešne ljubezni je bil Kajn. Kar se je iz greha spočelo, se je tudi za greh rodilo: Kajn je umoril svojega brata. Adam in Eva sta morala raj zapustiti. Zunaj raja pa jima je volja tako oslabela in pamet tako potemnela, da se nista več mogla upirati izkušnjavam svoje ljubezni. In zato jima je bil zakon zdaj dovoljen, in Abel in drugi otroci, ki sta jih pozneje dobila, so bili pobožni in Bogu prijetni.

7. Kranjci smo utajeni nasledniki utajenih Evinih otrok, zato smo tako sirotni. Adam in Eva sta imela sto otrok. Bog je vprašal Evo, koliko ima otrok? Eva pa se je sramovala povedati za vseh sto in je rekla, da petdeset. Bog ji je blagoslovil petdeset otrok, drugih petdeset pa je ostalo brez božjega blagoslova. Od onih so se rodili bogatini, od utajenih pa reveži. Tako je prišla na svet revščina.

8. Ko je pregnal Bog prve starše iz raja, ustvaril je svojo deklico Smrt. Smrt je prav majhna, manjša

od vsakega otroka, pa ustrahuje vsakega junaka. Truplo ji je spretno in urno, da preleza vsak zid, obenem pa voljno in prožno, da prileze skoz vsako ključavnico. Ne potrebuje ne kose ne nobenega druzega orožja. Kadar je človeku namenjeno umreti, pride k njemu in mu zavije vrat. Ali črnega petelina in mačke pa se boji in se ogiblje hiše, v kateri se nahajata. Berač je hotel iti k bogatinu in ga prositi za dar. Smrt ga ustavi in prosi, da naj jo dene v svojo maliho*) in nese v hišo. Berač jo vpraša: kdo je in kaj bi rada? Smrt veli: jaz sem božja deklica in sem poslana semkaj, da zavijem bogatinu vrat. Bogatin pa ima črnega petelina in črno mačko, ki mi branita prestopiti prag. Berač dene Smrt v maliho in gre v hišo. Bogatin je bil zdrav in dobre volje. Obiral je ravno kopuna in ga zamakal s sladko starino. Smrt šine najprej za peč, da se ogreje, potem pa za mizo k bogatinu in mu zavije vrat. Bogatin zajavka. Smrt mu zavije vrat še v drugo in tretje. Bogatin se uleže in žena mu pošlje po gospoda, da ga previdi. Kmalu potem umrje. Zdaj prosi Smrt berača, naj jo dene spet v maliho in odnese iz hiše. Berač jo vpraša, kaj mu bo dala za plačilo? Smrt veli: Veliko — to, da me boš pri vsakem bolniku videl. Če mu bom stala pri nogah, vedi, da ne bo še umrl. Daj mu kako zdravilo, in ko ozdravi, bo mislil, da si ga ozdravil ti in ti bo izkazal rad svojo hvaležnost. Kadar me boš pa videl pri glavi, ne ponujaj se za zdravnika, ker takemu bolniku je namenjeno umreti. Berač se obveseli, dene Smrt spet v maliho in jo odnese iz hiše. Kmalu se razširi po vsem obližju glas, da ga ni bilo

*) Tako izgovarjajo to besedo Boduli na Kvarnerskih otokih, napačno je torej pisati mavha ali malha.

in ne bo boljšega zdravnika od tega berača. Komurkoli je dal zdravilo, mu je odlagnilo in je ozdravel. Denarjev je dobil toliko, da ni vedel, kam bi jih spravil. Ali bil je v svojo nesrečo preveč usmiljenega srca, da bi bil rad pomogel tudi tistim, katerim je bilo namenjeno umreti. Ugledavši Smrt pri glavi, prestavil je posteljo, da je stala Smrt bolniku pri znožju. Ta pot se mu je res posrečilo, da jo je prekanil in bolnika otel. S to prevaro pa je berač božjo deklico smrt tako razžalil, da mu se nikoli več ni prikazala, ne pri glavi ne pri nogah. On sam pa je postal spet to, kar je bil prej, največji revež, in je moral vesel biti, da je dobil za svojo lakoto košček črnega kruha.

9. Vsak človek ima svojo zvezdo. Kadar človek umrje, ugasne tudi njegova zvezda. Samo dve zvezdi nista ugasnili ob smrti svojih gospodarjev. Prelepo se svetita in migljata ena poleg druge ali ne stojita na miru, ampak se zaganjata ena proti drugi. To sta zvezdi Kajnova in Abelova, ki sta ostali na nebu vsem ljudem na spomin in svarilo.*)

Vsak človek pa ima tudi svojo kačo, ki z gospodarjem vred pogine. Samo kači Kajnova in Abelova nista poginili do današnjega dne. To je zvedel pobožen drvar, ki je zašel k njima v brlog. Gredé po hosti zapazil je pod skalo jazbino, ki je ni prej še nikoli videl. V jazbini se je svetilo, kakor da gori v njej velika luč. Drvar se usrči in gre v jazbino. Čez pol ure pride v prostorno votlino in se tako prestraši, da mu vsi lasje po konci stopijo. V votlini je gorela grmada, pri grmadi pa sta se metali dve silni kači,

*) Zvezdi Kajn in Abel sta v zvezdoslovju Kastor in Poluks.

kakor dve žrdi. Ena kača je bila črna, ena bela. Črna kača se je zavalila na belo in jo začela strašno daviti in mesariti. Bela kača zavrisne: Človek pomagaj mi, pa bom pomagala tudi jaz tebi! Drvar zavihti gorjačo in udari črno kačo, da se zvrne z bele in pobegne. Bela kača veli drvarju: Hvala ti za dobro pomoč! Vedi, da si rešil kačo Abelovo, ki jo je hotela zadušiti kača Kajnova, kakor je umoril Kajn brata Abela. Za dar prejmi tri drage kamene! Prvi kamen je svetal, da se vidi pri njem o polnoči ravno tako dobro kakor opoldne na solncu. Ta kamen prodaj kralju in kralj ti bo dal zanj toliko denarjev, da bodete živeli brez skrbi ti in tvoji nasledniki do desetega rodu. Drugi kamen je rdeč in še večje vrednosti od prvega. Kdor ga pritisne na rano ali kako drugo bolečino, mu tisti hip odleže. Ž njim se zaceli vsaka rana, ozdravi vsaka bolezen. Največ pa je vreden tretji kamen, ki je čistejši od vsakega ogledala. V njem boš videl vse svoje sovražnike, da se jih boš mogel varovati in jih o pravem času ali potolažiti ali pa jim se v bran postaviti. Šele ta kamen ti bo dal sladko spanje in brezskrbno življenje. Ti dragoceni kameni ostanejo tvoji, dokler boš znal molčati, kje, od koga in zakaj si jih dobil. Ali gorje ti, ako ne boš brzdal jezika! Čakala te bom na tvojem domu pod kapom in te raztrgala tisti trenotek, ko boš hotel stopiti čez prag svoje hiše. Drvar obljubi kači, da bo molčal, zapusti jazbino in gre domov. Svetli kamen proda kralju, in kralj mu da zanj toliko denarjev, da si je kupil graščino in živel v obilnosti vseh zemeljskih dobrot kakor največja gospoda. Za vse drugo je bil srečen, samo to ga je bolelo, da ga je žena noč in dan nadlegovala, kje, od koga in zakaj je

dobil dragocene kamene. Drvar se je izgovarjal, da ne sme tega nikomur povedati. Žena pa je hotela na vsak način skrivnost zvedeti. Ko je videla, da se mož ne da omečiti, začela je od žalosti in jeze hirati. Mož se je zbal, da bo umrla in je šel vprašat za svet svojega izpovednika. Izpovednik mu veli, da ne sme svoji ženi ničesar prikrivati. Ako bi mu umrla, imel bo nje smrt na svoji vesti in težek odgovor bi moral Bogu dajati. Drvar se vrne in pove ženi, kje, od koga in zakaj je dobil drage kamene. V mestu je imel opravek, pa je rekel hlapcu, naj zapreže kočijo. Hlapec zapreže kočijo in gospodarja pokliče. Drvar pride do praga, ko pa vzdigne nogo čez prag, zgrabi ga zanjo kača in mu jo odtrga. Drvar se zgrudi nazaj v vežo in si da prinesti rudeči kamen. Kamen položi na rano in kakor bi trenil, vzraste mu nova noga, da je vstal in se umaknil kači v hišo. Ali to ga je pa grozno hudo skrbelo, da ne bo smel nikdar več prestopiti praga svoje hiše. Spisal je ponižno prošnjo do papeža, naj mu pošlje svoj veliki blagoslov in ga reši hudobne kače. Ko pa pogleda v kamen, ki je bil čistejši od vsakega ogledala, vidi v njem, da je papež njegov največji sovražnik. Drvar doda prošnji še eno pismo. V tem pismu je vprašal papeža, zakaj ga sovraži in ga prosil prelepo za zamero, če ga je kedaj nevedoma razžalil. Razložil mu je tudi vse na tanko, kako da je dobil drage kamene in da je povedal zanje ženi ne iz svoje volje, ampak po zapovedi svojega izpovednika in papeževega služabnika. Ponižno pisanje ublaži papeža, da pošlje drage volje svoj veliki blagoslov in ga reši Abelove kače. Drvar je smel spet iti, kamor je hotel. Živel je še veliko let v zdravju in veselju in je

umrl v božji milosti in trdno uverjen, da se bo godilo dobro tudi njegovim otrokom.

10. Matuzelj je bil majhen človek, tak, kakršni bodo ljudje, ko se bo približal sodnji dan. Pobegnil je, ne vem, ali sovražnikom ali svoji hudobni ženi pod mernik in je čepel pod njim celih devet let. Sveto pismo pripoveda, kako star je umrl, ali takrat so bila leta dolga le po ene kvatre. Pa tudi tako je učakal starost, kakršne nobeden človek ne prej ne pozneje. Takrat so imeli ljudje še divjaško navado, da so starce pobijali. Že so prišli, da bi ubili tudi Matuzlja, ali sin ga je skril pod kad in pod kadjo je tičal Matuzelj celih tri sto let. V deželo je prišla silna lakota. Ljudje so cepali od glada kakor muhe. Sin je vprašal Matuzlja za dober svet. Matuzelj mu veli, naj omlati streho in porabi zrnje za hrano in posetev. Sin je Matuzlja poslušal, in ko je vsaka živa stvar stradala in od lakote umirala, imel je on obilo dobre hrane in ni bil nikoli lačen. Ljudje so ga prišli vprašat, kdo mu je dal dobri svet, da naj se hrani s žitom, in on jim razodene, da njegov stari oče pod kadjo, ki so mu ga hoteli pred tri sto leti umoriti. In tako so se ljudem oči odprle, da so spoznali svojo neumnost. Začeli so tudi oni sejati žito in od takrat niso ubijali več starcev, ki za težko delo res niso ali znajo dajati dobre svete, ki so dostikrat še veliko več vredni kakor delo. Matuzelj je bil zdaj že silno star ali še zmirom zdrav in krepak. Razkladal je ljudem svojo modrost in jih učil, delal pa nič. Če človek nič ne dela, mu pride na misel vsaka neumnost, in ko bi bil tudi stokrat modrejši od kralja Salomona. Tudi stari Matuzelj je dobil v glavo neumno misel, da se je hotel še enkrat oženiti. Prva žena ga

je hudo pestila, zato si je želel in iskal zdaj ženske, ki bi bila za vse reči dobra, brez greha in madeža. Povpraševal je po njej v bližnjih in daljnih krajih ali brez uspeha. Svet puščavnik mu razodene, da ve zanjo najstarejši mož v deveti deželi. Matuzelj vzame popotno palico in je gre iskat. Bilo mu je iti čez devet gorá, devet vodá in devet deželá. Čez vsako goro je hodil devet dni, čez vsako vodo se je vozil devet dni in vsaka dežela je bila široka za devet naših cesarstev. Na konci devete dežele najde Matuzelj starca, ki je poznal žensko, za vse reči dobro, brez greha in madeža. Matuzelj prosi starca da mu pove za njo, ker jo je prišel snubit. Starec se zamisli in veli: A dà, jaz sem poznal res tako žensko, ali je minilo že gotovo sto let, kar je umrla. Od silne žalosti se Matuzelj zruši in umrje. Živel je 969 let. Namenjeno mu je bilo 1000 let, in gotovo bi jih bil tudi učakal, da ni zmotilo sivega starca abotno hrepenenje po ženitvi.

11. Najstarejša in Bogu najbolj zoperna kletev je „šentaj!" „Šentaj smo leteli!" zakrohotali so se zavrženi angelji, ko so iz nebes pahnjeni priletelì v pekel.

12. Ko je začel Noe po božjem povelju tesati ladijo, nagajali so mu hudobni ljudje, kolikor so mogli. Kar je naredil po dnevu, to so mu ponoči spet razdrli in razmetali. Noe je potožil Bogu svojo nadlogo in Bog mu je obljubil čuvajev, ki bodo ladijo varovali. Ko je začel Noe spet tesati, izpremenila se je vsaka trska in tnalica v hudega psa. Zvečer je stražilo ladijo že vse polno psov, ki so strašno lajali in hudobne ljudi popadali. Ljudje so jih hoteli pobiti, pa so se kmalu uverili, kako nevarno se je bojevati z Noetovimi

čuvaji. Če je dobil rano pes, si jo je oblizal, pa mu se je kmalu zopet zacelila. Če pa je ugriznil človeka pes, mu se rana nikakor ni hotela zazdraviti. In tako so morali hudobni ljudje mirovati in Noe je dogotovil ladijo, še predno je nastopila splošna povodenj. V ladijo je vzel s sabo tudi svoje zveste pse, dede vsega pasjega rodu.

13. Osel je bil od konca najpametnejši izmed vseh živali in tudi glas mu ni bil nič slabejši od konjskega. Ko je Noe dogotovil ladijo in so šle vanjo tudi živali, vpraša Bog osla, ki se ni ganil, kaj čaka, da ne gre v ladijo. Osel odgovori: V taki čudni omari še nisem nikoli bil in vanjo nikoli ne pojdem. Bog veli: Saj tudi druge živali še niso bile nikoli, notri, pa se ni nobena branila. Osel zarenči: Jaz delam za se, drugi pa za se. Ta nerodna ladija se utegne razbiti; kako se bom ręšil, če bom v njej zaprt? Bog ga tolaži: Ne boj se! Le poglej, kako debela so bruna in kako čvrsto so zbita. V takej ladiji vožnja ni nevarna. Osel se zadere: Če bi bilo tudi res, kar govoriš in kar oči kažejo, ali kdo ve, kak pa je tale most, po katerem treba iti gori v ladijo? Bog pravi: Če je nesel most slona in druge težke živali, se menda tudi pod tabo ne bo podrl. Pa če ne verjameš, potiplji s sprednjimi nogami, pa se boš sam prepričal, kako trdne so mostnice in tudi podpore. Osel zagodrnja: Mostnice in podpore naj so trdne, kolikor hočejo, meni se pa vendarle tako zdi, če se dam zapreti v ladijo, da bom poginil. Bog ga nagovarja še enkrat in mu reče: Ne bodi tako uporen! Saj te bom skrbno pazil in varoval, da ne boš izgubil ne ene dlake, nikar življenja! Osel se odreže: Jaz ne grem pa ne grem. Ŗajši se dam ubiti. Bog se je

naveličal modrijana poučevati. Nejevoljen veli: En osel več ali manj notri, kaj za to! Potem zapre ladiji vrata in voda začne prihajati. Osel je bil kmalu ves moker in zdaj bi bil šel rad v ladijo, ali je bilo prepozno. Plaval je do bližnjega griča, z griča do visoke gore ali voda je zalila tudi goro, pa je trebalo spet dalje plavati. Strašno je rigal, se pehal in premetaval po valovih, ki so zagrnili tudi najvišje hribe. Bog je hotel oslovski rod ohraniti, zato ni dal poginiti plavajočemu oslu. Ali ko se je voda spet odtekla, bil je od straha, truda in lakote tako zbegan, da je ostal popolnoma brez uma in je zarodil tudi brezumne naslednike. Od vednega riganja mu je grlo tako ohripelo, da dela zdaj njegov trdi glas vsakemu živemu ušesu strah in bolečine.

Opazka. V prvotni podobi je prišla ta basen med ljudi iz ust črmošnjiškega župnika g. Holmarja. Ko se je podpisovala zaupnica papežu Piju IX., nagovarjal je kakor drugi duhovni tudi on svoje župljane, da bi se podpisali. Kočevarji pa so se branili in rekli, da to podpisovanje ne pomeni nič dobrega, prišle bodo zaradi njega vojske, višje štibre ali pa kake druge nadloge, nekaj gotovo. Zastonj jim je g. Holmar dokazoval, da se ničesar ni bati, podpisi da ne pomenijo nič druzega kakor udanost rimskej stolici in voljo zvestih katoličanov razveseliti žalostno srce svojega cerkvenega poglavarja. Ko niso nič izdali ne nauki in dokazi, ne opomini in prošnje, prijel je nejevoljni gospod svoje župljane s prižnice, primerjaje jih oslu, ki se je branil kakor oni z vsakovrstnimi praznimi pomiselki in izgovori, izpolniti božjo voljo. Ta pridiga je naredila strašen šum v Črmošnjicah. Tudi po slovenskem obližju se je še tisto nedeljo zvedelo, kako v živo je zadel

župnik Holmar svojo uporno čredo. V narodnih ustih pa se je basen kmalu predrugačila in dobila bistveno drug pomen in nauk. G. Holmar ni rekel, da je bil osel od konca najpametnejša žival in da je rezgetal po konjsko. Z besedami: „En osel več ali manj v ladiji — kaj za to!“ je končal svojo dobro priliko; kaj pa se je godilo z oslom pozneje, ni povedal nič in tudi ni mogel povedati, ker bi bi bila s tem njegova zabavljica izgubila ost in basen svoj namen. Narod je tedaj g. Holmarjevo priliko zasukal po svoje in jo dalje razvil. V tej novi obliki ne maha basen po nikomer (Črmošnjičanov še ne spomina), ampak nam pripoveduje povse drugo reč: kedaj, kako in zakaj je dobil osel tiste lastnosti, ki so mu pomogle do čudne slave, da služi zdaj za zgled duševne toposti in neumnosti.

14. Brez koze Noe ne bi bil iznašel vina. Plezaje po rebri je zašla koza v skalovje in se namerila na trto, polno zrelega grozdja. Ko se je grozdja nazobala, začela je tako veselo semtertjà poskakovati, da so se ji vse živali čudile, še bolj pa Noe. Šel je gledat, kaj je koza v skalovju našla, in grozdje se je zdelo tudi njemu tako prijetno, da je presadil trto v položen breg in naredil sčasoma vinograd. Neprilično je bilo samo to, da se je grozdje po zimi tako brž posušilo. Noe se domisli in ga zmečka. Sok dene v čisto posodo in počaka, dokler bi se pomladil. Tako je naredil prvo vino. Prav dobro seveda ni bilo. Moral ga je sam piti, ženi in otrokom se je gnusilo. Ker Noe vinu še ni poznal lastnosti, se je upijanil in ležal na planem nag, da so ga otroci videli in se mu smejali. Radi tega pohujšanja se žena tako ujezi, da ves vinograd poseka.

Iz štorov pa so pognale drugo leto prelepe mladice in so rodile več grozdja in slajši sad, kakor je zrastel prejšnja leta. Noe namečka zopet vina in bilo je zdaj tako dobro, da so ga pili v slast tudi Noetova žena in otroci. Tako je ljudi vsak nekaj naučil: koza, da grozdje zobljejo, Noe, da delajo iz grozdja vino in Noetovka, da obrezujejo trtje.

15. Babe so se naveličale žgati trske pa so rekle možem: Sezidajte nam turen, ki bo tako visok, da bo moči doseči nebeške zvezde. Bomo jih snele in ž njimi svetile, ker gore lepše od trsak in jih ni treba zmerom užigati in utrinjati. Možje so jih debelo pogledali in dejali: Ali ste se steple s pametjo, kaj ne vidite, kako je visoko do nebes? Babe so pa rekle: Postavite turen na ono visoko goro, na katero je hoda sedem dni; od vrha do nebes ne more biti daleč. Možje so odgovorili: Hrib ni naš, ampak cesarjev. Babe se zadero: Če nočete vi, bomo ga pa same od cesarja kupile. In babe so šle in vprašale cesarja, koliko hoče imeti za hrib. Cesar pravi: Denarja ne potrebujem, ali če mi pogodite tri uganke, dal vam bom za plačilo hrib. Babe se zasmejejo: Le postavi te svoje uganke, ni zlodej, da jih ne bi pogodile. Kralj veli: „Kateri malin zmerom teče in ne potrebuje nikoli popravila?“ To je prva uganka. „Kaj je daljše kot človeška pamet?“ To vam je druga uganka. „Po kateri reči vsak hrepeni, čeprav je nihče ne pozna?“ To vam je tretja uganka. Babe se na ves glas zakrohočejo: O cesar! kaj nam tako ujedljivo zabavljaš, da nam daješ take uganke? Malin, ki zmerom teče in ne potrebuje nikoli popravila, je naš babji jezik. Daljši kot naša kratka človeška pamet, so naši dolgi babji lasje. Tista reč, po kateri vsak hrepeni, če-

prav je nihče ne pozna, pa smo me babe. Vsak dedec nas hoče imeti in vendar še nihče ni pogruntal našega zvijačnega srca. Cesar se začudi babam, da so tako dobro pogodile njegove uganke in jim podari zaželeni hrib. Hrib dobi ime „Babji-lon“, ker so ga babe prejele za lon ali plačilo svoje bistroumnosti. Možje splezajo na hrib in začno zidati turen. Kakor hribu, reklo se je tudi turnu, da je babji-lonski ali bolj na kratko babilonski. Turen so dozidali tako visoko, da so že slišali peti nebeškega petelina. Bog se je pa razsrdil na človeški napuh in je zmešal ljudem govorico. Do takrat je bil na svetu samo en jezik in en narod. Ko se niso ljudje med sabo več razumeli, so se razšli in vsak rod si je našel drugo deželo in novo domovino.

16. Predno so se razšli narodi po širokem svetu, jih je Bog še enkrat zbral in vprašal vsakega, kak dar želi dobiti. Kranjec je rekel: Daj mi pridne roke, da si bom mogel pošteno svoj kruh služiti! Bog je pohvalil Kranjca za tako lepo prošnjo in mu rekel: Imel boš pridne roke, zato pa ti ne bo treba dobre zemlje; priden človek si povsod lahko kruh najde. Bog vpraša Hrvata, kaj bi on rad. Hrvat veli: Ne zameri, jaz sem rad, veš, nekako bolj nemaren in tako naj ostane tudi zanaprej. Bog pravi: E pa dobro! Ker boš bolj nemaren, ti moram pa dati rodovito deželo in Kranjca za soseda, da ti bo hodil pomagat. Zdaj vpraša Bog Madžara in Madžar pravi: Meni se najbolj dobro godi, kadar sem umazan, kakor že moje ime pove.*) Daj mi dovolj nesnage! Bog mu veli: Naj bo po tvoji

*) Naš narod veli: Mažar in zove tako tudi zamazanega človeka.

volji! Dal bom tvoji zemlji toliko blata, da se boš lahko po njem valjal, kakor svinja. Potem vpraša Bog Nemca, kaj bi bilo njemu najljubše? Nemec odgovori: Jaz se najrajši ekselciram. Bog veli: Naj se ti želja izpolni! Ali da ti bo ekselciranje kaj koristilo, boš imel v svoji domačiji večne punte in vojske. Zdaj vpraša Bog Talijana. Talijan pravi: Jaz bi pa hotel zmerom kaj novega zidati. Bog veli: Dobro! Bodi tedaj zidar! Ali da ti dela ne bo nikoli zmanjkalo, se bo vse, kar boš sezidal, kmalu spet podrlo in tako boš zidal lahko zmerom kaj novega. Bog vpraša Turka. Turek odgovori: Mene pa najbolj veseli ljudi moriti. Bog pravi: Ne bom ti branil. Le mori jih, ali drugi bodo morili tebe, ker si radovoljno ne bo dal nihče glave odrezati. Bog vpraša Francoza. Francoz pravi: Meni pa daj dosti Micik, da me bodo povsod rade imele, kamor bom prišel. Bog veli: Naj ti bo! Imel boš dosti lepih Micik, zaradi njih pa tudi dosti ostudnih bolezni, ki se bodo imenovale po tebi, zaljubljena prismoda! Bog vpraša Juda. Jud ga zaprosi za veliko denarja. Bog veli: Tudi tebi naj se izpolni želja — ali vedi, da bodo tvoji denarji smrdeli, da se te bodo ljudje že od daleč bali in ogibali. Nazadnje vpraša Bog tudi cigana. Cigan pravi: Daj mi najprej čik, ker so mi usta tako suha, da ne morem govoriti. Cigan dobi čik in veli: Jaz, Gospod! sem ponižna in dobra duša. Zase ne zahtevam nič ali te prosim na kolenih, da podeliš drugim ljudem še veliko več konj, kuretine in drugih dobrot, kakor si jih pa sami žele. Bog se zasmeje in veli ciganu: Oh, ti črni vran, le nikar se ne delaj tako lepega! Premoženja želiš drugim zato, ker se da bogatinom več ukrasti kakor revežem. Ali ker sam ne boš nič imel, ti

res ne bo druzega kazalo, kakor da boš jemal drugim. Zastran mene delaj, kar hočeš, ali to ti pa moram že zanaprej prepovedati, da ne boš klical mene na pomoč, kadar ti bodo plesale po mršavi grbi batine.

17. Sveti Elija ni umrl. Brez smrtnih bolečin je bil premaknjen z zemlje v podnebje. Kadar dirja v težkih, ognjenih kolih ali pa kadar jaha na bistrem konju semtertja nad oblaki, takrat pravimo da grmi. Blisk so iskre, ki jih krešejo kopita njegovih vrancev ob modrem, jeklenem nebu; vihar puh dirjajočih konj; strele puščice, ki jih meče sv. Elija z nebes, kadar se bojuje s hudobnim duhom. Kadar se mu konji upehajo, uliva se curkoma njihov pot na zemljo, in ta pot imenujemo dež. Sveti Elija je stari hrvaški ljubljenec, ali mu izkazujejo visoko spoštovanje že odnekdaj tudi naši dolenjski Slovenci. Njemu je posvečena župna cerkev v Prečini pri Novem mestu in na najvišjem vrhuncu Kukove gore ali Gorjancev do 4000 čevljev nad morjem je stala poleg cerkve sv. Jederti starodavna in staroslavna cerkev sv. Elije, v kateri so opravljali zedinjeni staroverci službo božjo v svojem krasnem narodnem jeziku. Ta božja hrama sta zdaj oba podrta in razsuta, ali večkrat, sosebno v kvaterne večere, vidijo ljudje leteti svetinje iznad Gorjancev proti Prečini in iz Prečine zopet nazaj na Gorjance. Tod se vozi in jaha tudi najrajši sv. Elija, zato ni nikjer na vsem Dolenjskem toliko neviht in gromonosnih viharjev kakor v obližju tega pota, med lukenjskim gradom, Grčevjem in podgorskim Gaberjem. — O vremenskih prikazkih pa imajo Dolenjci še razne druge misli in pravljice. Grom smatrajo kakor tudi drugi Slovenci za neposredni glas božji, za božje karanje. O predrznem

človeku se veli, da se ne boji niti grmečega Boga. Ravnotako se čuje, da je blisk jezni pogled razžaljenega Boga. Nekateri izreki pa so bolj podobni šali kakor kakemu verskemu nazoru. Taki so n. pr. „Sveti Elija pljuje“ (kadar gre redek pa debel dež), „oblak kokodaka“ (če grmi brez dežja), „nedolžni otročiči so iztresli cuker“ (drobna toča), „v nebesih se tajajo vode, pa pada na zemljo led“ (drobna toča), „v nebesih lupijo debel česen“ (debel snega), „v nebesih strižejo ovce pa padajo na zemljo kosmine“ (sneg). Pohleven dež so solze Matere božje zaradi grešnikov. Burja je zato tako mrzla, ker ji povsod zapirajo, da se ne more nikjer pogreti. Sneg se joka (taja). Oblaki so nebeška žolca. Oblaki so graja, kamor v nebesih perilo obešajo. Kadar je zima brez snega, se govori, da ga je pojedel otrok, ki se je ravno takrat rodil, ko je začel sneg padati itd.

18. Tisto noč, v kateri se je rodil Kristus, izpolnilo se je vsakemu človeku vse, karkoli si je želel. Kdor je hotel zlata, našel ga je drugi dan poln rudnik. Kdor je rajši imel rodovitno polje, plenjalo mu je od takrat žito desetkrat bolje, kakor vsem sosedom. Komur se je zdela voda premrzla, pritekel je studenec, ki je bil po zimi gorak, da ga je bilo veselje piti, po letu pa mrzel, da so delavci po pol ure daleč ponj hodili. Takrat se je odprl Pod-turnom bistri Radež, hladni in krhki izvirek pri Ždinji vasi in druge dobre vode. Nekaterim se je tožilo, da se po zimi ni moči kopati in drugo jutro jim je bruhal pred hišo iz zemlje vroč studenec, da so se brez škode v njem lahko kopali. Tako so postale vse toplice. Ni mogoče prešteti vseh dobrot, katere so prišle tisto noč na zemljo. Pa tudi dandanašnji ima sveti večer veliko moč. Ta in pa kresni

večer gore zakladi, da lahko obogati, kdor jih ume vzdigniti. Sveti in kresni večer se pogovarja tudi živina, kaj se bo čez leto zgodilo. Kdor ima pri sebi praprotovo seme, jo dobro sliši, ali ni nikomur svetovati, da jo gre poslušat, ker zve človek lahko svojo smrt ali kako drugo nesrečo, ki ga čaka bodoče leto. Kdor prinese na polunočnico s seboj vštiriperesca deteljo, spozna vsako čarovnico, ker so obrnjene takrat vse proti cerkvenim vratom. In tako se vidi in doseže tisto noč še veliko drugih imenitnih reči, če je človek brez smrtnega greha, sosebno rado pa se posreči takemu, ki je še popolnoma nedolžen. Moliti je vselej dobro in Bogu prijetno, ali nikoli nas ne usliši rajši, kakor sveti večer, o polunočnici, ker se mu je rodil to uro edini sin in je vladalo radi njega obče veselje na nebu in na zemlji.

19. Ko so šli sv. Trije kralji iskat novorojenega kralja nebes in zemlje, nagovarjali so tudi svoje žene, da bi šle ž njimi. Kraljice pa so se strašno raztogotile in rekle, da ne bodo nikoli spoznale višjega kralja nad saboj. In tako so se šli sv. Trije kralji sami poklonit Kristusu. Po njihovem odhodu so se kraljice posvetovale, kaj bi storile, da ne pridejo pod oblast novorojenega kralja nebes in zemlje. Uganile-so tako, da se treba zapisati hudiču in ga prositi za svet. Hudič jim svetuje, da naj kralje, svoje može, ostrupijo in zavladajo mesto njih same. Sv. Trije kralji so se poklonili Kristusu in se potem vrnili domu. Kraljice so jih prelepo pričakale in jim pripravile dobro kosilo, golobiče in grlice. Sv. Trije kralji se usedejo. Predno začno kositi, narede nad jedjo novo znamenje, znamenje sv. križa. Golobiči in grlice začrne, da so bili bolj črni kot oglje. Kraljice pa obledе in se stresejo, ko vidijo,

da jih je izdalo znamenje sv. križa. Namazale so se pod pazduho s hudičevo mastjo in pobegnile na Klek k svojemu novemu ženinu hudiču. Sv. Trije kralji pa niso marali za vlado, ampak so se oblekli po meniško in šli oznanjevat sveto vero, vsak po svoji deželi: eden tamo, kjer solnce vzhaja, drugi tamo, kjer solnce zahaja, tretji pa tamo, kjer solnce opoldan stoji. Bog jih je sprejel za prve svetnike v nebesih, njihove napuhnjene babe pa hudič za prve copernice na zemlji.

20. Ljudje pravijo o grlici ne le, da poje, grli, kruli in golči, ampak tudi, da ziblje in tuta. Ko je bil Ježušek še v zibeli, je imela enkrat njegova mati Marija opravilo zunaj hiše in je velela grlici, da naj namesto nje ziblje Jezuška. Grlica pa je bila nerodna in je Ježuška prevrnila. Marija se vrne v hišo in v strahu in nejevolji da grlici zaušnico. Od takrat se grlica, kadar poje, drži po strani in poje tako, kakor da bi zibala, golčeč z otožnim in zamolklim glasom v enomer: Tu-ta-tu, tu-ta-tu.

21. Ko sta sv. Jožef in Marija z malim Ježuškom pobegnila v Egipet, je poslal kralj Herodež za njimi svoje vojake, da jih umore. Vojaki so jih že skoraj došli in sv. Jožef in Marija sta klicala z milim glasom Boga na pomoč. V tistem kraju je imel hud razbojnik svoj brlog. Razbojnik je zaslišal kričanje in prišel gledat. Mali Ježušek se mu smili, da bi moral poginiti tako mlad, lep in nedolžen. Brž pripelje iz brloga konje, enega zase, enega za sv. Jožefa in enega za Marijo in Ježuška. Dobri konji odneso svete popotnike vojakom izpred oči in jih rešijo. Razbojnik poljubi Ježuška in ga vpraša dobrovoljno, kaj mu bo dal za plačilo. Ježušek izpregovori prvikrat in veli razbojniku:

„To, kar bom sam imel.“ Razbojnik se je vrnil v svoj brlog in je še mnogo let napadal ljudi in grabil tuje blago. Potem pa so ga ujeli in križali. Visel je na Golgati, na Kristusovi desni strani, in Bog mu je podelil milost, da je spoznal svoje grehe in se zanje pokesal. Kristus pa mu je izpolnil svojo obljubo in mu dal to, kar je sam imel: svoj sveti raj in večno izveličanje.

22. Sv. Jožef, Marija in Ježušek so potovali v Egipet. Pot je bil pust in peščen. Ježušku pride v čeveljček droben kamenček, da se je moral sezuti in stopiti z boso nožico na gola tla. Tamo, kjer je stala bela nožica Ježuškova, je pognala iz peščene zemlje lepa, neznana cvetica — bela lilija, znamenje njegove angelske nedolžnosti in čistosti.

23. Sv. Jožef, Marija in Ježušek so prišli na potu v Egipet v goščavo bodečega trnja. Sv. Jožef in Marija sta lepo pazila, da Ježuška ne uprasne trn ali grmovje; bilo je tako gosto, da ga nista mogla obvarovati. V ročico se mu je zasadil oster trn in iz rane je padla na zemljo kaplja krvi. Iz zemlje pa je pognala najlepša vseh cvetic na božjem svetu, veselje za vsako človeško oko, živordeči in žlahtnodišeči šipek ali gartroža.

24. Preljubi slavček je bil od konca slab pevec, da so ga ljudje zaničevali in poslušali rajši vrabca kakor njega. Tiči so se izkušali, kateri da zna najlepše peti, in so tako obsodili, da najlepše poje veseli škrjanec, najgrje pa otožni slavček. Ta sodba je ubogega slavčka tako užalila, da ni mogel ne jesti ne spati. V istem kraju so prenočili takrat sv. Jožef, Marija in Ježušek. Sv. Jožef in Marija sta spala, Ježuška pa so od silnega

truda tako noge bolele, da ni mogel zaspati. V temnej noči se mu je zdelo strašno pusto in žalostno. Globoko je vzdihnil: Oh, da bi me hotela kratkočasiti zdaj vsaj kaka tičica s svojim petjem — rad bi prosil zanjo Boga, naj ji podeli najlepši glas med vsemi tičicami, da bo sebe in ves svet z njimi razveseljevala. Slavček sliši Ježuškove besede in mu začne prepevati in prepeval je tako lepo, tako sladko, da je Ježušek kmalu zadremal in zaspal. Zdaj slavček ni več žaloval, veselo je pel vso noč svojo srečo, božjo slavo malega Ježuška in neskončno čast njegove matere Marije. Precej drugi dan so napravili tiči nov zbor, in na tem zboru so venglas potrdili, da tiča ni bilo in ga ne bo, ki bi se mogel s slavcem kosati. In kar so razsodili tiči, so potrdili tudi ljudje. Slavček prepeva še zmerom najrajši in najlepše po noči, v hvaležni spomin tiste noči, v kateri mu je po Ježuškovi prošnji podelil Bog dragoceni dar sladkega, ves svet razveseljujočega petja.

25. Sv. Jožef, Marija in Ježušek so počivali na potu v Egipet enkrat pod lipo, enkrat pod gabrom in enkrat pod brinjevim grmom. Bog je blagoslovil ta drevesa, da nikoli v nobeno njih ne bo treščilo. In res se tudi še nikoli ni slišalo, da bi udarila strela kdaj v kak gaber ali brinjev grm. V lipo pa je treščilo že dostikrat, zato, ker je sama Boga prosila, da bi ji preklical svoj blagoslov. Rekla mu je: Mene sade najrajši k cerkvam. Kadar bo namenjeno, da bi moralo treščiti v cerkev, naj zadene strela rajša mene, malo vredno drevo, kakor tvoje dragoceno svetišče, da se ne zgodi kaka nečast svetemu Rešnjemu Telesu v altarju. Bog je lipi lepo prošnjo uslišal ali ji je zato podelil druge mnogo več vredne darove in časti kakor gabru in bri-

njevemu grmu. Postavil jo je, kakor je želela, za varuhinjo svojih cerkva in pobožnih kristjanov, ki se v njih nahajajo. Dal ji je mehek in gladek les, da delajo iz njega podobarji svetnike in svetnice, ki stoje v altarjih. Dal ji je plemenitodišeče cvetje, na katerem nabirajo čebele najslajši med za ljudi in najboljši vosek za blagoslovljene sveče, ki gore pri maši in sploh pri službi božji. Dal ji je lepo rast, ravno deblo, košate veje in svetlo perje, da se je obveseli vsak človek, že ko jo od daleč zagleda. Podaril ji je zdravilno moč za mnogotere bolezni in nje senci tako prijeten hlad, da trudni popotnik pod nobenim drugim drevesom tako povoljno in v slast ne počiva. Dasi je mehka in nežna, ima vendar ta posebni blagoslov, da tudi v najhujši zimi ne pozebe. Okolo nje pokajo od mraza najmočnejši hrasti, bukve in gabri, ona pa ostane zmerom zdrava in cela, kakor da raste kje tamo doli na gorkem Talijanskem, ne pa v naši mrzli deželi. In če vanjo tudi trešči, se še nikoli ni primerilo, da bi se od tega razčesnila in posušila. Strela ji odbije vrh ali kako vejo in deblo nekoliko osmodi in ogrebe, čez malo let pa se rane zopet zacelijo in drevo tako zabrsti in zagosti, da se mu malokje še kak kvar pozna.

26. Ko so prišli sv. Jožef, Marija in Ježušek v Egipet, so bili silno žejni, ker več dni ni bilo najti nikjer studenca. Pri prvem vodnjaku prosijo ljudi, da bi smeli piti. Ti ljudje so pa bili neusmiljenega srca in jim niso dovolili, da bi si žejo pogasili. Vprašali so jih zaničljivo, če so mar pozabili pot do svojega doma, da se potepljejo tako po svetu. Pitali in žalili so jih z najgrjimi pridevki in kletvami; rekli so jim celo, da so cigani, kar je bilo pri Egipčanih najhujše raz-

žaljenje in zasramovanje. Jokaje je šla sveta rodbina dalje. Bog je pa kaznil neusmiljene ljudi še tisto uro, da so pozabili pot do svojega doma, in se jeli potepati po širokem neznanem svetu. Kamorkoli so prišli, jih je vsak človek črtil in preklinjal, jih podil od svojega praga in jim še vode ne privoščil. Nihče jim ni rekel drugače, kakor cigani in Egiptarji in tako pravimo njihovim naslednikom še dandanašnji v svarilo in spomin, da pade vsaka kletev nazaj na tistega, ki jo nameni svojemu bližnjemu.

27. Marija se je, kar je bila živa, samo trikrat zasmejala. Prvikrat, ko je mali Ježušek zagledal na drevesu lepo jabolko in rekel: Jabolček, vidiš, kako sem jaz še majhen, da te ne morem doseči. Ker ne morem jaz do tebe, pa pridi ti do mene, ker bi te tako rad pojedel. Tem preprostim besedam se je Marija zasmejala. Ali jablana je poslušala Ježuška in se nagnila k njemu, da je mogel jabolko utrgati. Vdrugo se je to tako-le zgodilo: Marija je Ježušku urezala prvo suknjico in ga šaljivo vprašala, če ve, kako jo je treba narediti. Ježušek veli: O, to ni nič težko. Vidiš, ta rokavček se mora strniti tako, in ta tudi tako in oba rokavčka se morata prijeti stana tukaj pa zopet tukaj in tako se napravi vse drugo tako, da bo suknjica lepa in tako močna, da jo bom lahko nosil, še ko bom velik. Marija se nasmeje preprostim besedam Ježuškovim. Suknjica pa se strne in naredi brez šiva vse tako, kakor je rekel Ježušek. In ta suknja je z njim vred rastla in ostala cela in lepa, dokler je živel. Nosil jo je do svoje smrti. Po njegovi smrti so pa vadljali vojaki zanjo, kakor je pisano v svetem pismu. Tretjikrat se je nasmejala Marija Ježušku, ko je bil že ne-

koliko odrastel in je pomagal svojemu krušnemu očetu sv. Jožefu delati. Sv. Jožef je potreboval deske. Desko je našel, ali ko primeri, se mu zdi, da je nekoliko prekratka. Ježužek veli: Pa kaj zato, če je prekratka, dajva jo potegniti! Marija se zasmeje preprostim besedam. Sv. Jožef in Ježušek pa primeta desko in deska se jima tako potegne, da sta jo mogla porabiti.

28. Ko je šel Kristus v puščavo, se je nameril na zmrzlo kačo. Kača se mu je smilila, pa jo je vzdignil, ugrel in oživil. Hudobna kača pa se je zavila Kristusu okolo roke in ga vpičila. Ker je znal vsak strup zagovoriti, mu ni mogla škoditi, ali nehvaležnost ga je tako unevoljila, da je kačo preklel in obsodil, da ne bo nikdar več nobene gorkote občutila v svojem truplu. Ta sodba se izvršuje še dandanašnji. Kače se ne prime noben žarek poletnega solnca. Kdor jo potipa, se lahko uveri, da ostane mrzla tudi v najhujši vročini.

29. V puščavi je hudič trikrat Kristusa izkušal in ga ni mogel zmotiti. Ta hudič je bil Lucifer, kralj vse peklenske vojske. Ko je Lucifer videl, da je premagan, je bežal v svoje peklo nazaj. Hudiči pa so že vedeli, kako strašno se je osramotil in so se nanj tako ujezili, da so mu peklenska vrata zaklenili. Zastonj je trkal in jih prosil, da bi mu odprli in ga spet sprejeli za svojega kralja. Hudiči so mu rekli, da ne marajo tako slabega kralja, naj se pobere nazaj, odkoder je prišel, in naj se potrudi, da izbriše in popravi grdo nečast, ki jo je na zemlji nakopal nase in na vso peklensko vojsko. Lucifer je spoznal, da nobena prošnja nič ne pomaga in je prosil hudiče, če mu nečejo odpreti, da naj mu dado vsaj kako društvo, drugače mu bo na zemlji od

puščobe poginiti. Tej prošnji so se hudiči dali omečiti in so mu vrgli pred vrata dve babi: vojaško in financarsko ljubico. In tako je prišel Lucifer spet na našo zemljo in je zarodil na njej s svojima nečednima babama — nemškutarje! Odtod dohaja, da je to pleme tako sovražno Bogu in bogoljubnim Slovencem in tako prijazno nevernemu divjaku Turčinu. Kako neki bi mogli marati nasledniki peklenskega kralja za božjo čast in kako neki bi mogli ljubiti slovenski rod in jezik vnuki vojaških in financarskih ljubic.

Opazka: To burko je zložil domoljubni in šaljivi kovač, ki stanuje blizu Novega mesta. Po duhu in obliki je močno podobna 4. bajki (o hudičih, ki so zarodili grajščake). Morebiti je kovač posnel svojo basen po tej, ki je na vsak način starejša, mogoče pa je tudi, da sta prišli obe iz njegove kovačnice. Starec je kmetiškega rodu in je hodil v svoji mladosti tlako delat. Na tlaki ga je udaril grajski hlapec brez vzroka z lopato po ušesu, kar ga je tako razkačilo, da je pustil očetov dom in kmetijstvo in se šel učit rokodelstva. Ni torej čudo, da je na grajščake tako hud. Vpričo mene je prosil neko ženo, da bi mu posodila goldinar, ker je denar doma pozabil. Žena ga vpraša, čemu bo goldinar? On veli: Ravno danes je 25 let, kar je tlaka nehala, pa bom dal goldinar za mašo, da se bo brala za cesarja Ferdinanda, ki je odpravil tlako in porezal parklje tem prekletim itd.

30. Kranjska dežela je bila nekdaj dobra in rodovita, da malo takih. Prave sreče pa v njej ni bilo, ker so si ljudje brez konca in kraja drug drugemu zavidali. Kristus pride na Kranjsko, in ko vidi tako nevoščljivost, prekolne kranjsko deželo, da je izgubila rodovitost in

postala menda najslabša med vsemi deželami. Zdaj so Kranjci spoznali svojo hudobnost in so se resnično za svoj greh pokesali in spokorili. Sveti Peter pride Kristusu to povedat in ga prosi, da bi se jih usmilil. Kristus se vrne v Kranjsko deželo, naredi čez njo svoj križ, ji da svoj sveti blagoslov in veli: „Ostala boš med deželami najslabša, ali mesto bogastva prejmi dar, ki je več vreden kot vsi zakladi tega sveta, prejmi moj mir, moj večni mir, ki ga ne bo kalil noben punt, nobena vojska.“ — Ta blagoslov Kristusov se je potrdil. Od takrat, ko ji je bil podeljen, niso vznemirjali naše dežele ne punt, ne vojske. Vsa ljudstva blagrujejo Kranjce za to dobroto vseh dobrot, mi pa smo še vedno tako nehvaležni in slepi, da ne spoznamo, kako je srečna dežela, v kateri prebivamo.

31. Kristus se je nameril na kmeta, ga pozdravil in vprašal: Oče kako je? Kmet veli: E, ko bi človek imel vsaj svojega konja, da ne bi bilo treba zmerom najemati, bi bilo še-še, tako pa je slabo, da ne more biti slabeje. Kristus ga tolaži in reče: Svojega konja boste precej dobili, če odmolite z zbranim duhom brez posvetne misli en očenaš. Kmet se obveseli in začne moliti. Predno še primoli do sredine, se zagleda v Kristusa in vpraša: Ali tudi uzdo? — Tak je bil ta kmet, tako raztreseni pa smo v molitvi tudi mi drugi in potem pa se še čudimo, da nam Bog neče uslišati blebetanja!

32. Kristus in sv. Peter sta potovala. Sv. Peter je vzel s seboj meč, če bi se nameril na hudiča, da bi mu glavo odsekal. Po cesti pride hudič in za njim baba. Sv. Peter mahne, ali tako nerodno, da odseka glavo mesto hudiču babi. Ves srdit plane nad hudiča

in odseka glavo tudi njemu. Kristus se unevolji in zapove sv. Petru obema glavo nazaj postaviti. Sv. Peter izpolni Kristusovo zapoved, ali v naglici spet tako nerodno, da je dal hudiču babino glavo, babi pa hudičevo. To je vzrok, zakaj je hudič zdaj tako neumen, babe pa vse hudičeve. (Godčevska burka.)

33. Kristus in sv. Peter sta prišla zvečer h kmetu in ga prosila, da bi ju prenočil. Kmet veli: Prav rad vaju bom prenočil in vama dal tudi večerjo, ali jutri zjutraj mi bosta pa morala pomagati mlatiti, drugače vaju nečem. Kristus in sv. Peter sta bila zadovoljna. Po večerji sta se ulegla na teme in zaspala. Zjutraj ju pride gospodar klicat. Ona dva sta bila trudna in nista mogla vstati. Gospodar ju pride klicat vdrugič in ves nejevoljen, da ga nista precej ubogala, namaha sv. Petra, ki je spal pri kraju. Kristus in sv. Peter sta si pa hotela še malo odpočiniti in sta ostala na temenu. Sv. Peter se je bal, da ga gospodar ne bi še enkrat pretepel in se ulegel zdaj za Kristusa. Gospodar prihrumi vtretjič s strašnim vpitjem, da takih lenuhov še nikoli ni imel pod streho in veli: Ta pri kraju je že nekoliko dobil, zdaj treba nažgati še onega. Sv. Peter je bil spet tako našeškan, da se je od bolečin kar zvijal. Kristus in sv. Peter vstaneta in gresta na pod. Gospodinja jima ukaže, da naj delata, Kristus pa veli: To se lehko opravi bolj zlahkoma, in snopje zažge. Gospodinja se silno prestraši, pa se kmalu zopet utolaži, videč čudo, ki se godi na podu. V en konec so odletele pleve, v drugi konec čisto zrnje, na sredi je pa ležala mesto snopja lepa, nestolčena slama. Kristus posvari gospodinjo, da naj nikar ne dela tega, kar je njega videla in odide s sv. Petrom dalje. Baba je pa

rekla: Kar zna ta, bom tudi jaz naredila. Nametala je poln pod snopja in ga užgala, ali o joj! zgorelo ji je ne le snopje z zrnjem in plevami, ampak tudi pod, hiša in vsa druga poslopja.

34. Ko je mati Kurenta nosila, je šla na Trško goro na božjo pot in prosila Boga, da bi podaril tri dobrote otroku, ki ga bo rodila. Naj bi bil v tisti umetnosti, ki ga bo najbolj veselila, mojster, da svet še takega ni videl; naj bi ga ljudje, kamor bi prišel, radi sprejemali in naj bi v svojem življenju vsaj toliko dobrega storil, da bi mogel priti v nebesa, če ostane prav samo za vrati. Ker je Kurentova mati tako pobožno molila, so se ji vse tri prošnje izpolnile.

Kurentu se je zdel kmetiški stan preveč trd in težaven, zato se je izučil rajši za kovača. Kovači so vsi pijanci, pijanec je bil tudi Kurent. Smrdelo mu je vsako delo, tudi kovaško. Tem rajši je pa godel in gosti je znal tako lepo, da svet še ni takege videl. Zivel je lahko brez truda, ker so ga povsod radi imeli in ga vabili na vsako veselico. To je bil direndaj, kjer so pele Kurentove gosle! Kdor je to godbo le oddalеč zaslišal, je začel plesati, naj je bil mlad ali star. In četudi ni hotel, je plesati moral, ker so mu jele noge kar same drencati in poskakovati. Tako moč je imel Kurent v svojih goslah! Ali dostikrat je pa ljudem tudi nagajal in jim delal kvar in sramoto, da so ga hudo preklinjali. Zenske so nesle v mesto v košarnah jajca na prodaj. Kurent pride za njimi in jim zagode. Babe začno od radosti vriskati in plesati, košarne jim popadajo na tla, da se jim vsa jajca pobijejo. — Pastirji so iskali po trnju in grmovju tičjih gnezd. Kurent se prikaže in jim začne gosti. Ubogi pastirji skačejo,

se vrte, premetavajo po trnju, da so bili kmalu vsi razpraskani in krvavi. — Tlačani so spravljali grajsko mrvo. Ko se oglasijo Kurentove gosle, so jeli plesati in so plesali brez oddiha, dokler privrši nevihta in jim vso mrvo premoči. Gospoda to zve in gre napovedat koscem hudo kazen, ki jih čaka radi te samopašnosti in nemarnosti. Ubogi tlačani pokličejo na pomoč Kurenta, krivca preteče kazni. Kurent se približa gospodi in ji zagode. Graščak zgrabi svojo gospo, njegovi sinovi svoje sestre in je šlo hop, hop! naokolo po travniku. Gospodi se pridružijo še enkrat tudi tlačani in še mnogi drugi ljudje, ki so prišli gledat in poslušat. — V nedeljo je pop ljudi ostro svaril, da naj se skrbno ogibljejo nevarne družbe negodnega Kurenta. Kurent to zve, pa hajd v cerkev! Bilo je ravno veliko opravilo. Komaj je začel gosti, popadajo ljudem bukve in brojanice na tla in vsa cerkev se izpremeni v plesišče. Pop je hotel ljudi karati, ples pa šine v noge tudi njemu; držeč v rokah sv. zakrament, se je vrtil pred altarjem kakor obseden. To je bilo strašno pohujšanje! Kurent ni hodil rad v cerkev in še zdaj, ko je prišel, bi bilo bolje, da bi bil ostal doma. V peklu so se hudiči že zanaprej veselili, da bodo dobili medse tako izvrstnega umetnika. Poslali so k njemu svojega prvaka, tistega hudiča, ki na eno nogo šveplje. Hudič pozdravi Kurenta v ime vse peklenske družine in mu pove, s kakim veseljem ga v peklu čakajo. Kurent prime gosle in veli: Kdor je vesel, naj tudi pleše! Začel je brenkati in prvak vseh hudičev je moral plesati. Za švepasto nogo to ni majhna reč. Hudič prosi Kurenta, da bi prenehal, ali poredni godec se ne da tako brž preprositi. Hudič je javkal in tulil, da je bilo groza. Godba

in ples sta trajala vės teden. Kurent je pozabil na jed in pijačo, tako silno ga je veselila ta kratkočasnica s hudičem. Izpustil ga ni prej, dokler mu niso omahnile trudne roke. V peklu so se ga zdaj nehali veseliti, noč in dan so hudiči premišljevali, s kakimi strahotami ga bodo trpinčili in mrcvarili, kadar jim pride v pest. Zdelo se jim je sploh nemogoče, da bi utekla njegova duša njihovim parkljem.

H Kurentu sta prišla Kristus in sv. Peter. Kurent je bil velik grešnik, ali kar je imel, je dal iz srca rad svojemu bližnjemu. Pogostil je Kristusa in svetega Petra, kar je najbolje mogel. Kristus ga vpraša, če hoče za povračilo nebesa. Kurent se lepo zahvali in veli: Nebesa mi tako ne odidejo, daj mi mesto njih rajši tri druge darove. Daj mi najprej to, da s tega-le stola nihče ne bo mogel proč iti, razen če jaz dovolim. Podeli tako lastnost tudi tej-le črešnji pred kovačnico, da nihče ne zleze z nje drugače kakor z mojim privoljenjem in tako blagoslovljen naj bo — to je moja zadnja prošnja — še moj kovaški meh; kar vanj pride, da ga ne bo smelo zapustiti, dokler bom jaz živel, brez moje volje in vednosti. Kristus da Kurentu darove, za katere ga je prosil in gre s sv. Petrom dalje.

Kmalu potem je prišel h Kurentu berač in ga je prosil za miloščino. Kurent veli: danes je zame vesel dan. Prejel sem tri lepe dari, pa bom dal tudi vse tebi, kar premorem. Moje hiše se berači ogibljejo, ker menda vedo, da nič nemam. Danes pa sem nekaj bolj založen. Prinesel sem s svatbe kračo, bokal vina in plašč, ki so mi ga podarili veseli svatje, da me na podu ni zeblo. Na — vse to je tvoje! Berač poje kračo, popije vino in ogrne plašč. Kurent veli: Čakaj malo! Morebiti že

dolgo nisi nič poskočil, moram ti stare ude malo ugreti. Vzel je gosle in začel gosti, berač pa je plesal s takim veseljem, kakor ga še nikoli ni začutil, kar je bil na svetu. Na ves glas je hvalil Kurenta, da mu je napravil tako srečen dan in prosil s sklenjenimi rokami Boga in vse svetnike, da bi blagega kovača, kadar umrje, vzeli k sebi v nebesa.

Kurentu se je bližala zadnja ura. Hudiči niso mogli pričakati, da bi k njim sam prišel, pa so poslali ponj svojega švepastega prvaka. Hudič pride v kovačnico, se zareži hudobno Kurentu in mu veli, da naj se pripravi na pot. Kurent pravi: Ni taka sila, usedi se na ta-le stol, da se malo odpočiješ. Švepec je bil truden in se usede. Kurent razbeli klešče in ga začne tako neusmiljeno ščipati in žgati, da se mu vse peklenske muke ne zde senca trpljenja, ki ga je moral zdaj prebiti. Zastonj se je izkušal od stola odtrgati ali s stolom vred pobegniti. Rotil se je Kurentu z vsemi peklenskimi kletvami, da nikdar več ne bo blizu prišel, če ga izpusti. Ko se je Kurent že utrudil, mu dovoli, da naj se slobodno pobere, odkoder je prišel. Mesto enega pride kmalu potem celo krdelo hudičev po Kurenta. Njih vodnik mu veli, da naj gre brž z njimi, ker je do pekla precej daleč, na potu nemajo nikogar, ki bi jih hotel pogostiti, radi njega nečejo stradati. Kurent povabi hudiče, če so lačni, naj se nazobljejo lepih črešenj, katerih visi vse polno pred kovačnico. Hudiči planejo na črešnjo in začno zobati. Kurent pa skliče družino in vse sosede in udri! po hudičih s koli, drogi, sekirami, vilami in z vsakim drugim orožjem, ki so ga mogli dobiti. Hudiče so tolkli, bodli, sekali, suvali, dokler so mogli roke gibati. Ko jim Kurent dovoli

zlesti z drevesa, tekli so s tako silo, da so se drug čez druzega prekopicevali in se ljudje niso mogli nasmejati. Kmalu potem pa prigrmi po Kurenta mesto enega krdela cela peklenska vojska. Kurent veli hudičem, da drugače ne gre z njimi, kakor če mu pokažejo pravico, da ga smejo vzeti. Hudiči prineso pismo in reko Kurentu, da naj ga prebere in se sam uveri, da imajo res pravico ga vzeti s sabo. Kurent vzame pismo in ga vrže v meh. Hudiči šinejo za pismom v meh, in zdaj je imel Kurent pod svojo oblastjo vso peklensko vojsko. Poiskal je tisto kladivo, ki je bilo med vsemi najtežje, in je velel tudi svoji družini, da naj mlatijo po hudičih, kar jim sile zmorejo. Ko so se utrudili, so nekoliko počivali, potem pa se lotili dela iznova in tako so hudiče noč in dan nabijali in mečkali, dokler je Kurent živel. Po smrti se je obrnil najprej proti nebesom. Sveti Peter mu pa veli, ker ni hotel nebes, ko so mu bila na ponudbo, naj si gre iskat prebivališča v peklo. Kurent neče delati nikomur nadlege in koraka brez strahu proti peklu. Ko ga zagleda straža, oznani brž hudičem, da pride Kurent. Hudiči se prestrašijo, zaklenejo peklenska vrata, se vpro vanja in jih tišče s tako močjo, da jim kremplji predero vrata in se pomole še na ono stran. Kurent vzame kladivo in jim zatolče kremplje k vratom. Vrnivši se pred nebeška vrata prosi sv. Petra, da bi mu vsaj toliko odprl, da bo videl, kaj in kako je notri. Sv. Peter mu odpre; precej za vrati zagleda Kurent plašč, ki ga je bil dal beraču, in zraven plašča kravo in bokal vina. Po bliskovo puhne na plašč in se nanj usede. Ko ga sv. Peter začne proč goniti, ga zavrne Kurent z besedami: Bog je dal tako pravico, da vsak na svojem svobodno sedi.

35. Kristus je šel s svojimi učenci skoz vinograd. Prepovedal jim je, da naj nikar ne trgajo grozdja. Ko so prišli iz vinograda, veli Kristus svojim učencem: Pljunite na ta-le krožnik! Vsi učenci pljunejo samo sline, sv. Andrej pa s slinami tudi jagodo. Kristus mu reče: Prestopil si mojo zapoved, jedel si tuje grozdje, zaslužil si smrt na grmadi. Sv. Andrej spozna svoj greh in se zdaj pokesa. Molče znese drv in zapalivši jih sam se na grmadi sežge. Truplo mu zgori, nesežgano ostane le srce in nekaj jeter. Kristus spravi te ostanke v robec in veli gospodinji tiste hiše, v kateri je hotel prenočiti s svojimi učenci: Prosim vas, da mi shranite ta robec, ali Bog varuj, da bi pogledali, kaj je v njem! Te besede sliši mlada deklica, domača hči! Vsa zvedljiva pogleda v robec in zdajci jo obide čudna slast do pečenega srca in koscev jeter. Ali komaj jih poje, se začuti noseča in čez 9 mesecev rodi — sv. Andreja. Pravijo, da mu je bila za njegovo trdo pokoro dana milost, da bi se bil lahko še v tretje rodil, ali ni hotel. V telesu druge matere mu je ostala vsa pamet in zavednost, ki jo je imel v prvem življenju, pa se je dobro spominjal, kako hudo je bil žejen vseh devet mesecev. Takega trpljenja ni hotel več prebiti.

36. Kakor imajo čevljarji svoja lesena kopita in golenice, tudi krojači nekdaj niso merili z nitjo, ampak s težkim lesenim možem. Neki krojač je šel nekam daleč s takim lesenim možem. Sreča ga Bog v beraški podobi in vpraša, kako mu je? Krojač odgovori ponižno: E prav težavno. Moram iti nekam daleč delat, pa me je to orodje tako upehalo, da komaj diham. Bog pomagaj! In Bog je ponižnemu možu pomogel. Dal mu je misel, da je začel meriti z nitjo in si tako svoj stan olajšal.

Kmalu potem sreča Bog čevljarja, ki je nesel s sabo svoja kopita in golenice. Bog ga vpraša, kako mu je? Čevljar odgovori osorno: Kaj me vprašaš? Saj te nisem prosil, da mi pomoreš. Svoje orodje nosim lahko brez tebe. Ta napuh je zakrivil, da se čevljarji ne morejo znebiti svojih nerodnih in težkih kopit in golenic.

37. Judež, izdajavec Kristusov, je bil gosposki krojač. Škarijot se mu je reklo zato, ker je rabil — škarje! Judež si je veliko zaslužil, ker je slano računal in prodajal ostanke sukna čižmarjem. Tako delajo gosposki krojači še dandanašnji, zato jim vele Hrvatje po pravici: „krajači“, to je po naše kradljivci ali tatovi. (Rokodelska burka.)

38. Kristus in sv. Peter sta prišla h kovaču in ga prosila za malo kruha, ker sta bila lačna. Kovačica pa se je zadrla: Za take vlačugarje kakor sta vidva, nemamo nič kruha. Kovačevi stari materi pa se je milo storilo, da bi morala iti lačna dalje, in je jima dala to, kar je dobila od gospodinje zase: kos kruha in skledico mleka. Kristus in sv. Peter sta pojedla kruh in mleko, potem pa je Kristus prijel staro kovačevo mater in jo vrgel v ogenj. Sam pa se je usedel in začel goniti meh. Dolgo mu ga ni bilo treba goniti, ker je kovačeva mati prav kmalu skočila iz žrjavice, ali ne več stara in nagrbančena, ampak mlada in lepa, kakor je bila takrat, ko je šla k poroki. Kristus posvari kovača, da naj nikar ne dela tega, kar je njega videl, in odide s sv. Petrom dalje. Kovač pa veli: Taka postava se mi ne zdi pravična, da bi imel človek mlado in lepo mater, poleg nje pa staro in grdo ženo. Brž zgrabi babo in jo vrže v ogenj. Kakor je videl Kristusa, se je usedel in začel goniti meh. Gonil ga je dolgo, da mu je tekel

pot curkoma po obrazu. Zgorelo je oglje, zgorela je z njim tudi hudobna kovačica. Kristus se je pa razsrdil na nepokornega kovača in ga za kazen prestavil v mesec. Tam gori sedi še zdaj pri ognju in goni meh in ga bo gonil do sodnega dne. Ta kovač je tisti temni mož, ki ga v luni vidimo.

39. Mati sv. Petra je umrla in prišla v peklo. Sv. Peter je lepo prosil Kristusa, da bi se je usmilil in jo iz pekla rešil. Kristus veli: To se bo zgodilo, ako najdeš le eno samo dobroto, ki jo je izkazala kakemu revežu. Sv. Peter gre iskat in najde povesmo prediva, ki ga je podarila njegova mati beraču. Kristus veli: Naredi iz povesma nit in jo spusti v peklo, da se zanjo prime tvoja mati in se reši! Sv. Peter naredi nit in jo spusti v peklo. Njegova mati se prime za nit in sveti Peter jo začne vleči iz pekla. To vidijo druge pogubljene duše in se obesijo nanjo, da bi se z njo vred rešile. Mati sv. Petra jim je pa to srečo zavidala in jih jela otresati. Zdajci se utrga nit in mati sv. Petra in vse druge duše padejo nazaj v peklo brez upanja, da bi jim prišla še kaka prilika iz njega se rešiti.

40. Ko so Judje Kristusa na križ pribili, jim je za eno nogo žreblja zmanjkalo. Rekli so: umrl bo tudi tako, naj mu ostane ta noga zdrava! Baba to sliši in veli: Čemu? Pribijte mu nogi navskriž, pa bo en žrebelj za obe. Kar je baba svetovala, so Judje storili. Do takrat so imele ženske oblast soditi hudodelnike ravnotako, kakor jo imajo moški. Radi neusmiljenosti te babe so svojo sodniško pravico izgubile.

41. Na podobah drži križani Izveličar glavo postrani. Bog je pred svojo smrtjo na križu nagnil glavo nastran, zato, ker se je pokesal, da je dal človeku svobodno voljo.

42. Kristus je hotel, da bi se njegovo vstajenje povsod kmalu zvedelo, zato se je prikazal najprej — babi! (Godčevska burka.)

43. Judje so hoteli Kristusa križati, ali niso mogli narediti križa. Če so dali sekati zeleno drevo, so se sekire obračale in pobijale sekače. Če so vzeli za križ suho deblo, je strohnelo in se razpadlo, še predno je bil križ sestavljen. Šli so gledat v šembiljske bukve, iz kakšnega lesa da mora biti križ. V šembiljskih bukvah so našli, da Kristus ne more biti križan na nobenem drugem drevesu, kakor na drevesu spoznanja, na katerem je rastel prepovedani sad, Adamu in Evi in vsem ljudem v pogubljenje. Judje so šli iskat drevesa spoznanja in so ga našli v Rimu, kamor so ga bili Rimljani presadili. Judje vprašajo Rimljane, za koliko bi jim hoteli prodati drevo spoznanja. Rimljani jim odgovore, da jim ga ne dado po nobeni drugi ceni, kakor če jim zapišejo v last vsa svoja mesta in vasi, vse svoje hiše in tudi sami sebe. Judje se prestrašijo. Višji duhovni pa jih potolažijo: Rimljani so neumni ljudje; ni straha, da bi jih ne prekanili. In višji duhovni napišejo precej dolžno pismo, v katerem so dali Rimljanom v last vsa svoja mesta in vasi, vse svoje hiše in tudi sami sebe. Napisali pa so dolžno pismo s takim črnilom, ki je ostalo na papirju samo 40 dni, potem pa pobledelo in se izbrisalo. Dolžno pismo pošljejo Rimljanom in Rimljani jim pripeljejo zanje drevo spoznanja. Judje so zdaj križ naredili, da bi bili lahko Kristusa križali, ali so počakali še 40 dni, dokler bi črnilo v dolžnem pismu pobledelo in se izbrisalo. Čez 40 dni so Kristusa prijeli in križali. Po njegovi smrti so dobili od Rimljanov zapoved,

da jim izroče vsa svoja mesta in vasi, vse svoje hiše in sami sebe. Judje so vprašali Rimljane, po kaki pravici to zahtevajo? Rimljani so jim hoteli pokazati dolžno pismo in so se silno začudili, da jim je papir ostal, pismo pa izginilo. Mislili so in mislili, kaj to pomeni, ali se nikakor niso mogli domisliti. Na vso moč jih je skrbelo, da ne bodo dobili izlepa uganjenega plačila, brez pravice v rokah si ga pa tudi niso hoteli iskati, ker so se bali Boga, ki je podaril obljubljeno deželo Judom. Pilatuž pa bi bil rad postal judovski kralj in je odkril Rimljanom, kako so jih Judje prekanili. Rimljani se razsrdijo, porušijo Jeruzalem, poženo Jude po svetu in se polaste judovske dežele. Kar so obljubili Pilatužu, so mu tudi storili, razglasili so ga za kralja judovskega. Pilatuž je pa rekel: „Ne maram biti kralj brez dežele in ljudi“ in je skočil v morje in se utopil.

44. Kristus je podaril apostolom oblast, izganjati hudiče, ozdravljati bolezni, ukazovati vsi naravi in odvračati vsako škodo, ki jo dela ljudem vreme, človeška in peklenska hudobnost. To moč so dobili po apostolih njihovi nasledniki — duhovni. Tako zna n. pr. vsak duhovnik odvrniti točo. Če kje pobije, je to znamenje, da imajo tam hudobnega ali pa nemarnega duhovna, ki svojim župljanom kvar še privošči, ali se pa ne briga za njihovo blagostanje. Vendar se pa včasi pripeti, da bi duhoven iz srca rad odgnal točo, pa je ne sme, ker mu pride od Boga prepoved. To se zgodi, ako preklinjajo župljani Boga in Mater božjo, ali pa če zakrive kak vnebovpijoč greh. Sploh pa gre toča največkrat zato, ker se ujezi župnik na svojo duhovnijo in se hoče maščevati. Tudi če odide v kako drugo župnijo, se toča kaj rada uspe, kajti duhoven ima moč

jo odpoditi, samo doma. Brez njega se nahajajo ljudje ob hudi uri vselej v nevarnosti. K—ški župnik je šel obiskat svojega tovariša in prijatelja v bližnji župi. Ko se je začela zbirati nevihta, je dal brž zapreči, da ubrani preteči kvar. Konji so morali na vso moč dirjati, da ne zamudi. Gospod se je tresel od straha kakor šiba in se je šele pomiril, ko je prišel spet v svojo duhovnijo. Voznik ga je dobro slišal, ko je prekrižavši se globoko vzdihnil: Hvala Bogu! zdaj je dobro. Toča je bila jela naletavati, ali je prenehala tisti trenutek, ko je dospel čez mejo sosednje župe, da ni naredila nič škode. Po drugih bližnjih duhovnijah, kjer niso imeli tako dobrega župnika, je pa vse čisto stolkla, da niso dobili še semena. Če preteče kje veliko let brez toče, se v takem kraju navadno razširi govorica, da je rekel župnik precej o svojem prihodu: Dokler bom jaz tukaj, se vam ni bati toče — in župljani ga za to dobroto bolj časte kakor si sam želi, bire in drugih prihodkov mu dajo radi še več, kakor mu je uganjeno. Če pa nesreča prinese točo, to spoštovanje hitro spet izgine. Zaničljivo mu očitajo, da je nehvaležen potuhnjenec. Med praznovernimi Dolenjci ni lahko biti za duhovnika, človek izgubi dostikrat zaupanje in ljubezen, da sam ne ve, kako in zakaj. V š. p.—ski duhovniji so župljani svojega župnika strašno sovražili in ga tožili večkrat tudi pri škofu, kako je nemaren za božjo službo. Vselej so tožbi dodjali nujno prošnjo, naj jim pošlje kakega boljšega. Škof je dal pritožbe natanko preiskati, pa jim ni mogel najti temeljitega vzroka. Tožbe so trajale veliko let, kar nagloma so pa potihnile. Vprašal sem župana, ki je bil vodja župniku sovražne stranke, kdaj in kako so se z gospodom spet zbogali. On se mi nasmeje in

veli: E kaj čete, mi kmetje imamo že to neumno vero, da nam točo nabrskajo duhovni, ker je nečejo odvrniti. V ti veri nas je potrdilo najbolj to, da je tri leta zaporedoma nam faranom toča vse pobila, župnikove zemlje se je pa komaj dotaknila, toliko da se ni moglo reči, da je ni nič bilo. Ali letos, vidite, pa se je to tako presukalo, da je stolkla njemu ves vinograd, naše gorice je pa vse pustila pri miru. In tako smo se preverili, da nam toče ni pošiljal župnik, ampak Bog, ker smo preveliki grešniki, in zato bi bilo neumno in tudi nepošteno, ko bi ga hoteli še zmerom sovražiti. Če je nemaren za božjo službo, nas presneto malo briga. Odgovor bo on sam dajal, ne pa mi. To nemarnost smo porabili le za izgovor, da bi se iznebili človeka, ki nas neče varovati nesreče. — Pravijo, da duhoven zagovori točo najlažje na pokopališču. Večkrat se čuje, da je ta pa ta župnik ali kaplan ob nevihti prišel molit na pokopališče in je grede naglo gori pa doli mahal z bukvami proti oblakom in da takrat nikoli ni bilo toliko toče, v tem ko je sosednje župnije vse pobila. To se po takem razume skoraj samo po sebi, da odganja coprnice in točo vse, kar duhoven blagoslovi, n. pr. zvonovi, strelni prah i. t. d. Ali obilna izkušnja je ljudi nekoliko izmodrila, da ob nevihti ne postavljajo več tako trdnega zaupanja v zvonenje, blagoslovljene šibe, smodnik i. t. d. Vera v nadčloveško oblast cerkvenih predstojnikov pa je ostala skoraj neomajana, to seve, kolikor to dovoljuje prirojena nezaupnost in zabavljivost, ki sta v dolenjskem značaju ravnotako globoko ukoreninjeni kakor lahkovernost in praznoverje. Točo delajo po dolenjskem prepričanju s hudičevo pomočjo coprnice, ali jo znajo narediti tudi

duhovni, ki se uče te umetnosti že v višjih latinskih šolah. Večkrat se je že pripetilo, da je za šalo ali za stavo kak učenjak v hiši nasipal toče, da so ljudje iz nje komaj videli, ali je vselej pred vrata in okna dobro zaprl in zamašil, kajti, ko bi bil ostal le najmanjši dušek, ušla bi mu bila toča na plan in pobila devet fara. Če zna točo delati že učenec višjih šol, kako ne bi razumel tega duhoven, ki premore razen šolske učenosti tudi vse apostolske darove!

Duhovni trdijo, da coprnic ni, to pa zato govore, ker bi jih coprnice raztrgale, ko bi jih izdali. Kadar jih taje, pa se jim pozna včasi že na obrazu, da jim take besede ne gredo prav iz srca, ker se takrat nekako čudno muzajo, češ, kdor je pameten, nas bo že razumel! Kar zna narediti coprnica, zna tudi najslabši duhoven; tisti, ki imajo od papeža posebne blagoslove, pa še veliko več, takim se razodeva vsaka skrivnost. Ali je treba premisliti, da duhoven ne sme čarati, ker bi se mu štela coprnija za težek greh, ki ga ne more nihče drug odvezati kakor edini papež. Duhoven n. pr. dobro ve, katere številke bodo prišle v loteriji, in še veliko takih reči, ali mu to nič ne koristi, ker svoje umetnosti ne sme rabiti. Dovoljeno mu je samo, kar povišuje čast božje službe. Če vidi, da bo ostalo dalje časa lepo vreme, sme brez greha prekriti cerkev ali v nji kaj pozidati in popraviti. Na to bi morali ljudje bolj paziti. Kadar se loti župnik kakega večjega popravila v cerkvi ali na zvoniku, je to gotovo znamenje, da pred koncem dela ne bo deževalo in se da torej marsikak kmetiški posel brez nevarnoti opraviti. Med duhovniki pa se nahajajo tudi taki, ki se ne boje ne greha ne pekla. Zapišejo se hudiču, ki jih postavi potem copr-

nicam za vodnike. Ni dolgo, kar se je preveril o tem kosec. Ko je zabučal vihar, je pobegnil v zavetje pod skalo in je videl in čul, kako so se od vseh strani zbirale coprnice in tulile: „Vihar je tukaj, naš ljubi vihar. Zdaj pride še far, naš ljubi far!“ In zdajci je privršal po zraku, ne dotikaje se tal, župnik bližnje duhovnije. Coprnice ugledavši ga so zavriskale od veselja in se sklenile okolo njega. Potem se on vzdigne v zrak in izgine hipoma v oblaku. Babe jo udero za njim po vrsti druga za drugo, in komaj je zadnjo megla zakrila, se je začela usipati toča, debela kakor kurja jajca.

Včasi pa narejajo duhovni točo tudi kar sami, da se ne zapišejo nič hudiču. Največji reveži so ljudje tam, kjer se dva bližnja si župnika sovražita. Da se znosita in maščujeta, zaganjata točne oblake drug drugemu v duhovnijo, da trpe potem zaradi njiju jeze vsi župljani. Kakor v nobeni reči tudi v ti ni vsak enako umeten. Župnik, ki je bolj izveden, zasiplje s točo vso duhovnijo svojega nasprotnika, njemu samemu in njegovi fari pa se ne more nič žalega zgoditi. Prejšnje čase sta imela med seboj posebno hude boje župnik šmarješki in prečinski. Prečinski je bil modrejši in je svojega sovražnika izdelaval, da je bilo strah. Najhuje pa sta se vojskovala stopiški in brusniški župnik. Včasi sta se dvignila oba celo v oblake, ki so se potem vrtili semtertja in tako neznansko vršali, da so ljudje od groze skoraj umirali. Zmagoval je večjidel stopiški; enkrat je vrgel brusniškega iz megle na tla, da je komaj ostal živ. Če toča pobije in župljani mislijo, da jim jo je nametal župnik, ga strašno preklinjajo, želeč mu vsako nesrečo in tudi naglo smrt. V S—u je prišla po

nevihti k župniku baba s peharjem toče in jo zagnala preden tresoč se od jeze z besedami: Nate biro od pšenice, ki ste nam jo danes pridelali! — Dober duhoven pa ne odvrača samo toče od svoje župnije, ampak tudi vsako škodo in nadlogo, ki dohaja od coprnic. Kdor išče svojemu otroku botra ali botre, najbolje stori, ako vpraša svojega župnika in vzame za botra ali botro tistega človeka, katerega mu on nasvetuje. Botrstvo daje coprnicam oblast do otrok, da jih smejo zajahati. Z Mokrega Polja je šel grajski hlapec v nedeljo večer domu, ko se še ni bilo prav stemnilo. Zviškoma plane mu na hrbet baba in ga obrzda, potem pa požene kvišku! Mrha se je nalašč zmotila in rekla: Alo, med lesom smuk! Morala bi bila reči: nad lesom. Zaradi te zmotnjave se hlapec nikakor ni mogel nad hosto vzdigniti in je letel s coprnico skoz goščavo, da je bil kmalu ves razpraskan in krvav. Spustila ga je šele, ko ju je srečal za Tolstim Vrhom človek in pozdravil: Hvaljen bodi Jezus Kristus! Pot ga je bil tako upehal, da je kar pene tiščal in dolgo ni mogel vstati. Domu je prišel šele drugo jutro, ves bled in razcapan, in je povedal ljudem, kako neusmiljeno ga je jahala coprnica, ki jo je dobro poznal, da je bila njegova krstna botra. Pa kolikokrat se je že brez tega slišalo, kako so gonile in trpinčile coprnice tega pa tega, tudi se nahaja dosti ljudi, ki poznajo te hudičeve ljubice po posebnih znamenjih. Vkljub toliko izkušnjam in resničnim prigodbam pa je vendar le še dalje več takih neverjetnih Tomažev, ki trdijo, da so si coprnice izmislili bedaki in stare babe! O coprnice so res na svetu, Bog hotel, da bi tako ne bile! Kako neumno in predrzno je tajiti jih, vidi se tudi odtod, da je celo

med svetniki en, ki je bil prej sam coprnik in se imenuje zato sv. Coprijan. Sv. Coprijan je služil hudiču veliko let, ali ker je bil usmiljen do ubogih, mu je Bog podaril milost, da je svojo zmotnjo spoznal in se zanjo pokesal. Namenil se je potovati v Rim, da bi prosil papeža za odvezo, ker je dobro vedel, da mu dolge zaveze s hudičem ne more odpustiti noben drug duhoven razen papeža. Ali hudič ne izpusti tako brž iz parkljev tistega, ki se mu zapiše. Ko je zapazil, da namerava Coprijan iti v Rim, se je dvignil z vso svojo vojsko in se udrl za njim. Že ga je bil skoraj dohitel, kar se oklene sv. Coprijan pri potu stoječega križa. Hudič se je križa zbal in umaknil. Ko se je sv. Coprijan malo odpočil, je šel naprej. Hudič je to videl in ga začel spet preganjati. Sv. Coprijan mu pobegne v cerkev. Hudič se cerkve zboji in umakne. Ko se je sv. Coprijan malo oddahnil, je potoval proti Rimu naprej, ali kmalu je videl, da ga je jel hudič iznova preganjati. Sv. Coprijan si zdaj ne zna drugače pomagati, pa zgrabi nedolžnega otroka. Hudič se otročje nedolžnosti zboji in se umakne. Sv. Coprijan se je uveril, da ne bo nikakor mogel priti v Rim, pa je dal otroku palico in otrok je naredil s palico okolo hribčka ris. Na tem hribčku se je sv. Coprijan ustavil, da bi počakal, dokler bi mu prišla od papeža odveza. Hudič risa ni mogel prestopiti ali je prežal na sv. Coprijana iz obližja in ga oblegal z vso peklensko vojsko. Sv. Coprijan ni zapustil nikoli več svojega pribežališča. Pa še po smrti se je duša bala iti iz trupla, ker ji še ni bila došla papeževa odveza. Mrtev je klečal sv. Coprijan v svojem risu še veliko let, dokler mu je pokazal duhoven pismo in v pismu papeževo odvezo. Kakor bi trenil,

se je truplo razpadlo v prah, iz njega pa se je vzdignil bel golobček, ki je zletel naravnost kvišku proti nebesom.

O čarovnicah in čarobijah se na Dolenjskem toliko sliši, da bi se napolnile lahko debele bukve. Jaz sem omenil samo tiste vraže, katere v gostem duševnem mraku blodeči Dolenjec izpeljuje iz nerazumljenih naukov in ustanov krščanske vere.

45. Kadar umrje papež, se zbero škofje z vsega sveta v Rimu in molijo vsi skupaj, da bi dal Bog katoliški cerkvi poglavarja, ki bi ji kakor rajni poveličeval čast in pospeševal nje rast in napredek med kristjani in ajdi. Bog jim molitev vselej usliši in pošlje v zbor sv. Duha, ki se usede v podobi belega goloba na glavo tistemu, ki je najbolj vreden najvišjega cerkvenega dostojanstva. Kakor se je našel med Kristusovimi apostoli izdajalec, tako je prišel tudi med škofe častilakomen, nekrščanski duhoven, ki je hotel postati papež proti božji volji s sleparstvom. Naučil je doma belega goloba, da je čakal mirno kje na kaki omari ali polici, ko pa je zakašljal, da mu je priletel na glavo in zobal proso, ki si ga je nasul na teme. Po papeževi smrti je šel v Rim tudi ta škof, s seboj je vzel goloba. Komaj so zbrani škofje začeli moliti, je priletel golob, ki ga je bil nekamo skril, in se mu usedel po stari navadi na glavo. Ko so to drugi škofje videli, so se mu globoko priklonili in ga razglasili za papeža. Hudi časi so nastopili zdaj za katoliško cerkev. Vstale so v nji nerodnosti in zmešnjave, kakršnih svet še nikoli ni videl. Novi papež je vladal brez božjega potrjenja in blagoslova in ni mogel varovati in braniti svete vere, ko bi bil tudi hotel.

Hudič je vse to videl in se veselil. Prišel je k Martinu Lutru in ga vprašal, kaj si želi? Martin Luter odgovori: Dobro življenje že na tem svetu in lepo nuno Katrico za ljubico. Hudič veli: Dobil boš nuno Katrico in denarja in vsega druzega toliko, da boš živel lahko po cesarsko, ali moraš iti oznanjevat krivo vero. Martin Luter precej obljubi, da bo to storil. Hudič pravi: Tvoja beseda mi je všeč, ali meni ne zadostuje, da boš samo krivo vero učil. Ti moraš znati tudi ljudi omečiti in napotiti, da ti bodo verjeli. Če boš temu poslu kos, dobiš premoženja, kolikor hočeš, in za nameček lepo nuno Katrico. Martin Luter se zasmeje in veli: Ne boj se! jaz dobro poznam svet in vem, kako ga je treba slepiti in varati, da človeku verjame. Po ti pogodbi s hudičem je šel Martin Luter precej v samostan in se dal posvetiti za meniha. Živel je tako bogoslužno, da so začeli ljudje kmalu govoriti: Ta menih ni navaden človek, on je svetnik. Postil se je na vso moč ostro, da si ni privoščil druzega kakor suh kruh in vodo. V molitvi je prebil cele dni in prečul cele noči in tako pobožno in goreče kakor on ni molil noben menih, noben duhoven. Na prižnici in v spovednici učil in opominjal je tako ganljivo, ljubeznivo in uspešno, da so se najtrši grešniki izpreobrnili in izpokorili. Posebno so ga pa povzdigovali venglas reveži: da takega dobrotnika ni bilo in ga ne bo, ki bi skrbel za nje tako po očetovsko in neutrudno kakor on. Ostanke jedi in pijače je deval vsak dan v koš in jih nosil sirotam, starcem in bolnikom sam na dom tudi čez najvišje hribe in v najhujši zimi. Hodil je prosit za dari tudi druge samostane in bogatine, in ker so spoznali njegovo svetost in neskončno ljubezen do bližnjega, so mu

povsod radi dajali. Dobil je toliko, da je nahranil in okrepčal vse siromake in bolnike ne le v obližju ampak še po daljnih krajih. Slava se mu je tako razširila, da so ga hodili vprašat za svet in nauk celo škofje in kralji in se je slišala povsod ena misel, da po papeževi smrti ne sme biti njegov naslednik noben drug, kakor Martin Luter.

Ko je slepar videl, da je ljudi tako premotil in udelal, da so mu vse verjeli, je vrgel hinavščino s sebe. Še enkrat je šel v bližnji deviški samostan, kjer je vsak dan dobival ostanke jedi in pijače, ali mesto kruha, mesa in vina je spravil v koš lepo nuno Katrico in jo odnesel na svoj dom. Še tisti dan je začel učiti krivo vero. Sprejeli so jo v srce ne samo neučeni posvetni ljudje, ampak tudi mnogi menihi, duhovni in celo škofje in cesarji. Mati je lepo prosila Martina Lutra, da bi ji odkritosrčno povedal, katera vera je boljša, katoliška ali njegova. Martin Luter ni hotel svoje matere pogubiti in ji je rekel: Za ta svet moja, za oni svet katoliška. In tako je ostala ta žena pravi veri zvesta in se je izveličala. Martin Luter je živel z nuno Katrico kakor mož s svojo poročeno ženo. Hudič mu je nosil denarja in vsega, kar je zaželel, in tako je v vednih veselicah, kratkočasnicah in vseh pozemeljskih dobrotah pozabil popolnoma na Boga, na svojo ubogo dušo, na strašno večnost in celo na smrt. Šele takrat, ko se je bil že silno postaral, mu je prišlo na misel, kako bi mogel prekaniti in odgnati hudiča, ko bo prišel po njegovo dušo. Martin Luter je bil velik modrijan in je rekel: Ni straha! Orožje, ki je kos vsemu peklu, mi je znano. Kadar pride pome hudič, bom začel moliti: „Oče naš, ka-

teri . . ." Dalje ni mogel moliti, ker je bil v posvetnem hrupu in veselju pozabil očenaš. To ga silno prestraši in je precej začel iskati bukev, da bi se naučil spet moliti. Zdajci se pa odpro vrata in v hišo stopi hudič s košem na plečih. Martin Luter je poizkusil vso svojo učenost, ali ga ni mogla rešiti, ker ni znal moliti. Hudič ga je vrgel v koš in ga odnesel s tega sveta ravnotako, kakor je on bil odnesel iz samostana zapeljano nuno, lepo Katrico.

46. V sedanji šent-jarnejski duhovniji so prebivali od nekdaj svobodni kmetje, ki so imeli vsa svoja zemljišča v pravo last, ne pa v najem, kakor drugi. Med njimi ni bilo nič „vaših gnad", nič graščakov, in zato tudi nič tlake, desetine in gorščine. Ker so kmetili zgolj sebi in uživali vse svoje pridelke sami, so živeli lahko in dobro, vsi sosedje so jim zavidali. Ti srečni kmetje niso od konca poznali Boga in krščanske vere, bili so še malikovavci. To je izvedel neki sveti mož na Francoskem in naši ljudje so se mu smilili. Prišel je na Dolenjsko in se naselil tam, kjer stoji zdaj Pleterski grad. Branil mu ni nihče, ker je bil prostor brez gospodarja, pust in prazen. Ta prostor je svetnik ogradil s plotom in za silo malo pokril, od tega plota je dobilo njegovo prebivališče ime Pleter ali Pleterje. Sveto vero je oznanjeval malikovavcem tako goreče in ganljivo, da so jo v kratkem času sploh sprejeli in se dali krstiti. Tako so si pridobili ti naši predniki k svoji časni sreči tudi večno.

Njihovi nasledniki pa jih niso marali posnemati. Dobro življenje jih je pokvarilo in izpačilo. Za božjo čast in svete reči so se tako malo brigali, da so pozabili celo ime svojega največjega dobrotnika, francos-

kega svetnika, ki je prinesel Dolenjcem pravo vero. Ker se ne nahaja nikjer nič zapisanega, ga tudi po imenu ne poznamo, kar je gotovo grozno čudno, še bolj pa za nas grdo in sramotno. Ohranil se je samo spomin, v katerem kraju je navadno stanoval in učil. Na tem svetem kraju so si sezidali samostan tisti črni menihi, katerim so dejali jezuitarji. Prišli so na Dolenjsko ravno o pravem času, ko se je bilo začelo širiti Martin Lutrovo krivoverstvo tudi po naši deželi. Oni so bili jako učeni in bogoslužni možje, popolnoma kos novi veri, ki je zbežala pred njimi kakor megla pred solncem. Vneli so Dolenjce zopet za čast božjo, nekaj z lepimi pridigami, še bolj pa s svojim angelskim življenjem. Ljudje so jih spoštovali in ljubili bolj kakor očeta in mater. Ker niso imeli čisto nič premoženja, so jim začeli za prejete nauke hvaležni gospodarji zapisovati na smrtni postelji po kak kos njive, travnika ali vinograda. Kmetom se ta izguba ni dosti poznala, ker so imeli zemlje, da niso mogli vse obdelovati. Teh zapisanih darov se je sčasoma toliko nabralo, da je premogel samostan več, kakor marsikateri graščak. Bogastvo pa menihov ni zapeljalo, da bi bili začeli živeti razuzdano ali pa spravljati denar na kup. Ostali so zmerom enako pobožni, ponižni in krščanski. Svoje velike prihodke so delili, kakor zapoveduje vera, z reveži in sirotami. Kadar je prišla slaba letina, so se odprle na stežaj samostanske žitnice, da noben Dolenjec ni kruha stradal. Ljudje so jim dobroto s tem povračevali, da so jim zemljo zastonj obdelovali. To so storili iz svoje dobre volje. Ker je od menihov vsak kaj dobrega prejel, jim je hodil vsak tudi rad na tlako; delal je pa, kar je sam hotel in kadar je sam hotel; dolžnosti

ni bilo nobene. To je bilo prijetno in koristno za oboje, za jezuitarje pa tudi za kmete. Kakor da bi bilo treščilo iz jasnega, se je lakomna gospoda polastila samostana in njegovih posesti. Prepodivši jezuitarje je rekla kmetom: ker ste delali tlako menihom, morate jo delati tudi nam, dolžnosti grajskih kmetov so tudi vaše dolžnosti, gorje tistemu, ki bi se predrznil kaj ugovarjati in se protiviti. Tako so izgubili Dolenjci svojo starodavno svobodo in pravico. Jeli so jih zatirati s tlako, desetino in z drugimi davščinami brez konca in kraja. Šele 1848. leta je padel z njih ta težki jarem, ki ga po božji in človeški pravici ne bili smeli nikdar nositi. —

47. Kar sem bila na Kumu, je preteklo že več kot 60 let. Sedanji rod te božje poti skoraj ne pozna. V moji mladosti pa se je o nji pripovedovalo veliko lepega in čudnega, vmes pa tudi kaj za smeh. Zdaj sem že marsikaj pozabila, starega človeka spomin zapušča. Kar še vem, Vam bom povedala. Obljubila sem se bila na Kum zaradi bolezni. Bila sem vrdna, čez život vsa otekla; nisem mogla ne dosti jesti, ne lahko hoditi. Z mano je šla moja vrstnica, sosedova Meta. Boleli so jo zobje dve leti z malimi presledki. Pravijo, da se čudeži več ne gode. Kar človek sam doživi, pa mislim, da ni greh, če verjame. Od kraja sem strašno težko hodila. Za prvo uro hoda sva potrebovali poltretjo uro. Potem se je obrnilo na bolje. Ko sva prišli do srede hriba, so mi bile noge že tako lahke in urne, da jih nisem nič čutila, in začela mi je tudi jed dišati. Domov sem prišla zdrava kakor riba, samo život je bil še nekaj malega otekel, pa mi je tudi to kmalu splahnilo. Tudi Meto so na potu čimdalje manj zobje boleli,

na Kumu je zavriskala kakor kak fant. Ko jo pogledam, mi veli: Bolečina je prešla, zdaj sem spet vesela. In odtakrat ni potožila nikoli več, da bi jo zobje boleli. Tako naglo je pa na Kumu ozdravelo razen naju dveh še veliko drugih romarjev. Pot v hrib je sila dolg in tudi dosta težaven. Kdor gre na Kum, ni pameten, če se po praznično obleče. Midve nisva vedeli za najbližjo stezo v goro, zato sva se pridružili drugim romarjem. Šli smo dalj časa po čudni plavi zemlji, kakršne še nisem nikoli videla, pa smo bili kmalu vsi plavi. Potem naprej gori smo prišli na rumeno zemljo, da smo bili kmalu vsi rumeni. Na vrhu smo se začeli gledati, in drug drugemu smejati: bili smo tako otepeni, pikasti in marogasti, kakor da bi se bili valjali bogve po kakih kotanjah in jarkih. Kum je na vrhu razcepljen na dva griča. Na vsakem stoji cerkev. Na enem, če nisem pozabila, svetega Jošta, na drugem, če se ne motim, svete Neže. Ko sem vprašala ljudi, kdo je ti cerkvi zidal in zakaj tako visoko, je bilo največ takih, ki niso nič vedeli. Kdor je kaj vedel, je pa vsak drugače pripovedoval. Najlepša se mi je še zdela ta-le povest.

V deželo so bili prihrumeli divjaki, ki niso delali druzega, kakor požigali in morili. Izvedeli so, da stanuje pod Kumom pobožen in bogat gospod, kateremu se je reklo Jošt. Prišli so ga iskat, da bi ga ubili. On je pa pobegnil s svojo gospo Nežo na Kum. Divjaki so šli za njim. Stoječ na griču je videl, da ga iščejo in je zbežal z gospo skoz goščavo za drugi grič. Ko so ga prišli iskat na drugi grič, umaknil se jim je z gospo za prvi grič. Divjaki so dejali: Ni ga bilo tamkaj in ni ga tukaj, pojdimo ga iskat v jazbino. Ta jazbina v dolini med gričema in je šla daleč v zemljo,

morda do dna hriba. Ko je Jošt videl, da so šli divjaki v jazbino, je šel za njimi in je zametal in zabil jazbino z debelim kamenjem. Nekateri so trdili, da tulijo divjaki še zdaj včasi pod zemljo v jazbini. Jaz pa mislim, da so gotovo poginili, ker niso imeli duška, pa tudi pri sebi nič hrane. Ti divjaki so bili strašni videti, mesto človeške glave se jim je držala vratu pasja, in so jim dejali zato tudi pesjani ali peslajnarji. Iz hvaležnosti, da ga je Bog rešil pesjanov, je sezidal Jošt na vsakem griču cerkev, eno na čast svojemu patronu, sv. Joštu, drugo na čast patroni svoje gospe, sveti Neži. Kmalu je Bog z veliko čudeži pokazal, kako ljubi sta mu ti cerkvi. Ljudje so čimdalje bolj k njima romali. Božja pot na Kum je dolgo časa ravnotako slovela, kakor Sv. Lušarje ali Sveta gora pri Gorici. Med čudeži, ki so se na Kumu zgodili, je bil največji, da se je neka žena iz trebanjske fare, ki je v spanju svojega otroka zadušila, priplazila po golih kolenih do cerkve svete Neže in s tem božjo jezo tako utolažila, da ji je mrtvi otrok zopet oživel. Zdaj se pripoveduje, da je to bilo na Zaplatah. Jaz pa prav dobro vem, da so za mojih otročjih let sploh govorili in trdili, da se je pripetil čudež na Kumu.

Zdaj bom pa povedala, zakaj se je ta božja pot tako opustila. Na Kumu je bil shod in na shodu je pridigoval pred cerkvijo sv. Neže duhoven, za katerega živa duša ni vedela, kdo je in odkod je prišel. Na gori se je zbralo veliko romarjev, ali noben ga še ni nikoli prej videl. Ta duhoven je pridigal, da so božja pota malokdaj kaj vredna. Dejal je: Ta gre zato na Kum, da bi kaj novega videl. Naj bi ogledoval rajši doma bolj pridno svoje njive in delavce! Drugi pride zato,

da bi podaril revežem ali cerkvi kaj miloščine, kakor da revežev ne bi imel doma in kakor da domača cerkev ne bi bila dostikrat veliko bolj potrebna pomoči kakor tista na božji poti. Tako se daje marsikdaj tujemu bogatinu, domači siroti pa nič. Nekateri misli, da ga bo Bog rajši uslišal v cerkvi, ki stoji na visokem hribu, kakor pa doma v dolini. To je tako, kakor da bi kdo rekel: Tega človeka bi rad prosil za to ali za ono potrebno reč, ali se tukaj na tleh bojim, da me ne bo uslišal. Zlezel bom na vrh zvonika. Če ga bom prosil od tam, mi bo prošnjo gotovo izpolnil. Ali ni abotno, kaj takega misliti?! Nekateri puščajo doma majhne otroke, pa bezljajo po božjih potih. Še na misel jim ne pride, kako se strašno pregreše s to nemarnostjo. In takih reči je neznani duhoven še več naštel. Poslušalci so kar strmeli. Kaj takega jim tako naravnost še noben pridigar ni nikoli povedal. Nekatere, bolj pobožne, je obhajala nejevolja ali žalost, da so začeli kar glasno godrnjati ali se pa jokati. Največ je pa bilo takih, ki so rekli: Duhoven nas uči prav, na Kum več ne pojdemo. Ti so precej obrnili cerkvi hrbet in so smeje šli domov. Na videz je ta pridigar res modro govoril. Ali na videz bo tudi Antikrist modro govoril, ker bi mu pametni ljudje drugače ne verjeli. Pobožnim romarjem je sv. Neža še tisti dan razodela, kako jo je pridiga globoko razžalila. Ko so šli po dokončani božji službi tudi oni proti domu, so zagledali v skalovju prelepo, v belo oblečeno žensko. Sedela je na skali in se bridko jokala. Opravljena je bila tako, kakor sveta Neža na podobah ali v altarjih. Okolo glave se ji je svetil **žar, kakor** ga imajo svetniki. Romarji so spoznali, **da je** [illegible] **Neža**, ki žaluje zaradi neznanskega po-

hujšanja, ki je prišlo po zvijačnem duhovnu med ljudi pred njeno cerkvijo. Od takrat posvetni romarji za Kum ne marajo. Svojim zvestim častilcem je pa dala sveta Neža očitno znamenje, kako ljuba ji je njihova božja pot in molitev. Solze, ki jih je točila v skalovju, so se izpremenile v sladek, hladen studenec, ki okrepčuje trudne in žejne romarje še dandanašnji in se imenuje po svetnici, ki ga jim je podarila, še zmerom „solze sv. Neže". —

V tem skalovju se pa nahaja tudi neka druga prečudna prikazen — kamenita krava. Kakor sem pila solze sv. Neže, sem videla tudi to kravo in se dosti nasmejala. Pri kravah sem vzrastla in se postarala, pa če mi drugi ljudje ne bi bili povedali, jaz sama ne bi bila nikdar pogodila, da je ta nerodni kamen krava. Za to kravo, pripovedujejo, da začne silno mukati, kadar se približuje kaka velika nesreča, vojska, bolezen ali kaj druzega. Tudi še več takih reči sem slišala, pa bi skoraj mislila, da niso vse resnične. Pravijo, da je hotel neki graščak, ki je bil krivoverec, ustaviti božjo pot na Kum in da je postavil pod hribom straže, ki so vsakega romarja preiskale in mu vzele kruh in drugi živež, ki ga je s sabo prinesel. Ta graščak je zabavljivo govoril: Kdor hoče na Kumu kaj jesti in piti, naj pomolze kamenitno kravo v skalovju. Pobožni romarji so šli na goro tudi brez hrane. Ko so prišli do kamenitne krave, ji je kapljalo iz sescev mleko. Romarjev je bilo veliko, pa je imela krava vendar za vse dosti mleka. Ko je to graščak zvedel, je poslal na hrib hlapce. Hlapci so kravo naložili in jo prenesli v grajski hlev. Na potu se ni ganila, v hlevu je pa tako rogovililа, da je vso živino pomorila, potem pa pobegnila in šla

nazaj v skalovje, kjer je prej stala. Graščak se je ujezil in zapovedal hlapcem, da naj kravo razbijejo. Ko so se hlapci kravi približali, je začela strašno mukati in iz gobca ji je začel sukljati plav plamen, da se je niso drznili lotiti.

Ta prigodba se mi ne vidi tako resnična kakor neka druga. S kmetiškimi ženami je šla na Kum tudi grajska gospa. Ker ni bila vajena hoditi, so jo začele kmalu noge boleti. Sčasoma se je tako utrudila, da ni mogla več dalje iti, pa je poklicala kmetice in jim velela: kmetiške krave! nosite me, ali ne vidite, da sem opešala? Še tisti trenutek je baba okamenela in se spremenila v kravo. Kaj takega se je lahko pripetilo. Vem iz svoje izkušnje, da grajski ljudje niso govorili s kmeti nič lepše od te gospe. Tudi sem dostikrat slišala, če je rekel v starih časih človek človeku kaj grdega, n. pr. pes, osel, brglez — da ga je kaznil Bog kar precej in ga prestvaril v ravno tisto žival ali reč, s katero je zmerjal svojega bližnjega. Zdaj vam moram pa še povedati, kakšna hosta je na Kumu. Griča sta bila nekdaj vsa v drevju, dosti je bilo na njih tudi kamenja. Iz kamenja so naredili cerkvi, drevje pa so posekali menda romarji, da so si kurili. Nižje doli, v jarku, pa stoje še zdaj tako debele in visoke bukve, da bi imela vsaka kmečka hiša iz ene same dosti drv za vse leto in bi jih gotovo še veliko ostalo za drugo leto. Ali kaj to hasni, ko ni moči spraviti lesa v dolino. Bukve padajo od starosti in gnijo brez prida; nekatere podere tudi burja. Semtertja so ležale druga črez drugo, vse polomljeno in strohnelo. Zdaj pa poslušajte, kaj si je pripaljena mladina izmislila! Bolj na samem je stala lepa, takrat še bolj mlada bukev,

pa so buhale vanjo dekleta, češ, če se bo bukev stresla in se ji vrh nagnil, da se bodo gotovo še tisto leto omožile. Jaz sem še sama videla, kako so se zaletavale vanjo s čelom. Marsikatera se je tako potolkla, da ji je iztekla debela bunka, doma je pa vsaka rekla, da je na hribu padla in da je dobila od tega buško. Zdaj pravijo, da v bukev več ne buhajo, in to rada verjamem, ker je od takrat zrastla in se zredila, da bi se komaj potresla, ko bi se zaletaval vanjo človek z železno bučo. Mene in Meto je ta bukev malo mikala, ker nisva bili tako fantovski, kakor nekatere. Pred mašo in tudi po božji službi sva sedeli ali stali pri cerkvi in gledali v dolino, kakor da bi bili zamaknjeni. Jaz poznam veliko hribov ali tako visokega in lepega, kakor je Kum, nobenega. Tod okolo trdijo ljudje, da so najvišja gora, kar je od Ljubljane doli, Gorjanci. Jaz pa pravim, da segajo Gorjanci Kumu komaj do rame. Kdor ima prav dobre oči, vidi s Kuma 33 burfov*) cerkva, z Meto sva jih našteli blizu 70. Mislili sva, če ni morebiti na ta hrib pripeljal hudič Kristusa in mu obljubil vsa kraljevstva tega sveta. Tako vesela in srečna kakor na Kumu nisem bila nikoli več v svojem življenju. Takrat nisem še dvajset let imela in po dolgi bolezni bila sem spet tako zdrava in lahka, da bi bila kar kvišku zletela. In tudi vreme je bilo tako lepo, tako prijetno! Na nebu ni visela nikjer nobena meglica, najmanjša sapica ni pihala. Vsi romarji so se prav po bratovsko veselili. Čeprav se med sabo niso nič poznali, ponujali so drug drugemu vina, potice, mesa, vsega, kar je kdo imel. Z Meto sva se večkrat spo-

*) Na burfe šteje se po navadi snopje, 1 burf so 3 snopi.

gledali in dejali: Ostanimo na Kumu, tako dobro, kakor tukaj, se nam ne bo nikoli več godilo! In govorili sva resnico.

(Tako mi je pravila o Kumu stara Kolenčeva Jera, rojena v mirenski duhovniji. Od drugih romarjev, ki so bili gori, nisem mogel skoraj ničesar izvedeti.)

48. Za Krko stoji samotna krčma. V to krčmo je prišel spomladi leta 1864. neznan popotnik. Imel je dolgo, belo brado in bele lase, kakor kak starec, v obraz in život je pa bil zdrav in čvrst, kakor kak petindvajsetleten mladenič. Krčmarica, stopivši v hišo, se mu začudi in ga vpraša, kod je prišel noter, ker ga skozi vežo ni videla iti. Gost veli: Po najkrajšem potu. Krčmarica: Najkrajši pot je skozi zid! Gost: To se ve da. Krčmarica: Ne zamerite, kdo pa ste? Gost: Jaz sem Netèk. Krčmarica: Za ime vas nisem vprašala, rada bi vedela, kaj ste? Gost: Jaz sem hlapec. Krčmarica: Kdo je pa vaš gospodar? Gost: Bog! Krčmarica: Kaj, da je kakemu človeku tako ime? Tega ne verjamem. Gost: Moj gospodar je bil tudi že človek, ali ni več. Krčmarica: Kaj pa je zdaj? Gost: Saj sem vam že povedal, da je Bog. — Krčmarica po tem pogovoru sama ni vedela, kaj bi si mislila, ali da se popotnik šali ali pa da se mu blede. Vprašala ga je, kaj bi rad. On veli: Napravite južino za dvanajst ljudi! Krčmarica: Kje pa imate svoje tovariše? Gost: Nikjer. Krčmarica: Pa hočete, da pripravim južino za dvanajst ljudi. Kako naj to razumem? Gost: Kakor sami hočete. — Krčmarica je bila dobrovoljna ženska, ki je ni kmalu kaka reč ujezila in tudi ne kratko in čudno odgovarjanje njenega gosta. Šla mu je pripravljat južino, ali je pogledovala pogostoma skozi linico v vratih, kaj

dela. Videla ga je vselej moliti. To ji je prirojeno izvedljivost še bolj vnelo, ker popotni hlapci nimajo navade, da bi v krčmi dosti molili. Ko je utegnila, prišla ga je zopet izpraševat: Ne zamerite, ali je kaj daleč do vašega doma? Gost: Kdor pot pozna, pride prej ko v eni uri, kdor ga ne pozna, tudi ne v sto letih. Krčmarica: Kako pa se pravi vaši vasi? Gost: Pri nas ni vasi. Krčmarica: Fara pa menda bo, kako pa se imenuje? Gost: Raj. Krčmarica: Ime je lepo, ali za tako faro še nisem nikoli slišala. Prosim vas še to, ali ste hodili že kdaj po tem kraju. Gost: Bil sem pri vas pred petdesetimi leti, ko je gospodaril še stari oča vašega moža, in še dobro vem, koliko mi je računal. Ali ste kdaj slišali, kaj je bilo potem? Krčmarica: Kdaj? Gost: No, pred petdesetimi leti, to je leta 1814. in naprej, ko so bili Francozi odšli in so prišli spet cesarski. Krčmarica: To se ve, da sem slišala in še kolikokrat! Tisti časi so bili grozno žalostni. Ljudje so stradali, da se je vanje videlo in od lakote tudi umirali. Zemlja ni rodila skoraj nič. Pa tudi če je človek kaj jedel, ni nič izdalo. Nosil je v usta, pa je bilo tako, kakor da ne bi bil nič zvečil, nič požiral, jed je med usti in zobmi usahnila in izginila. — Ko je bila južina skuhana, je vprašala krčmarica gosta, če bi mu prinesla vso ali samo za enega. Gost je rekel, da naj prinese vso. Postavila je na mizo skledo krompirja, skledo žgancev in skledo zelja. Popotnik je jedel hlastno, da je kar strmela. Izpraznil je vse tri sklede prej kakor v četrti ure. Še bolj čudno pa se je zdelo krčmarici to, da ni nič ne zvečil, ne požiral, da mu je jed nekam izginila, kakor je slišala, da se je godilo pred petdesetimi leti ob času lakote.

Bila je preverjena, da je moral biti gost neizrečeno sestradan. Ko je odjužinal, šla mu je po vina in mu prinesla merico takega, ki ga je dajala poslom. Bilo je dosti kislo, zato mu ga pa tudi ni mislila računati. Gost popije vino in vpraša za račun. Usmiljena krčmarica veli: Bog ne daj, da bi vzela le en krajcar Vidim, da ste bili južine na vso moč potrebni, in dala sem Vam samo take reči, ki smo jih doma pridelali. Bog Vam blagoslovi! Gost vstane in reče krčmarici s slovesnim glasom: Vaša sreča, da mi niste nič računali. Bili bi se povrnili žalostni časi, kakršne so doživeli Vaši predniki pred 50 leti. Kakor se postreže meni, tako postreže Bog ljudem. O teh besedah se gost vzdigne in udari s popotno palico ob steno. Zid se razmakne in gost gre skozenj kakor skozi vrata, potem pa izgine. Krčmarica se je zdaj uverila, da se Netèk ni šalil in da se mu tudi ni bledlo, da je on res božji služabnik. Neizrečeno jo je veselilo, da mu je vse jedi dobro pripravila, samo to jo je jezilo, da mu ni prinesla boljšega vina. Zemlja je tisto leto obilo živeža obrodila, sosebno veliko se je dobilo krompirja, ajde in zelja. Vino je pa bilo cviček, da najstarejši ljudje niso pomnili take kislice. Krčmarica se je dostikrat pokesala za svojo skopost in neznanemu človeku ni prinesla nikoli več slabega vina, ne za denar, ne zastonj, v vednem strahu, da bi utegnil biti zopet kak hlapec ali božji poslanec.

49. V stolni novomeški cerkvi se nahajajo svetinje, ki se imenujejo truplo sv. Feliksa*). Novomeščani jih slabo časte, menda zato, ker se ni ohranilo nobeno

*) Prosti Dolenjci govore mesto Feliks Felk's, Beli Kranjci tudi Faleks.

trdno poročilo, ne pismeno ne ustmeno, kdaj, odkod in ob kateri priliki so tja prišle. Skoraj še manj se brigajo zanje v bližnji prečinski duhovniji in sploh na levem bregu Krke; naprej gori proti Ljubljani sv. Feliksa mnogi še po imenu ne poznajo. Tembolj pa ga spoštujejo na desnem bregu Krke, na obeh straneh Gorjancev. Vsak Podgorec je preverjen, da spada on med prve božje ugodnike in da se je njemu posebno dobro priporočiti. Meni je bilo najbolj zanimljivo, da imajo Podgorci tega svetnika za svojega rojaka. Tri vasi se poganjajo za čast, katera njih bi mu bila dala življenje: Potavrh, Ljubno in Smolinja vas. Vsaka trdi: On je naš, to nam je povedal ta pa ta gospod. Drugi Podgorci se v ta prepir ne mešajo, oni vsi imajo trdno vero, da se je rodil sv. Feliks na Potavrhu. Veliko dalje pa njihova vednost in pobožnost ne sega. Če sem jih vprašal, kdo je bil in kake čudeže je delal, niso nekateri nič vedeli, drugi so pa rekli: Bil je menda vojščak, ali kaj, in je za vero bliz tudi umrl, ali kako je že to bilo, saj sem že včasi slišal, ali kdo bi vse to v glavi nosil itd. Svoje prave častivce in prijatelje ima sv. Feliks šele onkraj Gorjancev, v Beli Krajini. Tudi Beli Kranjci ga smatrajo za rojaka in narodnega svetnika. In on je res njihov po živi veri, katero imajo vanj, po trdnem zaupanju, katero vanj postavljajo v vseh britkostih in stiskah tega življenja, po resničnem navdušenju, s katerim se ga o vsaki priliki spominjajo. Neki Poljanec mi je rekel: On je naš, če bi se tudi ne bil pri nas rodil. Izvolili smo si ga za varuha in on je varstvo prevzel, kar je dokazal s tem, da nam je že toliko dobrega storil. Slišal sem Bele Kranjce dostikrat trditi, da so drugi svetniki človeku

samo za eno reč v pomoč, nekateri za oči, ali za zobe, ali za kako drugo bolezen in nadlogo, sv. Feliks pa pomaga v vseh neprilikah in težavah. Odkar mu počiva truplo v Novem mestu, ni mogel tega mesta še noben sovražnik s silo dobiti. Ko so pridivjali Turki črez Kolpo, so bili kristjane že skoraj premagali. Črez Gorjance je pa prijezdil konjik po zraku na belem konju z gorečim mečem v roki, in te prikazni so se Turki tako zbali, da so pobegnili. Ta jezdec je bil sv. Feliks. — Ubog kmet je zvedel, da je v bližnji gori zakopan zaklad. Šel ga je iskat. Spotoma je večkrat vzdihnil: Sv. Feliks, pomagaj mi ga najti, da mi ne umrjo od lakote žena in otroci. Kmalu se mu je pridružil lep vojak na konju in ga spremil do votle bukve, ki je stala kraj pota, potem pa je brez sledu izginil. Kmet je začel bukev pregledovati in v votlini je našel zaklad. Tudi ta jezdec je bil sv. Feliks. Vseh dobrot, katere so prejeli Beli Kranjci po njegovi prošnji od Boga, ni mogoče našteti. Skoraj vsak pripoveduje, da se je v taki pa taki zadregi priporočil sv. Feliksu in bil uslišan. Neki mož, doma iz semiške duhovnije, mi je pravil, da je po očetovi smrti že obupal, da bi se mogel rešiti. Dolgov je bilo več, kakor je bilo vse premoženje vredno. Upniki so ga hodili vsak dan nadlegovat, da se mu je kar po glavi vrtilo. Ker je videl, da je ves trud prazen, se mu še delati ni več ljubilo. Mislil je vse popustiti in pobegniti v Ameriko. Sestra ga je tolažila in mu svetovala, naj prosi pomoči sv. Feliksa. Rekel je: Naj bo! Če še to ne bo nič izdalo, pojdem in midva se na tem svetu ne bova več videla. Šel je v Novo mesto, kjer so ravno praznovali sv. Feliksa. Goreča molitev mu je potrtega duha popolnoma po-

živila in okrepčala. Vrnil se je domov ves predrugačen: poln zaupanja in veselja za delo. Z lepo prošnjo je pomiril upnike, da so mu obljubili, da bodo počakali. Prišle so zaporedoma dobre letine in si je dobil tudi vrlo ženo, ki mu je prinesla lepo doto. V petih letih je vse dolgove poplačal, pozneje je začel k svoji kmetiji prikupljevati še druge njive in vinograde. Ko mi je mož to povedal, me je vprašal, če mu verjamem, ker je našel že marsikoga, ki ne pripisuje sv. Feliksu nobene moči. To seve, da sem rekel, da mu prav lahko verjamem. Kajti se mi to ne zdi nič posebno čudnega, če pomaga komu tako živa in delavna vera, kakor je bila njegova; bil bi skoraj večji čudež, ko mu ne bi bila nič pomagala.

50. Žlahtni gospodje so dolenjske kmete strašno zatirali. Mati božja je to videla in iz oči so ji tekle bistre solze. Solze so kapljale na Gorjance in se izpremenile v prelep bister studenec. Voda se temu studencu ni nikoli zledenila, sneg ni ob njem nikdar obležal. Najlepše trave so tod zelenele, najslajše dišeče rožice so tod cvetele. Iz vseh krajev so se zbirali pri studencu slavčki in druge ptičice; njihovo milo petje ni potihnilo ne podnevi ne ponoči. — Leta 1848. so se iznebili kmetje težkega jarma žlahtnih gospodov, in studenec Matere božje je usahnil. Ljudje so se veselili svoje nove prostosti. Prišel je pa k njim stoleten starec in jih opominjal: Ne veselite se! Bližajo se nadloge, ki bodo še veliko hujše od tistih, ki ste jih prebili. Gruntje se Vam bodo prodajali v pusto ceno, tudi po pet goldinarjev. Kmetje so se starcu smejali in govorili: Kaj ve dedec, ki si še hlač ne more sam zapeti! Prišla je k njim zamaknjena devica in jih svarila: Gorje!

gorje! Bližajo se časi, ko Vam bodo prodajali to, kar imajo otroci pod nogo. Kmetje so se ji smejali in govorili: Kaj ve baba, ki si še močnika ne zna sama skuhati! Leta 1875. so prerokovani grozni časi prišli. Kar je zemlja rodila, je zatrla toča, moča, suša, rja, snet, palež, zelena megla. Milosti ni bilo na nebu, še manj na zemlji. Zahtevali so se tekoči in zaostali davki in odškodovanje z obrestmi vred. Rubežniki so se ustavili v vsaki vasi in skoraj v vsaki hiši. Prodajala se je najprej živina; če ni zadostovalo, tudi hiša, poslopja in zemljišča. Gruntje so šli v pusto ceno, tudi po pet goldinarjev, kmet je izgubil ne samo svoje prebivališče, ampak tudi to, kar imajo otroci pod nogo, svojo zemljo. Ljudje niso vedeli, kam bi se dejali in ob čem bi živeli. Mati božja je to videla in iz oči so ji tekle krvave solze. Solze so kapljale na Gorjance in se izpremenile v prežalosten krvav studenec. Rdeči led se na tem studencu nikoli ni raztopil, sneg ob njem nikdar skopnel. Tod ni cvetela nobena rožica, ni zelenela nobena trava. Iz otožnega kraja so vsi ptiči pobegnili, razen sov in čukov, ki vpijejo nad dolino s hripavim glasom vsako noč: Gorje! gorje!

Bajke in povesti o Gorjancih.

1. Cvetnik.

Nekje visoko gori na Gorjancih kipi črno pečevje. Med pečevjem se pa širi cvetnik, prav majhen vrtec, ves poln najlepših in najblagodušnejših rožic. To pečevje se težko najde, še teže pa se pride čezenj v čudoviti vrtec. In to je dobro. Kdorkoli je še zablodil v cvetnik, zamaknila in prevzela ga je krasota in dišava rožic tako neskončno, da je nehal misliti na jed in pijačo, na spanje in tudi na povratek in je poginil ne čuteč nobene boli od predolgega bdenja in stradanja. Blagor pa si ga tistemu, ki dobi po sreči ali naključju kak cvet teh plemenitih rožic. Ako se ženi, naj ga dene svoji nevesti v venec in živel bo z njo v krščanski spravi in ljubezni do groba. Že eno samo peresce utolaži zakonsko zdražbo, ako se položi razprtima zakoncema pod zglavje. Kdor nosi tak cvet s seboj, ne obhaja ga nobena jeza in nobena žalost, ne premaga ga noben sovražnik, ne predere nobena krogla. Zdaj pa čujmo kratko povest o tem gorjanskem cvetniku, ki mu ne najdemo para pod božjim solncem!

Vlah Elija je bil jako pošten in bogoslužen mož. Ko je sinove poočenil, hčere poomožil, dolgove poplačal in vse zamere poravnal, je pustil domačijo in se preselil na Gorjance, da bi brez zmotnjave Boga častil in se pripravljal za srečno smrt. Med črnim pečevjem sredi trnja, osata in kopriv si je postavil hišico, ki je imela ravno dosti prostora zanj in za prijazno kozo, ki jo je vzel s seboj za tovarišijo in da ga hrani s svojim mlekom. Razen mleka je užival zdrave gorjanske zeli in korenine, žejo si je pa gasil z mrzlo studenčino, izvirajočo izpod pečevja. O tej hrani in pijači je živel pobožni puščavnik veliko let v vednem zdravju in veselju. V samoti ga ni nihče motil. Kraj ni mogel človeka mikati: bil je tako odljuden, gol in pust, da se ga je popotnik že oddaleč ustrašil. Pa niti Eliji se ni po ljudeh nič tožilo. Trikrat v letu: pred Božičem, pred Veliko nočjo in pred sv. Elijo je prišel k njemu sin in mu prinesel čutaro sladkega vivodinca. Razen njega ni videl nikoli žive duše, pozabil je svet, kakor je svet pozabil njega.

V viharni noči, ko se je ravno ulegel, potrkala sta na vrata dva popotnika, dva bolna romarja. Elija jima je odprl in ju peljal v tesno kočico. Prelepo sta ga prosila, da bi jima dal prenočišče in tudi, če mu je moči, kako dobro jed in pijačo, da ne pogineta od truda, glada in bolezni. Mlajši popotnik še veli z otožnim glasom: „Romarjem se godi dandanašnji slabo. Prihajava iz svete dežele iz Nazareta in sva zdaj na potu v Marija-Celje, ali moči naju zapuščajo, morala bova tukaj umreti, ako se naju ne usmilita Bog in ti, častiti starec! Po morju sva se vozila srečno. Mornarji so dobri ljudje, dali so nama drage volje vse, kar so

sami imeli. Zapustivši ladjo sva hodila več dni po primorju. Primorci so bogati trgovci, ali skope duše. Brez plačila naju niso hoteli ne nasititi, ne voziti. Lačna in trudna sva prišla v Brod. Brojanci so dobri ljudje, ali sirote. Pomagali bi nama bili radi, ali niso imeli kruha niti zase, nikar za druge. Bog jim stokrat povrni blago voljo! Onemogla od lakote in bolna od hudega pota dospela sva bolj mrtva nego živa v Kočevje. Kočevska gospoda je hudobna in beraška. Siromaku ne bi dala ni skorjice kruha, ko bi kruha tudi kaj imela. Ali udarila jo bo strašno šiba božja, in takrat se bo pokesala, pa bo prepozno. Sam Bog je storil čudež in nama podaril toliko jakosti, da sva priromala do tvojega stanovanja."

Pobožnemu Eliju se udero solze, ko sliši toliko bridkost in revščino. Postregel je popotnikoma bolje, nego sam sebi o največjih praznikih. Spekel jima je svojo preljubo kozo in postavil prednja tudi čutaro sladkega vivodinca, ki jo je bil komaj načel. Romarja sta jedla in pila, in ko sta se okrepčala, zahvalila sta prelepo svojega dobrotnika in sladko zaspala v njegovi postelji. Tudi puščavnik je spal sladko in dolgo na trdih tleh, kakor še nikoli ne, odkar je prebival na Gorjancih. V sanjah sta se mu prikazala sam Bog Jezus Kristus in njegov premili učenec sv. Peter. Kristus ga je prijel za roko in mu rekel: „Pogostil si svojega Stvarnika in Odrešenika in z njim velikega apostola sv. Petra. Za to dobroto ti ne bodeva dala denarjev, ki jih niti ne želiš niti ne potrebuješ. Dajeva ti boljše povračilo; za ta svet svoj blagoslov, za oni svet svoj nebeški raj."

Ko se Elija prebudi, sta bila popotnika že odšla, pustivši mu ves svoj božji blagoslov. Zdaj se ni čutil

več starega in slabega: bil je zopet mlad in krepak, kakor kak štiriindvajsetleten mladenič. Grda kočica je izginila in se izpremenila v prijazno belo kapelico. Puščavniku ni bilo treba žalovati ne po kozi, ne po vinu. Ko je izpil svojo skledico mleka, se mu je napolnila precej z drugim, mnogo slajšim mlekom, nego mu ga je dajala koza, in tako je živel odslej brez truda in brige, kako bi jo prehranil v svoji nerodoviti puščavi. Ko je prizdignil čutaro, je bila polna, in kakor v skledi mleka tudi v nji nikdar ni izmanjkalo vina in to vino je bilo še mnogo, mnogo bolj prijetno in dišeče, nego tolikanj sloveči vivodinec. Okoli žalostne kolibe so se poprej gonili grabljivi kragulji in jastrebi, zdaj so pa prepevali okoli vesele kapelice neznani ptički s tako milim glasom, da se jih Elija ni mogel naslušati. Trnje, osat in koprive so se nekam izgubile iz obližja puščavnikovega doma, mesto njih je narastel ponoči cvetnik, kakršnega noben grad ni imel, ves obsajen z nebeškimi rožicami, da takega čuda še nobeno človeško oko ni videlo. V studencu pod pečevjem je tekla bistra voda kakor prej, ali zdaj so mrgolele in se igrale po njih zlate ribice, ki so pozdravljale puščavnika z radostnim pluskanjem in celo s človeškim glasom. V tem prekrasnem zemeljskem raju je živel pomlajen Vlah Elija v sveti molitvi in radosti še celih sto let. Nadlegovala ga ni nikoli več ne bolezen, ne starost. Umrl je lahko in sladko, ker je vedel, da ga čaka na onem svetu še veliko večje veselje, nego ga je užival po Kristusovem blagoslovu že na zemlji, ki ni bila zanj kakor za druge dolina solz. Bela kapelica, ki je toliko let v njej prebival in Bogu služil, se je zdavna porušila; tudi neznane ptice in zlate ribice so

brez sledu izginile; edini cvetnik je ostal in spričuje še dandanašnji božje povračilo, ki pride dobremu človeku včasi že na tem svetu, gotovo pa onkraj groba.

2. Velikani.

Podgorec je šel polhe lovit. Prenočišča si je poiskal vrhu Gorjancev. Vzel je iz torbe večerjo in ko je odvečerjal, se je ulegel in zaspal. Ni dolgo spal, ko ga prebude debeli glasovi neznanih mož. Čudni glasovi so bobneli, kakor če trkaš na prazen sod. Možje so bili štirje enake velikosti, kakor najvišje smreke. Svetil je mesec in tako se je moglo vse videti, kakovi so in kaj delajo. Velikani sedejo na trato in vele: Kamenčkajmo se, da se zabavimo. Pobrali so mlinske kamene in se z njimi kamenčkali. Naveličavši se igre vele: Napolnimo si pipe in kadimo: Iz žepov privlečejo pipe, velike za zeljno kad, in jih napolnijo s tabakom. Zdaj se pa domislijo, da nimajo ognja. Eden pravi: sklatimo si ga z neba! Velikani skočijo na noge in začno metati proti nebu mlinske kamene. Vsak si sklati zvezdo. Z zvezdami si prižgo tobak in zdajci zapuhajo z dimom vse Gorjance, kakor da bi jih bil pokril črn oblak. Ko pokade, pravi eden: Čas je, da si pripravimo večerjo! Velikani se dvignejo in skočijo v globok prepad. Iz prepada privale štiri sode vina. Vsak sod je jemal deset veder, še rajši kak bokal več. Iz prepada si priženo tudi svojo večerjo, čredo srditih volkov. Volkov je bilo osemindvajset, na vsakega sedem. Velikani narede velik ogenj, nataknejo volkove na velike ražnje in jih peko. Obenem so pa tulili nekako pesem, kakor da se grom razlega, in poskakovali okrog ognja, da se je kar zemlja tresla. Podgorec, ki je te strahote gledal

in poslušal, je priporočal svojo dušo Bogu in vsem svetnikom v neskončnem strahu, da ga pošasti ne bi zavohale in dejale na raženj morda tudi njega. Stisnil se je v klopčič kakor jež in se drznil komaj dihati. Poleg njega je stala čutara vina, ki jo je bil prinesel s seboj. Podgorec se domisli, da daje vino srčnost še babi, in začne vleči. Ker je bil srčnosti tako krvavo potreben, ni čudo, da je pil dolgo in veliko. Brž se je preveril, da je v takih zadregah vino res najboljši tolažnik in pomočnik. Bokal ga je bil zvrnil že za večerjo. Ali taka malenkost Podgorca ne ujunači, zato se je velikanov tako bal in tresel. Zdaj je pa vrgel v globočino svojega želodca dva bokala naenkrat in ta obilni požirek mu je srce tako pridvignil in razvnel, da bi se šel metat s samim peklenskim rogatcem, kaj ne s takimi nerodnimi rogovilami, kakor so bili ti velikani! Zdeli se mu niso nič več tako grozoviti kakor od konca, jel se je skoraj sramovati, da se jih je bil ustrašil. Predrzno se jim je grozil za grmom s pestjo in jim kazal osle in pomaljal fige. Ko so pa volkove spekli in se usedli k večerji, zagodrnjal je skoraj naglas: Se pač vidi, da ste zarobljeni hribovci, ki me še na volčjo pečenko ne povabite. Velikani so raztrgali in pohrustali volkove, kakor kak lakomnik svoje cipe, in težke založke so zamakali z ogromnimi curki vina. Ali njihovo vino je moralo biti precej cvičkasto, kajti držali so se strašno kislo in čemerno. En njih veli: Bratci, treba bo udariti spet v kak hram in si napolniti posodo s sladko, človeško kapljico. Te naše čobodre sem tako sit, da sam ne vem, kaj bi dal tistemu, ki bi mi prinesel par dobrih požirkov starega šentjarnejčana. Podgorec, to čuvši, plane kvišku, ponudi velikanu čutaro in veli:

En bokal ga je še notri. Nuj ga izpiti! Bog ti ga blagoslovi! Komaj je pa izustil božje ime, se je zaslišal udar, kakor da je kje blizu treščilo. Tisti hip je ugasnil tudi ogenj, pri katerem so velikani sedeli in vse obližje je pokril najgostejši dim, da se dolgo časa ni moglo nič razločiti. Ko se je dim zopet razkadil in razšel, ni videl Podgorec nikjer več ne mlinskih kamenov, ne žerjavice, ne ražnjev in vinskih sodov, pa tudi velikanov ne. Noč in gora jih je dala, noč in gora jih je vzela.

3. Gospodična.

Mihovski grad je spadal med največje in najmogočnejše v deželi. Grajski gospod je peljal svojo gospo k oknu in ji rekel: Veseli se, ves svet kar ga odtod vidiš, je božji in najin. Gospa veli: Dobro vem, da je vse to božje in najino, ali veseliti se vendar le ne morem. Molila sem doma, hodila sem dosti tudi po božjih potih, ali Bog ni hotel uslišati najine želje, da bi nama podaril ali hčer ali sina. Jaz sem se zdaj že postarala in le predobro čutim, da bom nevarno zbolela.

Gospa se je kmalu potem vlegla in je ležala sedem let in sedem mesecev. Vsi sloveči zdravniki so jo hodili zdravit, ali je niso mogli ozdraviti.

Gospa pogleda skozi okno na zeleni hrib in veli: Nekaj mi pravi, da bi bila gotovo srečna, če bi se sprehodila po naših prelepih Gorjancih.

Gospod pa ji odgovori žalostno: Preljuba moja sirotica, kako se boš sprehajala po Gorjancih, ko se ne moreš sama niti na postelji obrniti!

V grad pride star gobav berač. Hlapci zakriče: Poberi se hitro od tod, da ne nalezejo gob naša bolna gospa.

Gospa pa se oglasi: Ne gonite mi od hiše reveža. Ali ne veste, da so reveži božji prijatelji in naši zagovorniki pri Bogu? Dajte mu pečenke in vina in pripravite mu tudi gosposko posteljo.

Berač se v gradu naje, napoji in naspi. Predno odide dalje, dobro gospo prelepo zahvali in veli: Nate za slabo povračilo gorjanski koren. Rastel je sedemdeset in sedem sežnjev pod zemljo. Pomogel je do zdaj še vsakemu, kdorkoli si ga je na život privezal. Zdravemu da moč, da ga noben junak ne more premagati. Komur je umreti, živi od njega tri dni dalje nego mu je namenjeno. Bolniku odžene bolezen, nekateremu za zmerom, nekateremu vsaj za sedem let. Ta koren Vam bo dal jakost, da se pojdete, ako Vas bo volja, lahko še danes na Gorjance izprehajat.

Gospa poizkusi čudni koren, skoči zdrava na noge in gre na Gorjance. Pride do studenca in zajame vode.

Kupica se počrni.

Gospa izlije strupeno vodo in koraka dalje. Pride do drugega studenca in zajame vode.

Kupica se zakrvavi.

Gospa izlije ukleto vodo in koraka dalje. Pride do tretjega studenca in zajame vode.

Kupica se zasveti in zacvete. Na vodi se naredi rdeč nagelj in bela lilija. Gospa pije in pijača se ji zdi slajša od medu in malvazije. Popije prvo kupico, čuti se bolj zdravo, nego je bila pred boleznijo. Popije drugo kupico, čuti se bolj močno, nego je bila pred boleznijo. Popije tretjo kupico, čuti se mlado, kakor je bila takrat, ko je šla s svojim gospodom k poroki.

Kupico položi v zeleno travo pa si zaviha rokave in si umije roke in obraz. Roke se ji pobelijo ko sneg, lica pa zarde ko poljski mak, in v vodi je sama videla, da ji je povrnil Bog vso lepoto prve mladosti. Skakljaje in prepevaje teče proti domu nazaj.

Gospod je stal pri vratih in vprašal služabnico, če ve, kdo je ta krasna gospodična, ki gre proti gradu?

Gospa je te besede slišala in se ga oklenila in rekla: Kaj me gledaš tako čudno, kakor da bi ne poznal svoje gospe? Saj sem vedela, da bom gotovo srečna, če se izprehodim po Gorjancih. Zdaj mi pa nekaj pravi, da nama bo Bog podaril tudi še sinove in hčere.

Gospod od samega veselja ni vedel, kaj bi počel. Napravil je velik obed in povabil nanj tudi svoje podgorske kmete. Podgorci so jedli in pili tako dolgo, da so nekateri še zdaj siti in pijani.

Bistri studenec, ki je pomladil grajsko gospo, se pa imenuje v spomin te prigodbe še dandanašnji Gospodična.

4. Ukleti grad.

Sinu je zbolela mati. Šel ji je iskat zdravilskih zeli na Gorjance. Ko izdere iz zemlje sladko koreninico, zagleda miško.

Fant pozdravi miško: Dobro jutro, ne bodi kaj huda, da te nadlegujem. Zboleli so mi mati pa iščem jim zdravilskih zeli. Miška mu veli prijazno: Ti si dober sin in zato ti je dal Bog, da si tako dobro pogodil. Predno preteče štiriindvajset ur, bodo ti mati od te korenine ozdraveli, kakor da ne bi bili nikoli nič bolni.

Fant se začudi takim besedam in vpraša miško: Kdo pa si, da mi prerokuješ tako srečo in s pravim človeškim glasom?

Miška pravi: Jaz služim svoji gospe. Bog jo je kaznil, meni pa ni dalo srce, da bi jo bila zapustila. Ker pod zemljo ne bi mogla prebiti v človeškem telesu, me je Bog prestvaril v miško.

Fant se začudi še bolj in veli: Jaz te ne razumem. Razloži mi to skrivnost bolj natanko!

Miška odgovori: „Prav rada. Poslušaj pazljivo, kako in kaj je bilo, pa me boš, mislim, lahko razumel in z menoj vred mojo gospo omiloval. Jaz sirota sem izgubila mater že za otročjih let. Usmilila se me je dobra gospa in me vzela k sebi. Ni me imela za podložno deklo, ampak kakor za svojo sestro. Moja gospa je govorila vse drugo po pameti, delala je vse po pravici, ali berače je na vso moč sovražila in jih gonila iz hiše z najgršimi besedami in pridevki. V hišo ji je prišel imeniten berač, sam Jezus Kristus. Kristus prosi gospo za božji dar. Gospa se pa zadere samopašno in veli: Misliš, da te ne poznam. Kaj izkušaš uboge ljudi? Ves svet je tvoj, pa te ni sram, da prosiš za kos kruha! Dobil ga boš takrat, ko bodo prebirali sv. pismo gorjanski pastirji, kar se pa tako brž ne bo zgodilo. To, vidiš, je bilo že pred več sto leti, ko ni znal še noben človek brati razen škofov in se ni učil sv. pisma še noben duhoven razen edinega papeža. Zdaj lahko sam presodiš, kaj je moja gospa mislila. Hotela je Kristusu dati na pomen, da mu ne bo dala nikoli nič. Kristus je preklel predrzno gospo in rekel: Prekleta bodi ti in preklet bodi tvoj grad, dokler ne bodo začeli gorjanski pastirji prebirati in se učiti sv. pisma. Samo tak pastir bo utolažil božjo jezo in te rešil. O teh strašnih besedah se je zemlja potresla in požrla gospo in nje grad. Jaz sem to grozo oddaleč

videla in moja blaga gospa se mi je smililа. Tekla sem za Kristusom in ga lepo prosila, da bi smela pri nji ostati tudi pod zemljo. Kristus me je pohvalil za to zvestobo in mi dovolil, da smem ostati pri gospe in da ne zadahnem, prestvaril me je, kakor sam vidiš, v miško. Jaz štrkam svobodno semtertja in ne trpim nobene sile. Moja uboga gospa pa dremlje na postelji. Po glavi ji rojijo strašne sanje, da neprenehoma ječi. Prebudila se pa bo šele takrat, ko pride nje rešnik: gorjanski pastir, ki bo tako učen, da bo prebiral sveto pismo. Strah me je, da ji bo treba še dolgo čakati.“

Čuvši take novice je začel fant od veselja vriskati in skakati in je rekel miški: Potolaži se. Sv. pismo se nahaja že v marsikateri podgorski kolibi in prebiramo ga tudi že mi pastirji. Kolikokrat sem ga bral ali sam zase na paši ali pa doma pri bolni materi. Povej mi torej, kaj mi je še storiti, da rešim tebe in tvojo dobro gospo!

Miška se začudi in veli: Hvaljen bodi usmiljeni Bog, ki je nama poslal odrešenika. Ali vedi, da boš pomogel ne samo meni in nji, ampak tudi sebi. Moja gospa je samica in te bo vzela za moža in z njo dobiš tudi graščino in neizmerne zaklade, ki se v nji nahajajo. Kaj ti je še storiti, da prekletstvo od naju odstraniš, mi ni natanko znano. Pojdi z mano v grad, na mizi leže bukve, v teh bukvah boš našel — vsako skrivnost in tudi to, kako naju boš rešil.

Miška mahne z repom po ključku, ki je tičal v skali, in skala se odpre na stežaj, kakor velika cerkvena vrata. Fant gre za miško, ki ga pelje skozi tako krasne izbe in dvorane, da po njegovi misli ni lepših niti v nebesih. Od zlata in srebra se je vse lesketalo in

bleščalo, da mu je kar vid jemalo. Nikjer ni zapazil nič lesa, nič železa: vse pohištvo in orodje je bilo ulito iz najžlahtnejših rud in izdelano po vseh pravilih najvišje umetnosti. Fant je strmel in zijal; ves osupel in omamljen po tolikih dragocenostih ni mogel nič govoriti in skoro še dihati ne. Ko ga pa dovede miška v spalnico in zagleda na postelji spečo gospo, ga nje čudovita lepota tako prevzame, da je obstal, kakor da bi okamenel in se zamaknil, kakor da se nahaja v nebesih in zamika v božje obličje. S silo ga miška potegne v drugo izbo, kjer so ležale na mizi skrivnostne bukve.

Fant začne brati, ali komaj prebere pol strani, se zruši na tla in zajoka tako bridko, da si začne tudi miška solze brisati in ga vpraša, kaj ga je tako strašno zabolelo.

Fant pove miški, da ne more rešiti uklete gospe. Bukve govore, da mora biti odrešenik nedolžen, on pa je svojo nedolžnost zapravil na paši že v dvanajstem letu.

Miški se je milo storilo, ko je videla, da bota morali z gospo še nadalje ostati pod zemljo, vendar jo je tolažilo upanje, da utegne priti v kratkem kak drug podgorski pastir, ki ne bo samo prebiral sv. pisma, ampak nosil še tudi angelsko oblačilo nedolžnosti. Fantu je rekla: Prav rada bi te dobro obdarila, ali zlato in srebro, ki ga povsod vidiš, ni moje, sama ti pa ne morem veliko dati. Razglejva smeti, ki jih je vrgla na dvorišče še moja gospa. Kar se najde v njih, se sme pobrati in odnesti brez greha. To pravico sem pri gospe imela zmerom.

Miška in fant sta prebrskala smeti in našla v njih biserov in dragih kamenčkov za več tisoč goldinarjev vrednosti. Vse kar sta našla, je vzel fant s seboj domov.

S sladko koreninico je ozdravil še tisti dan bolno mater, bisere in drage kamenčke je pa prodal in si kupil gosposko pristavo in veliko kmetijo. Oženiti se ni hotel nikoli, ker ni mogel pozabiti svoje uklete, zanj za vekomaj izgubljene ljubice.

5. Rajska ptica.

Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. Velika družba prijateljev in lovcev ga je spremila. Grof ugleda medveda in skoči za njim. Medved šine v goščavo, grof za njim. Medveda izmanjka in grof vidi, da se nahaja v neznanem kraju, po katerem še nikoli ni hodil. Ta kraj je bil najlepši gaj, kakršnega ni videl ne v domači, ne v tujih deželah. Z dreves so visela zlata jabolka, iz debel se je cedil iz nekaterih med, iz nekaterih dišeče kadilo; prelepo je dišalo v tem gaju vse: trava, cvetice in celo listje na drevju. In če je grof pogledal na zemljo, se je okoli njega lesketalo brez števila bistrih studencev, v katerih se je pretakala srebropena voda po zlatopeski glini. V senci krasnega gaja je bilo tiho, začudo tiho. Poskakovala je od veje do veje samo ena ptičica. Nihče ne bi bil rekel, da je ptičica lepa, ko ne bi bila imela zlatega kljuna. Ali še lepši, stokrat lepši od zlatega kljuna je bil nje mili, sladki glas, katerega se grof ni mogel naslušati. Ker se je bil utrudil, je sedel na klop, da se nekoliko odpočine, obenem pa kratkočasi z rajsko divnim petjem zlatokljune ptice. Tako je sedel in poslušal, kakor je mislil, dobro četrt, morebiti tudi pol ure. Prav nerad se je dvignil, ali se je dvigniti moral, da ga lovska družba ne bi pogrešila in se zanj bala. Iz prijetnega gaja je prišel kmalu nazaj v goščavo in

iz goščave na plan. Oziraje se na vse strani je klical prijatelje in lovce, ali nikjer ni bilo žive duše: lovska družba je izginila, kakor da bi se bila pogreznila v zemljo. Grof se je naveličal klicati in iskati, in šel domov. Ali silno se je čudil, da potov skoro ni več poznal. Koder je poprej rasla hosta, so se izprehajali po vinogradih veseli gorniki, in koder so pasli pastirji drobnico, so se zdaj trudili pridni oratarji. Grof je strmel in si mel oči, ne vedoč, kaj bi si mislil, da se mu je pripetilo. Vprašal je gornike, če niso videli njegove družbe? Gorniki so se mu začudili in dejali: kakove družbe? Kdo pa ste? Mi Vas ne poznamo, ker Vas še nikoli nismo videli. Vprašal je tudi oratarje, kdaj so šli domov grajski gosti in lovci? Oratarji so se začudili in dejali: kaki gosti in lovci? Naš graščak ne lovi zveri, on lovi nas uboge kmete. Dokler je živel naš rajni grof, nismo vedeli, kaj je hudo. O slabih letinah nam je dajal živež zastonj. Na tlako nas ni nikoli silil. Desetino smo mu nosili v grad, kolikor smo sami hoteli. Od revežev ne bi bil vzel ne enega klasa. V krčmah smo pili z njim in se gostili na njegov račun. Z našimi otroki se je šalil in igral in jih ljubil kakor svoje, da bi bil dal zanje svojo krščeno dušo. Blagi gospod je šel v Gorjance na lov in tam ga je medved raztrgal. Zdaj se veseli v nebesih, ki jih je tudi pošteno zaslužil. Njegovega praznega gradu se je polastil hmeljniški baron. Baron je delal s kmeti grje, nego s črno živino. Vole je prodal, mesto njih smo mu orali polje mi, naše žene in otroci. Za nami so pa hodili njegovi biriči in nas priganjali na delo z biči. Biči pa niso bili spleteni iz govejih jermenov, ampak iz kože, ki jo je baron urezal iz naših hrbtov. Desetino

je zahteval od vsega, kar raste na polju in v vinogradu in od vsega, kar se pita in krmi v hlevu in v svinjaku. Zahteval jo je od revežev, kakor od bogatinov, o slabih letinah ravnotako, kakor o dobrih. Ljudje so strašno godrnjali in preklinjali. Baron je pa rekel zabavljivo: Naj se godi po vaši volji! Če nečete vi meni desetine dajati, dajal jo bom jaz vam. In začel je jemati kmetom ves pridelek in priredek, puščal jim je samo borno desetino. Mi smo poginjali od lakote in se jeli puntati. Baron je pa nabral krdelo žolnirjev in šel na lov. To je bil čuden lov, da svet takega še ni videl. Volkov, zajcev in druge živali se ni dotaknil, streljal in pobijal je samo kmete. Kadar so mu prišli prijatelji v gosti, napravil jim je tako igro, da so se je gotovo vsi hudiči veselili. Igral je z njimi s kmetskimi glavami za kmetska dekleta. To grozo in silo trpimo zdaj že veliko, veliko let. Ravno danes je trideset let, kar nam je vzel Bog dobrega grofa in z njim vred ves mir in vso srečo našega življenja. — Pazljivo je poslušal grof bridke tožbe ubogih oratarjev in se uveril, da ga je zadrževalo sladko petje zlatokljune ptice ne dobro četrt ali pol ure, ampak celih trideset let. Ko se je razodel oratarjem, spoznali so ga najstarejši med njimi in vsi so popadali pred njim na kolena in glasno zahvalili Boga za neskončno milost, da jim je povrnil dragega dobrotnika in odrešenika. Grof jim je rekel: Vstanite in si poiščite orožja! V moj grad gre iz goščave pod zemljo skrivna pot, ki sem jo izdolbel s svojimi rokami in nisem povedal nikomur za njo. Jaz pojdem pred vami; predno preteče 24 ur, bomo grad pridobili in vaše in moje sovražnike zasačili. Hmeljniški baron je napravil tisti dan veliko gostbo, na katero je

povabil vse svoje prijatelje in biriče. Po pojedini se je začel z njimi igrati, ne s kvartami in za denar, kakor drugi, ampak po svoji stari navadi s kmetskimi glavami za kmetska dekleta. Iz grada pride na igrališče oznanilo, da se je odprla zemlja in bruhnila iz sebe druhal oboroženih kmetov in rajnega grofa. Baron se je zakrohotal: Ta šala je vredna, da igramo nadalje vsak za dve dekleti, in ne le za eno, kakor dozdaj. Grofovi kmetje so brez boja ujeli njega in vse njegove prijatelje in biriče. Grof jih je upregel v pluge in brane in je oral in vlačil z njimi celo leto do zime. Na delo jih je priganjal z biči, ki niso bili spleteni iz govejskih jermenov ampak iz kože, katero je izrezal iz njihovih hrbtov. Ko je nastopila zima, je povabil vse svoje kmete in jim napravil veselico, da take še nikdar niso uživali, niti zanjo čuli. Po veselici se je pa napotil z njimi na igrališče. Igrali so skupaj ves dan in vso noč z glavami hmeljniškega barona in njegovih prijateljev in biričev in igrali bogme niso za svoje, ampak za graščine, denar in dekleta svojih mrtvih sovražnikov in krvnikov.

6. Ptica Zlatoper.

Na Gorjancih so se nahajale tri prečudne reči. V skriti dolini je stalo drevo, ki je bilo spodaj mogočna bukev, v sredi silen hrast, zgoraj pa visoka in tanka breza. Brezo je pokrivala bela meglica, da se od zdolaj ni mogla videti. Okolo velikanskega debla se je ovijala od tal do vrha vinska trta. Ta trta je bila debela kakor žrd, listje ji ni nikdar usahnilo in grozdje je dozorevalo na nji brez razločka letne dobe, pozimi kakor poleti. Tretje in največje čudo je pa bila

ptica Zlatoper, ki si je naredila gnezdo v beli meglici med najtanjšimi vejicami visoke breze. Ta ptica ni zobala zrnja in pila vode kakor druge ptice, živela je samo o rumenem grozdju, ki ji je viselo okrog gnezda, in o nebeški rosi, ki je padala na brezo. Zlatoper so jo imenovali zato, ker je imela v desni peruti zlato pero. Čudna moč je bila v tem peresu. Kdor bi z njim napisal tri prošnje, morale bi se mu izpolniti vse tri, in ko bi jih poslal tudi cesarju ali papežu ali pa svojemu najhujšemu sovražniku. Veliko junakov je poizkusilo priti na brezo, da bi izpukali ptici dragoceno pero, ali do gnezda ni priplezal noben. Vsi so zdrknili s polzke breze, popadali na hrastove in bukove veje in se pobili. V tisti dolini je prebival svet puščavnik, ki je poznal vsako skrivnost. Ljudje so ga hodili povpraševat, kako bi se dobilo zlato pero. On se jim je smejal in rekel: S koso in s tremi svetniki. Ljudje teh besed niso razumeli in so mislili, da se jim sveti mož roga. To je čul podgorec Mikec. Mikec je bil, kakor so sploh podgorci, včasi prav razumen fant, da malo takih, včasi pa prav neumen, da tudi malo takih. To se pravi, Bog je dal Mikcu dosti pameti, ali je bil ta križ, da ni svoje pameti vselej za svet vprašal in je poslušal. Ta pot je uganil precej dobro, kaj mu je storiti. Dejal je: Bedakom se prav godi! Srečo naj izkuša tisti, ki zna plezati, kakor jaz, in ki razume puščavnika, kakor jaz. Mikec vzame koso in gre v Gorjance. Ko je ugledal čudno drevo in nad njim belo meglico, je začel kositi in kosil je noč in dan, dokler je pokosil vse senožeti po dolini in tudi nad dolino. Mrvo je navalil k drevesu, da je sezala čez bukev in hrast gori do breze in do bele meglice. Sedemkrat je plezal v

brezo in sedemkrat se mu je spodrknilo. Ker je padel vselej na mehko seno, si ni storil nič žalega, ali začelo ga je močno skrbeti, da utegne tudi njegov trud ostati prazen. Zdaj se je domislil, da je izpolnil puščavnikov svet samo na pol. Koso je dobro rabil, tri svetnike pa zanemaril. Mikec poklekne in se priporoči svetnikom, ki varujejo Gorjance: sv. Eliji, sv. Miklavu in sv. Jederti. Po molitvi začne plezati osmikrat in dospe brez truda do zaželjenega gnezda ptice Zlatoperja. Ptica ga je počakala in si dala brez straha izpukati zlato pero. Mikec ves vesel in srečen vzame pero in odide domov. Od same sreče se mu je v glavi tako vrtilo, da ni vedel, kaj bi počel. V ti omotici mu še mari ni bilo, da bi se posvetoval najprej s pametjo. In tako je ukrenil nazadnje zgolj po svoji preprosti podgorski glavi, pa ni čudo, da je tako slabo pogodil. Šel je vprašat učenjake, kateri cesar je na svetu najbolj mogočen. Ko so mu učenjaki povedali, napisal je do tistega cesarja prošnjo, naj mu da svojo hčer za ženo. Cesar se je silno začudil, ali se ni mogel braniti. Poklical je hčer in ji vse razložil, kaj in kako, in da mora biti Mikčeva. Cesarična se hudo razjezi in zagrozi Mikcu, da se bo kesal. Pokorna očetovi zapovedi odide v podgorje in se z Mikcem poroči. Bila je grda kakor strah, nagajiva kakor škrat, obenem pa uboga kakor beračica in vendar poželjiva vsake dobrote in zapravljiva, kakor da ji ne more nikoli nič zmanjkati. Mikec je dobil po očetu dve kmetiji. Eno je pridržal sam, drugo je zaženil cesarični. Razsipna baba je svoje zemljišče kmalu zadejala in jela potem zakopavati v dolg tudi njegovo. Take potrate se je Mikec ustrašil in je vzel v roko zlato pero in napisal do

cesarja drugo prošnjo, naj da hčeri cesarsko doto, da bo mogla živeti po svoji navadi, imenitno po cesarsko in za svoje. Cesar mu je prošnjo precej uslišal in poslal hčeri silno bogato doto, več voz zlata in srebra in najlepše obleke toliko, da se je lahko preoblekla vsak dan v drugo. Cesarična je plačala svoje dolgove, ali Mikcu ni dala ne krajcarja. Zasmehovala in zasramovala ga je kar očitno. Ona se je vozila v dragoceni kočiji, on je pa moral capljati za njo peš. In ko je tekel ves upehan za kočijo, je vpila na vse strani: Podgorski možje in fantje! odkrivajte se! Ali ne vidite, da me spremlja moj mož, slavni Mikec, cesarjev zet? Ta sramota je pekla Mikca bolj, nego vse drugo. Spet je vzel v roko zlato pero in napisal do cesarja svojo tretjo in poslednjo prošnjo, naj vzame svojo hčer nazaj. Cesar se je zasmejal in mu izpolnil iz srca rad tudi tretjo in poslednjo prošnjo. Bridko je Mikec žaloval po svoji lepi, tako brezumno zaženjeni in zapravljeni kmetiji, še veliko, veliko bolj se je pa veselil in Boga hvalil, da se je iznebil samopašne in grde cesarične. Odslej ni zametaval v nobeni reči več svetov svoje dobre podgorske pameti. Našel si je med domačimi dekleti drugo ženo, ki je bila lepa in pridna in je prinesla k hiši tudi precej doto. Živel je z njo mirno, zadovoljno in srečno do smrti. Ker so mu sosedje preveč zabavljali in ga dražili s cesaričino, je zapustil podgorje in se preselil med Bele Kranjce, ki ga niso dosti poznali. Zlato pero je nesel s sabo in ga na vso moč skrbno varoval. Pokazal in dal ga je sinu šele v sivi starosti, ko mu je izročil gospodarstvo. Rekel mu je: Na, sin! tu ti dajem tvojo srečo ali nesrečo, tvojo čast ali sramoto, kakor si boš sam izvolil. Meni je

prineslo to pero nesrečo in sramoto, ker ga nisem znal rabiti. Bodi ti pametnejši od mene! Ne prosi z njim nikogar za ženo ali blago ali za posvetno čast! Če hočeš poslušati svet svojega starega očeta, napiši prošnjo do našega cerkvenega poglavarja, rimskega papeža, naj bi bral zate sveto mašo, da te Bog razsvetli, da ti podeli svoj dar modrosti, s katerim ti bo lahko pridobiti večno izveličanje pa tudi časno blagostanje. Sin je poslušal starca in napisal prošnjo do papeža, kakor se mu je svetovalo. Papež mu je drage volje izpolnil pobožno prošnjo in bral zanj sveto mašo. Bog ga je obdaril potem s toliko modrostjo in pametjo, da si je prigospodaril jako veliko premoženje, po smrti je pa bil sprejet med svetnike. Tudi njegovi otroci in vnuki so sloveli radi svoje odlične poštenosti in bistroumnosti. Čudodelno zlato pero se nahaja še zdaj shranjeno nekje na Belokranjskem in govorica trdi, da se rabi še zmerom prav marljivo in uspešno. Poznam staro, jako čestito ženico, ki bi, če bi trebalo, stokrat na to prisegla, da so prejeli Beli Kranjci svojo veliko razumnost, možatost in spretnost za vsako delo po blagodatni moči Zlatoperjevega peresa.

7. Vila.

Na Gorjancih so prebivale v stare čase Vile. Vile so bile prelepe, mlade deklice, ki niso poznale ne matere, ne očeta. Ljubiti in možiti se niso smele. Oblačile so se v belo tančico, ki jim je pokrivala vse truplo do gležnjev. Las si niso spletale, padali so jim prosto do kolen z gostimi, zlatorumenimi kodri. Vendar so se pa jako marljivo česale, in to vselej o zarji. Takrat jih je človek najlažje videl, ker so bile tako za-

maknjene v to opravilo, da niso zapazile, ali se nahajajo same ali ne. Človeške družbe so se bale in ogibale, dasiravno ljudi niso sovražile, ampak jim še dobro svetovale in jim o priliki rade tudi kaj dobrega storile. Peti so znale tako lepo, da se jih človek nikoli ni naveličal poslušati, toda ni jim bilo povšeči, da jih kdo čuje. Tudi ples so ljubile, ali gorje si ga tistemu, ki je prišel iz zvedavosti gledat njihovo kólo. Živele so ob sadju, grozdju in gorskih zelih. Po navadi so samo večerjale, podnevu pa niso drugače nič uživale, razen če jih je povabil kak junak in poštenjak, ki ni vedel, kdo so. Kdor jih je videl na plesu ali pri jedi in jih poznal, kaznovale so ga brez milosti. Ustrelile so ga v roko ali nogo, včasi tudi v obe roki in nogi; če so se prav hudo ujezile, tudi v srce, da je kar precej umrl. Pod zemljo so imele spravljene silne zaklade zlata, srebra in biserja in so jih varovale tako skrbno, da jih ni mogel nihče zaslediti in dvigniti. Če jih je našel kdo po naključju, niso mu prinesli sreče, ampak kvar in pogubo. Pravico se z njimi okoristiti, je imela samo nedolžna mladež. Sploh ni ubranila človeka vilinske jeze nobena druga reč, kakor neoskrunjena nedolžnost. Večkrat so Vile vzele svoje dragotine iz podzemeljskih kleti in jazbin in so jih sušile na kakem prisojnem kraju. Če se je nameril nanje nedolžen otrok, smel je ugrabiti brez kazni, kolikor je hotel, grešnika so pa gotovo umorile. Kmetje so se Vil po eni plati močno bali, po drugi pa tudi veselili. Kadar so se oglasile: Sejte! sejte! so šli sejat, in seme jim je takrat vselej dobro obrodilo. Kadar so svetovale: Režite! koljite! vežite! kopljite! berite! napotili so se še tisto uro v vinograde in pridelali so vina, da jim

je izmanjkovalo posode. Najrajše so imele junake, ki so se borili s Turki in prelivali svojo kri za krščansko vero. Dokler so hodili Uskoki v boj samo na Turke, so se prikazovale med njimi prav pogostoma. Velevale so jim, kaj jim je delati, česa se ogibati. Pomagale so jim v vsaki sili, sosebno brižljivo so pa ozdravljevale rane iz vojne vrnivših se junakov. Dajale so jim piti vodo planinskih zeli, ali pa so jim obvezovale rane z dolgo, neznano travo, in ubogi bolnik je najkasneje v treh dneh gotovo okreval. Ko so se pa Uskoki podložili Švabi in se po njegovem ukazu jeli vojskovati tudi s kristjani, so pobegnile srdite Vile za vselej z Gorjancev, in zapuščeni vojaki so umirali od teh dob tudi za neznatnimi ranami. Samo ena Vila je ostala na gori, da pazi na zaklade, ali niti ona ni hotela ljudem nič več svetovati, kdaj in kako naj pričnó kak posel; tudi bolniki so jo klicali zastonj na pomoč.

Med Uskoki je živel slavni junak Petrovič, ki si ni ogrdil rok nikdar s krščansko krvjo. Kadar je pridivjal besni Turčin, je padel nanj kakor ognjena strela; zadržati ga ni moglo nobeno število sovražnikov in nobeno število krvavih ran. Če ga je pa klical Švaba na boj proti kristjanom, se je prekanjeni junak potulil in legel v posteljo. Kakor za smrt bolan, je ležal in javkal v postelji po dve in tudi po tri leta, dokler ni pregrešna vojska minila. Lepa Vila je to vedela in se v Petroviča zaljubila. Hodila je pogostoma mimo malega hrama, v katerem je popival s pobratimi sladko vivodino. Petrovič jo je ugledal in povabil v hram, nevede, kdo je in odkod. Pogovarjala sta se o marsikaki reči. Junak ni čul še iz nobenih ust tako modrih besed, kakor iz njenih, in na nobenem obrazu ni opazil še toliko cvetja

in žive lepote, kakor na njenem. Čudno se mu je zdelo samo grlo mlade deklice. Bilo je tanko in prozorno, da se je razločila vsaka kapljica vina, ki je po njem pritekla. Po daljšem pomenku je začel Petrovič Vilo izpraševati, kdo je in odkod. Ona mu je pa velela, da naj nikar po tem ne povprašuje, če mu je kaj mari, da bi še kdaj z njo govoril. Junak ni vedel, kaj bi o nji mislil, ali ta reč ga je tudi malo skrbela. V Vilo se je tako zaveroval, da bi mu bila ostala ljubša od vseh deklet tega sveta, ko bi bil tudi izvedel, da je hči najsirotnejše beračice. Enako ljubezen je čutila do njega tudi ona. Samo dve reči ji nista bili všeč: da ga ni mogla najti nikoli brez društva, še veliko manj pa to, da so vse deklice tako zaljubljeno svoje oči vanj upirale in mu tako zmotljivo namigovale. — Zgodilo se je, da je privihral v deželo zopet krvavi Turčin. Petrovič je po svoji junaški šegi udaril nanj in pobil veliko nevernikov, ali je tudi dobil veliko grdih in nevarnih ran. Na pol mrtvega so ga prinesli tovariši domov. Vila je hodila ljubimca zdravit. Prišla je vselej takrat, ko je spal, da je ni mogel videti. Lahko bi ga bila ozdravila v treh dneh, ali ni hotela. Veselilo jo je, da ga more brez priče gledati, božati in obvezovati. Še bolj jo je pa veselilo, da ni bilo več zraven drugih deklet, ki so mu pred tako sladko namigovala. Imela ga je rajša bolnega v postelji, nego zdravega v hramu. Tako je preteklo več tednov in mesecev. Junak je izgubil bolečine že prve dni, ali vstati ni mogel, ker ga slabost ni hotela nikakor zapustiti. Petrovičeva mati je imela dosti opravil zunaj hiše, da Vile nikoli ni zapazila. Junak je pa dobro vedel, da ga nekdo zdravi, ker je našel po spanju na ranah vselej nove obveze.

Dolgo je premišljeval, kako bi spoznal svojega zdravnika, in slednjič se je domislil. Ko je prišel čas, da bi zaspal, se je premagal, ali je zatisnil oči, kakor da trdno spi. Vila stopi v izbo tiho kakor duh in ga pogleda. Ker je mislila, da trdno spi, mu je izprala rane in mu položila nanje nove obveze, potem se pa usedla k njemu in ga začela premilo gledati in božati.

Petrovič je vse to dobro videl in čutil. Uveril se je, da ga zdravi deklica, katero je gostil v hramu in ljubil. Izpreletela ga je groza. Jelo se mu je dozdevati, da je ta deklica gorska Vila. Pol življenja bi rad dal, ko bi mogel izvedeti resnico. Postelje se je bil že strašno naveličal. Ko ga je prišla Vila zopet obvezovat, je rekel, kakor da govori v sanjah: Še tri dni bom trpel; če mi ne odleže, da bi lahko vstal, vzel bom puško in se ustrelil. Vila je to čula in se prestrašila. Obvezala mu je rane z dolgo, neznano travo, ki je junaka še tisti dan ozdravila. Petrovič je bil zdrav, ali ni hotel vstati. Vila je prišla drugi dan gledat, kako mu je; on se je pa zopet potajil, kakor da bi spal. Ran mu ta pot ni več izpirala in obvezovala, ampak ga je dalje časa samo milo gledala in božala, potem pa tiho zopet odšla. Petrovič skoči iz postelje in hiti za njo, ali tako pazljivo, da ga ni mogla videti. Šel je za njo najprej v vinograde, potem v goščavo. Na kraju goščave je obstal in se skril. Vila je tekla k bistremu studencu, se slekla in skopala, potem se pa zopet oblekla, ulegla pod lipo na zeleno travo in zaspala. Petrovič prikoraka zlahkoma k nji in jo gleda. Tako krasna se mu še nikoli ni zdela. Junaku začne srce utripati, rad bi se premagal, ali ni mogoče. Nagne se hrepeneče do nje in jo poljubi in objame. Vila se predrami, skoči

kvišku in ustreli Petroviča v srce. Mrtvi junak leži pred njo, ona zaplače in tudi sebe ustreli v srce. Ležala sta drug poleg drugega kakor speči ženin poleg speče neveste. Ljudje so iskali Petroviča noč in dan. Našli so ga šele čez nekoliko tednov daleč gori na Gorjancih pri bistrem studencu pod košato lipo vsega gnilega in razjedenega. Poleg njega je ležala kepica snega. Ljudje so se začudili, ko so videli sneg o svetem Jakobu. Nihče ni pogodil, kaj pomeni ta bela kepica; nihče ni vedel, da je ta sneg zadnji ostanek nesrečne Vile.

8. Gluha loza.*)

Krošnjarja Pavleta je dobro poznala vsa bela in dolenjska in še marsikatera druga krajina. Mož je izkusil po svetu veliko neprijetnega in hudega, ali tako strašnih reči ni videl in doživel nikjer, kakor v „Gluhi lozi" na Gorjancih. Zgovorni starec mi je povedal to dogodbo takole:

Mislil sem iti zopet na Nemško, kakor smo mi dejali, ali na Kvakarsko, kakor govori naš mlajši rod. Dva dobra znanca in nekdanja tovariša sta me spremila do Štreklovcev. Bil je vroč poleten dan in nedelja. Krošnjarji se odvadijo radi božje službe. Brez maše smo šli v Štreklovcih pit. Jedi se je malo dobilo, vino je pa bilo prijetno in srkali smo ga v slast od sedmih do desetih. Koliko bokalov smo ga udušili, ne pomnim, to pa dobro vem, da ga je bilo zjutraj preveč. V pijači se domisli človek vsake neumnosti. Tovariš mi je rekel: Pavle, narediva stavo! Jaz pravim, da ti nimaš toliko srca, da bi se drznil mahniti čez

*) Loza je v belokranjskem narečju hosta, gozd.

Gorjance kar od tukaj, brez ceste, čez hribe in goščave. Vem, da se bojiš Gluhe loze, ker pravijo Kranjci, da tako straši. Mene so te besede razžalile in vnele. Dejal sem: Tu je roka! Gluhe loze se boje babe, ne pa jaz. Stava velja! Če jo dobim, kar se bo gotovo zgodilo, dal mi boš desetak. Navlekli smo se ga; čas je, da se poslovimo in ločimo. Čez Gorjance jo bom udaril kar precej, da me boš lahko sam videl, če boš hotel.

Tovariš je bil zadovoljen. Ko smo se o stavi še bolj natanko pomenili, plačali smo račun, poljubili se in pozdravili in šli vsaksebi, jaz na levo, onadva na desno, nazaj proti Črnomlju.

Iz Štreklovcev sem se dvignil ravno ob desetih. Bil sem takrat mnogo mlajši in močnejši nego zdaj, pa sem dirjal kakor jelen. Ob enajstih, vsaj ne dosti kasneje, sem stal že na Gorjancih. Pred sabo sem videl globoko nižavo, za njo precej visok hrib, za hribom pa le nizke griče in hosto. Na zadnjem griču se je svetila kapiteljska cerkev novomeška. Po kratkem oddihanju sem rekel: Hajdimo dalje! V dolino sem prišel, da nisem vedel, kdaj. Potem je šlo zopet v goro, na tisti precej visoki hrib. Takrat sem se nekaj zamislil v svojo malo trgovino, pri katerem kupcu bi jemal blago, kam bi ga nosil na prodaj, in v druge take reči. Ko sem se teh misli iznebil in se začel iznova ozirati, sem se silno začudil, pa tudi ustrašil. Svet okolo mene se je bil ves izpremenil. Iz enega hriba se jih je naredilo deset, dvajset in še več. Stali so, kamor sem pogledal, in za njimi so molele še višje gore. Nad Štreklovci je ptičev vse mrgolelo. Peli in žvižgali so liščki, kosi, kalini, konopljenke in še brez

števila drugih. Koder sem pa zdaj hodil, ni bilo čuti ne enega glasa. Bilo je mrtvo in tiho kakor v grobu. Od groze me je zdaj izpreletavala zima, zdaj vročina. Rad bi se bil vrnil, pa nisem vedel, ne kod ne kam. Lezel sem počasno dalje kakor kak izgubljenec. Zdaj nisem mogel več dvomiti, da sem zablodil v Gluho lozo, v tako hosto, kamor se ne sliši noben zvon, v hosto, katere ni posvetila ne noga nedolžnega otroka, ne molitev izpokorjenega grešnika, v tisti nesrečni kraj, ki ni prejel nikoli božjega blagoslova in božje milosti.

Grozovito me je zmotila in zapeljala moja brezumna predrznost! Na vsakem koraku so se mi množile strahote in prikazni, kakršnih nisem videl poprej nikjer, ne na slovenski, ne na nemški zemlji, in stopale so pred-me, le pomislite, po belem dnevu, katerega pravijo, da se vsi strahovi boje. Če sem pogledal proti jasnemu nebu, viselo je nad mano žalostno krvavo solnce, ki me je žgalo v glavo, kakor sam peklenski ogenj. Ko sem povesil oči, sem zapazil novo čudo: izgubil sem senco! Brez sence in hlada je stala tudi loza okolo mene. Moralo je biti nekaj čez poldne, pa so zijali name s skal in dreves čuki in sove, kakor da je polnoči. Deževalo že ni cel mesec, po razpokanih tleh so se pa plazili gnusni močeradi, kakor po kakem velikem nalivu. Po ti hosti, mislim, da še ni pela nikoli sekira, in vendar je bila vsa pokvečena, škrambolasta, nagnjena in polomljena. Stal je tu hrast, tam bukev, gaber, javor, klen, ali vsako drevo je imelo črne veje, kakor da so ožgane in polne trnja, ki me je neprenehoma prijemalo in zbadalo. Pa kako grdo, sivo in napikano je bilo perje. Take žalosti nisem videl

nikoli, niti pozno v jesen. Če sem potipal kako pero, med prsti se mi je zmelo in zdrobilo, kakor da je suho. To se je godilo, da ne pozabim povedati, sredi rožnika! Ali to še ni nič, prišle so mi na ogled veliko hujše reči. Po tleh so ležale semtertja človeške roke, noge in druge kosti vse raztrgane in krvave, kakor da so jih ravnokar oglodali volkovi. Iz razpoke v skalovju je režala vame mrtvaška glava! Na tenki vejici je viselo za rdečo žilico gnusno zateklo oko. Na drugo oko sem skoro stopil. Ko sem odskočil in ga jel bolj natanko ogledovati, se je izpremenilo — v živega polža! Od vseh strani so se mi pačili grdi obrazi, kakor predpustne šeme. Če sem se ozrl na desno, odskočili so na levo; če sem pogledal na levo, nagajali so mi napol vidni in napol nevidni na desni strani. V vsakem grmu je tičala rogata, črna glavica, ki mi je molela jezik. Če sem bliže stopil, izprevrgla se je v suho grčo ali pa v kolenčasto korenino.

Tako me je strašilo dobro uro in še več, pa sem začel misliti: Za božjo voljo, to vendar ni mogoče, da bi bila Gluha loza tako prostorna. Cerkve so v Rožnem Dolu, Lazah, Uršnih selih, Pod gradom, na Ljubnem in v Cerovci. Od nekod bi se moral že vendar kak zvon čuti. Kaj ko bi hodil jaz po hudi zmoti zmerom v okoliš, ne pa naravnost proti Novemu mestu? Da spoznam resnico, sem privezal za vejo bel trak in sem jel korakati potem naprej med drevjem po stari stezi. Lahko si mislite, kako sem ostrmel, ko sem prišel že čez pet minut nazaj do traka! Hu, visela je na njem debela kaplja krvi! Ali zdaj sem se preveril, da se doslej že dolgo nisem pomikal več naprej, nego venomer naokolo! Precej sem zapustil stezo in okrenil

v goščavo, naj že pridem, kamor hočem. Kmalu zagledam prelaz in za njim nizko, okroglo, prelepo zeleno dolinico. Okolo nje so štrlele visoke, črne pečine; v sredini dolca je pa rasla cvetoča lipa. Ko sem dospel v dolino, so se mi prikazale tri reči, ki so mi nov strah obudile. Pred nekoliko trenutki sem bil še brez sence, zdaj vidite, imel sem je preveč, ležala je okolo in okolo mene, bila je tedaj okrogla! Po vrhu pečin je bilo zagrnjeno nekaj belega, ki se je gibalo semtertja, kakor da se suše velikanske rjuhe in jih napihuje in pridviguje polóžen veter. Zrak je bil drugače tako miren, da se nobena bilka ni ganila, na lipi je pa v vejah tako vršalo kakor v sivem oblaku, predno se začne usipati toča.

Ali dasiravno sem se nekoliko bal, sem šel vendar le pod lipo in se ulegel v gosto grivino, da se odpočinem. Od truda in vročine so se mi oči kmalu sprijele, ali trdno zaspati mi ni bilo mogoče. Ležal sem omamljen in kakor otrpel brez čuta in misli kakih deset minut. Potem so se pa zaslišali lahki koraki, ki so se lipi od raznih strani bližali in se nedaleč od mene strnili in jeli vrteti okolo lipe. Obenem se pa oglasi petje, tako sladko in milo petje, kakršnega moja ušesa še nikoli niso čula. Slišal sem dostikrat ubrane, preumetno zvoneče glasove v dunajskih in monakovskih cerkvah. Radostno sem poslušal lepe pesmi slovenskih dijakov, še radostneje pa čisto prepevanje edine deklice, ki me je na tem svetu zmotila. Ali vsi ti glasovi niso bili nič, prav nič proti tistemu petju, katero mi je donelo na ušesa v Gluhi lozi pod košato lipo. Tako pojo morda nebeški angeli, ali človeškemu grlu ni bila podarjena ta slast in milina.

Ali zdaj pa čujte še eno čudo, ki je bilo zadnje, zame pa najstrašnejše. Mene dobro petje neizrečeno gane in prevzame. Nobena druga reč me na svetu tako ne veseli, niti godba. Zdi se mi, da mi vzrastejo peroti in da bi lahko zletel pod oblake kakor škrjanec. Pesmi, katere sem slišal pod lipo, so me pa stiskale in dušile, da mi je kar sapo jemalo. Obhajala me je taka žalost in obupnost kakor še nikoli ne, kar sem na svetu. Bil sem neskončno bolan, slab in nesrečen. Najrajši bi bil umrl. Hujše, mislim, da ne more biti niti pogubljenim dušam v peklu. Pridvignil sem glavo, da bi videl, čigavi so ti glasovi, ki mi zapirajo sapo in me more tako nemilo. Ali gledati mi je bilo težko, strašno težko. Pred očmi se mi je vlekla črna megla, po kateri so švigale ognjene strele. Bleščalo se mi je tako silno, da nisem razločil nič drugega kakor čeveljce, ki so poskakovali mimo mene. *Čeveljci so bili spleteni iz pisanih gadov!* O tem pogledu je kar kri v meni zastala. Šele zdaj se mi je razjasnila prava resnica. *Tako obuvalo nosijo vražje Vile.* Spoznal sem, da se nahajam v vilinskem kolu in da poslušam omotljivo vilinsko petje. Izpreletele so me vse človeške groze, ali tisti trenutek mi je vdihnil Bog tudi dobro misel, ki me je rešila peklenske sile. Pobožno sem se prekrižal in začel moliti angeljsko češčenje, katero sem bil na potu, ne čuvši zvona, zanemaril.

Ko sem končal molitev, so padle z mene hipoma vse stiske in težave. Zdrav in vesel sem skočil kvišku in se zopet oziral po znanem svetu. Videl sem lepi Ljubenski hrib in na njem prijazno cerkev sv. Vida. Vile in vsa druga strašila Gluhe loze so izginila, kakor

da bi se bila v zemljo udrla. Prehuda vročina je ponehala, ker je začel pihati hladni sever. Poleg sebe sem zagledal z velikim veseljem svojo ljubo senco, ki je bila zdaj zopet taka, kakor mi jo je Bog dal. Brez neprilike sem korakal po gošči. V eni uri sem prišel na cesto, v dveh urah potem pa v Novo mesto, kamor sem bil namenjen. Kakor vidite, sem dobil stavo, ali nisem hotel vzeti ne krajcarja.

Moja povest je taka, to sam vem, da ji ni lahko verjeti. Morebiti se ji boste smejali. Jaz nisem lažnjivec, ali na vero vas ne morem siliti. Pa recite, kar hočete, to mi morate potrditi vi in vsak pošten človek, da Bog ima še zmerom pravico in moč, grešnike kaznovati, in da je nedelja za to ustvarjena, da kristjan moli in Bogu služi, ne pa da pijančuje že na tešče in se poteplje kakor preganjana zver po samotnih brlogih in neznanih gozdih.

9. Volkodlak.

Lenčka je pasla na Gorjancih drobnico. Drugim pastirjem so delale nadlego in škodo divje zveri, njene črede se pa ni nobena polotila. V Lenčko se je volk zaljubil, pa ji ni raztrgal nobene živali niti ni dovolil tega drugim zverem. Dolgo časa mu ni dosti verjela in se ga je bala. Ker pa ji je ostal vedno zvest varuh, je izgubila sčasoma strah in se ga je privadila in se z njim sprijaznila. Ležal je poleg nje, gledal jo in se ji milil, kolikor je hotel. Če je začutil nevarnost, je planil na sovražnika in ga odpodil ali pa raztrgal in ko se je vrnil, pohvalila ga je Lenčka, lepo ga božala in se z njim pomenkovala. To je volka neizrečeno veselilo. Poslušal jo je rajši in izpolnjeval je nje ukaze

bolj natanko, nego najzvestejši in najprivrženejši pes. Hrane si je hodil sam iskat, svoji preljubi gospodinji ni prizadel ne sitnosti ne stroškov. Takega čuvaja so zavidali Lenčki vsi pastirje.

Ko je pa odrasla, je pustila pašo in volka in se jela pripravljati za možitev. Snubilo jo je veliko fantov, snubit jo je prišel tudi volk. Lenčka se mu je zasmejala in mu rekla: Jaz se nečem zameriti gorjanskim volčicam. Pojdi z Bogom!

Volk odide in jo pride drugi dan zopet snubit.

Lenčka mu veli zastavno: Ljubi volk! saj veš, da se midva ne moreva in ne smeva vzeti. Izberi si za nevesto gorjansko volčico in ostani z Bogom!

Volk odide in jo pride tretji dan zopet snubit.

Lenčika se ga ustraši in mu veli: Ne hodi več k meni! Brat se je zagrozil, da te bo ustrelil. Ostani zdrav in pojdi z Bogom!

Volk odide, ali še tisto noč pride po Lenčko, zgrabi jo in odnese v svoj brlog. Bila je njegova žena tri leta in tri mesece. Manjkalo ji ni nič. Jedla je vsak dan svinjino in bravino, ob nedeljah teletino in v velike praznike tudi srnino in kuretino. Zajcev in druge drobne divjačine ji je nanosil mož, da je ni mogla pojesti. Živela je dobro za vse drugo, ali tožilo se ji je strašno po domu in po človeškem društvu. Iz brloga ni smela iti nikamor. Noč in dan je jokala in prosila Boga odrešenja. Volku je rodila sina, ki je bil navidez človeške podobe in lepega obraza, ali rasla mu je po vsem truplu volčja dlaka, da jo je groza obšla, kadar ga je pogledala. Dala mu je ime Volkodlak.

Volkodlaka ni bilo treba tako dolgo zibati in pestovati kakor druge otroke. Rasel je hitro kakor volk,

ali pamet mu je dohajala tako počasi kakor drugim otrokom. Ni še dopolnil dve leti, ko je jel že hoditi sam na lov, trgati ovce in prašiče, žreti surovo meso in piti gorko kri. Srce mu ni poznalo ne gnusa, ne usmiljenja; vrglo se je v zversko, ne v človečje. Lenčka ga je lepo učila in skrbno svarila, ali ni maral nič za nje besede in nauke. Če se je nanj razjezila in ga pokarala, pokazal ji je volčje zobe, kakor da jo hoče raztrgati. To jo je grozno peklo in bolelo. Globoko se je zamislila in se tudi domislila. Nehala je jokati in žalovati in začela je preveselo plesati in se smejati. Volk se začudi.

Lenčka mu pa veli: Presrčna ti hvala, preljubi mož! Zdaj vidim, kako neskončno dobroto si mi storil, da si me unesel. Toliko slastne pečenke ne bi bila pojedla pri nobenem drugem možu. Z nobenim drugim ne bi mogla imeti tako čvrstega sina, kakor sem ga rodila s tabo. Matere trpe z otroki po deset, nekatere po dvajset let in včasi tudi celo življenje. Moj Volkodlak mi pa ne dela ne skrbi ne truda. Speče me ne budi nikoli z jokom in vpitjem; hrano si dobiva sam in od Boga je prejel gorko oblačilo, ki se nikoli ne raztrga. Menda sem bila oslepela, da več ko tri leta nisem spoznala velike sreče, s katero si me nadaril.

Volku so bile te besede jako povšeči. Rekel je Lenčki: Ne zameri, da sem ti doslej branil zapustiti brlog. Ker te imam tako presrčno rad, sem se bal, da mi ne bi pobegnila. Zdaj vidim, da si se me privadila, pa ti ne porečem nikoli več žale besede, če se boš hotela kaj izprehoditi. Ječa se ti odpira; pojdi, kamor ti drago; samo tega ne pozabi, da si moja žena in da je tvoja spalnica in tvoj dom moj prijazni in topli brlog!

Tako je Lenčka volka prekanila. Še tisto uro je šla na izprehod. Pritekla je na svoj dom in velela bratu: Vzemi puško in pojdi z mano! Brat vzame puško in jo spremi. Lenčka mu pokaže brlog in veli: Volku poznam navado pa vem, da se je ulegel spat. Lahko ti ga bo ustreliti, ali te lepo prosim, ne streljaj mi v Volkodlaka, mojega sina in mojo žalost! Naj živi, dokler bo božja volja! Nečem, da bi mi očital svet njegovo smrt in da bi pogubila zaradi njega svojo dušo.

Brat stopi v brlog in volka ustreli. Volkodlak ostane živ in pobegne. Iz goščave je pa bistro pazil in dobro videl, kako sladko se je smejala mati. Lehko je pogodil, kdo je najel in pripeljal očetovega morivca. Dvignil je proti materi pest in ji prisegel maščevanje. Lenčka se pa ni brigala za Volkodlakovo jezo. Vesela je šla z bratom domov in se jela pripravljati za možitev.

Snubilo jo je veliko fantov, prišel je snubit tudi imenitni Hrvat Marko. Lenčka je tolažila domače fante: če vzamem vas katerega, prišel bo Volkodlak in me nadlegoval. Vzela bom Marka, ki prebiva odtod tri dni hoda. Pri njem bom živela brez straha. Pa če Volkodlak tudi pride in me zaskoči, ubranil me bo lahko junak Marko s svojo blagoslovljeno puško.

Lenčka se je poročila z Markom in se odpeljala z njim na Hrvaško. Volkodlak je divjal po Gorjancih in Podgorju in iskal mater. Poprej je trgal ovce in prašiče samo za potrebo, zdaj je mesaril živali in ljudi tudi sit, iz srditosti; izmenil se je v strašnega razbojnika. Lovci so prežali nanj noč in dan, ali brez uspeha, ker se ga ni prijela nobena krogla. Dokler ga je gnal le volčji bes, še ni bil toliko nevaren. Ali ko je preteklo več let in se mu je začela razvijati človeška pamet, je divjal ne

samo króto ampak tudi premišljeno. Oblačil se je po podgorsko in je premotil s tem vsakega preganjalca. Noben lovec ga ni več poznal. Če so ga zasledili in mislili, da se ga bodo zdaj polastili, se jim je pridružil čedno opravljen in šel z njimi, kakor da lovi z njimi vred Volkodlaka. Podnevi je pobijal vse, na kar se je nameril, zvečer je pa hodil po vaseh in poslušal pod okni, kaj se nanj kuje in pripravlja. Na tak način je utekel vsaki zanjki in zasedi. Sovražnikom je zažigal hiše neprenehoma. Brez požara ni minila skoraj nobena noč. Podgorje so vznemirjali že mnogi razbojniki, ali premeteni in srčni Podgorci so jih kmalu ustrahovali. Edinemu Volkodlaku se nikakor ni moglo priti do živega. Te silovitosti in groze so trajale veliko let. Volkodlaka ni bilo moči ugonobiti ne s silo ne s prekano, dokler ga ni odnesla z Gorjancev strastna jeza na mater.

Pod oknom neke hiše je slišal besede: Ko bi Volkodlak vedel, da mu je mati omožena pri Marku na Hrvaškem, gotovo bi udaril za njo, dasiravno bi imel do nje tri dni hoda. Volkodlak je zapustil Gorjance še tisti večer in se napotil na Hrvaško. Sum ni letel nanj nikakršen, ker se je bil oblekel po hrvaško. Markove hiše mu ni bilo treba dolgo iskati, poznal jo je vsak človek, ker je slovela na daleč okrog po svojem poštenju in bogastvu. V veži so se igrali trije otroci, njegovi bratje. Volkodlak skoči nanje in jih podavi.

Njihov krič je slišala mati in pritekla gledat. Prvi hip spozna sina Volkodlaka in pokliče na pomoč junaka Marka. Marko nabije blagoslovljeno puško in ustreli Volkodlaka v srce. Volkodlak je poginil, ali še na smrti je preklinjal mater, da je ubila svojega moža in njegovega očeta.

10. Divji mož, hostni mož, hostnik.

Po gričih, dolcih in jarkih, na katere se drobe Gorjanci, padaje polagoma proti Krki, se razprostira med Podgradom in Ljubnim velik gozd; imenuje se Rasno. Zdaj poje v njem sekira, ki ga nemilo podira in pokončuje, ali še pred tremi desetki let je bil košat, temen in krasen, da je marsikak popotnik obstal in se mu čudil. Takrat je stala kraj njega majhna koča, reklo se ji je „pri Logarju“. Stari Logar ni bil bogatin; polja in pašnikov je imel ravno toliko, da je prehranil s trudom in potom sebe in svojo rodovino. V cerkev je šel največkrat v Šmihel. V Podgrad bi bil rajši hodil, ker se je tam rodil in je imel ondu tudi skoro vso svojo žlahto, ali pot je šla skozi Rasno, v katerem zablodi prav lahko še tak človek, ki misli, da ga pozna.

Neko noč se je pripetilo, da je izruval vihar nedaleč od Logarjevih nekoliko najlepših bukev. Možu je bilo žal za nje in je šel sadit mesto podrtih dreves druga. Ko se je o tem trudil in pehal, stopi k njemu nekdo odzadaj in ga potrka na ramo in veli: Taki ljudje so kaj vredni. Logar se ozre, zagleda kosmatega velikana in ga vpraša, kdo je. Tujec odgovori: Ne boj se, jaz sem divji mož in tvoj prijatelj. To rekši velikan izgine.

Kmalu potem je imel Logar Podgradom opravek. V goščavi se mu pridruži divji mož, spremi ga molče do konca gozda in izgine. Tako je spremljal odslej vsakikrat Logarja in njegove ljudi, če so šli v Podgrad. Zdaj se niso trebali več bati, da bi se v hosti izgubili. Logarjevim je bilo jako povolji, da so mogli pohajati

svoj rojstveni kraj brez nevarnosti in neprilike. Enkrat so se pomudili pri žlahti in dobrem vinu dolgo črez polnoči. Kakor vselej jim je kazal pot proti domu divji mož. Ko je pa začelo Podgradom dan zvoniti, zapustil jih je kar nanagloma, dvignil z obema rokama bližnji grič in smuknil v jazbino, ki je bila pod njim. Grič se je poveznil sam nazaj, kakor je prej stal.

Pa tudi za druge reči je bil hostnik prav čudna prikazen. Mesto človeške brade in brkov zarastel mu je obraz dolg mah. Če ga je kdo kaj vprašal, ni dobil nič odgovora, sam je pa tudi prav malokdaj katero zinil. Z divjačino se je rad igral, domača živina se mu je pa gnusila in se je je ogibal. Hiš, polja in vrtov se je bal kakor hudoba križa. Če so ga Logarjevi povabili, da bi šel z njimi in popil v njihovem hramu kak kozarec vina, vselej se je grdo zapačil, mahnil z roko in šinil od njih v goščavo, kakor da je hudo razžaljen. Ali obilna izkušnja jih je preverila, da je ostal vedno njihov najboljši in najiskrenejši prijatelj, ki jim je pritekel na pomoč, še predno so ga prosili. Če je zalezoval čredo volk ali kaka druga zver, planil je nanjo z gorjačo in jo ubil ali pa prepodil. Nad Rasnim so nakupičile coprnice oblake in so hotele usipati iz njih točo; divji mož se je pa ustopil za Logarjevo hišo in jih jel s tako silo krepeliti in goniti, da so morale pobegniti. Eni je izbil z glave pečo, drugi pa iz ust zadnji zob, ki ga je še imela. Logarjevim niso mogle narediti najmanjše kvare niti ta pot, niti pozneje, dasiravno so to dostikrat poizkušale.

Tako je hostnik mnogo let branil in varoval svoje prijatelje, pa ni bilo čudo, da so si tako lepo opomogli in skoraj obogateli. Ali sreča je rada nestanovitna. V

Rasnem je našel Logar lepo, mlado drobnico in jo cepil. Divji mož iz goščave to zapazi in se zadere srdito: Nesramnež! Jaz sem ti v vseh rečeh pomagal, v zahvalo pa si mi zdaj zagradil pot.

Od takrat se hostnik nikoli več ni prikazal Logarjevim, da bi jih spremljal skozi gozd ali obvaroval škode in nadloge. Najmlajši sin se je v Rasnem izgubil in poginil od straha in lakote; živino so trgali volkovi in druge zverine; žito in sadje je pobijala toča. Tako so se nesreče kar lovile; Logar je zopet osirotel; z bornimi ostanki svojega imetka se je preselil nazaj v Podgrad. V njegovo zapuščeno hišo je treščilo, in ogenj jo je pokončal do tal s poslopji vred. Le malo kak sled še spričuje, kje je stala in kako strašno se zna maščevati divji mož, če ga človek vede ali nevede razžali.

Razen na Gorjancih živi tudi na Dolenjskem še mnogo drugih hostnikov. Najimenitnejše sem našel med Novim mestom in Dvorom. Da se bodo spoznale navade in razvade divjih mož bolj natanko, treba je tudi o njih kaj izpregovoriti. Težave mi to ne bode delalo, ker so mi po naključju ti še dosti bolj znani nego gorjanski. Enega sem celo sam videl in sem dobre pol ure z njim popotoval. To mislim, je dovolj dober razlog, da pride v mojem popisu prvi na vrsto.

V zaloški krčmi se je zbirala pred 15 leti jako zgovorna in vesela družba, v kateri se je človek rad pomudil. In tako sem ostal enkrat tam do pozne noči; z mano je bil prijazni svak moje gospodinje, Tone, ki je bil krčmarju pripeljal mošta. Ko odbije enajsta ura, velim: Zame je zadnji čas, da se dvignem; če Vas je volja, pojdiva! Tovariš je bil zadovoljen. Na potu mi

zašepeta nekako plaho: Pač ste prav pogodili, da je zadnji čas odriniti. Tako kasno jaz sploh nikoder rad ne hodim, najmanj pa tod, to se pravi, od Češče vasi dalje skoz hosto, ki ji pravimo Brezovec. Vražam se ljudje smejejo in tudi jaz se jim smejem. Ali to, kar sem videl v Brezovci na svoje oči, ni vraža, ampak resnica. V tej hosti se prikazuje grda pošast, imenujemo jo divji mož, ker je res strašno divja. Lansko jesen sem šel tod domov, prav tako pozno, kakor nocoj, še ni bilo. Ko sem prikorakal v Brezovec do prve smreke, pridruži se mi kosmatin, kakor da bi me bil za drevesom čakal, in me spremi tja do lastovške drobnice. Tako je spremljal že veliko drugih in kakor meni, prikazal se je tudi vsakemu drugemu pri prvi smreki, pri lastovški drobnici ga pa zapustil. Kaj, ali niste Vi še nikoli o njem slišali?

Jaz odgovorim: Slišal sem že dosti in bi prav rad vedel, če je res tako visok kakor tista smreka, pri kateri ga ljudje najprej zagledajo.

Tone veli: Da, to trdi marsikdo. Ali takrat, ko sem ga jaz videl, je bil manjši, vendar je bil dosti velik; če se ne motim, precej višji od Vas. Morda se mrcina lahko po svoji volji potegne ali skrči, ali pa zna ljudi tako preslepiti, da se zdi nekaterim visok kot smreka, drugim pa mnogo nižji.

Jaz vprašam Toneta, če mu je divji mož kaj hudega storil, ko ga je spremljal.

On mi odkima: E, kaj — nič! Pred polnočjo nima te oblasti. Samo zijal je vame in pa prav po volčje tulil. Po polnoči pa me sam Bog varuj takega društva! Zato je res pametno, da se vračava še o pravem času.

Na sredi pota med Češčo vasjo in Brezovcem me prime tovariš hlastno za roko in veli: Ali ga ne vidite? Ta je tisti, ki me je spremljal — divji mož! Ker je bilo nekaj meseca, zagledal sem ga tudi jaz in ga jel opazovati. Tone se je bil zmotil, kajti ta hostnik ni bil nič večji od mene. V obraz je bil dobro porastel, ali ne tako, da bi se ga moral človek ustrašiti. Bil je bos in gologlav. Dolgi lasje so mu mahali po plečih in hrbtu kakor griva. Opravo je imel kmetiško in kaj borno. Hlače so mu šle komaj do kolen; janko je bil slekel in jo vrgel čez levo ramo. Srajca je bila za vratom odpeta, da je kazal, kakor pravimo, gosle. Hodil je precej čudno, pravzaprav je bolj poskakoval nego korakal. Ko je prišel s polja na cesto, ga pozdravim: Dober večer! On pa ni dal iz sebe nobene besede, ampak samo nekako hripavo zarenčal. Popolnoma se nama ni hotel pridružiti, ostal je zmerom kakih 15 korakov pred nama na veliko tolažbo Tonetu, kateremu je strah kar sapo jemal. Zdaj sem se sam preveril, da se ljudje niso zlagali, kar so pravili o grdih šegah divjega moža. Ponašal se je res na vso moč nespodobno. Odkonca je le nerazločno nekaj krulil in tulil. Že ta glasba ni bila preveč prijetna. Potem je začel na prste žvižgati, da je kar skoz ušesa letelo. Moralo se je priznati, da je to pastirsko umetnost odlično izvrševal. Brlizgal je na vse mogoče načine: debelo, tanko, ostro, glasno, zamolklo, na koncu z zavijačo in brez zavijače, na kratko in na dolgo, v eden cep in v dva cepa, zdaj na dva, potem na štiri prste in vmes tudi „na kljuko“. Tone je ječal in si tiščal ušesa, jaz sem pa poslušal in se spominjal, kako rad sem se nekdaj tudi jaz kratkočasil in bahal s to neskladno žvižgo, v kateri

sem bil tak mojster, da so mi vsi drugi pastirji in kmetski součenci zavidali. Zvižganje divjega moža je donelo v hostni samoti in nočni tišini tembolj neznano in pošastno, ker mu je odgovarjala od treh strani prekrasna jeka.

Ko pridemo do srede Brezovca, hostnik umolkne in zabavo izpremeni, ali ne na veselje svojima sopotnikoma. Jel je metati v drevje kamenje, krepelce, grude suhega blata in kar mu je prišlo v roke. Odkleščene veje in ščepke so padale neprenehoma okolo naju na cesto, nekatere so priletele tudi nama na glavo! V vsem obližju so se prebudili ptiči in frfetali preplašeni semtertja, ne vede v nočni in gozdni tmini, kam bi se skrili.

Ko se je divjak naveličal tudi metanja, se je začel obešati za kljuko svoje debele palice na močne spodnje veje in gugaje se kričati na vse grlo: Mate, oj! Miško, oj! Imen je bilo še več, ali jih nisem dobro razločil. Ne dobivši nobenega odgovora je prišel zopet na cesto in zdaj se je domislil zabave, ki me je res prav živo zanimala: začel je peti. Prepeval je pa v romskem (ciganskem) jeziku. Nekaj malega sem razumel. Vsaka tretja beseda je bila „rakli", po naše: deklica, ljubica. Njegova pesem je bila torej bržkone zaljubljena, petje pa polno burne strasti, ognjenih in reznih čutov in čudovitih predrznih skokov, samobitno, prekrasno, neskončno zamikajoče, dasiravno na vso moč divje, grozno in nepravilno. Tudi najostrejši sodnik bi bil moral potrditi, da je ta divji mož umetnik, kateremu se ne bi smejali zaničljivo niti v gosposkih dvorih. Za romsko pesmijo je prišla na vrsto vzhodno-slovenska: Tiček leti, tičica za njim leti . . . Pel jo je naglo, nekako za-

letavasto in torej slabo. Videlo se je, da pevec nima zanjo ne grla, ne srca. Bolje je pogodil hrvatsko, da ne velim, srbsko: Mlado pastirče, zašto si se snuždilo... Ali še mnogo, mnogo bolje pa primorsko: Popuhnul je tihi vetar i odnesal Mari krunu... Težko sem čakal, ali se bo držal primorske besede: „crni moro", ali jo bo pa zamenil z varianto, ki se čuje povsod po Hrvatskem v rodoljubnih, grabljivim „Švabam" sovražnih društvih. Divji mož je hotel pokazati, da je s Hrvati iste misli in je pel s povzdignjenim in hudim glasom: „Našal ju je crni Švaba". In tako tudi nazadnje: „Volila bim poginuti — nego Švabi ljuba biti". Ta konec se mu je moral prav posebno priljubiti, kajti ponovil ga je gotovo desetkrat, če ne še več, in vsak pot z večjo strastjo, jezo in zabavljivostjo.

O tem petju smo Brezovec prehodili in se bližali lastovski drobnici. Uveril sem se zopet, da govorica ni bila prazna. Pri tem drevesu se je obrnil divji mož res na stransko pot in izginil izpred oči. Tone se globoko oddahne, ustavi me in vpraša: No, kaj pravite?

Jaz odgovorim: Ko mi ne bi bili Vi povedali, da je to divji mož, bi bil mislil, da je kak natrkan cigan, morda Cene Brajdič ali pa njegov brat Matija.

Tone veli nekoliko nejevoljen na moj sum: E, kaj še! Cigani se o tem času ne potepajo po hosti, tudi vem zagotovo, da zapijajo danes v Lastovčah konja, ki so ga bili prodali zjutraj v Prečini. Hm! Pravzaprav pa med njimi in divjim možem ni dosti razločka. Tisti ljudje, ki se niso hoteli podvreči ne deželski, ne cerkveni gosposki in nobeni postavi, so pobegnili v hribe in brloge in so v samoti tako obdivjali, da jim pravimo zdaj divji možje in še ne vemo,

če imajo kaj duše ali nič. Cigani pa niso dosti boljši. Tudi oni se valjajo najrajši po hosti in za postave se brigajo toliko, kakor moj cucek. Ker govore hostniki in cigani isti volčji jezik, jaz tako sodim, da so se ga drug od drugega naučili in da so si tudi po krvi, če ne bratje, vsaj bratranci.

Pod Lukenjskim gradom se nahaja jazbina s prostorno votlino in lepim kapcem, katero hodijo gledat ne le gospoda, ampak tudi bližnji vaščani. V ti jami je prebival divji mož, ki je gostom kaj rad upihal luč ali jim pa še drugače kaj ponagajal. Neko nedeljo sta prosili graščaka dve lepi deklici, Kresetova Katra in njena prijateljica Lenka, da bi smeli iti v jazbino. Prosili sta ga zgolj iz priljudnosti, ker dovoljenja pravzaprav ni bilo treba. Prijazni gospod jima je prošnjo iz srca rad uslišal in se potem četrt ure prav prijazno z njima pomenkoval. Po krščanskem nauku sta šli v jamo in sta vzeli s seboj, da bi bili brez skrbi, blagoslovljeno svečo. Katra je svetila in korakala naprej. Komaj sta začeli ogledovati in otipavati bleščeči kapec, stopi iz stranske jame divji mož in svečo upihne. Bil je visoke rasti brez brade, oblečen po lovsko in jako podoben grajskemu gospodu. Lenka je pobegnila precej, ko se je prikazal, in dospela srečno iz jazbine na plan. Katra je prišla za njo šele čez pol ure, češ, da je v temi izgrešila pravo pot. O divjem možu je pravila, da jo je zgrabil, ali jo precej izpustil, ko se je prekrižala in začela moliti. Prav čudno se je pa zdelo ljudem, da si je kupila še tisti teden v Novem mestu novo, lepo in drago obleko. Povpraševali so se v čudu, kje je dobila denar? Čez nekaj mesecev se je razglasila o nji novica, kakršne prečinska župa še

nikoli ni čula: da zahaja k divjemu možu in da ni več sama. Nastal je tak hrup, kakor da bi se bil punt vnel. Katra se umakne obči razdraženosti v Ljubljano. Čez pol leta se vrne zdrava, čvrsta in cvetoča; tako lepa še ni bila nikoli. Celo tercijalke so migale z ramami in govorile potolažene: obsodili smo jo prehudo; taka znamenja ne lažejo: Katra je poštena.

Ker je izročil Kresè gospodarstvo sinu, je šla kmalu od doma in si dobila službo v lukenjskem gradu. Izpolnjevala je svoje dolžnosti tako zdušno in skrbno, da se je gospodi brž prikupila. Gospa je ni mogla prehvaliti. O vsaki priliki je zatrdila, da tako dobre dekle še ni imela. Priporočila jo je svojemu skrbniku in logarju, in on jo je res snubil in se z njo poročil. Mož je bil že bolj postaren, ali jako blag in tudi denaren. Katra je pri njem pojedla več zajcev in kljunačev, nego so jih njene vrstnice videle. Ob nedeljah in praznikih je prišumela v cerkev vsa v svili in mrežah. Kadar je prišla v krčmo, posadili so jo povsod na prvo mesto. Gospodje ji niso dejali drugače kot: „gospa Kati“. Kmetom se je zdela ta čast nekoliko prevelika, ali toliko so se sčasoma vendar podali, da so jo vikali „od sebe“.

Ker ji Bog ni dal otrok, je vzela za svojo siroto ljubljansko malo Katrico. Punčka ji je bila tako podobna, da bi bil vsak tujec prisegel, da je njena hči. Grajska gospa je pa zapazila še neko drugo podobnost. Ko je Katrico božala in milovala, je kar ostrmela, plesnila z rokami in velela: Bog in sv. božji križ, poglejte no, ta otrok ima za levim ušesom tako znamenje kakor moj gospod, rdečo zvezdico s petimi žarki, ali ni to čudno? Tudi drugim ljudem se je to

zdelo čudno, ali ne vsem. Nekateri so se pomenljivo muzali in si namigavali, češ, mi nismo taki brglezi, da ne bi znali pogoditi, kako se je vse to naonegavilo. Pametni možje so pa govorili: Misli se svobodno, kar se hoče. Tudi nam se dozdeva, da ne bi bila brez „divjega moža“ Katra nikoli taka gospa; ali kdo je svetil, da bi ji mogel dokazati? Tudi za to reč bo najbolje, da poslušamo stari pregovor: Vsak pometaj pred svojo hišo, pa bo povsod snažno! —

Ravno tisti čas je zahajal v lukenjski grad prav pridno neki prošt na skrivne veselice, o katerih sem izvedel samo to, da so spadale med prepovedane. Ta gospod je imel tudi to napako, da je odiral kmete še skoraj grši nego nemški baroni in grofje. Zahteval je, da mu delajo tlačani ne samo brez plače, ampak tudi na vso moč pridno in z veseljem! Če mu je hlapec koga ovadil, da je nemaren, ukazal je vselej: Namažite ga dobro z brezovim oljem! Te besede so se zdele vsakemu tembolj grozne in razžaljive, ker jih je izustil s sladkim smehom in v mehkem idrijskem narečju, ki se jako lepo pristane nežnim ženskim, nikakor pa ne trdosrčnemu samosilniku.

Te nespodobnosti je divji mož zvedel in ko se je pripeljal prošt pozno zvečer do jazbine, zgrabil je kočijo in jo prevrnil. Ali prošt, ki je mislil drugi dan v grajski kapeli maševati, je imel pri sebi sveto hostijo. Vzemši jo v roke je zarotil in preklel divjega moža, ki se z Bogom ni mogel boriti in je rjove pobegnil. Od takrat ga ni nihče več videl, pa se ne ve, ali je pobegnil ali se pa preselil v kako drugo jazbino. Starci se kdajpakdaj še zmerom radi spomnijo njega in srečne Kresetove Katre. Mladina pa imenuje take povesti „prazne marnje“ in se jim smeje.

Iz krasnega ali mračnega lukenjskega zakotja se premaknimo na zeleno in veselo goro, katera se vzdiguje nad cesto, gredočo iz Soteske v Podturen in je tako neizrečeno bogata z razvalinami, jamami, strahovi in divjimi možmi. Najlepše stanovanje si je dobil vsekako tisti hostnik, ki je živel v Rožeški jazbini. V nji se je mogel izprehajati, če je hotel, skoraj pol ure daleč in se veseliti spotoma čudnih podob, katere je ustvarila kapljajoča voda. Nihče mu ni kalil miru, dokler se ni domislila soteška pivovarnica, kako dobro bi bilo po letu spravljati pivo v hladno jamo. Te prazne in kalne plaže se je divji mož neki tako ustrašil, da je pobegnil. Če je ta zgodba resnična, dokazovala bi, da je imel nepokvarjeno grlo in da je pijačo bolje poznal nego tista gospa, ki je hodila to „pivo“ pred jazbino pit in je nekaterekrati celo trdila, da je „izvrstno!“ — Za prerastlimi podrtinami rožeškega grada se odpira strahovito brezdno, v katerem bi se skril marsikak slovenski zvonik. V globočini zima menda nikoli ne mine. Na dnu se nahajajo kepe snega in ledena skorja še o kresu. Glasoviti poštenjak in kmetiški modrec Poglajen (z Riglja pri Toplicah), ki je učakal do sto let, je videl v megleno jutro, ko je bil še majhen, v ti prepadini velikana, ki je stal na glavi. Bil je tak dolgan, da je trkal z opetnicami ob gornji rob navpičnega skalovja, ki oklepa brezdno v silni višavi onkraj rožeških razvalin. Bil je uverjen, da je ta velikan divji mož, drugega mi pa o njem ni mogel nič povedati, ker se ga je zbal in utekel.

Pol ure odtod je še ena, ali mnogo manjša jama. Tudi v nji je stanoval divji mož, ki ni bil prav velik, tembolj pa samogolten. Ko se je zdrsnil gospodarju v

prepad vol, je planil po njem, da bi ga raztrgal in požrl. Ljudje so se morali z njim hudo rvati, predno so mu plen ugrabili. En rog je volu odlomil in je ponoči dostikrat vanj trobil. — Ves drugačen nego ta krvolok je divji mož, ki gospoduje v svoji globoki jazbini nad Loško vasjo, četrt ure od Soteske in tri četrti ure od Toplic. Ta del slovenske zemlje ni najzadnji za imenitnosti. Griči in hribi se ponašajo s starinskimi tabori in razsutimi gradovi nemških razbojnikov in pijancev, Toplice se hvalijo s svojo zdravo, gorko vodo, Krka z raki in rastočim kamenom, Dvor in Soteska z obrtnostjo, Loška vas pa s svojim slavnim divjim možem, ki se mora imenovati zaradi svoje olike, blagodušnosti in pohlevnosti vsekako prvak vseh slovenskih hostnikov. Brez njega bi bila ostala ta vas neznana rojakom gotovo še veliko let, morebiti tudi na vekomaj. Loški divji mož še ni nikomur nič škodil. Ko je padla pastirju krava v njegovo jamo, se ni hotel tujega blaga niti dotakniti. Brez nejevolje je gledal, ko so spustili človeka po vrvi, ki je žival prevezal, da so jo mogli nazaj potegniti. Ker ga skrbi, da se ga ne bi kdo ustrašil, se ljudem niti ne prikazuje. Družba hostnih mož mu se mrzi, njihove surove veselice ga ne mikajo. Mirno živi v svoji gorki jami, in da se mu ne bi tožilo, si je našel zvesto, krotko in dobro tovarišico in gospodinjo, ki poje z njim in Prešernovo nuno vred: Le celico najno zapriva — prostosti sveta ne želiva! Že sam zakon ga povzdiguje visoko nad vse hostnike, kajti dozdaj se za nobenega drugega še ni zvedelo, da bi bil oženjen. Jazbino zapušča samo enkrat v letu, kadar gre kupovat ajdove moke za — žgance! Če uživa še kaj drugega, ne vem, to pa je

dokazano, da so žganci njegova vsakdanja in najljubša hrana in poglavitna radost in tolažba njegovega želodca, srca in življenja. Ker jih jé tako v slast, ni dvombe, da mu jih zna žena izvrstno kuhati in beliti. Ko mu jih prinese na mizo, ne prisede k njemu, ampak mu gre brž druge kuhat, ker ga hrepenenje po tej jedi nikoli ne mine. Vprašal sem vaščanke, če divja žena ne jé žgancev, in sem dobil odgovor: Morda jih, ali najljubši je bržkone tudi njej — kofetek! Nu, mislim si, že prav! Bog ji ga blagoslovi! Pridni gospodinji se ne sme taka dobrota zavidati, ker jo zasluži. Loški divji mož je resda neskončno pohleven in prijazen, ali hudo bi se zmotil, kdor bi mislil, da se mu sme zabavljati brez kazni. Po višavah nad Loško vasjo se je klatil kočevski krošnjar. Ker si ni znal najti drugega dela, je začel metati v jazbino kamenje in je izbil divji ženi iz rok kuhalnico! Prestrašena pokliče moža, ki plane iz jame in postopača zgrabi. Da je bil kak domač paglavec, bil bi ga najbrž potresel malo za lase ali za ušesa, dal mu brco in ga zapodil. Ko pa vidi, da mu je prišel nagajat na dom tuj potepuh, prime ga taka grozna jeza, da izruje z eno roko bukev, z drugo skalo in ubogega Kočevarja tako nemilo zdruzne in premlati, da ni ostalo nič drugega kakor kupček krvavih cap in koščic. Ta zgodba se dobro pomni še dandanašnji. Lani sem se izprehajal neko popoldne po Loški vasi; pastirji so gnali ravno na pašo. Na koncu vasi je stal mal, dobrovoljen možiček, ki je ustavljal in svaril žive fante: Varujte se otroci, in ne mečite v jazbino kamenja, da ne izbijete divji ženi kuhalnice iz rok!

11. Povodni mož.

Povodni možje, katere sem našel, spadajo na tri precej različna plemena. Eno prebiva v Krki in nje vidnih in nevidnih pritokih: v Radežiči, Temenici, Prečini, Težki vodi; drugo brodari po slovečem gorjanskem jezeru; tretje je živelo in poginilo globoko pod zemljo onkraj Gorjancev na tistem prečudnem svetu, ki ga zove narod „zdeti“ in „ukleti“. Zdaj bom govoril samo o prvem, ki je ljudem najbolj nadležno in torej tudi najbolj znano.

Pod kapiteljskim hribom pri Novem mestu reži v skalovju nekoliko sežnjev do Krke silna razpoka, v kateri je domoval strašen velikan: divji mož. Prilomastil je iz svoje votline, ko se ga je človek najmanj nadejal. Najrajši se je prikazoval tistim, ki so trdili, da ga ni, ali se pa ustili, da se ga ne boje. Zgrabil ni nikogar, ali že sam pogled je bil tako grozen, da so nekateri kar strepetali, še več pa jih je od straha hudo zbolelo. Brez skrbi so hodili mimo njegovega brloga samo tujci, ki niso o njem nikoli nič slišali. Zdaj se ga ne boje niti domačini, ker je zijalko že zdavnaj zapustil. Zadnjikrat se je prikazal neki straški kuharici leta 1848. Ko je prišla na travnik, je stopil iz skalovja, pomolil proti nji jezik in gledal vanjo tako grdo, kakor gleda levi razbojnik na križu. Pošast je bila vsaj tolika kakor največji človek, v obraz vsa kosmata, da se lice ni skoraj nič videlo, oblečena pa prav čedno, po vojaško, kakor kak korporal. Zanj se je skrivala mlada ženska. Stražanki se je zdelo kaj čudno, da ni nič vpila in jokala, kakor da bi mu bila že privajena.

Tembolj se ga je pa ona ustrašila. Jela je navsomoč teči, obenem se pa križati in moliti, kar ji je seveda tudi pomoglo. Ker se na vsem potu nikoli ni ozrla, ni mogla vedeti, če jo je prikazen preganjala ali ne. Od takrat je divji mož odtod izginil in po dolgem povpraševanju sem tudi zvedel, zakaj. On ni storil tega iz svoje volje, ampak zato, ker je moral, ker ga je prisilil povodni mož, njegov sosed in sovražnik. Zmagovalec se je polastil tudi zapuščene jazbine in prebiva zdaj, kakor se mu zljubi, včasi v skalovju, včasi v Krki.

Ta povodni mož je pošiljal v stare čase po babici novomeškim materam otroke. Zdaj si jih znajo dobiti, če govorica ne laže, brez njega. To se mu gotovo za malo zdi; kakor da bi se hotel zmaščevati, je začel nositi svoje žive dari neomoženim, kar se prej skoraj nikoli ni zgodilo. Če nima druzega opravka, kratkočasi se s tem, da ljudi straši. Take šale niso vsakemu povolji. Novomeški okraj se ponaša po pravici, da je rodil že marsikatero bistro glavico. Ena teh glavic je iznašla menda po globokem premišljevanju zagovor, kateremu niso kos vsi povodni možje skupaj, nikar samo eden. Ta imenitni zagovor sem zvedel tudi jaz in ga bom razen treh črk oznanil, nekaj zato, da razveselim tiste učenjake, ki so preverjeni, da se skriva najstarejša narodna modrost in učenost v zagovorih, najbolj pa iz blagega namena, da bi si znali moji preljubi rojaki v potrebi pomagati. Če bodo popotovali kdaj za Krko od Novega mesta gori proti Lastovčam in se namerili na ostudno pošast, ki se zove povodni mož, naj jo zarote brez straha: Svinjski d . . . naj te zatare! Teh groznih besed se bo tako zbala, da bo

pobegnila tisti hip v Krko in se ne bo nikoli več drznila jih nadlegovati.

O tej prikazni se je čulo nekdaj prav veliko čudnega in zanimljivega, dandanašnji je pa dedovska vednost že jako oslabela in potemnela. S svojimi znanci sem se moral dostikrat pregovarjati in pričkati. Nekateri so poznali samo povodnega, drugi samo divjega moža. Oni so trdili, da je povodni mož že odnekdaj gospodar Krki pa tudi jazbini. Drugi so to zanikali in govorili, da stanuje v zijalki še zdaj divji mož ali da pobegne, če ga kdo zagovori, v Krko. Jaz pa velim, da se oboji motijo in moji dokazi so nepobitni. Prvotni dom vseh povodnih mož je voda, kakor že ime izpričuje. Ravnotako je gotova resnica, da so se zaredili in prebivajo vsi znani hostniki v jazbinah. Globoke vode se boje, ker bi v njej zadahnili. Tudi ne morejo pošiljati in nositi nikomur otrok zato, ker jih sami nimajo, niti jih imeti ne morejo, ker razen enega niso oženjeni. Prav lahko pa dela kaj takega povodni mož, ki ima toliko bab, kolikor jih more ugrabiti. Razen teh dokazov pa imam tudi dve dobri priči: staro Švarcovko in še starejšo Kolenčevo Jero. Ti dve ženi sta ohranili narodna poročila neskaljena in nepomešana z novejšimi pritiklinami in obe sta pripovedovali o povodnem in divjem možu pravnatanko tako, kakor sem jaz napisal.

Med Lokami in Zalogom teče Krka v precej ozki strugi in je namesta jako globoka. Tod je gospodaril in rogovilil nekdaj drug povodni mož, ki pa ni bil tako močan in oblasten. Prišel je nadenj Šratelj, kateremu pravijo nekateri tudi Šretelj, in ga pregnal na založke travnike. Kdo je bil in odkod je privihral v Krko, nisem mogel zvedeti. Z neko verjetnostjo se

more samo toliko trditi, da je bil v rodu Škratu, morda njegov sin ali mlajši brat. Prav po Škratovo je bil tudi hudoben, obenem pa tudi strašno požrešen. Ko sta padla v Krko dva vola, kar precej ju je raztrgal in pohrustal s kostmi vred. Čez nekaj dni so našli jarma v rupi blizu brajtenovskega grada, kamor sta bila priplavala iz reke po podzemeljskem vodotoču. Povodnemu možu se je na zaloških košenicah dosti slabo godilo. Če je dolgo deževalo, se je nabralo po nižavah in kotanjah vode še čez potrebo, ali ob suši je ni bilo ne kaplje. V bližnjo Prečino pa ni bilo varno hoditi, kajti imela je že svojega gospodarja, ki ni ljubil gostov, ker je stanoval še sam na tesnem. Kadar je usahnila na travnikih voda, se je moral begunec zariti v močvirje, kar se mu ni moglo zdeti ne lepo ne prijetno. Hranil se je zdaj z žabami in gotovo mu je srce utripalo, če je pomislil na slastne rake, ščuke in sulce, katerih je bilo v Krki na izber. Dobro je živel samo o povodnji, ko se je razlila reka čez bregove in prinesla svoje zaklade tudi na travnike.

Ta povodenj je bila enkrat posebno velikanska in krasna. Prišla jo je gledat tudi grajska gospodična Gena. Povodni mož jo zapazi in se dvigne iz vode. Ona zakriči in pobegne na kozolec. Dasiravno je ni mikalo, da bi ga dolgo gledala, videla ga je vendar toliko, da je mogla ljudem povedati, kakšen je. Ni bilo čudo, da je človeka, kateremu se je prikazal, groza obhajala. Bil je visok kakor najdaljša žrd, nag in po vsem životu zelen kakor kuščar. Prav inako se mu je storilo, da ga gospodična ni počakala, kajti ni je mislil razžaliti, ampak jo razveseliti s preprijetno novico. Ker je videl, da se ga boji, je ni hotel nadlegovati na

travniku, ali prišel je še tisti večer k nji na dom in ji podaril prav majhnega fantička, ki je bil ljubezniv, mil, in krasen kakor jutrnja zarja, da se ga ni mogla nagledati, naujčkati in naljubiti. Nje mati je odkonca nekaj godrnjala. Dejala ji je: Genica! če ne boš huda, ti bom nekaj povedala. Ti, veš, pravzaprav še nimaš te pravice, da bi pestovala svojega otroka! Gena se je navsegrlo zasmejala: Če nimam pravice, imam pa dolžnost, ali mar ni res? Ta hitri in rezki odgovor je gospo tako potolažil, da se je zasmejala tudi ona in velela: Ta pot govoriš resnico, če je še nikoli nisi. Ali, veš, to tvojo dolžnost izpolnjuje lahko tudi kak Podgorec. Za denar dobiva krušnih očetov in mater, kolikor hočeva. Pankrček pojde še ta teden pod Gorjance, pa bo vse dobro.

In tako se je zgodilo. Ko sem sedel pred desetimi leti v šentpeterski krčmi, prišel je pit postaren mož. Imel je nemara petdeset let. Rdeči in polni obraz in čvrsto truplo je pa izpričevalo, da ga ni starost še nič omajala in potrla. Krčmarica ga pogleda in vpraša: Ne zamerite, tako se mi znani zdite, odkod pa ste, oča? Prihodnik veli: Zdaj sem prišel izpod Gorjancev, iz Cerovega Loga, če veste, kje je to? Jaz sem tisti, saj vem, da ste že kaj slišali, ki ga je prinesel grajski Geni povodni mož, in grem danes po doto. Mati so mi umrli, pa sem dobil pisanje, da naj pridem. Bog jim daj večni mir in pokoj! Mati bi se bili lahko omožili, pa se niso hoteli, prav zaradi mene. Vsi pravijo, da so gotovo toliko zapustili, da mi stara leta ne bo treba kruha prositi.

Zdaj pa čujmo še prečudno prigodbo, kako se je zaloški povodni mož razšel. Slovenci nismo vajeni

govoriti, da se kak človek ali kaka druga živa stvar razide, ali dozdaj neznana reč zahteva tudi dozdaj neznano rabo besede.

Grajski čuvar Grom je bil zvest služabnik, samo to slabost so mu znanci očitali, da ga ne more veliko nesti: polič ga je bilo zanj premalo, tri merice pa preveč. To napako je pa tudi on sam dobro poznal in se proti njej, kolikor se je dalo, zavaroval. Če se je peljal v tak kraj, kjer je vedel, da bo večja pijača, je vzel s seboj vselej koš. Pijan je zlezel vanj in pohlevni konj ga je privlekel domov brez vodstva živega in nepobitega. Enkrat se ga je nabrenkal v Zalogu. Pred odhodom se je dejal po svoji navadi v koš, dasiravno je bil ta pot, kakor je pravil, komaj „napol izgubljen". Ukaje se je drdral čez travnike, kar mu ustavi konja blizu velike mlake povodni mož in se upre z vso silo v voz, da bi ga zvrnil v vodo. Grom to zapazi. On je bil prebrisane glave. Znal je celo pesmi zlagati in ljudje so trdili, da so neizrečeno lepe in tako vesele, da človeka na smeh silijo. Ko bi bil povodni mož vedel, da je grajski čuvar tak umetnik in razumnik, ne bi se ga bil morda nikoli polotil, vsaj ne tako po divjaško in tolovajsko. Grom je izprevidel precej silno nevarnost, ali se je ni ustrašil, temveč se ji srčno v bran postavil. Najprej je v košu vstal in se prekrižal, ali ne po nemško, ampak po latinsko ali laško, ker se mu nemški križ za to rabo ni zdel dovolj krepak. Potem je uprl oči v povodnega moža in ga začel držeč se obema rokama za koš z grmečim glasom tako-le zagovarjati: Vivoda, pivoda, kalivoda, gazvoda! Sv. Miklavž, sv. Šempos, sv. Šentjanž! Vi ste moji, jaz sem vaš. Pano gažo — dižo tažo — amen, amen, amen!

Ko je izustil zadnji amen, se je slišal pok, kakor da bi bil kdo ustrelil, in zasmrdelo je po žveplu. To je pomenilo, da se je povodni mož razletel in razkadil. Grom ni pozabil razglasiti smrti te pošasti in zaeno seve tudi svojo zaslugo, ali mu je odkonca malokdo verjel. Ko je pa preteklo pet, deset, petnajst let, da ni na zaloških travnikih nikogar več strašilo, so se ljudje spomnili njegove povesti in nehali biti neverni Tomaži. Semintam se je dobil že takrat kak nezaupen dvomilec, ki se je smejal copernicam, rogatim in repatim hudičem in vsem drugim prikaznim. Ta svojat se z Gromom ni nikoli zbogala. Zaničljivo je trdila, da je ravnotako lahko zagovoriti povodnega moža, katerega nikoli ni bilo, kakor zagovoriti kačji pik, če kača ni strupena. Starejšim ljudem so se zdele take besede samopašne in nesramne. Temrajši jih je poslušala mladina. Ker je ta mladina odtakrat odrasla in se jela celo že starati, ne moremo se prav nič čuditi, da sedanji zaloški otroci povodnega moža še skoraj po imenu ne poznajo. In kakor on, razkadila se je brez sledu tudi Gromova slava.

Predno so naredili baltovški most, je bil blizu tam brod in najstarši in dolgo časa tudi edini hiši Baltove vasi sta bili Brodnarjeva in Ribičeva. Brodnar Balt je imel razen več sinov lepo hčer Metko, njegov sosed pa razen več hčeri brdkega sina Janeza, in tako se skoro ni moglo drugače naključiti, nego da sta se ona dva drug v drugega prav globoko zaljubila. Dala sta si že zaročne prstane. Ker se njuni zavezi nista protivila ne očeta ne materi, bila bi se lahko vzela in živela kakor se jemljo in žive drugi ljudje, ne da bi trebalo o tem nič pisati in še dosti govoriti ne. Ali v

Baltovo Metko se je zaljubil tudi povodni mož in prežal neprenehoma nanjo, da bi jo zgrabil in unesel. Mati je hčerko dostikrat svarila, da naj ne hodi na vodo nikdar brez kakega krščanskega znamenja; ona se je pa smejala in velela, da se povodnega moža ne boji. Neko nedeljo zjutraj se je hotela umiti, in ker ni našla vode v kablu, je šla na Krko. Predno se je začela umivati, je položila na breg brojanice, da ji ne bi padle v vodo in tako je vzela izza vrata tudi zlati križček in ga dejala na trato. Zdaj si zasuče rokave in se začne umivati. Povodni mož se ji približa, ali zapazivši na roki prstan, spomin krščanske ljubezni in zvestobe, je moral odskočiti nazaj v globočino, ker še ni imel do nje oblasti. Metki se je jel v vodi prstan zmikati. V strahu, da ji ne pade v Krko in se izgubi, sname ga s prsta in dene na grivo. Povodni mož se zopet pokaže in ko vidi, da ni zapreke, plane iz vode in Metko ugrabi.

Bridko sta jokala za njo oče in mati, še bridkeje pa ubogi Janez. Noč in dan je premišljeval, kako bi mogel rešiti svojo preljubo zaročnico. Povpraševal je modrih mož in svetih puščavnikov, ali zastonj je iskal pri njih dobrega sveta in pomoči. K Ribičevim pride mlad, reven popotnik in prosi večerje in postelje. Ribič mu veli: Mi imamo še zase premalo prostora, pojdi k sosedu! Blagosrčni Janez se pa oglasi: Naj spi pri meni! Treba se bo malo stisniti, ali kaj za to. Zdaj pravi stari Ribič: Če je prav zate, je tudi zame, naj ostane! Popotnik je z Ribičevimi večerjal, potem sta šla z Janezom spat. Janez se spravi in gre v posteljo, tujec pa sede na tla in začne nekaj mencati in godrnjati.

Janez ga vpraša, zakaj se ne uleže.

Popotnik: Ne utegnem.

Janez: Kaj pa delaš?

Popotnik: Krvavo mleko za gospo, ki daje psom kavo, revežem pa še skorje črnega kruha ne. Zdaj bo morala prebiti tudi brez kave.

Janez vpraša tujca v drugo, kaj dela.

Popotnik: Trganje v desni roki za hudobno mačeho, ki tepe brez vzroka svojo pastorko.

Ko je tujec še vedno nekaj mencal in godrnjal, ga vpraša Janez v tretje, kaj dela.

Popotnik: Točo za devet vasi, v katerih ni ne enega moža, ki bi bil tega imena vreden.

Janez: Kdo pa si?

Popotnik: Črnošolec.

Janez se obveseli in pravi: Sam Bog te je prinesel pod našo streho. Ti mi boš mogel razodeti, kje se nahaja zdaj moja nevesta in kako bi mogel jaz do nje priti.

Črnošolec odgovori: Če bi to jaz tudi vedel, ne bi nič tebi koristilo, ker ti ne bi smel povedati. Vežejo me tako hude prisege, da ne bi ostal tri dni živ, ko bi se jim izneveril. Ali nobena prisega mi ne brani, da ti dam dober svet. Vse skrivnosti so zapisane v črnih bukvah. Te bukve pa imajo razen črnošolcev tudi mrliči. Pojdi o polnoči na pokopališče in se ustopi tako, da ti bo stala ena noga na posvečeni, druga na neposvečeni zemlji. Kmalu se bo oglasil mrtvec in začel prebirati iz črnih bukev prerokovanje za bodoče leto in sploh vse skrivnosti, ki so imenitne za duhovnijo. Če ne boš nič zvedel, kar bi bilo za rabo, na prvem pokopališču, pojdi na drugo, tretje, dokler se ti želja izpolni. Poglavitna reč je pa, da boš stal gotovo

kakor sem ti rekel. Če bi bili obe nogi na neposvečenih tleh, ne bi ničesar slišal in zvedel, če bi pa stal z obema na posvečenih, prišel bi mrličem pod oblast, da bi te smeli raztrgati, ali ti pa storiti kako drugo škodo.

Janez črnošolca lepo zahvali za dobri svet in prvikrat, odkar je izgubil ljubico, trdno zaspi. Precej drugi večer se napoti proti Prečini in se ustopi opolnoči na sveto in nesveto zemljo. Videl ni nikogar, dobro je pa čul prorokovanje: „To leto se bosta rodila graščaku samo dva nezakonska otroka. — Prečina bo dobila učitelja, ki bo orglal tako kratkočasne, da bodo začela dekleta kar v cerkvi plesati. — Stari fant in svetohlinec, ki meče vse zaljubljene fante in dekleta v peklensko žerjavico, bo omožil ta predpust svojo hčer, katero ima spravljeno tam gori na Gorenjskem pri Kranju."

Po tem kratkem branju je mrlič umolknil, ker v črnih bukvah ni bila nobena skrivnost več zabeležena. Janez se je smejal in čudil, da se brigajo prečinski mrliči za take prazne novice in posvetne bedastoče.

Drugo noč se napoti v Sotesko. Opolnoči je že stal z eno nogo na pokopališču, z drugo zunaj in je čul berilo: „Soteščani bodo lovili ribe in rake, pa se ne bodo s tem niti letos ne zveličali, ne obogatili, ne zredili, ne nasitili. — Knez bi prišel rad pogledat svoje posesti, pa ne bo imel za pot denarja. Bolj srečen je njegov služabnik: kupil si bo graščino."

Soteški prerok se je zdel Janezu pametnejši od prečinskega, ali njemu ni povedal nič koristnega.

Tretjo noč je šel poslušat črne bukve na topliško grobje. Mislil si je: do tretjega gre rado, bržkone ne

bom niti nocoj nič zvedel. Mrlič bere: „Tam, kjer teče Sušica v Krko, si je naredil v koreninah gnezdo povodni kos. Kdor bo to gnezdo našel in s seboj nosil, ne bo ga mogel nihče videti, pa bo šel, kamor bo sam hotel, in če ga ne bo strah velike krnice, tudi k povodnemu možu, ki je ugrabil lani osovrej baltovško Metko in pred njo brezštevila drugih deklet. — Za Gradiščem leži seženj pod zemljo med kozolcem, potom in glogovim grmom velik zaklad. Grad tistega, ki ga ogrene, bo ostal bogat, nepremagan in slaven do devetega rodu. — V razpoklini pisane skale pod Rumanjo vasjo je vzrasla iz trdega kamena prežlahtna zel tolažnik. Kdor jo poduha, se znebi vsake žalosti in skrbi in pozabi vsako nesrečo in gorje."

Janez je vedeževanje navsomoč pazljivo poslušal in si vsako besedo zapomnil. Komaj je pričelo svitati, tekel je iskat čudodelnega gnezda, katero je našel brez truda. Vzemši ga s seboj je skočil v čoln in se prepeljal po Krki do velike krnice, ki požira vodo in vse, kar v vrtinec pride. Krnica Janeza pogoltne in ga nese globoko doli tja do steklene hiše povodnega moža. On stopi v hišo. Kamor je le pogledal, se je lesketalo biserje, zlato, srebro in sto drugih dragocenih rud in samocvetnih kamenov. Prehodil je brez števila nepopisno krasnih izb, v katerih je vse mrgolelo bab in otrok. Gospodarja ni dobil doma, ker je šel strašit krdelo pijanih Krajinčanov, popotujočih domov iz slavonskih gozdov. V zadnji izbi najde Janez svojo preljubo Metko. Ona je zibala, bridko vzdihovala in jokala. Janez dene kosovo gnezdo na mizo in se ji prikaže. Metka zavrisne od veselja in mu potoži, kako slabo se ji je godilo pri povodnem možu. Tam doli lepega

solnca ni nikdar videla. Izprehajala se je med steklenim drevjem in spala v stekleni postelji pod stekleno odejo. V hiši ni nobene kuhinje, nobene peči, ogenj se v njej nikoli ne zaneti. Jedla je surove ribe in surove, neslane in nezabeljene povodne zeli. Ljudi se vidi vse polno, ali to društvo človeka ne veseli, ker je pomenkovanje prepovedano. Blagi Janez se je razjokal o hudi bedi, katero je prebila njegova ljubica, pa je zopet prijel za kosovo gnezdo in ji velel, da naj ga prime tudi ona. Nevidna sta prekoračila izbo za izbo in dospela srečno iz steklene hiše. Janez je bil prišel vanjo skoz sprednja vrata, skoz zadnja sta jo zdaj zapustila. Pred pragom je tekla podzemeljska Temenica. Janez in Metka skočita brez straha vanjo in brza struja ju prinese v nekoliko trenutkih v Krko, po kateri priplavata do zaželenega brega. Še tisti teden sta se poročila in zakon je vzel povodnemu možu vso pravico in moč do blažene Metke.

Ali hudobnež si izmisli strašno maščevanje. Ko je prišla na Krko po vode, privihra je na površje, raztrga njenega otroka in ji vrže krvave kosce pred noge. Ubožica se je zgrudila in jela od neskončne groze in žalosti umirati. Janez se pa domisli prežlahtne zeli „tolažnika". Ko ji ga prinese in da poduhati, pozabila je strašno prigodbo in kakor bi trenil, sta jo zapustili groza in žalost. Bila je zopet zdrava in tako vesela in srečna, kakor še nikoli ne v vsem svojem življenju.

Zdaj se je spomnil Janez tudi zaklada nad Gradiščem. Ogrenivši ga si je sezidal na brdu med Gradiščem, Krko in Rumanjo vasjo prekrasen grad, ali nikdar ni pozabil, da je domačega rodu in kmetiškega stanu. On se ni polastoval zemlje, stoinstokrat s krvavimi žulji obdelane in z vročim znojem porošene svete

dedine neutrudnih slovenskih oratarjev. Svojih kmetov ni silil, da bi mu zastonj delali in ni hodil pobirat desetine od žita in vina, ki je vzraslo in dozorelo brez njegovega truda. Tlako je imenoval vnebovpijoč greh, desetino očiten grabež.

Svojim zatiranim bratom je pomagal izsrcarad v vseh stiskah in nadlogah. Če so jih dali gospodje zapreti, je poslal svoje hlapce, ki so ječo razbili in jih rešili. Kadar so skrbniki in župani peljali domov iz kozolcev uplenjeno desetino, so jih čakali Janezovi ljudje v kaki zasedi in prisilili voznike, da so se morali vrniti in ubogim kmetom vzeto žito do zadnjega snopa povrniti. Grofi in baroni so se strašno raztogotili in Ribičev grad oblegli. On je udaril nanje s svojimi zvestimi hlapci in odzadaj so pritisnili kmetje. Veliko žlahtne gospode je v tem boju poginilo, brez rane ni utekel noben. Naskoki in odboji so se ponovili dostikrat tudi za Janezovih naslednikov z istim uspehom do devetega rodu. Desetemu rodu se je pa bojna sreča izneverila: žlahtniki so grad premagali in razrušili. Bahato in hudobno so se ustili, da so razdejali brlog krvavih razbojnikov in rogoviležev, ki so jim kratili pravice, kradli desetino in hujskali tlačane. Drugače je pa sodil o tem zasužnjeni slovenski kmet. Grede mimo otožnih razvalin si je jel brisati solze, snel klobuk in molil očenaš za duše slavnih junakov, svojih rojakov, dobrotnikov in maščevalcev.

12. Mrtvaška srajca.

Ne dajo se dopovedati in skoro niti misliti neskočne nadloge in stiske, v katerih je živel dolenjski kmet pred letom 1848. Gorenjec, dasitudi zatiran, je

bil proti njemu srečen svobodnjak in bogatin. Ječé in zvijaje se pod težko nogo nemških plemenitašev je imel skoro samo to edino upanje, da ga bo rešila neprenosnega jarma gotova smrt. Noč in dan se je trudil, pehal in potil, sad in korist njegovih žuljev je pa spravljala in zapravljala tuja gospoda, ki je bila uverjena, da ne dela s tem nikake krivice, ampak da uživa le svojo pošteno podedovano ali kupljeno pravico. V denarjih ji je dajal slovenski podložnik „štivro“, v pridelkih desetino, gorščino, starič. Predivo, piščeta in jajca ji je nosil sam na dom, po druge davščine so hodili grajski župani in pisarji. Desetino so pobirali od vsakega žita, mnogi celo od koruze, boba in krompirja. Utajiti in skriti se ni dalo nič, ker so „podrepniki“ (vohuni) bistro pazili in se desetina ni jemala s polja, ampak iz kozolcev. Še več dobička je nesla gorščina in desetina od vina. Graščine, ki so bile komaj srednje velikosti, so dobivale v letu po 1000 do 2000 veder, vrednih po sedanji ceni vina in denarja najmanj 5000 do 10.000 gld.! In ta strašna gorščina se je zahtevala na več krajih z nečloveško brezdušnostjo, tudi če trta ni nič rodila! Desetino so pa pobirali Nemci tudi od vse živine, nekateri še od čebel. Jasno je, da je moral zaduševati ta davek v dolenjskem kmetu vse veselje za živinorejo. Tlaka je bila povsod huda; najbolj krivična se je zdela narodu zato, ker ni bila za vse enako ustanovljena. V Radovniku n. pr. je je bilo samo po dva dni v tednu, v bližnjem Griču po štiri dni od grunta. Ali gospode niti to ni še zadovoljilo. Koliko oral mora obsezati „grunt“, ni bilo menda nikjer natanko določeno. Od konca se je mislilo, da se potrebuje zanj vsaj kakih 15 oral lastine, pozneje se je

trdilo, da opravičuje to ime že kakih 7 ali 8 oral, in po ti meri se je povečala tlaka marsikje od dveh dni na štiri, od štirih na osem! Kmet je moral plačevati in rediti enega delavca skoro samo zato, da je hodil na tlako! In delati ji je moral na vso moč pridno. Na nekaterih graščinah so tlačane uprezali kakor vole in ž njimi orali! Povsod se je pa pazilo, da ne postavajo. Semtertam so hodili za njimi grajski hlapci z biči in palicami in so udrihali nemilo po „nemarnih“; nemarnost so pa očitali tudi tistim, ki so od presilnega truda, žeje in lakote opešali. Tolkli so delavce z razlogom, če so se kaj ustavljali, tolkli so jih pa dostikrat tudi brez razloga, kar tako iz divjaške zlobe, napuha in samopašnosti. Razen desetine in tlake so pa imeli nemški grofje, baroni in vitezi do kmeta veliko moč in oblast tudi v premnogih drugih rečeh. S svojo besedo so mu lahko dali sina v vojake, in takrat vojaščina ni bila taka šala kakor je dandanašnji. Kdor je bil potrjen, se ni vrnil domov celih štirinajst let, odvadil se je delu in za svojo rodovino in kmetiški stan večinoma popolnoma izgubil. Ali ne le za sinove, ubogi kmet se je moral tresti tudi za ženo in hčere, ako jih je obdarila priroda z nevarnim darom lepote. Domalega v vsakem gradu se je nahajal kak poživinjen pohotnik (marsikje še po več nego eden), ki je prežal na deviško nedolžnost in žensko poštenje bolj željno nego jastreb na piščance. Kar se ni doseglo z dobro besedo, dobilo se je z darovi in če se ni dalo drugače, tudi s pretnjo in silo. Kdor vse to premisli, se ne bo čudil, da je trla dolenjsko krajino taka nepopisna revščina in žalost. Z ratarstvom si kmet ni mogel opomoči; za trgovino takrat ni bilo nobene prilike; kake večje obrti

pa nemški oblastniki tudi niso skoro nikjer oživili in razvili, kajti strosili so svoje ogromne dohodke rajši na razkošne pojedine, velikanske pijače, lepe pse, konje in ljubice, lov, lišp in brezštevilne druge zabave. Gruntarji so nosili še ob nedeljah stare, grdo zakrpane prtene hlače; v opravi se niso razločevali dosti od beračev. Mnogi Podgorci so prišli v cerkev v debelih srajcah iz guzovine (tul), in ob dežju v plaščih iz bička ali ličja kakor divjaki. Kruh so jedli sploh zmesen iz najslabšega žita, dostikrat iz samega ovsa in prosa; iz grenke pire se je smatral že za veliko dobroto. Ali še Bog, če je hiša kak kruh premogla! Znane so mi cele in jako velike vasi, n. pr. Straža v prečinski župi, v katerih se je peklo samo pred največjimi prazniki. Razen krompirja in presnine se je kuhalo mnogo puste čičerke in cizare, katere se je zato veliko sejalo, ker Nemci od tako slabih pridelkov niso zahtevali desetine.

V tej neizmerni nesreči je ostal narodu samo en resničen prijatelj: naša poštena duhovščina, ki mu je vlivala na pekoče rane blagodejno olje krščanske tolažbe. Slava do nebes in poklon do zemlje tem božjim služabnikom in pravim tolmačem milih naukov našega nazaretskega učenika! Ali poleg njih so se oglašali tudi mnogi krivi preroki, ki so narodne zatiralce zagovarjali in zatirali brezvestno ž njimi vred svoje brate po Kristu in po krvi. Ti brezbožniki so imenovali krvavo sužnjost — sveto dolžnost! Na posvečenem kraju so se drznili lagati, da sta prišli v deželo tlaka in desetina — ne po tuji sili, hudobi in krivici, nego po vzvišeni božji volji! Kdor je verjel njihovim podlim, bogokletnim naukom, je moral misliti, da je ustvaril sam usmiljeni oča vseh ljudi in narodov Slo-

venca za večnega hlapca in trpina, Nemca za večnega gospodarja in tlačnika.

Naš dolenjski kmet je trpel silo in krivico, dokler se je dalo; ko mu to ni bilo več mogoče, si je začel pomagati kakor mu je velela pamet, ali kakor sta nanesla prilika in naključje. Zavrgši tožno kmetovanje so se nekateri umaknili v mesta in se poprijeli rokodelstva. Veliko jih je zapustilo domovino in pobegnilo na Hrvaško, kjer so se za stalno naselili. Vojaški beguni in drugi fantje so uhajali čez deželno mejo po prepovedano blago, zlasti po tobak, in ga nosili potem skrivaj svojim rojakom, ki so jim dali za to imena: prehajači, prelazniki, tobakarji in dr. Kdor je bil bolj hude jeze in še posebej kaj razžaljen, je šel, da se maščuje, v razbojnike. Taki so se radi pridružili turškim tolovajem („hajdukom"), ki so našo zemljo že odnekdaj nadlegovali in so te ljudi z veseljem sprejemali, da jim kažejo pot in jim pomagajo s svojo vednostjo in dobrim svetom. Tolikega nereda in prestopanja zakonov država ni mogla mirno gledati. Pomnožila je ob meji straže in paznike; pod Gorjanci je postavila vojarnice in čuvarnice, zastavila je z orožniki vsa pota in doline, vse soteske, vrhove in kobile. Tobakarji in razbojniki so potrebovali prav posebno srečo, da jih ni na potu nihče videl, ovadil in zgrabil. Redki, jako redki so bili tisti, ki so se priplazili mimo toliko straž in vohunov čez široko Kolpo in čez visoke Gorjance z živim truplom in zdravimi udi na Dolenjsko.

Neusmiljena tuja gospoda je vihtela svoj bič tudi nad Belo Krajino. Mlademu Poljancu, ki je delal tlako, veli osorni oskrbnik, ko se je začelo mračiti: Danes še nisem nikogar tepel, bom pa tebe, da se kmet ne

razvadi. Dasiravno ni imel najmanjšega razloga, udaril je fanta navsomoč z debelo palico po plečih. Poljanec pravi: Danes še nisem nikogar ubil, bom pa tebe, da se gospoda ne razvadi. To rekši dvigne motiko in razčesne oskrbniku glavo. Dobro vedoč, kaj ga čaka, pobegne v Gorjance. Blodil je po njih tri dni in tri noči. Tretjo noč zagleda v skalovju jamo in v jami luč. Pristopivši vidi na tleh umirajočega bolnika. Vpraša ga, kdo je. S slabim glasom veli bolnik: Jaz sem strojbar Hudobec. Poljanec se začudi in vpraša: Kaj pa strojiš v teh pečinah? Hudobec odgovori: Mrtvaške srajce. Mrliču, ki ni umrl po božji volji, slečem kožo in denem v stroj. Iz ustrojene naredim srajco. Kdor tako srajco obleče, živi brez strahu, da da bi ga ugonobil izlahka kak sovražnik. Vidi se ljudem tako grozen, da se nihče ne drzne mu približati, nikar se ga lotiti. Kdor bi ga hotel ustreliti, začela bi se mu tresti roka, da ga nikakor ne bi mogel pogoditi.

To čuvši se Poljanec obveseli in prosi Hudobca da bi mu ustrojil mrtvaško srajco. Hudobec veli, da je preslab; predno mine ura, bo moral umreti. Ako mu da, kar je na svetu največ vredno, bo precej ozdravel in mu željo izpolnil. Poljanec se prestraši in pravi: Ti si menda lakomen moje uboge duše? Zaničljivo se zareži Hudobec: Mar mi je tvoje garjeve duše! Take nesnage ne poberem, ko bi jo kdo za mano metal. Da bom zopet okreval, potrebujem koščck tvojega življenja. Manj kot eno leto ne vzamem. Poljanec se zasmeje: Jaz sem še mlad in bom še dolgo živel. Če bom smel v tvoji srajci nagajati gospodi brez nevarnosti, podarim ti izsrcarad eno leto. Ali kako pa

se more to zgoditi? Hudobec veli: Prav lahko! Vzemši škarje odstriže fantu nekoliko las in jih vrže v kotel črne vode, ki je stal poleg postelje. To vodo dobro premeša, potem izvleče iž nje trak. Na traku je bil vozel. Hudobec odreže vozel in ga vrže v kotel bistre vode, ki je stal na drugi strani postelje. Tudi to vodo dobro pomeša in se ž njo umije. Zdrav kakor riba skoči iz postelje in reče Poljancu, da naj malo počaka, dokler dobi mrliča, ki ni umrl po božji volji. Šel je iskat in našel je Vlaha, ki se je obesil iz srčne žalosti, da ni imel več preljubega luka pa niti denarjev, da bi si ga kupil. Hudobec Vlaha sname, prinese domov, odere in ustroji iž njegove kože mrtvaško srajco. Poljanec jo obleče na gol život. Bila je bolj mehka in tanka nego svila, da je ni nič čutil. Hudobec Poljanca dobro pogosti in mu veli za slovo: Srajca bo ostala cela in trdna eno leto. Kadar se ti razpade, pridi slobodno po drugo! Dal ti jo bom v isto ceno. Ali to te moram opomniti, da se ne smeš izneveriti pameti: bedaku moj dar ne pomaga.

Od veselja vriskaje se napoti Poljanec domov. Graščak izve, da se je vrnil ubijalec njegovega oskrbnika in pošlje ponj svoje biriče. Poljanec plane vanje in oni se ga tako ustrašijo, da hudo tepeni brez upora pobegnejo. Graščak pošlje ponj svoje sinove. Poljanec plane vanje in tudi oni se ga ustrašijo, da hudo tepeni brez upora pobegnejo. Graščak pride zdaj sam ponj. Poljanec plane vanj in žlahtni gospod se ga tako ustraši, da strepeta in mrtev obleži, še predno je padel nanj kak udarec.

Ob letu se Poljancu mrtvaška srajca raztrga, pa se napoti po drugo. Hudobec mu odstriže zopet ne-

koliko las in stori vse tako kakor prvikrat, na isti način mu ustroji in naredi tudi novo srajco. Celih trideset let je nosil Poljanec mrtvaške srajce in smel brez straha gospodo pretepati, grabiti njeno blago in ji nagajati in zabavljati, kolikor mu je srce želelo. Čez trideset let pride k Hudobcu poleg stare navade po novo srajco. Hudobec mu odstriže zopet nekoliko las in jih vrže v kotel črne vode. To vodo dobro pomeša in izvleče iž nje trak ali na traku ni bilo nobenega vozla. Maje z ramama veli Poljancu: Tvoj čas je potekel. Namenjeno ti je bilo 80 let. Trideset si jih dal meni, petdeset si jih ohranil sebi. Zdaj ti ostaje le še nekoliko tednov — ta ostanek je po stari pravici moj. To rekši zgrabi Poljanca in zadavi.

Ali skrivnost ni ž njim poginila. Bil jo je razodel nekaterim prijateljem in znancem. Kmalu so jo izvedeli tudi zatirani kmetje in hajduki. K Hudobcu se je jelo romati kakor na kako slovečo božjo pot. Mnogi so si dali narediti samo po eno srajco, da so se v nji maščevali, potem so pa odšli na Hrvaško in se hranili s poštenim delom do smrti. Marsikateri je pa šel k Hudobcu vsako letu po novo srajco, dokler ga ni zadavil. Ali so se Gorjanci zdaj oživili! Vse je mrgolelo po njih tobakarjev, vojaških begunov, domačih in tujih razbojnikov. Straže so pritiskale trdo za njimi ali kaj, ko niso bile kos mrtvaškim srajcam! Groza je bilo pogledati človeka v ti opravi. Nekaterim se je zdelo, da ima tri glave, drugim, da nobene, še drugim, da mrtvaško, nekateri so videli pač človeško glavo, ali ji je švigal iz ust, nosnic in oči višnjev in zelen plamen itd. Prijetno, brezskrbno življenje se je začelo zdaj za tobakarje. Kdor je bil pameten in ni butal nalašč v

nevarnost, je delal slobodno, kar je hotel. S hrvaškim „duhanom" so zakladali prehajači ne le dolenjsko stran, ampak skoro vso deželo. Povsod so imeli svoje ljudi, ki so jih skrivali in radi pogostili. Pili so v krčmah najboljše vino in najlepša dekleta so jih ljubila. Znanci so se ž njimi brez konca hvalili in pripovedovali ponosno o stiskah, v katere so kdaj prišli, in o zvijačnosti in predrznem junaštvu, s katerim so se vsak pot iz njih izkopali. V podgorju so si dobili v vsaki vasi dobrih prijateljev, ki so jim dajali znamenja, če so jih straže zalezovale. Pokalo se jim je z bičem, žvižgalo na prste, vriskalo, pelo, streljalo, kukurikalo, ponoči se naredil na kaki višavi ogenj. Takih svaril je bilo mnogo in da se ne vzbudi sum, niso ostala zmerom enaka in istega pomena. Rabil se je tudi latovski jezik. Dostikrat se je razlegal po gorjanskih tokavah in dobravah čudni krič: Lantje-fate lazte-pate lah-strate le-grete. (Fantje pazite, strah gre!) Star tobakar je pravil, da je leže skrit v mrvi uganil po petju svojih znancev ne le to, da je straža v vas prišla, ampak tudi mimo katere hiše koraka. Na konci vasi se oglasi prijatelj: Nikdar ne bom pozabil očeta svoj'gà. Sosed poprime: Oh kol'krat so mi rekli: Moj sin, le pit ga pojvà. Tretji znanec, stanujoč na sredi vasi, nadaljuje: V te nove goré, k' so trte mladé . . ., in četrti prijatelj dovrši kitico na drugem konci male vasi: Ki vince rodé za take faj' možé! —

Malopomalem so se prekanjeni klateži z mnogimi stražniki — sam bogsigavedi, kje in kako — nekako seznanili in sprijaznili. Zmenili so se, da se kolikor bo moči ne bodo srečavali. Ker so se držale straže najbolj potov in steza, tobakarji so se pa ravno potov in steza

vedno ogibali, ni se moglo lahko naključiti, da bi se bili namerili drug na drugega. Zagledavši se oddaleč, so začeli oboji streljati ali na borišču ni ostalo nič mrtvih! Pripoveda se, da je neka podgorska krčma s tem obogatela, da so zahajali vanjo prav pridno tobakarji, obenem pa tudi — stražniki. Krčmar je dajal rad na vero tem in onim, ker ga za plačo ni skrbelo. Večkrat so pili in se veselili v enem koncu krčme prehajači, v drugem onkraj veže pa njihovi krotki preganjalci. Ta prijaznost je teknila dobro obema strankama. Marsikateri stražnik in vohun si je prihranil nekoliko stotin in si kupil hišico, katera brez posebnih prihodkov ne bi bila nikoli njegova. Dolenjskim fantom pa to znanje seveda tudi ni škodilo. Podgorci sploh trdijo, da zveden tobakar ni bil nikoli nobeden ujet, ne ustreljen. Ta nesreča je doletela samo kakega pijanca in nerazumnega mladiča, ki se je preveč zanesel na mrtvaško srajco.

Sreča je rada zapustila tudi nespametne tolovaje. Turški hajduki so privršali v šempetersko župo in oblegli Stari grad. Grajski brambovci so se jih silno ustrašili. Zaklenivši vrata so pričakovali naskok in svojo smrt. Ali Turki so se zavalili pod zidovje, pili kavo in duhan in čakali, da bi se kristjani podali kar sami, brez boja. Bil jim je res že ves živež pošel, pa si izmislijo zvijačo. Imeli so še dva panja čebel. Ta dva panja vržejo na Turke. Pikajočih čebel se bedaki tako prestrašijo, da sramotno in brez plena domov pobegnejo. Brez uspeha so se zaganjali Turki iz tega razloga tudi v visoki grad v Kostanjevici, ki je bil lastina Marka Psa.*)

*) Tega gradu ni več; kdaj se je podrl, se ne ve. Prostor, na katerem je stal, ima zdaj kostanjeviški trgovec, g. Gač.

Ta Marka Pes je bil glasovit strelec. Menda ga je zmešala mrtvaška srajca, da turškega poveljnika („harambaše“) samega ni mogel pogoditi ali odstrelil mu je z vilic — kapuna! Ta umetnost butastega Turčina tako preplaši, da odide še tisti dan tudi brez plena in slave. —

Starejši ljudje dobro pomnijo, kako hudo so se sprijeli na sredi pota med Novim mestom in Toplicami turški razbojniki in cesarski vojaki. Turčin se je straži zaničljivo pačil in jo dražil. Vojaki pomerijo in ga ustrele. To je bilo prvikrat, pa tudi zadnjikrat, da je straža kakega razbojnika ugonobila, ujela pa ni nikoli nobenega. Hajduki so se za brezumnega tovariša hitro in strašno zmaščevali. Ubivši štiri lepe vojake so šli brez druge izgube in nadlege z obilim plenom domov. Po priliki pred petdesetimi leti so prišli turški tolovaji tudi pred Gracarjev Turen. Ljudje so se domislili in jim povedali, da je poln vojakov. Turki laži verjamejo, zboje se in odidejo. Sedanji gospodar temu v rajskem kraju stoječemu gradu je naš vrli gospod Dragotin Rudež. V spomin turškega pohoda se vidi na velikih vratih grajskega poslopja dobro naslikano krdelo divje gledajočih Bošnjakov in med njimi dolenjski kmet, ki jim mora pot pokazati. — Mnogo bolje nego teh hajdukov se spominjajo Dolenjci turške druhali, ki je prilomastila menda 1827. v Brajtenov, grad v prečinski župi. Vodil jo je radovoljno domač človek, Stražan, ki je služil prej v gradu za hlapca. Napad se je vršil o mraku in grozne reči se o njem pripovedujejo. Gospodarja ni bilo doma.. Vsa družina se je nahajala v smrtnem strahu in v smrtni nevarnosti. Zvesto hišno Marijo so razbojniki po divjaško mrcvarili in jo hoteli

zaklati, ker ni povedala, kam je skril gospod denarje. Pravi, da so bili v obraz vsi črni in tako zverski in grdi, da sam peklenščak ne more biti bolj grd in ostuden. Izmed dekel se je skrila ena za dimnik. Tudi ta reva še zdaj živi. Od straha, ki ga je takrat prebila, se ji trese ves život že petinpetdeset let! — Graščak se je bal dolgo tudi za Luknjo. Izmed podložnih kmetov izbral in oborožil je do trideset korenjakov, ki so hodili ponoči v ta grad na stražo. Z enim teh bivših grajskih čuvajev sem se seznanil in ga vprašal, kako bi bili vzprejeli Turke, ko bi bili prišli. Mož mi odgovori: Lukenjski gospod je moral Boga hvaliti, da jih ni bilo. Pol bi nas bilo steklo domov, druga polovica pa bi bila bržkone rajši pomagala tolovajem nego gradu!

Kadar so pridivjali v kak kraj razbojniki, skočilo je vse pokonci: vaščani pa tudi meščani so dostikrat po cele noči čuli in čakali. Razen orožnikov so hodili stražit tudi kmetje, ali hajdukom so bili sploh po priliki ravnotako nevarni kakor lukenjski čuvaji. Večkrat se je pripetilo, da so Turki, oplenivši kak grad ali kako vas prisilili te kmetiške stražnike, da so jim morali nositi nagrabljeno blago čez strme hribe po več ur daleč! Ali kdo bo izbeganim revežem kaj takega zameril? Bolj čudno je bilo ponašanje oboroženih in orožju vajenih pravih straž. Kdajpakdaj so prav dobro vedele, kje se nahajajo razbojniki, ali mrtvaška srajca jim je tak strah delala, da se niso drznili jih nadlegovati.

Podgrajskemu duhovniku so se bili hajduki sami napovedali. Pustivši jim na mizi stotak in sodec vina, pobegne gospod na bližnji hrib in pošlje po stražo. Razbojniki vzamejo denar in popijo vino. S tem, kar

so dobili, nekako potolaženi niso delali po hiši veliko kvara. Kmalu prihiti močna straža in hišo obstopi. Ko jo harambaša začuti, plane iz veže, zacepeta s toliko silo ob prag, in zarentači nad njo tako gromovito in oblastno, da se, kakor da bi bilo med njo treščilo, na vse strani razkropi in pobegne. Druga straža pa je prežala na hajduke v samotnem kraju na Gorjancih. Njen vodnik spleza na bukev, da bi videl, če se že prikazujejo. Ko zagleda v mrtvaških srajcah korakajoče pošasti, se mu zavrti v glavi, pa se zruši vznak na kamenita tla in ubije. Zdaj se prestraši tudi straža in pobegne.

Taka sramota pade na orožnike tudi blizu Težke vode. Na cesti je stalo do šestdeset stražnikov, ko pride iz goščave kakih petnajst hajdukov, poveljnik obledi in zapove svoji četi s tresočim glasom, da naj se umakne v dolino in skrije. Kaj ga je tako prestrašilo, ni hotel nikomur povedati. Proti svojim poglavarjem se je neki izgovoril, da ima lepe fante za parado, ne pa za to, da bi si blatili svoje čedne roke ob gnusno tolovajsko sodrgo. Za nagrado svojega viteštva je dobil odpustnico — in pokojnino.

Marsikomu se bo zdelo nemogoče in vendar-le je res, da je prikorakal kdaj posamezen Turčin celo — v Novo mesto! O zadnjem, ki je bil tako samopašen, govore še zdaj dostikrat stari meščani. Jaz pa bom povedal nekoliko besed o tistem hajduku, ki se je prikazal v mestu pred sto leti, predno je ukrotil za nekaj časa turško predrznost slavni Lavdon. Turčina je ustavil na mostu mestni birič in ga vprašal za popotni list. Hajduk izvleče dolg samokres in mu ga pomoli pod nos in pravi: „Čakaj, zdaj ti bom pa pokazal tudi pero,

s katerim mi pišemo. Iz nožnice izdere dolg, krvav nož. Birič se strese in omedli. Turčin se je začel šetati bahato po Novem mestu in mu je razgledal natanko vse prostore in prostorčke, vse ulice in uličice, vse hiše in hišice. Šel je potem v prodajalnice. Po svoji navadi je plačal v nekaterih več nego se je zahtevalo, v nekaterih pa tudi nič, kakor se mu je baš zljubilo. Nakupivši vsakršnega blaga, je jel hoditi po krčmah in je obral vse od prve do poslednje. Kratkočasil in gostil je v njih sebe pa tudi marsikoga drugega. Najbolj čudno je bilo to, da se je videla njegova mrtvaška srajca grozna samo možem, ženske pa se niso kar nič bale. Gnetle so se k Turčinu vse stare, pa tudi mnoge mlade device in celo nekatere zastavne mamke. Ali kako sladko pa je znal tudi govoriti za vsako uho in srce, kako zapeljivo namigavati z desnim očesom in brkom, kako presrčno se smejati, kadar je hotel pokazati svoje lepe, bele zobe! Ko se je dovolj nagostil in našalil, se je napotil tudi v slovečo kapiteljsko cerkev. Dal si je prinesti na sredo cerkve stol in lulo, pa se je usedel in puhal, da je bila kmalu vsa cerkev zakajena. Ko pride cerkovnik s škrabico, vrže vanjo polno pest rumenih zlatov, enega pa da še povrh za trud cerkovniku. Po maši pa si je najel kočijo in se odpeljal nazaj proti beli Turčiji. Pustil je v mestu marsikatero solzno oko in ranjeno srce. Tiste device in mamke, ki niso mogle premagati prevelike bridkosti, so se priporočile Bogu in šle za njim. Staro poročilo trdi, da so brdkega Turčina najbolj pogrešale in se usule najprve za njim svojega bližnjega že od nekdaj brez hinavščine ljubeče — breške tercijalke.

13. Jutrovica.

Kranjska dežela je slovela nekdaj za bogato kakor malokatera druga. Rodila je od konca do kraja obilo najlepšega žita in najžlahtnejšega vina. Ljudje so jedli pečenko in potico, pili starino in spali na pernicah. Na Kranjsko so prišli trije stari romarji: sveti Trije kralji. Oglasili so se najprej pri gorenjskih kmetih. Kmetje so dali vsakemu kos ajdovega kruha, kupico mrzle vode in za posteljo strnen otep. Rekli so tudi vpričo njih, da vlačugarji še take postrežbe niso vredni. Za ta greh je Bog hudo kaznil gorenjske kmete. Strnenega žita dosti prideljujejo, ali ostaje jim samo slama za posteljo: zrnje morajo prodajati, da zadovoljijo s skupljenim denarjem gospodo. Jesti jim je treba ajdov kruh, ker boljšega niso vredni. Zemlja jim je nehala dajati vino, katerega niso privoščili svojemu bližnjemu. Ostala pa jim je dobra mrzla voda in tudi pravica, da smejo pri njej, kolikor jih je volja, peti, gosti in plesati! Sv. Trije kralji so se mudili še dalj časa na Gorenjskem. Šli so zaporedoma k vsem stanovom. Ljudje so jih sprejemali mrzlo in zaničljivo; samo pop, rezar in konjederec so jim dali drage volje vse to, kar so sami imeli in uživali. Zato pa je te tri tudi Bog blagoslovil in jim povrnil dobroto z dobroto. Podaril jim je dober kruh in zaslužek ne le doma, ampak po vsi soseščini. To je vzrok, da dobiš gorenjskega duhovna po vsem Kranjskem, pa tudi po bližnjih škofijah; ravnotako si delata dobičke po širokem svetu gorenjski rezar in konjederec.

Spoznavši Gorenjce so se napotili sv. Trije kralji na Dolenjsko. Kmetje se jih niti tam niso obveselili. Dali so vsakemu kos zmesnega kruha iz ovsa in prosa, kupico najslabšega vina in za posteljo ječmenov otep. Obenem so zabavljivo godrnjali, d a j e z a b e r a č e v s e d o b r o. Bog je kaznil tudi dolenjske kmete. Odslej so morali jesti zmesen kruh od ovsa in prosa, ker je za nje vse dobro. Vino, katero jim je trta rodila, je bilo zvečine tako kislo in prazno, da so je imenovali sosedje: cuckovec, cviček, zvižgalec, zelnica, nedolžna kri. Razen ječmenove slame za posteljo jim je resda tudi ostala ječmenova kaša, ali ne za slast in veselje. Pustega „bizgeca“ se boji kmet in družina, celo berači ga preklinjajo. Sv. Trije kralji so pohodili tudi na Dolenjskem vse stanove. Po krščansko sprejeli in pogostili so jih samo oskrbnik, sebenjak in kuharica in Bog je te tri stanove blagoslovil. Če se dolenjskemu oskrbniku ne ljubi več služiti, si kupi graščino in če se prodaje kakemu kmetu grunt, kupi ga sebenjak. Dolenjskim kuharicam ponujajo dobro službo domača in tuja gospoda: nahajajo se po Ljubljani in Zagrebu, po Gradcu in Trstu in marsikatera se je že prav na bogato omožila in se povzdignila za gospo.

Kranjska nepriljudnost in skopost se je razglasila in razvedela po vseh deželah in narodih in vzbudila do Kranjcev splošno nejevoljo in sovraštvo. Če pride kranjski revež na Štajersko ali drugam, pitajo ga povsod z vlačugarjem in beračem in gonijo brez usmiljenja iz hiše. Ako dobi kak dar, ne dado mu ga iz dobrega srca, ampak zato, da se nadležnika iznebe. Tako se morajo pokoriti zdaj za grehe hudobnih sprednikov ubogi vnuki!

S Kranjskega so popotovali sv. Trije kralji na Hrvaško. Proti večeru so prišli v borno vas Mrakovico. Ime je dobila od tod, ker je sijalo solnce komaj pol ure nanjo. Od ene strani so zapirali dolino strmi Gorjanci, od druge pa navpična gola pečina, ki je kipela še čez oblake. Ko so videli blagi Mrakovičanje stare romarje, smilili so se jim prav v srce in vabili so jih k sebi vsi od prvega do poslednjega. Sv. Trije kralji so šli k županu, ker jih je bil prvi zagledal in povabil. Njegova žena jim je prinesla vse, kar se je dobilo dobrega doma in pri sosedih: slanine, pleča, bravine, pečenega purana in še marsikaj druzega. Pripravila jim je tudi dobre postelje, za vsakega mehko pernico, da se jim trudni udje slaje odpočinejo. Ko pa se je storila noč, je postavil župan prednje debelo voščeno svečo; katero je bil kupil pred praznikom svetih Treh kraljev, da je gorela na čast tem svetnikom in pred njihovo podobo. Stari romarji so se pomenkovali preprijazno ž njim in z vso njegovo rodbino. Pripovedovali so jim o svoji domovini, o srečni jutrovi deželi, ki se zove jutrova zato, ker jo obseva solnce od ranega jutra do poznega mraka. Pravili so jim o vseh prerazličnih žitih in sadežih, ki v njej dozorevajo in o neskončni slasti in dobroti njenega vina, kateremu ni najti enakega pod božjim solncem. Župan vpraša svoje goste, če je jutrova dežela ravna ali gorata. Najstarejši romar mu odgovori: Proti zahodu poteže se dolga gora, kakor vaši Gorjanci, ali skloni se ji dvigujejo povsod tako polahkem, da se komaj pozna: hude strmine, ki se ne bi mogla obdelavati, ni nobene. Proti vzhodu pa se širi, dokler oči neso, najkrasnejša ravan, vsa prepletena z žitnim poljem, prijaznimi holmci in zeleno dobravo. Da me boste

lažje razumeli, vam bom pokazal z voskom, ki se je nakapljal od sveče, vašo deželo in jo z našo tako zenačil in poravnal, da ne bo ostal med njima noben razloček. Pazite! Tod gredo strmi Gorjanci; tod se vleče dolga, žalostna tokava, v kateri stoji vaša Mrakovica in na tej strani moli proti nebu navpik ta nesrečna, ogromna pečina, ki jemlje dolini svetlobo in gorkoto blagodatnega solnca. Najprej se morajo Gorjanci tako nagniti, da se bo dobilo dovolj pripravnega prostora za vinstvo in senožeti. O teh besedah pritisne čestiti starec voščeni kupček, ki je pomenil Gorjance in zdajci se začuje proti zahodu strašanski polom, kakor da bi se bil podrl mogočen hrib. Potem se dotakne drugega kupčka in veli: Ta vaša navpična skala ni za nikako rabo, treba jo je povse odstraniti. To rekši potlači in razplošči okapke, ki so pomenili navpično pečino, da ni ostalo nič višave, obenem pa se začuti grozovit potres, kakor da bi se bila navpična skala utrgala in pogreznila v zemljo. Po tej šali se dvignejo stari romarji, žele županovim lahko noč in gredo spat. Župan pa pravi ženi: Poglej čudo! Prisijal je mesec, katerega nismo v tem hramu še nikoli videli. V spanju so se mu prikazali sv. Trije kralji, zahvalili ga za postrežbo in blagoslovili. Zjutraj ga zbudi žena in veli: Poglej novo čudo! V hram nam je prisijalo solnce, ki ga Mrakovica dopoldne še nikoli ni videla! Ko je župan pogledal, če so dragi gostje že vstali, je našel postelje prazne, videl pa je skoz okno vso neizrečeno krasno podobo jutrove dežele, katero so zapustili. Zdelo se mu je, kakor da ga je prenesel kak božji angel iz mrtve puščave v nebeški raj. Navpična skala je izginila brez sledu, kakor da bi ne bila

nikdar skrivala nesrečni Mrakovici solnca. Gorjanci so se nagnili na stran, njihove puste strmine so se izpremenile v prisojne in položne rebri, ustvarjene kakor nalašč za uspešno rast božje kapljice — najplemenitejšega pridelka na vsem neizmernem prostoru naše slavjanske domovine. Pod Gorjanci in njih odrastki pa se je širila proti Metliki, Karlovcu in Zagrebu prerodovita ravan, vsa prepletena z žitnim poljem, cvetnimi lokami, košatimi vrti, prijaznimi holmci in zeleno dobravo. Uboga Mrakovica si je brzo opomogla in razcvetela. Zaselila je s svojimi prebivalci slavno Vivodino in vso bogato krajino, ki se razprostira tja do Jastrebarskega trga. Ali vnuki niso ohranili v vseh rečeh nedolžnih nravov, ki so dičili in osrečili staro Mrakovico. Njihovi grehi so zakrivili, da se je čista podoba jutrove dežele na mnogih mestih okrušila in pohabila. Semtertja kaže zdaj mesto prijaznih dolcev blatne jarke, mesto ljubkih, povsod plodonosnih bregov odrte robove in strme klance. Tudi še marsikatera druga milina in lepota se je na nji popolnem izbrisala ali vsaj zamazala. Vendar pa ji je ostalo še dovolj čudovito dražestnih črt in oblik, da se domisli človek brez truda prvotnega obrazca najsrečnejše zemeljske krajine. Vivodinska in druga sosednja vina slove še zmerom daleč preko mej hrvatskega kraljestva. Tovorniki hodijo ponja o dobrih letinah iz vseh krajev in koncev, ker so uverjeni, da slajših in močnejših ne bi nikjer dobili. Ali ponja hodijo tudi o slabih letinah, ker jih uči izkušnja, da se vivodinska in sosednja vina upirajo skoro vselej zmagovito vsem nepogodam in udarcem vremena in letnih časov. Božji blagoslov pa se usiplje Hrvatom z obilno mero tudi na polje in vrte, na hleve in dvore.

Hranijo se lahko nele s kruhom, ampak tudi s svinjino in bravino, s tolstimi purani in vsako drugo kuretino. Pernate postelje vidi osupnjeni popotnik v najpreprostejših kmetskih kočah, v katerih bi pričakoval komaj slamnate. Ta rodovitost in to bogastvo sta dar božje milosti, katerega so prinesli sveti Trije kralji gostoljubni hrvaški zemlji. In božji blagoslov ji bo ostal, dokler bodo ohranili bratje Hrvatje zlata svojstva in plemenite navade svojih očetov: spoštovanje starosti, ljubezen do bližnjega, priljudno postrežnost proti znanim in neznanim, domačim in tujim gostom in popotnikom. V spomin svetih romarjev, prišedših iz jutrove dežele in velike sreče, katera je došla po njih Mrakovici, izgubila je ta vas svoje staro, tako otožno ime: začela se je zvati in se imenuje še dandanašnji Jutrovca ali Jutrovica.

Opomnja. Kdor bere to povest, bi mogel misliti, da stoji Jutrovica pod Gorjanci v lepi, rodoviti ravnini, kar pa ni res. Nahaja se v goratem in zelo kamenitem okraju, ki je na vse strani krasno odprt in za vinstvo neizrečeno pripraven. Povod bajki je dala brez dvojbe ta prisojnost in dobrota vina, še bolj pa nenavadno ime Jutrovica. Ta vas je zdaj precej borna in menda nikoli ni bila dosti bogata. Ljudje so mi sami pravili, da žita ne dobe dovolj za svojo potrebo in če ne rodi vino, da morajo stradati. Tedaj so osrečili Mrakovičanje s svojim gostoljubjem bolj druge Hrvate nego sebe in svoje obližje. Od Novega mesta do Jutrovice je sedem ur, od Metlike tri. Cesta je od Kranjske Radovice dalje tako grda in zanemarjena, da pač ni vredna tega imena.

14. Kresna noč.

Baron Ravbar je bil mogočen in bogat gospod. Kmetov je imel, da sam ni vedel koliko in dohodkov je od njih dobival, da ni mogel vseh spraviti. Gospa baronovka pa se te sreče kar nič ni veselila. V enomer se je jezila in godrnjala, da se ne more ne prijetno izprehajati, ne sladko počivati, ne mirno spavati, ker jo nadlegujejo po dnevu muhe, zvečer komarji, po noči pa bolhe. Rekla je baronu: Bog je ustvaril kmeta za to, da nam streže in življenja težo polajšuje. Če nam daje desetino in gorščino, zakaj nam ne bi dajal tudi muh, komarjev in bolha, da se krvoločni mrčes zatare? Kaj nam hasni pravica, ako je ne rabimo? Baronu Ravbarju so se zdele te besede jako pametne, pa je sklical svoje kmete in jim napovedal nov davek: od zemljišča vsako leto po tri mernike muh, po tri merice komarjev in po tri merice bolha. Kmetje se niso hoteli upirati in začeli še tisti dan loviti živali, ki so ubogo gospo baronovko tako neusmiljeno ujedale. Svojeglavec Martinek pa je dejal: Lov je gosposka šega in pravica. Kadar bom začel jaz loviti, pojdem najprej na grajske sršene; od muh, komarjev in bolha ne bo dobil baron Ravbar od mene nikoli bere. Podrepniki poroče gospodu, da se Martinek punta. Baron ga je dal hudo pretepati najprej v gradu, potem na sredi vasi v svarilo drugim. Ker palica ni zmogla, jel ga je ječiti in postiti in ga držal v trdnem zaporu cela tri leta. Žena Urša umrje Martinku od straha in žalosti, on pa le ni nehal trditi, da pojde lovit najprej grajske sršene; od muh, komarjev in bolha pa ne bo dajal baronu nikoli bere.

Ko ne zmoreta Martinka niti dolga ječa in post, pošlje baron po komisarje, da bi pravdo dokončali. Komisarji so bili pravični in modri možje. Vse jutro in dopoldne so majali z glavo in govorili: Kmet ni živina, treba ga tlačiti po pameti, ne pa po trmah hudomušne babe. Opoldne jih je povabil baron na gosposko kosilo. Jedli in pili so v slast, da še nikoli tako. Med kosilom so se malo premislili in spoznali, da je kmet le živina, ki se mora čvrsto krotiti in brzdati. Po obilni in dobri pijači pa so svojo misel tako obrnili, da je kmet še mnogo hujši od vsake zverine in da je novi davek njemu koristen in potreben. Pravdo so razsodili, kakor je baron sam želel: da je Martinek velik hudodelec in da ima gospod pravico, vzeti mu hišo in zemljo in ves drugi imetek; če ga je volja, naj mu obrne slobodno tudi žepe in iztrese iž njih drobtine.

Baron Ravbar je izvršil ostro sodbo še tisto uro. Vzel je Martinku hišo in vse, kar je bilo v nji in zunaj nje, potem pa izpustil nanj svoje hlapce in pse, da so ga odterali iz vsega okraja gospodove posesti in oblasti. Ali na svetu je ni nesreče, da ne bi bilo v nji tudi kaj sreče. Baron Ravbar je bil obrnil Martinku žepe in iztresel iz njih drobtine, ali ni iztresel tiste reči, ki je bila v njih najboljša: dragocenega zrnca praprotnega semena. Za ta zaklad pa niti Martinek sam ni vedel. Prišel mu je v malho še pred zaporom najbrž v hosti, ko je spravljal nastilo in se mu zapičil v kot žepa tako trdno, da ni padel na tla z drobtinami.

Ubogi pregnanec je šel po svetu brez denarja, pa tudi brez tolažbe in upanja. Prositi se je sramoval, sami od sebe pa mu niso hoteli rojaki nič pomagati.

Zvečer je prišel do ljudi, ki so se shajali na griču, da bi kres žgali. Martinek bi se bil rad pridružil. Ljudje pa so ga po strani gledali in vprašali: kje imaš kaj vej iz svojega gozda, kje potico iz svoje peči, kje vino iz svojega hrama? Pri nas ni navada, da bi žgali kres berači. Če se hočeš ž njim kratkočasiti, pojdi v Gorjance! Tam boš spalil lahko cel seženj drv, da ti ne bo nihče branil. Martinku se je inako storilo, da ga gonijo rojaki v goro, hotel pa je vendarle storiti, kar so mu svetovali, potem pa pobegniti v hrvaško deželo, ki ni poštenega Kranjca še nikoli zavrgla. Na potu ga ugleda konjederec. Možu se je žalostni begun smilil, pa mu je dal vina in potice in glogovo palico, da bi se grede navkreber na njo opiral. Ta palica je bila vsa zapuščina starega berača, ki je pri konjedercu umrl. Martinek jo vzame in se začudi, da je tako težka. V Gorjance je hodil tri ure; pol ure predpolnočjo jim je dospel do vrha. Tam si je nalomil suhih in zelenih vej, zložil grmado in jo užgal. Lepše od drugih je gorel njegov kres, vsi Dolenjci so ga gledali in se popraševali, kaj pomeni ogenj na Gorjancih, ki ga niso ta večer še nikoli videli. Ko pa je opolnoči kres dogorel, odkrilo in pokazalo je drobno zrnce praprotnega semena osuplemu Martinku vsa neskončna čuda, čarobe in skrivnosti Kresne noči, katere je poznal dozdaj samo po pripovedkah svoje rajnke tete in pestunje. Razodeli so se mu najprej brezštevilni zakladi, ki to slavno noč gore: z rumenim plamenom, če so zlati, z belim, če so srebrni. Svetli, rumeni ognji so švigali v razvalinah Miklavževe cerkve, nad sv. Jedrtjo na najvišjem vrhu Gorjancev, pri glasovitem Krvavem Kamenu, pri studencu Gospodični, na Mihovskem hribu pod podrtinami starega

grada proti Koroški Vasi, za Cerovcem, tam kjer je stala nekdaj steklarna, na Ljubnem pri cerkvi sv. Vida, na Potavrhu brez dvojbe na tistem srečnem kraju, na katerem se je rodil sveti Feliks. Ali vso to lepoto prekosala je bela svetloba veličastne ognjene reke, ki se je vila pod Sv. Miklavžem od Mrzle Drage čez vso Kukovo Goro (srednji, najmogočnejši del Gorjancev) tja do nove ceste, po kateri se je vozilo oglje za graško tovarno gosp. Fridava. Martinek ni vedel, bi li se čudil bolj ogromnosti, ali nepopisni krasoti in vid jemljočemu blesku te prikazni. Ker je Gorjance in njihova čuda poznal, je pogodil brez dolgega premišljevanja, kaj pomeni ta čarobni, iz nepreštetih, belih plamenov sestavljeni pas: da se skriva pod njim srebrni breg velikanskega jezera, ki napolnjuje Kukovo Goro in bi brez njega predrlo hribovje in zalilo dolenjski raj, dražestno in blagoslovljeno dolino, katero namaka in gnoji mirna in ribovita slovenska Krka.

Ves zamaknjen v sijajne luči in silno bogastvo, katero leži pod njimi, je pozabil Martinek popolnem sebe in svojega obližja, dokler ga ne predrami in prestraši dolg plamen, ki mu je oblizoval desno roko, držečo beraško palico. Ko palico izpusti, se odtrga od roke tudi plamen in Martinek se preveri, da mu je tudi ta svetloba pomenila in oznanila — zaklad! Palica je bila napolnjena z zlati od enega konca do drugega! Kupiti bi si mogel zanje še mnogo lepši dom, nego mu ga je ugrabil baron Ravbar. Tako se je iznebil srečni Martinek bridkih skrbi, ki so ga morile in je ves vesel začel premišljevati, kje bi se naselil, in kako bi porabil svoj lepi denar, da bi mu največ zalegel.

Že se je hotel napotiti navzdol proti Hrvaškemu, kar mu vzbudi pozornost nova prikazen Kresne noči: coperniki in copernice, ki so leteli ravno na Klek k svojemu poglavarju Satanu, da se mu poklonijo in se udeleže poleg stare navade njegove nocojšnje večerje in veselice. Vršali so od vsakod, tod posamezni, tam jatoma. Bilo jih je brez števila, vsakega stanu in vsake dobe. Nahajali so se med njimi: vaše gnade, dolenjski graščaki, prošt in nekateri drugi duhovniki, nune, kmetje, obrtniki, plešasti starci, ki se od slabosti niso mogli ne obuti, ne sezuti, maloletni paglavci, komaj dorasli za pastirje, košate gospe v šumeči, svilnati opravi, šibke gospodične, prešinjene po sredi života kakor hostne mravlje, brezzobe, ostudne babe, sama kost in koža, s peklensko zlobo v mrklih očeh in na zgrbančenem obrazu. Nekateri so jahali na kozlih, drugi na burkljah in metlah. Z Mokrega polja so se dvignile tri copernice na čvrstih fantih, katerim so bile botre in so dobile s tem oblast do njih, da so jih smele obrzdati in zasesti. Dva poglavita gospoda, Hmeljniški in Klevevški, sta se šopirila na težkih plugih, s katerima se bosta na Kleku pobahala, da uprezata vanju mesto konj in volov svoje kmete. Na vsa usta se je zasmejal Martinek proštu, ki je jezdaril pootročje na palici. Tudi on se je rad ž njo pohvalil, da jo vihti brez milosti in nikdar ne utrudivši se nad razbitimi hrbti svojih podložnikov. Največ je bilo takih, ki so se bili namazali pod pazuho s hudičevo mastjo in leteli prosto, brez opore: coperniki vsi narobe oblečeni, z obrnjenimi žepi, copernice pa nakazno razmršene, držeč z levo roko do rame dvigneno krilo, s copato na desni nogi, z desno roko in boso levo

nogo pa mahaje in poganjaje se, kakor da plavajo. Posebno zanimiva jaharica je bila krčmarica Janezovka, katero je Martinek poznal: sedela je na pošastni, velikanski svinji. Neznansko pa je ostrmel, ko je zagledal med copernicami svojo sosedo in botro Skumaraho. Tudi ona ga je zapazila in se mu zabavljivo zakrohotala: Dober večer, srček! zdaj me boš pa nesel. Že mu je hotela skočiti na rame, kar se ji pokaže v njegovi roki glogov les, coperniški strah in trepet. Zdaj odleti po bliskovo, kakor da bi se bila na gada namerila in šine nazaj gori med drugarice, katerim se je mudilo, pa so frčale z viharno silo in naglostjo proti zaželenemu hribu k svojemu zapovedniku in ženinu.

Ko so dospeli na shodišče vsi coperniki in copernice, se razpoči s strašanskim treskom mogočni Klek in veličastveno se dvigne iz njega sam peklenski Satan, ogrnjen v dolg, rdeč plašč, z bleščečo krono na rogati glavi. V krono je bil vdelan prežlahten kamen, ki je sijal svetleje od poldanskega solnca. Z Gorjancev se Klek prav dobro vidi, ali je do njega še mnogo mnogo ur hodá. Pri čudoviti luči tega kamena pa je Martinek natanko razločil tudi najmanjšo stvarco, ki se je na njem nahajala. Na čarobni gori se je širila prostorna planjava. Na sredi planjave je stala silna kamenita miza, okoli nje pa borni čevljarski stolčki za goste. Okoli mize je bilo velikansko plesišče, po katerem se je vrtilo lahko v isti čas mnogo tisoč plesalcev in plesalk. Za plesiščem so se dvigali okroginokrog visoki odri, na katerih so ležali črni mački — peklenski godci! Satan pregleda zbrano vojsko svojih prijateljev in se usede na zlati prestol.

Gostje pridejo, klanjaje se, eden za drugim k njemu in ga poljubijo, ali ne po človeški navadi spredaj in v obraz!

Ko se pozdravljanje dovrši, mu začno pripovedovati znamenite novice, ki so se preteklo leto pripetile in zasluge, katere so si za njegovo kraljevstvo pridobili. Prošt, katerega je poklical predse prvega, je poročal tako: Jaz trdim, da se da kmetu samo s palico kaj dopovedati, ker drugega jezika ne razume. Tega pravila se držim stanovitno, odkar me je grajska oblast doletela. Imel sem samopašnega podložnika, ki se je ustil, da ni dolžan tlake delati, ker je niso delali niti spredniki. Dal sem ga mazati, in ker je gonil vedno isto, da ni tlačan, sem dejal: Le še! le še! Brisali in božali smo ga, dokler ni utihnil. Utihnil je pa zato, ker je bil — mrtev!

Satan objame prošta v znamenje in dokaz svoje zadovoljnosti.

Na izpoved pristopi dolg, suh mož v težki halji. On veli: Jaz sem Šišman Habakuk, učenik v Novem mestu. Ljudje pravijo, da sem jako pobožen, ali upam, da me zaradi te maroge ne boš zavrgel. Dijaki se ne nauče od mene dosti koristnega, ali odgajam jih zdušno za podle, preponižne sluge in izdajalce. Kdor hoče mladino korenito izpriditi, ji mora izruvati iz srca najprej prirojeno prijaznost, zaupljivost in odkritost. Zato jim ostro zapovedujem, da se morajo neprenehoma slediti, opazovati, tožiti in ovajati. Z največjim veseljem preganjam tiste, ki se razgovarjajo po slovensko. Pokorim jih s šibo, zaporom, postom, dvojkami in trojkami. Kadar gredo domov v svoje stanovanje, jim obesim na hrbet „lesenega osla“, da

jih lahko vse mesto vidi in zasramuje. Gotovo mi boš potrdil, da se da na tak način najbolj uspešno vcepiti in širiti zaničevanje materinega jezika in slovenske narodnosti.

Satan zavrisne: živio! Krasno si mi razložil, kako premeteno pomagaš tujcem ubijati svoj narod — narod, ki je po svoji bistroumnosti, pridnosti in poštenosti vreden in sposoben, da bi živel še tisoči let. Tvoje upanje je pravično. Kdor ima tako sijajne zasluge za tujce in za peklo, sme se s pobožnimi vajami brez zamere kratkočasiti.

Vaša gnada, Zaloški Tone, kaj boš pa ti povedal? Tone odgovori: K tebi sem prišel nocoj že zato rad, da se bom vsaj enkrat zastonj navečerjal. Oh, zabele in krompirja mi gre doma toliko! Za denar me trdo vede. Veliko veliko let že stiskam in varujem, pa se je nabralo komaj bornega pol milijončka. V kletih mi leži do deset tisoč veder vina ali me je strah natočiti si ga več nego malo merico, toseve, najslabšega. Pa kaka nesreča me je letos zadela! Sod najžlahtnejše starine mi se je izkobinil. Izliti jo kar tako, zdelo se mi je škoda, pa sem dejal: naj si oslade usta moji tlačani. Jeli so piti in vriskati, potem pa cepati kakor muhe. Nekateri so zopet vstali in čez veliko tednov okrevali, nekateri se pa niso nikoli več prebudili. Preiskave za to ni bilo. Čemu neki bi se gospodje zastonj trudili! Sodniki ne bi bili niti mrtvih oživili, niti mene kaznili. Zdaj vidiš mojo revščino. Izgubil sem cel sod najboljše kapljice, potem pa še toliko koristnih delavcev. Joj meni!

Satan potolaži Toneta, potem pokliče predse graščaka Mačkovskega. Tudi ta gospod mu potoži svojo

nadlogo: Imel sem zanikrne in brezvestne sprednike. S kmeti so se bili tako pogodili, da jim bodo dajali vsako leto mesto drugih davščin od grunta samo po osem goldinarjev. Ta dogovor je bil poguba za grad pa tudi silno pohujšanje za druge kmete. Jaz sem se zaklel, da ga moram odpraviti. Ali to ni steklo zlahkoma. Ljudje so se upirali z rokami in nogami, trebalo jih je čvrsto pritisniti. Ali smo jih tepli, bičali, postili, ječili in rubili! Šele to leto sem zmogel in jih ukrotil. Ali nagajivo naključje mi je nakopalo strašno nepriliko. Trije kmetje so mi v ječi umrli, svet me je razvpil za morilca in razbojnika. Ti grdi besedi sta mi doneli na ušesa, kjerkoli sem se pokazal. Mislil sem, kako bi se opral in tudi se domislil. Jel sem dajati vsakemu revežu, ki me je prosil miloščine, najmanj desetico, nekaterim pa tudi cel goldinar ali mernik žita. To je pomoglo. Berači so me razglasili za najboljšega človeka na tem svetu, malone za svetnika in angela, o tistih treh pa so govorili, da so si smrti sami krivi: kaznil jih je Bog zaradi grešnega puntanja. Pred ljudmi sem zdaj čist kakor solnce, ali kdo mi povrne lepe desetice in goldinarčke, katere sem moral pometati v lačne kljune? —

„Bedak, zakaj pa si jih?“ se oglasi vaša gnada, Leskovški Tone, ki je prišel na vrsto za Mačkovskim. Tudi mene so podložniki preklinjali; ali od mene ni dobil nihče ne počenega groša, nikar pošteno desetico. Odkar gospodarim, obiram kmete tako včisto, da jim ne ostane na kosteh ne toliko zdravega mesa, kar je za nohtom črnega. Gnetem in ožemam jih do zadnje kaplje. Dokaz, da ne lažem, je to, da se ne dobi med njimi niti eden, ki bi se mogel imenovati premožen

ali trden. Berači so vsi od prvega do zadnjega. Če mi potožijo svoje težave, ostanem mrzel kamen brez iskrice usmiljenja. Odgovarjam jim vedno eno in isto: Kaj meni mar! Zaslovel sem po pravici, da sem najhujši kmetodêr na vsem Dolenjskem. Tudi jaz moram priznati svojo slabost, da me ta čast ni veselila. Hotel sem se je vsaj nekoliko otresti, pa sem sedel in načrčkal dober funt pesmi. Ta dušna paša je bila precej prazna in omledna, zato sem jo zabelil z najmastnejšimi ocvirki: z zlato svobodo, človekoljubjem, blagosrčnostjo, večno resnico, neizgubno pravico, napredkom, sveto jezo na krvnike in zatiralce in drugimi takimi „plemenitimi“ čuti, ki vnemajo otročja srca. Da je svet lahkoveren, bilo mi je znano; ali nikdar ne bi bil mislil, da je tako popolnem slep in brezumen. Mojim predpustnim burkam in čenčam so verjeli ne samo tujci, ki mojih grehov ne poznajo, ampak tudi domačini, znanci in sosedje, ki so videli na svoje oči težko batino, s katero sem udrihal pò kmetih in so slišali na svoja ušesa njihovo obupno ječanje in jokanje! Razglasili so me za varuha vseh zatiranih, za zagovornika človeških pravic, za pesnika in preroka svobode! Tuji in domači učenjaki so se tako prismodasto vame zatelebali, da se štejejo za presrečne, ako morejo le dve, tri besedice z mano izpregovoriti. Vzbuja se mi ponosno in opravičeno upanje, da bodo počastili leskovškega oderuha še s kakim kamenitim ali bronastim spomenikom. — O teh Tonetovih besedah se zakrohota Satan tako gromovito, da se je Klek stresel. Obimši ga veli: Da si mi zdrav, stari ljubček mojega srca! Kdor tako laže, da mu verjamejo tujci, ni vreden še posebne slave; ali mojster in moj pravi učenec je tisti, ki osle-

pari sosede in znance. Tvojo zaslugo smatram za tako odlično in velikansko, da te moramo še na nocojšnjem shodu postaviti in venčati za kralja vseh kranjskih lažnjivcev!

Leskovški Tone odstopi, mesto njega se približata dva Podgorca: oče in sin. Oče je graščak in vaša gnada, sin konjski hlapec. Podgorec-vaša-gnada se pohvali: Ko sem se oženil, je prišla v grad tudi nova dekla. Jaz sem jo rad gledal in nji je bilo to všeč. Predno je minilo leto, mi je rodila sina. Dobil sem mu krušnega očeta, pri katerem je ostal, dokler ni dorastel. Kaj se je pozneje zgodilo, naj pa sam pove. Podgorec-konjski-hlapec veli: Ko sem odrastel, povabil me je oče, da naj pridem v njegov grad služit in jaz sem ga poslušal. Kmalu me je začela njegova gospa rada gledati in meni je bilo to všeč. Predno je minilo leto, mi je rodila sina. Satan se zasmeje: Ta sorodnost je bogme zanimljiva! Vama se more po pravici reči: Tak oče je dostojen svojega sina in tak sin je dostojen svojega očeta.

Za Podgorcema je prišel na poročanje baron Ravbar. Dela, s katerimi se je hudiču pobahal, so nam že znana. Povedal je edino to novico, da je dal hlapce skoro do smrti trpinčiti, ker mu niso izpolnili ukaza, da bi bili Martinka zavlekli v kako goščavo in obesili.

Še mnogi drugi coperniki so pripovedovali Satanu svoje zgodbe in grehe, ki se mi pa ne zde tako veliki in za naš narod zanimljivi, da bi trebalo jih zabeležiti. O tej priliki moram omeniti tudi to, da preprosti Martinek ni razumel vsega, kar je slišal. Marsikaj je bilo zanj preučeno in previsoko. Česar ni pojmil sam, ni

mogel niti drugim praviti. Naši povesti, hvala Bogu! to ne škodi, ker imamo o kleški veselici še druga dobra poročila in to od prič, ki je niso le oddaleč gledale, ampak jo uživale. Kar pa so se izpovedovale copernice, bil bi si zapomnil brez težave tudi kak bolj slaboumen človek nego je bil prijatelj Martinek. Hudiča so kratkočasile z novicami in napakami, ki so bile jako strupene in malopridne ali doumne in take, kakor jih od hudobnih in porednih bab pričakujemo.

Prva se postavi pred Satana napuhnjena raška grofinja in mu začne praviti s hriplim grlom in osornim glasom: Oni dan je prišel k nam župnik, toseve na južino, pa sem mu rekla: Kaj ne gospod, da je najlepša božja stvarca na tem svetu moj psiček Fidelis, najgrša žival pa dolenjski kmet? On mi neumno odjeclja: I, zakaj pa? Jaz mu pa odgovorim: Zato, ker dolenjski kmet že od daleč smrdi. Če živi človek na deželi in ima zdrav nos, ne more se niti izprehajat iti, ker srečuje povsod te krščene dihorje. Tepec mi začne nekaj kvasiti o božji podobi, po kateri so neki ustvarjeni ljudje in menda tudi dolenjski kmetje. Ha ha ha! Lep Bog bi bil tak, ki je njim podoben! Jaz pa mu zabrusim: Gospod, Vi ste nahodni — Vaših neslanosti sem sita. To rekši obrnem farju hrbet in pobegnem. Od takrat me je razglasil za copernico in tako govori vsaj v eni reči resnico. —

Za raško grofinjo se oglasi mlada brhovska gospa: Jaz sem že zdavnaj želela nagledati se prav do sita, kako pretepajo tlačane. To je res prijetna zabava. Nekateri krulijo kakor prasci, drugi mukajo kakor krave, tudi sem čula take, ki so rezgetali. In tako sem dolgo pri njih stala in se kratkočasila. Ali nekaj pa se mi je

strašno čudno zdelo: zakaj jih tepo samo odzadaj in nič po trebuhu; če bi jih odspredaj, mislim, da bi jih tudi kaj bolelo ali kali. Tekla sem k svojemu gospodu in mu razodela svoje mnenje. Ker je dober, obljubil mi je precej, da se mi bo želja o prvi priliki izpolnila. Zdaj pa povej ti, ali ni res čudno, da jih ne mažejo tudi odspredaj? Satan se zareži dobrovoljno: In še kako čudno! Ha ha! Res nova in krasna je ta misel, tepsti kmete po trebuhu! Saj pravim: česar se ne domisli bistroumna moška glava, iznajde nežna, miločutna žena.

No, podgorska baronovka, s kako dišečo rožico pa me boš ti razveselila? Baronovka veli sladko smehljaje se: Prišla sem brez šale s prežlahtno rožico, ki ne cvete na vsakem vrtu. Privlekla sem na Kranjsko cigane — celo drhal izurjenih tatov in nevarnih potepuhov! Dobro vem, da me bodo za ta dar Dolenjci preklinjali še sto let po moji smrti, ali se presneto malo brigam, kaj poreko ljudje, ko me več ne bo. Osel je rekel: po moji smrti če raste trava ali ne — moja duša bo itak Boga hvalila! E skoro bi ti bila pozabila povedati, kako se je to zgodilo. Ko mi je mož umrl, šla sem popotovat, da se razvedrim. Na Hrvaškem namerim se na cigana Petra, ki je bil spreten kovač pa tudi krepak mož. Povabim ga, da naj se naseli na moji graščini. Takega dobrega kovača sem prav živo potrebovala in res mi je vselej tako postregel, da sem bila zadovoljna. Tudi drag ni bil prehudo. Prosila sem tudi svojega prijatelja, komisarja Muclja, da je potrdil Petru in njegovemu krdelu domovinsko pravico na Kranjskem. Takrat so ljudje veliko ugibali, kateri je pravzaprav moj, ali Mucelj ali Peter — ha ha ha, kakor da ne bi mogla biti oba moja!

Baronovka odide. K prestolu prikoraka razkošno oblečena gospa predrznih oči in pravi: Dokler sem bila sama, dejali so mi lilija; šaliti se z moškimi, se mi ni zdelo varno. Odkar sem milostiva gospa, zovó me ljudje: bršlinski spašnik, moj gospod pa mi je dal pridevek: moja koprivica, ker se je spekel, da mi je verjel in se z mano poročil. Lani sem imela samo tri prave prijatelje, med katere toseve moža ne štejem. Znanci so me tako strašno objedali, da sem rekla: Huje me ne boste mogli, če se zvrnejo name vsi grehi proti deveti božji zapovedi. To je bil vzrok, da sem odprla letos svoje srce kar nastežaj. Šla sem v cerkev in spustila na tla pred mladim gospodom svoj rdeči robec. Gospod ga pobere in prinese, jaz sem pa dejala: Ne tukaj, prosim, doma. Drug pot je padel robec na ulicah pred lepega častnika. Tudi njemu sem velela: Ne tukaj, prosim, doma! Še isti dan sem prosila tako kmetiškega korenjaka, katerega sem srečala na polju, in tako dalje. Kar je ribiču trnek in vada, to je meni moj lepi svilnati robec in brez bahanja smem reči, da ribarim vsegdar uspešno. Znanci me obirajo tudi zdaj, ali nič huje nego lani. Moja povest je končana. Službenica!

Satana je obsulo zdaj močno krdelo jezičnih doktoric. Svoj glavni tabor so imele že takrat v Novem mestu, ali jako delavne podružnice so bile tudi šmihelska, kostanjeviška in krška. Mnogim so visela za vratom znamenja svetosti. Društvo je vodila naddoktorica Ana. Ker jo utegnemo še kdaj na Gorjancih videti, naj povem, da se je rodila ta glasovita copernica pod semiškim zvonom in se je smatrala že veliko let za prvakinjo vseh belokranjskih tercijalk in klepetulj. Dražila je župljane celo proti vrli duhovščini. Ponosno je

stopila pred peklenskega vojvodo in zaregljala: Kosmata mrc... hotela sem rèči: presvetli naš gospodar in ljubček! Ne zameri, da ti novic ne bom razkladala, ker se jih je nabralo toliko, da bi potrebovala zanje dobrih štirinajst dni, ko bi ti hotela povedati le najlepše in najmičnejše. Pa saj nas povečjem že poznaš, kajti nismo priletele na Klek danes prvikrat v gosti. Kar je sol in paprika za oči, to smo me za poštenje in dobri glas. O vsakem človeku vemo več slabega, nego vsi drugi ljudje, Bog in hudič skupaj. Zemeljska mati do zdaj ni še rodila sinu, ki bi nam prišel na konec.

Kakor jezične doktorice so se poklonile satanu skupno tudi druge coprnice, ki so bile obložene z istimi grehi in so živele in čarale v istem kraju. Martinek se je moral čuditi, koliko so jih nekatere vasi premogle. Iz Praproč so privršale na Klek vse gospodinje razen ene. Sila veliko jih je dala tudi ajdovška srenja, omoženih in samskih. Med njimi je bilo tudi več nedorastlih, ki so imele komaj po dvanajst let. Zdaj je Martinek lahko razumel, zakaj so Ajdovščice tako spretne in srečne svinjarice, da jim niso kos niti za to rejo že odnekdaj sloveče Zakrakovke. Kdor dobiva svete in nauke od samega peklenskega modrijana, ne stane ga seve težko odkrmiti prasca do štirih in petih centov tudi brez krompirja in oblode. Vsako oko pa je razveselila in zamaknila dolga vrsta šentviških coprnic. V brdkem in lahkem trupelcu jim je igrala vedra in lahkoživna duša, pa kako ponosno hojo in obleko so imele brez razločka dekleta in žene! Peče, rokavci, krila, robci in prepasniki so bili vsi posuti z migljajočimi mrežami, zobci, vrpcami, ključicami in pet-

ljami. Vsak gledalec se je preveril, da je šentviški lišp prava resnica, ne pa le prazna beseda.

Komaj se ta lepa množica umakne, prišvepa in prisopiha stara babura, ki je bila tako razcapana in nakazna, da se je sam hudič ustraši. Iz širokih, do ušes razklepajočih se ust začne kreketati: Jaz prebivam v svojem samotnem hramu na slavni Trški gori, zato mi pravijo tudi trška coprnica. Ljudje so mi razgrebali odkonca pod s podkvicami in žeblji svojih čevljev, pa sem dejala: brez nastila mi ga bodo razkopali, da se bo še zgrušil; čemu bi ga še pometala? Metlo sem dejala pod streho in jo rabim samo za ježo na Klek. Ravno letos je minulo petdeset let, kar ni bil hram več pometen. Smeti in druge šare se je nabralo v njem toliko, da mole veliki sodi iz kupa komaj do sredine, manjši sodci pa se popolnem skrivajo. Na tem gnoju najrajša čepim pa kdaj podremljem ali pa preštevam svoje plesnive križavce in petice in pričakujem kupcev in priliko, da jih ociganim. Ker mi cerkev ne diši in nikamor ne hodim, ne potrebujem niti nove niti cele obleke. Kadar se mi prehudo kaj raztrga, vzamem svojo edino debelo iglo in capo zakrpam, kolikor se da. Le poglej, da je že vsa moja oprava sestavljena iz samih krp, izmed katerih si nista ne dve enaki ne po blagu ne po barvi. Semtertja pa je ostalo še dosti duškov in oken — ali kaj za to! Hudič in coprnica sta po moji misli toliko lepša, kolikor sta grša. V svoji samoti ne živim tako po pasje slabo, kakor ljudje sodijo. Kurim si prav pridno s starim, sladnim droževčkom. Novic ti nisem prinesla nič in povedati ti moram samo še to, da ti se priporočam za plesalko. Boš že videl, sladki ljubček, kako mi pojdejo noge v skok. Ho ho ho!

Za trškim strašilom priskakljajo tri vesele babnice iz šentpeterske župe: Vragmanica, Bujanovka in Bramorka. Mesto govora zapojo Satanu: Piskrčke prodala bom, za sladko vince dala bom ... Smejoč jih vpraša: Kako pa to, da ne: Kikljico prodala bom? Za vse tri odgovori Vragmanica: Zato, ker poštene kiklje že veliko let več nimamo. Po zimi nam rabi kak star raš, po leti kakor vidiš pa bela spodnjica domačega pridelka. Vse drugo smo poprodale, vse shrambe očistile, le kadar kupijo dedci kaj več loncev, moremo se še nekoliko okoristiti. Pravimo: med nami in prasci ni dosti razločka, zakaj ne bi bil dober en pisker za nas in za nje? In tako spravimo vse druge v denar pa hajd ž njim pod smrekovo vejico. To se godi seve le v najhujši sili, kadar neče priti noben groš oddrugod. Naše življenje ima trdno pravilo, ki zapoveda: zapij vsak krajcar, ki ga v roko dobiš. Pobahamo se lahko z dobro vestjo, da tega pravila nismo še nikdar prestopile. Zato pa smo se tudi izurile in ga znamo ne le piti, ampak tudi nesti. Kak dedec misli, da je junak, če ga posesa dva bokala. In revišče se valja potem v vsaki luži. Me tri ga drugače zmagujemo. Tri bokale ga podere vsaka, predno se še domisli, da je treba iti gledat, kako vreme je zunaj. Od petih se nam ne mešajo ne noge, ne jezik; niti s sedmimi še ne padamo, samo glava se nam nekoliko na stran obesi. Boš že videl pri večerji, da ne lažemo.

Rogatec odpusti vinske mušice in namigne krčmarici Janezovki, v katero se upro zvedljivo vse oči kleškega zbora. Ona ga pozdravi z jako nespodobnimi besedami in veli: Janezovk je na svetu toliko, kolikor oženjenih Janezov, torej neizrečeno mnogo. Ali skoro

vsak, ki to ime sliši, pomisli najprej name zato, ker sem najgrja kvantarica, ki se nahaja ne le na Dolenjskem, ampak v vsej kranjski deželi in morda pod vso oblastjo dunajskega cesarja. Moj sosed, sv. Šentjanž, dobro ve, da v svoji krčmi nisem izpustila iz ust vsaj vedoma še nikoli nobene pametne. Strah me je, da me bo tožil in mi sv. Peter nebeških vrat ne bo hotel precej odpreti. Zato pa se mi v tej solzni dolini tako neskončno živeti ljubi in prijetno zdi, da si nisem boljše sreče še nikoli zaželela. Denar mi leti od vseh strani skupaj, da ne vem kam ž njim. Najprej sem poplačala vse dolgove do krajcarja, potem prikupila k svojemu zemljišču še en grunt, velik malin in najlepši travnik in vinograd, ki sta v obližju. Razen tega sem omožila hčer in ji dala doto, ki se more imenovati za naš revni hribovski kraj grofovska, ne pa kmetiška. Potrosila sem silen denar, ali hiša mi stoji trdno kakor prej, tolarji in bankovci se mi valjajo po vseh kotih; brez dobička mi noben dan ne preide. In to bogastvo me ni stalo ne enega žulja, ne ene kaplje pota. Vse kar imam, sem si prikvantala in priburkala, prislužila si s svojim neugnanim, z vsemi nesnagami tega sveta namazanim jezikom. Pri meni se shaja več pivcev, nego v vseh drugih krčmah naše in sosednje župe. In če vprašaš te pivce, kaj jih je napotilo k meni, poreče jih izmed deset najmanj osem, da so prišli poslušat moje slane in vselej dobro zabeljene pridige. Večkrat pozabijo lovci in drugi gospodje zajce in lisice, spanje in opravke in ostanejo pri nas ves dan in vso noč in še zjutraj se odpravljajo prav neradi proti domu: nihče ne toži, da je zaspan. Tudi se je že pripetilo, da je priromal kak tujec po šest in deset ur daleč navlašč za to, da se

seznani z mano in preveri, če je res, kar je tolikokrat slišal. In kdorkoli je še k meni prišel, še vsak se je pohvalil, da je našel v moji hiši veliko, veliko več veselja, nego ga je pričakoval. To pa, vidiš, odtod dohaja, ker znam kvanto vsakemu človeku tako postaviti in zasukati, kakor mu poleg stanu in odreje najbolj prija in godi. Z otroki treba blebetati, s starci modrovati. Voznikom in mesarjem brusim, grohotaje se, po vozniško in po mesarsko: naravnost, na vsa usta, debelo in kosmato, kakor mi na jezik pride. Gospodom pa govorim bolj olikano, le na pol ust in po ovinkih, muzaje se in migaje poredno z očmi in obrazom. Obrastene šale ljubijo tudi ti možje ali dlaka jim mora biti na notranji strani, da se ne vidi. Pri meni ljudem tudi zato ni dolgčas, ker me dobra volja nikoli ne zapusti: vir mojih razposajenih burk teče enako obilno zjutraj kakor zvečer, opoldne kakor opolnoči. Dozdaj sem prisilila na glasen smeh še vsakega in tudi najzastavnejšega gosta. Zbralo se je enkrat večje društvo, ki ni maralo dosti mojih smešnic in slanik. V tej družbi je bil mlad gospodek, ki si je bil povredil nekaj oko, pa se mu ni ljubilo budaliti in njegova puščoba se je prijela tudi drugih. Čuj, kaj sem storila, da jih razvedrim! Imela sem takrat otroka pri prsih. Štrc! briznila sem nekoliko kapelj čez mizo in pogodila tako dobro, da mu je priletelo naravnost v bolno oko. Nastalo je tako grohotanje, da se je hiša tresla. Vpili so drug čez druzega: Zahvali mater, boljšega zdravila ti za tvojo nadlogo niti doktor ne bo zapisal! Druščina se je tako razvnela, da se je moral udobrovoljiti nazadnje tudi on in v svoji veselosti ni čutil ves večer nobene bolečine več. Pa še nekaj druzega! Dosti je takih, ki uja-

mejo kje kako dobro kvanto pa jo prežvekujejo potem pred vsakim človekom. Ta neslanost se meni ne more očitati. Iz mojih ust se čuje vsak dan in vsako uro ne le kaj okroglega, ampak tudi zmerom kaj novega; jaz svojih šal niti ne ponavljam niti ne jemljem na posodo. Svojega zasluženja ne bom nikoli poveličevala, ali s tem pa se po pravici lahko pobaham, da sem vse vasi, spadajoče pod naš zvon prav do korena pohujšala. Moje molitvice so znane v vsaki hiši, molijo jih oratarji na polju, gorniki v vinogradih in pastirji na paši, mnoge so se razširile daleč čez meje naše duhovnije. Nekatere zrele jagode, ki so padle z mojega jezika, vem, da so se prodajale že tudi v Zagrebu in v Ljubljani. Zdravnik Šnicius, moj ljubček, je napisal cele bukve mojih burk in domišljajev, katere so potem njegovi znanci prav pridno prepisovali na vse strani naše in štajerske dežele. Svojo izpoved sem odpravila. Če nič druzega, dokazala sem vsaj to, da sem vredna plemenite živali, katera me je nocoj na Klek prinesla.

Satan pomoli govornici parklje in vzklikne: Dobro došla, slavna pohujšljivka! Tako svetla luč se ne sme skrivati pod mernikom. Nadejam se in prosim te, da boš pri večerji tudi nam podarila nekoliko biserov iz neizcrpne posode svoje vednosti. Sladka jed in pijača nam bo še bolje dišala in teknila, ako se ji pridruži tudi sladka dušna zabava: slana burka in nesramna kvanta.

Pred poglavarja stopi mesto odšedše Janezovke mlada, prezala Topličanka. Da so tamošnje deklice brdke, je vedel Martinek iz narodne pesmi, ki veli: Topliška dekleta so lahko lepé, če solnce posije, pa v senco bežé. . . . Ali takega živega bleska zelene mla-

dosti, take nedopovedne in nepopisne krasote, kakor je zasijala zdaj pred njegovimi očmi, ni še nikoli videl, niti ne bi bil pomisliti mogel, da je na tem svetu mogoča. Kako gibka in voljna je bila ta dražestna čarovnica, obenem pa kako zmotljivo povita in okrogla in kako nevarno kipeča in koprneča! Jelo mu je ubogo srce trepetati in se premetavati kakor ujeta riba. Pa saj se mu je res tudi ono ujelo in še kako čvrsto! Martinek je začutil prvikrat vso slast in strast prve ljubezni. Rajno Uršo je vzel, da pravzaprav sam ni vedel zakaj, ali kakor je on dejal, zato, ker mu je bila namenjena. Topličanka se je ponašala pred Satanom jako spretno in šopirno. Pohvalila se je: Jaz nisem ne „milostiva", ne svilnata, pa se usipljejo za mano vendarle vsi topliški gostje: meščani, trgovci, tržaški bogatini in tudi vaše gnade, kranjski graščaki. Ukrotila in ugrela sem celo mogočnega hrvatskega velikaša, besnega Paravića, da mi je dal razen pricvrknjenega srca tole dragoceno uro z žlahtnimi kamenčki in še marsikaj druzega. In jaz se nikomur ne nastavljam, pred nikogar ne mečem rdečih robcev. Gospodje me morajo sami iskati in še kako dolgo! Bila sem zmeraj napol sveta, napol posvetna in ravno v tej zmesi je tista moč, kateri se ne more noben babjek uspešno upirati. Ali te površne topliške ljubezni sem se prav do grla naveličala. Zdaj se mislim omožiti — no, kaj si se namrdnil, moj lepi, črni ljubček! Jaz sem dejala samo to, da se mislim omožiti, ne pa, da se hočem poboljšati.

Martinku se je zdela vsaka beseda drage grešnice, kakor da bi mu porinil kdo nož v srce. Trpel je take grozne bolečine, da se mu nič več ni ljubilo poslušati zanimivih novic in marnj hudičevih prijateljic.

Ko se je ves kleški zbor izpovedal, je pomaknil peklenski vojvoda svoj prestol na konec mize. Zraven sebe je posadil Janezovko; drugi so si izbrali sedeže vsak po svoji volji. Vsi gostje so sedeli na čevljarskih stolčkih, kateri so se jim pa zdeli najkrasnejši gosposki naslanjači. Dasiravno je bil Martinek navsomoč zaljubljen, vzbudila je vendar vso njegovo pozornost prečudna večerja, ki se je na Kleku zdaj pričela. Moral je strmeti o neskončnem sleparstvu, s katerim je gostil prekanjeni Satan svoje privržence. Bili so preverjeni, da uživajo najmastnejšo in najsočnejšo pečenko. Martinku je kazalo praprotno zrno resnično podobo vseh reči, pa je prav dobro videl, da zalagajo mesto pečenke crkovino in meso najgrših živali: volčje, pasje, podganje. Kar so mislili, da so slastne ribe, so bili močeradi, kuščarji, gadje in modrasi. Bukovo gobo so imeli za potico, skuke, krohalnice in druge ostudne žabe pa za cvrtje! Mesto vrtne salate so bile v veliki skledi razne strupene, odurne in bodljive zeli: hobat, turek, smrtnice i. t. d. Martinek je omiloval seveda najbolj svojo Topličanko. Pojedla je najprej režanj volčine, potem si nametala polno plitvico glist, pijavk in mramorjev, pohrustala nekoliko pajkov in kleščarjev, obrala dva netopirja in nazobala se nazadnje kačjih jagod! Kaj je bila pijača, ni mogel presoditi, ali si je lahko mislil, da najbrž hudičevo olje ali pa še kaj strašnejšega. Razsrdivši se na neznansko prevaro, je zavpil navesglas: kaj za take dobrote ste prodali svojo dušo? O trapi, o avše!

Po večerji je peljal Satan svoje od peklenskega vina in veselja pijane in razburjene goste na plesišče. Ali ples in zaljubljene zabave, vršeče se kar očitno pred vsem zborom, so bile tako nespodobne in zverske,

da jih sramežljive oči Martinkove niso mogle gledati. Klek in njegove skrivnosti so se mu primrzile. Obrnivši jim hrbet je šel jokaje po položni rebri navzdol. Jokal pa je zaradi preljube Topličanke, katero je videl oskrunjeno z najgršim grehom tega sveta in vendar — srečno! Vroče solze mu ustavi novo čudo kresne noči: oživljena priroda, ki dobiva v tej noči božji dar človeškega jezika in uma in nadčloveškega prerokovanja. Vsaka stvar na gori, katero je srečal in videl, je govorila z lepim, razločnim glasom in pripovedovala prav po domače vesele in žalostne prigodbe, katere čakajo njo in njene znance. Martinka ni dosti zanimalo, kaj se pomenkuje na košenici trava, ali bistro je začel vleči na ušesa, ko je prišel do zeli, s katerimi se odpravljajo bolezni in bolečine. Prva zel je dejala: Skuhaj me, pa ti ozdravim vred, druga: Jaz pa uroke, tretja: Jaz madron, četrta: Jaz vse narejene bolezni, peta: Jaz vse prenesene bolezni. Na drugem kraju se je pohvalila ena: Jaz ozdravljam krvno mrzlico. Njena soseda se oglasi: Jaz pa ozdravljam deset mrzlic. Druga soseda se obema zasmeje in pravi: Jaz pa vseh devetindevetdeset! Takih pogovorov je čul Martinek brez števila in si jih dobro zapomnil. Mnoge zeli, ki so bile za težje bolezni, je precej utrgal in skrbno spravil. S travnikov je prišel k skalovju. V njem je bila zrastla iz trdega kamena prelepa cvetlica tolažnik, ki je šepetala s tenkim, prijetnim glaskom: Kdor me podiši, iznebi se vseh skrbi, vse žalosti. Ves vesel utrga Martinek tudi njo in spravi še skrbneje nego druge zeli. Za skalovjem sta šumela dva studenca. Tisti na levi strani se oglasi: Jaz sem polnočna voda, vse pogrudim, vse zamorim. Oni na desni strani mu odgovori: Jaz

pa sem poldanska voda, vse ozdravim, vse oživim. Pri studencih je ležalo več steklenic. Martinek napolni eno s poldansko, drugo s polnočno vodo pa se zamisli in zakliče odušev1jeno: Sveta, Kresna noč! Prisrčna ti hvala za orožje, katero mi pošiljaš za moj pravični lov. Grajski sršeni, pripravite se!

Zdaj ni mislil več na hrvaško deželo. Obrnivši korake nazaj na Kranjsko je prišel v hosto. Vse živali in živalce so v nji blebetale in klepetale. Najbolj se je moral smejati polhom, da so tako natanko vedeli, katerega od njih bo ujel Pavlinov Jožek, katerega Brezarjev Jarnejček ali pa Hudoklinov Tonček in koliko jih bodo pojedli kmetje, koliko pa gospoda in meščani. Dalj časa je poslušal staro srno, ki je pravila mladim o bodočem gospodarju hoste. Dejala je: Naš sedanji gospod bo kmalu umrl. Njegov sin nas ne bo tako preganjal. Lovil bo rajši tiste srne, ki po dveh nogah hodijo in jih imenujejo ljudje v mladosti dekleta, pozneje, ko se sparijo, ljubice in žene in kadar se bolj postarajo, babe. Teh živali bo toliko nalovil, ko bi se ustopile druga vštric druge od Krke pa do njegovega gradu, da bi morala ostati marsikatera zunaj vrste. Izbirčen ne bo nič, kajti zaželel bo brez razločka vsake: lepe in grde, mlade in stare, žlahtne gospodične in blatne svinjarice. Kjer je toliko ljubezni, se množi zarod, da je strah. Babe bodo naštele po najnižjem računu triindevetdeset kranjskih in šestnajst nemških kristjanov in kristjan, kateri ne bi bili brez njega tega sveta nikoli gledali in tlačili. Ali človeške ljubice so silno potratne, razgrabile in pojedle bodo našemu bodočemu gospodu graščino in ves drug imetek. Ne ena bilka ne bo ostala, o kateri bo mogel po pravici reči: To

je moje. V tej revščini bo pokazal vsej zemeljski ničemurnosti figo pa se spokoril in posvetil. Ta hosta bo menjala gospodarja vsakih pet let. Ker nas bo streljal vsak, kdor bo imel puško in veselje, se bo zatrl naš rod v Gorjancih, še predno preteče petdeset let. — Dalje grede se je nameril Martinek na volčji brlog. Volk je govoril svojima tovarišema: Vidva sta lahko še brez skrbi. Ustrelil vaju bo mladi Pristavec šele čez šest let. Mene pa bo podrl njegov razbojni oče že to jesen. Pred smrtjo bi se naužil vendar rad enkrat tudi človeškega mesa. V našem obližju stanuje oglar. Nocoj prenočujeta pri njem tudi žena in hči, ki sta mu prinesli vina in potice za kresni večer. Vesta kaj? Dajmo vadljati, čigav bo dedec, čigava pa baba in punčka. Bati se nam ni nocoj nič. Puška sloni v odprti veži, pa jo bom lahko unesel, potem pa udri po oglarjevih! Prijetnega na svetu tako ne bi nič več imeli. Predno se bo zdanilo, jim bo pokradel doma sosed vse, kar imajo. Dobro ve tudi za mošnjo denarjev, ki je skrita v hramu pod podnico. — Martinek Boga zahvali, da mu je dal strašno nakano slišati, skoči k oglarjevi kolibi in ga zbudi. On in vsi oglarjevi se oborožijo in pripravijo in volkove, ki so se kmalu pridrvili, brez velikega boja postrele in pobijejo. Brez pomude hite potem vsi skupaj na oglarjev dom. Tatinski sosed je bil zlezel ravno skoz okno v hišo. Zdaj se je preveril, da mu ni namenjeno z ljudskim blagom obogateti in je bil vesel, da so ga prihodniki živega pustili in samo dobro namahali.

Poslovivši se s hvaležnim oglarjem, spomnil se je Martinek dobrotljivega konjederca in se napotil k njemu, da mu večerjo povrne. Podaril mu je nekoliko

svojih zeli in mu natanko razložil, v katerih boleznih naj jih rabi. Ta dar je prinesel lepe dohodke možu in njegovim naslednikom. Odtakrat znajo konjederci ljudi zdraviti. Ker imajo preveč drugih opravkov, prepuščajo to umetnost navadno svojim ženam. Odtod je potoval Martinek v mesto pa se preoblekel za gospoda in razglasil za doktorja, ki ozdravlja vse bolezni in pokončuje vsak mrčes, ki ljudem nagaja. Dal si je narediti tudi brke in dolgo brado, da ga nihče ne bi mogel tako brž spoznati.

Ravbarjevi gospe novi davek ni dosti koristil. Muh, komarjev in bolha je bilo toliko kakor prej, nadloge se ji tedaj niso nič zlajšale. Čuvši, da je prišel v mesto slaven zdravnik, ki odpravlja vsak mrčes, pošlje ponj in ga prelepo sprejme. Doktor ukaže, da naj se zbere vsa grajska gospoda, ker hoče pomagati vsem obenem. Ko se snidejo baron Ravbar, njegova gospa, rodovina, pisarji in drugi pomočniki, si odtrga Martinek brado in brke in izpregovori z grmečim glasom: Prišel je lovec, ki pa ne bo lovil muh, komarjev in bolha nego vas peklenske sršene. Ali me poznate?

Ravbar je mislil poklicati svoje biriče in hlapce ali plusk! mu vrže Martinek v obraz polnočne vode in tako tudi njegovi babi in družini. Tisti hip so popadali mrtvi na tla in voda jih tako zgrudi in razje, da jih ni trebalo niti zakopati. Z ostankom strašne vode oblije Martinek grajsko zidovje in tudi to se tako raztaja in skopni, da mu noben sled ne ostane in se dandanašnji še ne ve, v katerem kraju je stalo. Veseli vaščani so hvalili navesglas svojega odrešenika in ga prosili, naj bo zdaj on njihov graščak in gospodar. Martinek pa veli zaničljivo: Enega jahača ste se iznebili, pa si že iščete druzega, da bi vas tlačil. Hotel

sem do smrti pri vas ostati, ali zdaj ne maram: pri takih tepcih me je sram živeti. Martinek je pustil še tisto uro domačo vas in se napotil proti Toplicam snubit ljubico, ako bi jo našel še nevdano. Njena mati mu pove, da se je zjutraj poročila in odpeljala z možem v Ljubljano. Ta gospod, mu je pravila, je sila učen in zna veliko jezikov in ima 3000 goldinarjev letnih dohodkov. Zanjo bo to premalo, dvajseti dan v mesecu ne bo v žepu ne groša več. Ali kaj za to? Živela bo vendarle prav dobro. Ker ljudje njenega Petrana sploh poznajo in spoštujejo, bo delala lahko dolgove in v hudi sili ji bodo pomogli ljubčki, brez katerih ne bo nikoli. Bolj mrtev nego živ veli Martinek: Kaj taka coprnica je Vaša hči? Baba se mu zasmeje: I, kako ste čudni! Da ni taka, pa ne bi bila coprnica. — Mrzla ploha je padla na Martinkovo ljubezen, ali je ni mogla pogasiti. V svoji neskončni bridkosti se spomni blage zeli tolažnika. Moral jo je duhati dobrih pet trenutkov, dokler se mu je srce popolnem pomirilo in pohladilo. S Toplic je potoval na pokopališče, kjer je bila pokopana njegova žena. Odprši grob jo je pokropil s poldansko vodo in oživil. Ker so se mu rojaki zamerili, sta pustila domovino in šla po svetu. Njegova zdravila so zaslovela kmalu po vseh deželah in kraljevstvih. Vsi bolni mogočniki in bogatini so ga klicali na pomoč. Zaslužil si je toliko, da svojih tolarjev in zlatov ni štel, nego jih je meril na vagane. Da mu jih je kdo vzel kak polič, Martinek ne bi bil niti zapazil.

Kdor si želi Martinkove sreče, jo najde gotovo, ako si dobi kako zrnce praprotnega semena in gre ž njim Kresno noč na Gorjance.

[redacted]

DATE DUE

